

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume : 20

Sayı / Issue : 4

ISSN : 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Yıl: 01 Ekim-31 Aralık 2018 / 01 October-31 December 2018

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume : 20

Sayı / Issue : 4

ISSN : 1302 - 3284

E-ISSN: 1308-0911

Yıl: 01 Ekim-31 Aralık 2018 / 01 October-31 December 2018

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Cilt: 20 Sayı: 4 Yıl: 2018

Yayın No : 09.8888.5300.000/BY.018.101.973

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Derginin Sahibi : Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Prof. Dr. Metin ARIKAN

Sorumlu Müdür : Doç. Dr. Erkan GÖKSU

Editörler : Prof. Dr. Metin ARIKAN
Doç. Dr. Erkan GÖKSU
Dr. Öğr. Üyesi Ayçıl YÜCER

Yönetim Yeri : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca,İZMİR

Yayının Türü : Yılda En Az Dört Kez Yayınlanan Akademik Hakemli Dergidir.

Online Yayın Tarihi : 26.12.2018

Yönetim ve Yazışma Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR
Tel: (232) 301 87 60
Faks: (232) 453 02 66
E-posta: sbedergi@deu.edu.tr
Erişim Sitesi: www.sbe.deu.edu.tr/dergi/dergi.htm

WEB Editörü : Öğr. Gör. Özlem ABACIOĞLU

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY PUBLICATIONS

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 20 Issue: 4 Year: 2018

Edition Number: 09.8888.5300.000/BY.018.101.973

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Journal Owner : Prof. Dr. Metin ARIKAN, The owner on behalf of Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences

Director : Assoc. Prof. Dr. Erkan GÖKSU

Editors : Prof. Dr. Metin ARIKAN
Assoc. Prof. Dr. Erkan GÖKSU
Asst. Prof. Dr. Ayçıl YÜCER

Place of Management : Dokuz Eylül University Graduate School of Social Sciences
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Publication Type and

Period : Journal is a peer-reviewed and published at least four times a year.

Online Date of Issue : 26.12.2018

Management and Correspondence Address : Dokuz Eylül University, Graduate School of Social
Sciences, Tınaztepe Campus 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Tel: +90 (232) 301 87 60

Fax: +90 (232) 453 02 66

E-mail: sbederji@deu.edu.tr

WEB: www.sbe.deu.edu.tr/dergi/JOURNAL.htm

WEB Editor : Instructor Özlem ABACIOĞLU

The academic and content responsibility of the articles published in our journal exclusively belongs to the authors.

The articles published in our journal cannot be used without giving reference to the relevant article.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Hakemli Dergi

Cilt: 20 Sayı: 4 Yıl: 2018

Dergi Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Metin ARIKAN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Rıza SAVAŞ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat KAYA - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayçıl YÜCER, Dokuz Eylül Üniversitesi
Öğr. Gör. Özlem ABACIOĞLU - Dokuz Eylül Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tataristan, Rusya
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Karl REICHL,	Bonn Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çuvaşistan, Rusya
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kırgızistan Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi

Dizgi: Öğr. Gör. Özlem ABACIOĞLU

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Refereed Journal

Vol: 20 Issue: 4 Year: 2018

Publishing Commission of Journal

Prof. Dr. Metin ARIKAN - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Rıza SAVAŞ - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat KAYA - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül University
Asst. Prof. Dr. Ayçıl YÜCER, Dokuz Eylül University
Instructor Özlem ABACIOĞLU - Dokuz Eylül University

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe University
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara University
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege University
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege University
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray University
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Institute of Galimcan İbrahimov Language, Literature and Art, Tatarstan / Russian Federation
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Karl REICHL	University of Bonn, Germany
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara University
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege University
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege University
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Chuvash State Social Science Institute, Chuvashia / Russian Federation
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale University
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kyrgyz-Turkish University of Manas, Kyrgyz Republic
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe University
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe University
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege University
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül University

Typesetting: Instructor Özlem ABACIOĞLU

DERGİ HAKKINDA

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergi alanında disiplinlerarası ulusal ve uluslararası çalışmaları yayımlar. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce yazılan makaleler de yayımlanır. Dergi, içeriği tüm kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi uluslararası bir dergi olup aşağıdaki veri tabanlarında yer almaktadır.

TÜBİTAK

ULAKBİM

EBSCO
PUBLISHING

Provider of EBSCOhost®

ULRICHSWEB™
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

Academic Journals Database

disseminating
quality controlled scientific knowledge

arastirmax
Bilimsel Yayın İndeksi

SÖBIAD

ABOUT JOURNAL

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is a peer-reviewed and international journal published at least four times a year. The journal publishes multidisciplinary national and international articles. The language of the journal is Turkish, but, articles in English may also be published. This is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full text of the articles in this journal without asking prior permission from the Publisher or the author.

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is an international journal and indexed by these databases;

TÜBİTAK

ULAKBİM

EBSCO
PUBLISHING

Provider of EBSCOhost®

ULRICHSWEB™
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

Academic Journals Database

disseminating
quality controlled scientific knowledge

arastirmax
Bilimsel Yayın İndeksi

SÖBIAD

2018 YILI HAKEMLERİMİZ

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2018 yılı sayıları (Cilt 20, Sayı 1, 2, 3, 4) EBSCO, ULRICHSWEB, DOAJ, ULAKBİM ve ASOS gibi ulusal ve uluslararası veri tabanlarının yanı sıra birçok üniversite kütüphaneleri ve farklı akademik bilimsel veri tabanları tarafından taranmaktadır.

Dergimize emeği geçen tüm hakemlerimize teşekkür ederiz.

Editörler

Prof. Dr. Metin ARIKAN

Doç. Dr. Erkan GÖKSU

Dr. Öğr. Üyesi Ayçıl YÜCER

Dergimizin 2018 Yılı 20. Cildine Katkıda Bulunan Hakemlerimiz

Prof. Dr. Ahmet BEŞE	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Aysel ERCİŞ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Burcu İLTER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Cafer ŞEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz ÖZBESLER	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal DEMİRHAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Göktuğ Çenk AKKAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Güçkan YAPAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gülsüm BAYDAR	Yaşar Üniversitesi
Prof. Dr. Güven MURAT	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan KAHYAĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim KAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal BİRDİR	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TEMİZKAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet VURAL	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Meryem AKOĞLAN KOZAK	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Murat GÜMÜŞ	Batman Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Münire Arzu İÇAĞASIOĞLU ÇOBAN	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Nazif MANDACI	Yaşar Üniversitesi
Prof. Dr. Nurşen ADAK	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Özlem ŞAHİN GÜNGÖR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan GÜNLÜ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Selim KILIÇ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Sezgin DEMİR	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Soner ESMER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman DÜNDAR	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Utku ÜTKÜLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Arzu ARAZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Aşkın ÖZDAĞOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Aysel'in Gözde YILDIZ	Yaşar Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent Sarper AĞIR	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Canan ERYİĞİT	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Duygu KOÇOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ecehan YEŞİLOVA ARAS	Yaşar Üniversitesi
Doç. Dr. Ekrem AYAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Doç. Dr. Erhan ÖRSELLİ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Gülin VARDAR	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Doç. Dr. Hande TÜRKER	Boğaziçi Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail AKBAL	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. İzzettin TEMİZ	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Kürşad ERTUĞRUL	Orta Doğu Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet GÜÇLÜ	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Nural İMİK TANYILDIZI	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem ÇETİNKAYA BOZKURT	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem GÜZEL	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Sedat BİNGÖL	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Şafak KAYPAK	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Şebnem YAŞAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali TÜRKER	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alper ASLAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Altuğ GÜNAL	Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arsev Ayşen ARSLANOĞLU YILDIRAN	Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Atay AKDEVELİOĞLU	Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Avni Önder HANEDAR	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Azime TELLİ	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bayram SİNKAYA	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cihad ÖZSÖZ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel ÖZDORA AKŞAK	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emir ÖZEREN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra Ayşe SAHTİYANCI ÖZTARHAN	Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Füsun ÇOBAN DÖŞKAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gonca KILIÇ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Görkemli KAZAR	Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülçin GÜREŞÇİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülseren YURCU	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Emre KARAA	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim SAYLAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İdil YAVUZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Gökay ÖZERİM	Yaşar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mert TOPOYAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇANAĞÇIOĞLU	Kadir Has Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nezire Derya ERGUN ÖZLER	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün AÇIK ÖNKAR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem ERGÜT	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem KARAGÖZ GÜMÜŞÇUBUK	Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Savaş ÇAĞLAYAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serap AKFIRAT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serdar ÇİFTÇİ	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serpil ERSÖZ	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevtap GÜNAY KÖPRÜLÜ	Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Soner SAĞLAM	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şenay SABAH	Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz ÖZKAYA	Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zerrin Ayşe ÖZTÜRK	Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zümrüt GEDİK	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Öğr. Gör. Hamidreza SOHRABIABAD	Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENT

SAYFA/PAGE

EKONOMETRİ

Araştırma Makalesi/Research Article

Türkiye’de Yoksulluğun Rassal Etkiler Multinomial Logit Model ile İncelenmesi

An Examination of Poverty in Turkey: An Evidence from Multinomial Logit Model with Random Effects

Çiler SİGEZE, Seda ŞENGÜL

503

FINANS

Araştırma Makalesi/Research Article

Çok Boyutlu Performans Değerlendirme Aracı Olarak Balanced Scorecard Modelinin Çimento Sektöründe Kullanılması

Using Balanced Scorecard Model as A Multidimensional Performance Assessment Tool in Cement Industry

Tuğba ERCİYES ERAVCU, Talip TORUN

523

NİCEL KARAR YÖNTEMLERİ

Araştırma Makalesi/Research Article

KOBİ’lerde İnovasyon Performansını Etkileyen Faktörlerin Bulanık Dematel Tabanlı Analitik Ağ Süreci (BDANP) Yöntemiyle Analizi ve Bir Uygulama

Analysis of Factors Affecting Innovation Performance in SMEs by Fuzzy Dematel Based Analytic Network Process (FDANP) Method and an Application

Enver ÇAKIN, Aşlı ÖZDEMİR

559

ORTAÇAĞ TARİHİ

Araştırma Makalesi/Research Article

Çevrenin Merkezleşmesinde Geleniğin Etkisi: Karesioğulları Örneği

The Effect of the Tradition on the Centralization of the Periphery: Karasid Example

Gaye YAVUZCAN

587

OSMANLI TARİHİ

Araştırma Makalesi/Research Article

Tanzimat, Hayırseverlik ve Kadın: *Filles de La Charité* Rahibelerinin Osmanlı İmparatorluğu Topraklarına Gelişi ve İstanbul’daki İlk Yılları

Tanzimat, Charity and Woman: The Arrival of the Filles de La Charité to The Ottoman State and Their Early Years in Istanbul

Ceren Gülser İLİKAN RASİMOĞLU

603

PAZARLAMA*Araştırma Makalesi/Research Article*

Türkiye’de Online Kompulsif Alışveriş Davranışı Üzerine Ampirik Bir Çalışma

An Empirical Study on Online Compulsive Shopping Behavior in Turkey

Ece ARMAĞAN, Eren TEMEL

621**SİYASAL DÜŞÜNCELER***Araştırma Makalesi/Research Article*

John Stuart Mill’in Siyaset Felsefesinde Demokrasi

Democracy in John Stuart Mill’s Political Philosophy

İsmail SAFİ

655**SOSYAL VE KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ***Araştırma Makalesi/Research Article*

Orman, Köylü ve Devlet: Ormandan Faydalanma, Koruma ve Orman Suçları Bağlamında Orman Köylüsü ve Devlet İlişkileri

Forest, Villagers and State: The Relationship Between the State and Forest Villagers in the Context of Forest Utilization, Protection and Forest Crimes

Abdurrahman YILMAZ

665**YENİ TÜRK EDEBİYATI***Araştırma Makalesi/Research Article*

Gel Pisi Pisi: Bilge Karasu’nun Kedileri

Here Kitty Kitty: Bilge Karasu’s Cats

Yasemin KOÇ

691**YÖNETİM BİLİŞİM SİSTEMLERİ***Araştırma Makalesi/Research Article*

Adaptation of The Felder-Soloman Index of Learning Styles (ILS) into Turkish and an Assessment of Its Measurement Quality

Felder-Soloman Öğrenme Stilleri Envanteri (ÖSE) ’nin Türkçe’ye Uyarlanması ve Ölçüm Kalitesinin Değerlendirilmesi

Çağla ŞENELER, Helen PETRIE

711

Yayın Geliş Tarihi: 05.04.2018
Yayına Kabul Tarihi: 26.10.2018
Online Yayın Tarihi: 26.12.2018
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.413034>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 20, Sayı: 4, Yıl: 2018, Sayfa: 503-521
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE'DE YOKSULLUĞUN RASSAL ETKİLER MULTİNOMİAL LOGİT MODEL İLE İNCELENMESİ¹

Çiler SİGEZE*
Seda ŞENGÜL**

Öz

Yoksulluk bulunulan dönemdeki ve konumdaki refah düzeyindeki farklılıklara göre değişiklik gösterdiği için yoksulluğun dinamik yapısının incelenmesi oldukça önemlidir. Yoksulluğun dinamik yapısının panel verilerle incelenmesi yoksulluğun hem kronik ve geçici boyutunun öğrenilmesine hem de kronik ve geçici yoksul hanelerin profiline ayrıntılı incelenmesine olanak sağlamaktadır. Panel verilerle aynı zamanda geçici yoksulların dönem dönem yoksulluğa giriş ve yoksulluktan çıkışlarını etkileyen etmenlerin de incelenmesi mümkün olmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda, bu çalışmada 2009-2012 dönemine ait TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (GYKA) panel mikro veri anketinden yararlanarak Türkiye’de hanelerin yoksulluktan çıkış, yoksulluğa geçiş ve kronik yoksulluk durumlarının belirleyicileri rassal etkiler multinomial logit modeli ile tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre hanehalkı reisinin ve hanenin özelliklerinin hanenin yoksulluk geçişi ve kronik yoksul olması üzerindeki etkileri farklılık göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kronik Yoksulluk, Geçici Yoksulluk, Rassal Etkiler Multinomial Logit Model.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Sigeze, Ç. & Şengül, S. (2018). Türkiye’de yoksulluğun rassal etkiler multinomial logit model ile incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (4), 503-521.

¹ Bu çalışma Çiler SİGEZE’nin “Türkiye’de Dinamik Yoksulluğun Rassal Etkiler Multinomial Logit Model ile İncelenmesi” başlıklı doktora tezinden (Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018) türetilmiştir.

* Dr., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, ORCID: 0000-0001-5329-5066, csigeze@cu.edu.tr

** Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, ORCID: 0000-0002-5648-3270, ssengul@cu.edu.tr

AN EXAMINATION OF POVERTY IN TURKEY: AN EVIDENCE FROM MULTINOMIAL LOGIT MODEL WITH RANDOM EFFECTS²

Abstract

It is important to examine the dynamic structure of poverty, as poverty can differ according to differences both in the welfare level and situation at a point in time. The examination of the dynamic structure of poverty by panel data allows both the learning of the chronic and transitory dimension of poverty and the examination of the profiles of chronic and transient poor families. It is also possible to investigate the factors influencing both of people who entries poverty at a point in time and people exist from poverty employing panel data. Therefore, this paper aims to provide the profile of poverty in Turkey, examining the determinants of poverty taking into account the dynamics of poverty; poverty outflow, transitory poverty and chronic poverty in Turkey using Turkish Statistical Institute, Income and Living Conditions Survey (SILC) panel micro data estimated employing the multinomial logit model with random effects. The results show that the features of the household's head and household have a different impact both on the transitory poverty and chronic poverty of household.

Keywords: *Chronic Poverty, Transient Poverty, Multinomial Logit Model with Random Effects.*

GİRİŞ

Geçmişte panel verinin eksikliğinden ötürü yoksulluk çalışmalarında temel olarak yoksulluğun statik yaklaşımı ele alınmaktaydı. Bu nedenle zamanla birlikte bireylerin ya da hanelerin yoksulluk durumlarının nasıl değiştiği incelenemiyordu. Ancak panel verinin toplanması ve kullanılmasındaki artış ile birlikte yoksulluğun dinamik yönleri incelenmeye başlanmıştır. Öyle ki, aynı hanehalklarının zamanla izlenmesi ile daima yoksul olan hanehalkları ve yoksulluğa giriş-çıkış yapan hanehalkları gözlemlenebilmektedir. Buna göre son yıllarda yoksulların yoksul kaldıkları dönemler göz önüne alınarak “kronik yoksulluk” ve “geçici yoksulluk” olarak iki kavram kullanılmaktadır. Kronik yoksullar; yoksulluk skorları her dönemde tanımlanmış yoksulluk çizgisinin altında olan *sürekli yoksullar* ve tüm dönemlerin ortalama yoksulluk skoru yoksulluk çizgisinin altında ancak dönemsel dalgalanmalar sonucu her dönem yoksul olmayan *çoğunlukla yoksul* olanlardan oluşmaktadır. Geçici yoksullar ise bazı dönemlerde yoksul olup bazı dönemlerde yoksul olmayan ve ortalama yoksulluk skoru yoksulluk çizgisine çok yakın olan *dalgalanan yoksullar* ve ortalama yoksulluk skoru, yoksulluk çizgisinin üzerinde olmasına rağmen en az bir dönemde yoksul olan *ara sıra yoksul* kimselerden oluşmaktadır (The Chronic Poverty Report 2005, s. 5; Hulme ve Shepherd, 2003).

---

² This paper is derived from Çiler SİGEZE's PhD dissertation titled “An Investigation of Dynamic Poverty in Turkey with Random Effects Multinomial Logit Model” (Cukurova University, Institute of Social Sciences, 2018).

Kronik ve geçici yoksulluğun ölçülmesi amacıyla genellikle tamamlayıcı (component) diğer bir deyişle sürekli gelir yaklaşımı ve dönem (spells) yaklaşımı olarak isimlendirilen iki yaklaşımdan yararlanılmaktadır. Rodgers ve Rodgers (1993) tarafından önerilen sürekli gelir yaklaşımında haneler, analiz edilen süre içinde hanehalkının ortalama geliri yoksulluk sınırından küçük ise kronik yoksul, hanehalkının ortalama geliri yoksulluk sınırının üstünde ancak ele alınan zaman içinde en az bir kere yıllık geliri yoksulluk doğrusunun altına düşüyorsa geçici yoksul ve yıllık gelirleri daima yoksulluk sınırının üstünde ise yoksul olmayan olarak sınıflandırılmaktadır (McCulloch ve Baulch, 1999; Israeli ve Weber, 2014). Bane ve Ellwood (1986) tarafından önerilen dönem yaklaşımında ise analiz edilen sürenin yarısı ya da daha fazla sürede geliri yoksulluk doğrusunun altında kalan haneler kronik yoksul, analiz edilen sürenin yarısından daha az sürede geliri yoksulluk doğrusunun altında kalan haneler ise geçici yoksul haneler olarak tanımlanmaktadır. Geliri hiçbir zaman yoksulluk sınırının altına düşmeyen haneler ise yoksul olmayan haneler olarak sınıflandırılmaktadır (Yaqub, 2000; Israeli ve Weber, 2014). Bu tanımlamaya göre dönem yaklaşımında, hanehalkının geliri ya da tüketim düzeyi veri döneminin her bir yılında ya da hanehalkının geliri ya da tüketim düzeyi zamanın bazı yüzdelikleri süresince (%30, %50 ya da %70) yoksulluk doğrusunun altında ise hane kronik yoksul olarak tanımlanmaktadır (Israeli ve Weber, 2014). Literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında Baulch ve Hodinott(2000) iki yıllık panel veri için iki dönem yoksul olanları, Jalan ve Ravallion (2000) ise üç dönemlik panel veri için iki ve üç dönem yoksul olanları kronik yoksul olarak belirlemişlerdir.

Yoksulluğun dinamik yapısını dikkate alarak kronik yoksulluk, geçici yoksulluk olarak ayırtıran Bane ve Ellwood (1986), Ravallion (1988), Rodgers, Rodgers (1993)’in çalışmalarından sonra ve panel verinin kullanılmasındaki artış ile birlikte yoksulluk literatürü oldukça zenginleşmiştir. Ravallion, Walle ve Gautam (1995) Macaristan hanehalklarından oluşan panel veri kullandıkları çalışmalarında yoksulluğu, geçici yoksulluk ve kronik yoksulluk olarak ayırtırmalarının yanında geçici ve kronik yoksulluğun ölçümünü de yapmışlardır. Jalan ve Ravallion (1998), Çin hanehalklarından oluşan panel veri ile kronik ve geçici yoksulluğu etkileyen etmenleri sansürlü koşullu kantil regresyon modeli ile incelemişlerdir. McCulloch ve Baulch (1999) Pakistanda yaşayan hanehalklarından oluşan 5 yıllık panel veri ile hanelerin geçici yoksul, kronik yoksul ve yoksul olmaması üzerinde hanehalkı özelliklerini belirlemek amacıyla multinomial ve sıralı logit modelini kullanmışlardır. Çalışmalarında ayrıca geçici ve kronik yoksulluk üzerinde farklı politikaların etkisini simülasyon yoluyla incelemişlerdir. Aynı veri setinden yararlanan McCulloch ve Baulch (2000) Pakistan’daki kronik ve geçici yoksulluğun büyüklüğünü hesaplamışlardır. Haddad ve Ahmet (2002), Mısırda 1997-1999 yıllarında kronik ve geçici yoksulluğu açıklayan faktörleri belirlemek için Jalan ve Ravallion (2000) yaklaşımını takip ederek kantil regresyon yöntemini kullanmışlardır. Alisjahbana ve Yusuf (2003) Endonezya’nın 1993 ve 1997 yılları için hanelerin yoksul olmama, geçici yoksul olma ve kronik yoksul olma durumlarını

etkileyen etmenleri Multinomial Logit model ile analiz etmişlerdir. Hasegawa ve Ueda (2007) kronik ve geçici yoksulluğun hesaplanmasında bayesyen yaklaşım kullanmışlardır. Yoksulluğu kronik yoksulluk ve geçici yoksulluk olarak ayırmanın yanında geçici yoksulların yoksulluğa giriş ve yoksulluktan çıkış nedenlerinin incelendiği çalışmalar da son yıllarda görülmektedir. Krishna (2006) Hindistan hanehalkının yoksulluğa giriş ve yoksulluktan çıkışını incelediği çalışmada her iki geçişin de farklı faktörlere duyarlı olduğunu bulmuştur. Dartanto ve Nurkholis (2013) 2005-2007 yılını kapsayan panel veri ile Endonezya'daki yoksulluk dinamiklerinin belirleyicilerini, haneleri yoksul, yoksulluğa giren, yoksulluktan çıkan ve yoksul olmayan şeklinde sınıflandırarak, sıralı logit model yaklaşımı ile incelemişlerdir. Walelign vd. (2016), 2006-2009-2012 yıllarını kapsayan panel veri ile Nepal hanehalkının yoksulluk belirleyicilerini rassal etkiler logit ve rassal etkiler sıralı logit yaklaşımlarıyla araştırmışlardır. Çalışmalarında Foster-Greer-Thorbecke (2010) indeksinden yararlanarak yoksulluğun değerlendirilmesinin yanında yoksulluğun dinamik yapısını yoksulluk geçiş matrisi ile incelemişlerdir. 2006-2009, 2009-2012 yılları şeklinde iki yıllık geçiş dönemlerini kullanarak, yoksul olmayan, yoksulluğa giren ve yoksulluktan çıkan ve sürekli yoksul olarak haneleri sınıflandırarak rassal etkiler sıralı logit modeli tahmin etmişlerdir.

Türkiye'de yoksulluğun dinamik yapısını inceleyen ilk çalışmalar arasında yer alan Kızılgöl (2009), 2002-2006 yıllarına ait Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) verileri ile birleştirilmiş panel veri kullanmıştır. Çağlayan vd. (2012) 2009 yılı HBA verisinden yararlanarak yoksulluğu, aşırı yoksul, kronik yoksul, yoksul, yoksulluğa eğilimli, yoksul olmamaya geçiş, yoksul olmayan olarak 6 kategoriye ayırmışlardır. Sıralı ve genelleştirilmiş sıralı logistik regresyon modelleri ile bu yoksulluk türlerinin belirleyicilerini incelenmişlerdir. Bunun yanında TÜİK tarafından 2006 yılında Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (GYKA) panel mikro veri setinin yayınlaması ile yoksulluğun dinamik yapısının, yoksulluğa giriş-çıkışın ve sürekli yoksulluğun belirleyicilerini araştıran çalışmalar da artış görülmüştür. Şeker (2011), 2006-2007 GYKA verileri ile hanelerin iki yıllık yoksulluğa giriş-çıkış geçişlerini incelemiştir. Şeker ve Dayıoğlu (2014)'nın 2005-2008 GYKA panel veri seti ile Türkiye'de yoksulluğa giriş ve yoksulluktan çıkıştaki geçişleri inceledikleri çalışmaları, Türkiye'de yoksulluk dinamiklerini analiz eden ilk kapsamlı çalışma olarak literatürde yer almıştır. Doğan (2014), Türkiye, kent-kır ve düzey-1 bölgeler bazında 2006-2011 yıllarını kapsayan panel veri ile sürekli yoksulluk oranını hesaplarken, son yılda ve önceki üç yıldan en az ikisinde yoksulluk riski altında olanları sürekli yoksul olarak tanımlamıştır. Acar ve Başlevent (2014), 2007-2010 GYKA veri seti ile Türkiye'de hanehalklarının yoksulluğa giriş-çıkış nedenlerini ikili seçim modelleri ile araştırmışlardır. Bu amaçla 2007-2008, 2008-2009 ve 2009-2010 yılları için üç noktada ikili tercih modelleri kurmuşlardır. Çalışmada yoksul, yoksul olmayan, yoksul olmaya aday ve yoksulluktan çıkmaya aday haneler hanehalkı özellikleri bazında karşılaştırılmıştır. Gürsel ve Acar (2015), 2008-2011 GYKA panel veri seti ile bireylerin yoksulla giriş ve yoksulluktan çıkış nedenlerini

araştırmışlardır. Çalışmalarında 4 yıl boyunca yoksul olmayanlar, 4 yıl boyunca yoksul olanlar, yoksul iken yoksulluktan çıkanlar ve yoksul değilken yoksulluğa giren haneleri veri setine dahil etmişlerdir. Yoksulluğa girip-çıkan haneler ise örneklem dışı tutulmuştur. Dalgıç vd. (2015), 2005-2011 GYKA panel veri setinden yararlanarak yoksul ve yoksul olmayan hane ve hanehalkı reisinin özelliklerine göre Türkiye’de yoksulluğun profilini ve yoksulluktan çıkışta ve yoksul olma durumuna geçişte ilgili faktörlerin etkisini ve yönünü probit modeli ile incelemişlerdir. Limanlı (2015), 2006-2009 GYKA panel veri setinden yararlandığı çalışmasında dönem(spells) yaklaşımı aracılığıyla Gradın, Ria ve Canto (GRC, 2012)’nin yoksulluk indeksini kullanarak dönemler arası toplam yoksulluğu hesaplamıştır. Bunun yanında Türkiye’de yoksulluğu belirleyen etmenleri havuzlanmış probit, panel probit, dinamik panel probit ve Stewart model tahminleri ile elde etmiştir.

Türkiye’de GYKA mikro panel veriler ile yapılan Acar ve Başlevent (2014), Dalgıç vd. (2015) ve Gürsel ve Acar (2015)’in çalışmalarında hanelerin yoksulluğa girmesini ve yoksulluktan çıkmasını etkileyen etmenler incelenmiştir. Yoksulluğun dinamik yapısının analizini yapan bu çalışmaların hepsinde panel veri kullanılmasına rağmen yatay-kesit analizlerden yararlanılmıştır. Bu çalışmada ise hanelerin dinamik yoksulluğunun incelenmesi amacıyla multinomial logit model oluşturularak panel veri ekonometrisinden yararlanılmaktadır. Bu açıdan çalışmanın yoksulluk literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

UYGULAMA

Veri Seti ve Verilerin Analizi

Çalışmada TÜİK tarafından derlenen 2009-2012 dönemine ait Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (GYKA) panel mikro veri setinden yararlanılmıştır. GYKA’da 2009 yılındaki 2975 hanehalkı devam eden üç yıl boyunca takip edilerek panel veri seti oluşturulmuştur. Bu sürede bazı hanehalkları, adrese ulaşılamama, ülke sınırları dışına taşınma, iki yıl üst üste cevapsızlık ve ölüm gibi nedenlerle örneklemden çıkarılmıştır. Son olarak panel veri seti için hanehalkı sayısı 2732 ve 4 yıllık dengeli panel veri seti için örneklem boyutu 10928 olmuştur.

Çalışmada yer alan haneleri “yoksul” ve “yoksul değil” şeklinde sınıflandırmak amacıyla, öncelikle TÜİK tarafından kullanılan OECD eşdeğerlik ölçeği³ kullanılarak eşdeğer hanehalkı büyüklükleri hesaplanmıştır. Hanelerin hanehalkı toplam yıllık geliri, eşdeğer hanehalkı büyüklüğüne bölünerek o hanehalkı için eşdeğer fert başına düşen gelir hesaplanmıştır. Ardından TÜİK tarafından hesaplanan 2009-2012 yıllarına ait eşdeğer fert başına düşen medyan gelirin %60’ı

---

³TÜİK, eşdeğer hanehalkı büyüklüğünün hanehalkındaki referans kişi için 1, 14 yaş ve üzerindeki tüm fertler için 0,5 ve 14 yaşın altındaki tüm fertler için 0,3 katsayısının kullanılarak bulunduğu OECD ölçeğini kullanmaktadır.

olarak belirlenen yoksulluk sınırları⁴ temel alınarak, yoksulluk sınırının altında gelire sahip olan haneler yoksul, sınırın üstünde gelire sahip olan haneler ise yoksul değil şeklinde sınıflandırılmıştır. Ardından yoksullar arasındaki farklılığı da dikkate almak için yoksullar, yoksulluğa giren ve yoksulluktan çıkan ve kronik yoksul olarak ayrılmaktadır. Çalışmada geçici yoksul olarak da sınıflandırılan yoksulluğa giren ve yoksulluktan çıkan haneleri ve kronik yoksul olan haneleri belirlemek amacıyla Bane ve Ellwood (1986)'un dönem yaklaşımından yararlanılmaktadır. Bu yaklaşıma göre analiz edilen sürenin yarısı ya da daha fazla sürede geliri yoksulluk sınırının altında kalan haneler kronik yoksul, analiz edilen sürenin yarısından daha az sürede geliri yoksulluk sınırının altında kalan haneler ise geçici yoksul haneler olarak tanımlanmaktadır. Geçici yoksul hanelerde kendi içerisinde, bir önceki dönemde yoksul iken daha sonraki dönemde yoksul değil ise “yoksulluktan çıkan”, bir önceki dönemde yoksul değil ancak bir sonraki dönemde yoksul ise “yoksulluğa giren” olarak tanımlanmaktadır. Hane her iki dönemde de yoksul değil ise “yoksul olmayan” olarak tanımlanırken üst üste ya da daha sonraki dönemde de yoksul ise analiz edilen sürenin yarısında yoksul olduğu için “kronik yoksul” olarak değerlendirilmektedir. Buna göre Tablo 1’de 2009-2012 dönemi için hanelerin yoksulluğa geçiş durumları yer almaktadır.

Tablo 1: Türkiye’de 2009-2012 Dönemi için Yoksulluk Geçiş Matrisleri

		2010	
		Yoksul	Yoksul Değil
2009	Yoksul	460 (%73)	171 (%27)
	Yoksul Değil	144 (%7)	1957 (% 93)
		2011	
		Yoksul	Yoksul Değil
2010	Yoksul	431 (%71)	173 (%29)
	Yoksul Değil	163 (%8)	1965 (%92)
		2012	
		Yoksul	Yoksul Değil
2011	Yoksul	460 (%77)	134 (% 23)
	Yoksul Değil	174 (%8)	1964 (%92)

Kaynak: TÜİK, 2009-2012 GYKA verisi kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır. Parantez içindeki değerler geçiş olasılıklarını vermektedir.

⁴TÜİK tarafından hesaplanan 2009, 2010, 2011 ve 2012 yılları için yoksulluk sınırları sırasıyla 4227, 4457, 4883 ve 5418’dir. (Kaynak: TÜİK, GYKA, 2016).

Tablo 1’e göre 2009’da yoksul olanların %27’sinin 2010 yılında yoksulluktan çıktığı ve 2009 yılında yoksul olmayanların %7’sinin ise 2010 yılında yoksul olduğu gözlenmiştir. Benzer şekilde, 2010 yılında yoksul olanların %29’unun 2011 yılında yoksulluktan çıktığı, 2010 yılında yoksul olmayanların %8’inin ise yoksulluğa geçtiği belirlenmiştir. 2011 yılında ise yoksul olanların %23’ünün 2012 yılında yoksulluktan çıktığı, 2011 yılında yoksul olmayanların %8’inin yoksulluğa geçtiği saptanmıştır. Genel olarak bakıldığında, 2009 - 2012 dönemine ait GYKA’ya göre Türkiye’de incelenen yıllarda yoksulluğa geçiş oranı %8 iken, yoksulluktan çıkma oranı %23-%29 aralığında değişmektedir. Bunun yanında çalışmada yer alan 2732 hane içerisinde 1773 hanenin geliri dört yıl boyunca yoksulluk sınırı altına düşmezken, 267 hane bir yıl, 193 hane iki yıl, 186 hane üç yıl ve 313 hane dört yıl boyunca yoksulluk sınırının altında yaşamıştır. Buna göre sadece 4 yıl boyunca sürekli yoksulluk içinde yaşayanlar kronik yoksul olarak sınıflandırıldığında Türkiye’de kronik yoksul olanların oranı %12, üç ve dört yıl üst üste yoksul olanlar kronik yoksul olarak değerlendirildiğinde ise kronik yoksulluk oranı %18,2’dir. Bane ve Ellwood (1986)’un dönem yaklaşımına göre analiz edilen sürenin yarısı ya da daha fazla bir süre boyunca geliri yoksulluk sınırının altında kalan haneler kronik yoksul olarak ele alındığında ise iki, üç ve dört yıl boyunca yoksul olanların sayısının 692, kronik yoksulluk oranının ise % 25 gibi oldukça ciddi bir oranda olduğu görülmektedir.

Çalışmada hanelerin yoksul olmama, yoksulluğa girme, yoksulluktan çıkma ve kronik yoksul olma durumlarının belirleyicilerini araştırmak amacıyla kullanılan açıklayıcı değişkenler ve tanımları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Açıklayıcı Değişkenlerin Tanımları

Değişkenler	Tanımlar
Hanehalkı Reisinin Özellikleri	
Cinsiyet	Hanehalkı reisi kadın ise 1, değil ise 0
Yaş	Hanehalkı reisinin yaşı
Yaşın karesi	Hanehalkı reisinin yaşının karesi
Evli	Hanehalkı reisi evli ise 1, diğer durumda 0
Kronik hastalık	Hanehalkı reisi kronik hasta ise 1, değil ise 0
SGK	Hanehalkı reisi sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı ise 1, değil ise 0
İş değiştirme	Hanehalkı reisinin son bir yılda iş değiştirdiği durumda 1, diğer durumda 0
Hanehalkı Reisinin Eğitim Durumu	
Okur-yazar değil, okur-yazar olup bir okul bitirmedi (Referans)	Hanehalkı reisi okur-yazar değil, okur-yazar olup bir okul bitirmedi ise 1, diğer durumda 0
İlkokul,ortaokul,mesleki ortaokul ve ilköğretim	Hanehalkı reisi ilkokul,ortaokul,mesleki ortaokul ve ilköğretim mezunu ise 1, değil ise 0
Genel lise, mesleki veya teknik lise	Hanehalkı reisi genel lise, mesleki veya teknik lise mezunu ise 1, değil ise 0
Yüksekokul, fakülte ve üzeri	Hanehalkı reisi yüksekokul, fakülte ve üzeri mezunu ise 1, değil ise 0
Hanehalkı Reisinin İş Durumu	
Ücretli, maaşlı	Hanehalkı reisi ücretli, maaşlı çalışıyor ise 1, değil ise 0
Kendi hesabına	Hanehalkı reisi kendi hesabına çalışıyor ise 1, değil ise 0
Emekli	Hanehalkı reisi emekli ise 1, değil ise 0
Yaşlı,engelli veya çalışamaz	Hanehalkı reisi yaşlı, engelli veya çalışamaz halde ise 1, değil ise 0
Hanenin Özellikleri	
Gelir	Hanenin eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri
Logaritmik gelir	Hanenin eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirinin logaritması
Ev sahipliği	Ev sahibi ise 1, değil ise 0
Hanehalkı Tipi	
Tek kişilik (Referans)	Tek kişilik hanehalkı ise 1, diğer durumda 0
Bağımlı çocuk olmayan	Bağımlı çocuk olmayan hanehalkı ise 1, değil ise 0
Bağımlı çocuk olan	Bağımlı çocuk olan hanehalkı ise 1, değil ise 0

Tablo 2’de yer alan açıklayıcı değişkenler hanenin özelliklerini ve hanehalkı reisinin özelliklerini ifade etmek üzere ikiye ayrılmaktadır. Hanehalkı reisinin yaşı ve yaşının karesinin dışında diğer hanehalkı reisinin özelliklerini gösteren değişkenler kategorik ve kukla değişkendir. Hanehalkı reisinin yaşı ile hanenin

yoksulluk durumu arasındaki doğrusal olmayan ilişkiyi görmek amacıyla yaşın karesi açıklayıcı değişken olarak modelde yer almaktadır. Hanehalkı reisinin özelliklerinden biri de cinsiyet değişkenidir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sınırlı iş olanaklarından kadının aleyhine erkeğin yararlanması ve hanehalkı reisinin kadın olduğu haneler daha yoksul olabileceğinden çalışmada hanehalkı reisi erkek olanlar referans değişken olarak alınmıştır. Modelde yer alan diğer bir önemli değişken hanehalkı reisinin medeni durumudur. TÜİK tarafından derlenen GYKA panel mikro veri setinde hanehalkı reisinin medeni durumu, hiç evlenmedi, evli, eşi öldü ve boşandı şeklinde dört sınıfa ayrılmaktadır. Çalışmada yer alan 10928 hanehalkı reisinin %2.3’ü hiç evlenmedi, %11.3’ü eşi öldü, %3.5’i boşandı ve % 82.9’u ise evli sınıfındadır. Buna göre çalışmada hanehalkı reisinin evli olduğu hanelerin oranının daha yüksek olması nedeniyle diğer medeni durumlar (eşi ölmüş, boşanmış, hiç evlenmemiş) birleştirilerek referans değişken olarak alınmıştır.

Çalışmada hanehalkı reisinin kronik hasta olup-olmaması, sosyal güvenlik kurumuna (SGK) kayıtlılık durumu ve son bir yıldaki iş değiştirip-değiştirmemesi gibi hanehalkı reisi özelliklerinin, hanenin yoksulluğu üzerindeki etkisini incelemek için bu özellikleri gösteren değişkenler açıklayıcı değişken olarak modele dahil edilmiştir. Çalışmada hanehalkı reisinin son bir yılda iş değiştirip-değiştirmemesinin incelenmesi ile dolaylı olarak Türkiye’de uygulanan işsizlik sigortasının hanenin yoksulluğunu engellemede başarılı olup olmadığına bakılmaktadır.

Hanelerin yoksulluğunu etkilediği düşünülen bir diğer önemli değişken hanehalkı reisinin eğitim durumudur. Hanehalkı reisinin eğitim durumu, okur-yazar olmayan, okur-yazar olup bir okul bitirmedi (1), ilkokul, ortaokul, mesleki ortaokul ve ilköğretim (2), genel lise, mesleki ve teknik lise (3) ve yüksekokul, fakülte ve üzeri (4) öğrenim düzeyinde olması şeklinde dörde ayrılmaktadır. Burada kukla değişken tuzağına düşmemek ve eğitim düzeyindeki artışla birlikte hane yoksulluğunun etkisini gözlemek amacıyla hanehalkı reisinin okur-yazar olmadığı ya da okur-yazar olup bir okul bitirmemesi durumu referans değişken olarak belirlenmiştir.

TÜİK tarafından derlenen GYKA verisinde hanehalkı reisinin iş durumu ücretli-maaşlı, yevmiyeli, işveren, kendi hesabına ve ücretsiz aile işçisi olmak üzere beş grupta değerlendirilmektedir. Çalışmada kullanılan veri setinde yer alan hanehalkı reisi çalışanların %49.2’si ücretli-maaşlı, %34.8’i kendi hesabına çalışan iken % 5.9’u işveren, %8.7’si yevmiyeli ve % 1.4’ü ücretsiz aile işçisidir. Buna göre veri setinde ağırlığı oldukça küçük olduğu için hanehalkı reisi işveren, yevmiyeli ve ücretsiz aile işçisi olanların etkisi referans alınarak hanehalkı reisinin ücretli-maaşlı ve kendi hesabına çalışması açıklayıcı değişken olarak modele dahil edilmiştir. Hanehalkı reisi emekli olanların da tüm örneklem içinde %18.1 değerinde bir orana sahip olması ve yoksulluk üzerinde emeklilik maaşlarının dolaylı etkisini görmek amacıyla hanehalkı reisinin emekli olması kukla değişken olarak modelde yer almıştır. Çalışmada ayrıca hanehalkı reisinin dezavantajlı olmasının hane yoksulluğunu nasıl etkileyeceğini belirlemek için hanehalkı reisinin yaşlı, engelli ve

çalışamaz halde olması açıklayıcı değişken olarak modele eklenen değişkenlerdendir.

Hanenin toplam kullanılabilir gelirinin, eşdeğer hanehalkı büyüklüğüne bölünmesi ile elde edilen hanehalkı kullanılabilir fert geliri çalışmada kullanılan önemli bir açıklayıcı değişkendir. Gelir değişkeni, yoksulluk çalışmalarında bireylerin/hanelerin gelirlerine göre yoksul ya da yoksul değil şeklinde sınıflandırılmaları nedeniyle en önemli değişken olmaktadır.

GYKA'da hanenin oturduğu konuttaki mülkiyet tipi, ev sahibi, kiracı, lojman ve herhangi bir kira ödemeyen olmak üzere dört şekilde sınıflandırılmaktadır. Çalışmada yer alan hanelerin %65'i ev sahibi, %18'i kiracı, %1'i lojmanda yaşıyorken, %16'sı herhangi bir kira ödememektedir. Çalışmada hanenin ev sahibi olmasının/olmamasının hanenin yoksulluğu üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla hanenin ev sahibi olmasını ifade eden kukla değişken modele dahil edilmiş, diğer özellikler birleştirilerek referans değişken olarak alınmıştır.

Çalışmada açıklayıcı değişken olarak hanehalkı tipi modele eklenen diğer önemli değişkenlerden biridir. Hanehalkı tipi; tek kişilik hanehalkı, bağımlı çocuk olmayan hanehalkı ve bağımlı çocuk olan hanehalkı olmak üzere üç kategoriye ayrılmış, tek kişilik hane referans değişken olarak alınmıştır. Böylece hanehalkı büyüklüğünün ve hanedeki bağımlı nüfusun hane yoksulluğu üzerindeki etkisi incelenebilmektedir.

Ekonometrik Yöntem

Çalışmada McFadden(1973) tarafından geliştirilen genel multinomial logit model (MNL), hanelerin tekrarlı gözlemleri arasındaki korelasyonu dikkate almak amacıyla rassal birim etkili MNL model olarak ele alınmaktadır. Bağımlı değişken hanelerin bir dönem önceki yoksulluk durumlarına göre yoksul olmayan (1), yoksulluktan çıkan (2), yoksulluğa giren (3) ve kronik yoksul (4) şeklinde dört kategoriden oluşmaktadır. Yoksul olmayanlar referans kategori olarak alınmıştır. Buna göre rassal etkiler MNL model, X_{it} özelliklerine sahip i -nci hanenin t zamanında j yoksulluk durumunda bulunmasının olasılığı $P(Y_{it} = j / X_{it})$ olmak üzere Eşitlik (1)'de verilmektedir (Haan, Uhlendorff, 2006; Haynes vd.,2008).

$$\pi_{ij} = P(Y_{it} = j / X_{it}, \alpha_i) = \frac{\exp(X_{it}\beta_j + \alpha_{ij})}{\sum_{k=1}^j \exp(X_{it}\beta_k + \alpha_{ik})} \quad j=1,2,3,4; \quad t=2010,2011,2012 \quad (1)$$

Rassal etkiler multinomial logit model tahmini en çok olabilirlik yaklaşımıyla yapılmaktadır. Olabilirlik fonksiyonu Eşitlik(2) şeklinde yazılmaktadır.

$$L = \prod_{i=1}^N \int_{-\infty}^{+\infty} \prod_{t=1}^{T_i} \prod_{j=1}^J \left(\frac{\exp(X_{it}\beta_j + \alpha_{ij})}{\sum_{k=1}^J \exp(X_{it}\beta_j + \alpha_{ik})} \right)^{d_{ijt}} f(\alpha_i) d\alpha_i \quad (2)$$

i-nci birey t zamanında j yoksulluk durumunda bulunursa d_{ijt} , bir değerini almaktadır aksi durumda sıfır değerini almaktadır (Haan, Uhlenborff, 2006). Gözlenemeyen birim etki α_i 'nin sıfır ortalama ve Σ varyans-kovaryans matrisi ile çok değişkenli normal dağıldığı varsayılmaktadır (Haynes, vd., 2008).

ARAŞTIRMA BULGULARI

TÜİK tarafından derlenen 2009-2012 yıllarına ait GYKA mikro panel veri setinden yararlanılarak Türkiye’de hanelerin yoksulluktan çıkış, yoksulluğa geçiş ve kronik yoksulluk durumlarını etkileyen değişkenleri belirlemek amacıyla rassal etkiler MNL modelin en çok olasılık yaklaşımıyla tahmini için STATA programında gllamm paketinden yararlanılmıştır. Örneklem olasılığını maksimize etmek için gözlenemeyen birim etkinin dağılımı üzerinden integrallerin hesaplanabilmesi amacıyla uyarlamalı kuadratik yaklaşım kullanılmıştır. İntegral yaklaşımlarının kesinliği ve geçen zaman kuadratik noktaların sayısına göre değiştiği için ilk olarak 4 kuadratik nokta ile yapılan analiz daha sonra 8 ve 12 nokta ile tekrarlanmıştır. Elde edilen katsayıların, standart hataların ve logaritmik olasılık değerinin benzer olması 4 kuadratik noktanın analiz için yeterli olduğunu göstermektedir.

Rassal Etkiler MNL modelin en çok olasılık yaklaşımıyla elde edilen tahmin sonuçları Tablo 3’te yer almaktadır. Tablo 3 incelendiğinde, modelde yer alan değişkenlerinin parametre tahminlerinin çoğu istatistiki olarak anlamlı elde edilmiştir. Yoksulluktan çıkan, yoksulluğa giren ve kronik yoksul hanelerin rassal birim etkilerinin varyansları sırasıyla 0.061, 0.398 ve 0.301 bulunmuştur. Bu bulgu modelde hanelerin kendilerine özgü gözlenemeyen bir heterojenliği olduğunu göstermektedir. Heterojenliğin derecesi yoksulluktan çıkan haneler için diğer hanelere göre daha düşük bulunmuştur. Rassal etkilerin korelasyonlarına bakıldığında ise yoksulluktan çıkan ve yoksulluğa giren hanelerin gözlenemeyen özelliklerini içeren rassal birim etkiler arasında 0.448 değerinde pozitif ilişki bulunmuştur. Bu değere göre ilgili yıllarda yoksulluğa giren ve yoksulluktan çıkan hanelerin benzer bir gözlenemeyen etkiyi paylaştıkları söylenebilir. Yoksulluktan çıkan ve kronik yoksul hanelerin rassal etkileri arasındaki korelasyon yine pozitif olmakla birlikte bu etkinin diğer korelasyon değerlerine göre daha düşük olması beklenen bir sonuçtur. Aynı zamanda yoksulluğa giren ve kronik yoksul hanelerin rassal birim etkileri arasında 0.966 değerinde güçlü bir pozitif ilişki bulunmuştur. Bu bulgu da hanelerin yoksulluğa düşmelerinde ve kronik yoksul

olmalarında hanelerin gözlenemeyen özelliklerinin ortak bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Rassal Etkiler Multinomial Logit Modelin En Çok Olabilirlik Yöntemiyle Elde Edilen Parametre Tahminleri

Değişkenler	Yoksulluktan Çıkan(2)	Yoksulluğa Giren(3)	Kronik Yoksul(4)
Cinsiyet	-0.654* (0.227)	-0.765* (0.266)	-1.313* (0.226)
Yaş	0.056** (0.025)	0.202* (0.029)	0.230* (0.025)
Yaşın karesi	-0.0006** (0.0002)	-0.001* (0.0002)	-0.002* (0.0002)
Evli	-0.103 (0.232)	0.190 (0.277)	0.412*** (0.238)
Kronik hastalık	0.208*** (0.117)	0.145 (0.135)	0.210*** (0.117)
SGK	-0.380** (0.147)	-0.151 (0.177)	-0.909* (0.154)
İş değiştirme	0.597* (0.166)	0.218 (0.202)	0.031 (0.177)
İlkokul, ortaokul, mesleki ortaokul ve İlköğretim	-0.781* (0.153)	-0.589* (0.177)	-1.190* (0.151)
Genel lise, mesleki veya teknik lise	-1.729* (0.233)	-1.052* (0.257)	-2.047* (0.230)
Yüksekokul, fakülte ve üzeri	-2.541* (0.483)	-0.945*** (0.540)	-1.818* (0.522)
Ücretli, maaşlı	-0.292 (0.180)	-0.362*** (0.213)	-0.436** (0.178)
Kendi hesabına	0.567* (0.151)	0.470** (0.181)	0.124 (0.153)
Emekli	-0.931* (0.231)	-0.289 (0.249)	-1.443* (0.236)
Yaşlı, engelli veya çalışamaz	0.484** (0.233)	0.657** (0.267)	0.870* (0.225)
Gelirin logaritması	-1.758* (0.140)	-6.250* (0.209)	-6.937* (0.198)
Ev sahipliği	-0.003 (0.115)	0.370* (0.134)	0.530* (0.117)
Bağımlı çocuk olmayan	0.524*** (0.273)	2.329* (0.320)	2.354* (0.288)
Bağımlı çocuk olan	2.037* (0.280)	5.106* (0.348)	6.103* (0.315)
Sabit	13.209* (1.299)	48.189* (1.827)	54.742* (1.700)
Birim Varyanslar	0.061 (0.065)	0.398 (0.207)	0.301 (0.234)
Cor(2,3)=0.448	Cor(2,4)=0.297	Cor(3,4)=0.966	

Not: Parantez içindeki değerler katsayıların standart hatalarıdır. ***, **, *, sırasıyla %10, %5 ve %1 önem düzeylerini göstermektedir.

Tablo 3'te anlamlı katsayılar arasında hanelerin yoksul olmamasına göre hanelerin yoksulluğa girmesini ve yoksulluktan çıkmasını etkileyen değişkenlerin katsayı büyüklükleri arasında fark olmasıyla birlikte katsayıların aynı işarete sahip

olduğu gözlenmiştir. Bu bulgu ve yoksulluğa giren ve yoksulluktan çıkan hanelerin benzer bir gözlenemeyen rassal etkiyi paylaşmaları nedeniyle çalışmada yoksulluğa giren ve yoksulluktan çıkan haneler genel olarak geçici yoksul haneler olarak sınıflandırılmıştır.

Tablo 3’e göre hanehalkı reisinin yaşı, yoksul olmayanlara göre hem geçici yoksulluk hem de kronik yoksulluk üzerinde pozitif, hanehalkı reisinin yaşının karesi ise negatif bir etkiye sahiptir. Bu bulgu, hanehalkı reisinin yaşı arttıkça hanelerin hem geçici hem de kronik yoksul olma olasılıklarının arttığını ancak belli bir yaştan sonra ise yaş artışı ile birlikte hanelerin yoksul olma olasılıklarının azalacağını göstermektedir.

Çalışmada, hanehalkı reisi kadın olan hanelerin geçici yoksul ve kronik yoksul olma olasılıklarının hanehalkı reisi erkek olanlara göre daha az olduğu sonucu elde edilmiştir. Bunun yanında hanehalkı reisinin kadın olduğu hanelerde kronik yoksul olma olasılığı hanenin geçici yoksul olma olasılığından daha düşüktür. Bu bulgu, hanehalkı reisinin kadın olmasının yoksulluğu arttıran etkisi olduğu yönündeki genel kaniye ters olmasıyla birlikte yoksulluk çalışmalarıyla ilgili literatür de bu sonucu desteklemektedir. Öyle ki Devicienti (2002) ve Andriopoulou, Tsakoglou (2011) çalışmalarında hanehalkı reisi kadın olanların yoksulluktan çıkmak için bir yol bulabileceğini ancak bu hanelerin yoksulluğa geçmesi üzerinde cinsiyetin herhangi bir etkisinin olmadığından bahsetmişlerdir. Walleign vd. (2016) de hanedeki yetişkin kadın sayısındaki artışın hanenin yoksulluktan çıkma, yoksulluğa girme ve kronik yoksul olma riskini düşürdüğünü ancak hanehalkı reisinin cinsiyetinin yoksulluk durumu üzerinde herhangi bir etkisi olmadığını bulmuşlardır. Acar ve Başlevent (2014), hanehalkı reisi erkek olanlara göre hanehalkı reisi kadın olanların yoksulluktan çıkma olasılıklarının daha fazla olduğunu, yoksulluğa girme olasılıklarının ise daha az olduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde Dalgıç vd. (2015) çalışmalarında, hanehalkı reisinin kadın olmasının yoksulluk riskini azalttığından bahsetmişlerdir.

Tablo 3’te yer alan bulgulara göre hanehalkı reisinin evli olmasının hanenin yoksul olmamasına göre hanenin geçici yoksul olmasında bir etkisi bulunmazken hanenin kronik yoksul olma olasılığı üzerinde pozitif bir etkisi bulunmuştur. Benzer şekilde Walleign vd. (2016) de hanehalkı reisinin evli olmasının, hanelerin yoksul olmamasına göre yoksulluktan çıkma, yoksulluğa girme ve kronik yoksul olma olasılıklarını pozitif olarak etkilediğini bulmuşlardır.

Tablo 3’e göre hanehalkı reisinin eğitim seviyesi arttıkça hanelerin hem geçici yoksul hem de kronik yoksul olma olasılıklarının artan oranda azaldığı gözlenmektedir. Eğitim düzeyindeki artışın hanenin yoksulluktan çıkma olasılığını arttırması beklenirken negatif katsayılar elde edilmesinin, yoksulluktan çıkan hanelerin geçici yoksul kategorisinde yer alması nedeniyle olduğu düşünülmektedir. Tablo 3’e göre hanehalkı reisinin okur-yazar olmadığı ya da okur-yazar olup bir okul bitirmediği hanelere göre hanehalkı reisinin genel lise, mesleki veya teknik lise

mezunu olmasının kronik yoksul olma olasılığını önemli ölçüde düşürdüğü gözlenmiştir.

Tablo 3'e göre hanehalkı reisinin ücretli, maaşlı olması hanenin yoksul olmamasına göre hanenin yoksulluğa girme ve kronik yoksul olma olasılığını negatif etkilemektedir. Bu bulgu hanehalkı reisinin düzenli maaş almasının hanenin yoksulluk riskini azalttığını göstermektedir. Çalışmada ayrıca hanehalkı reisinin emekli olmasının hanenin yoksul olmamasına göre yoksulluğa girme olasılığı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmazken hanenin yoksulluktan çıkmasını negatif etkilediği belirlenmiştir. Bu sonuç hanehalkı reisi emekli olan hanelerin yoksulluğa düşmeleri durumunda yoksulluktan çıkma ihtimallerinin düşük olduğunu göstermektedir. Bunun yanında hanehalkı reisinin emekli olmasının hanelerin kronik yoksul olmalarını negatif etkilediği bulunmuştur. Buna göre hanehalkı reisi emekli olan hanelerin düzenli gelirleri nedeniyle kronik yoksulluk gibi yoksulluğu daha şiddetli yaşayan kesimde yer alması daha az olasıdır.

Tablo 3'te hanehalkı reisinin kendi hesabına çalışmasının hanenin yoksulluktan çıkması ve yoksulluğa girme olasılığını pozitif etkilediği, hanenin kronik yoksul olma olasılığı üzerinde ise anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Bu bulgu, hanehalkı reisi kendi hesabına çalışan hanelerin ekonomik faktörler gibi negatif şoklardan etkilenen geçici yoksul haneler olduğunu bunun yanında kronik yoksul olacak kadar gelirden yoksun olmadıklarını göstermektedir. Bunun yanında hanehalkı reisi yaşlı, engelli veya çalışamaz halde olan hanelerin geçici ve kronik yoksul olma olasılıkları da pozitif bulunmuştur.

Tablo 3'te hanehalkı reisinin SGK'ya kayıtlı olmasının hanenin kronik yoksul olma olasılığını negatif etkilediği görülmektedir. Hanehalkı reisinin SGK'ya kayıtlı olmasının hanenin yoksulluğa girme olasılığı üzerinde bir etkisinin olmadığı bununla birlikte hanenin yoksulluktan çıkma olasılığını negatif etkilediği belirlenmiştir. Buna ek olarak hanehalkı reisinin geçen yıldan bu yana iş değişikliği yapması hanenin yoksulluktan çıkma olasılığını pozitif etkilemektedir. Bu bulguya göre hanehalkı reisinin iş değişikliği yapmasının daha yüksek gelirli bir iş nedeniyle iş değişikliği yaptığı varsayılırsa hanenin gelirini artırdığı ve bu nedenle yoksulluktan çıkma olasılığı üzerinde olumlu bir etki yaptığı söylenebilir. Bunun yanında hanehalkı reisinin iş değiştirme dönemleri arasında hanelerin yoksulluğa girme olasılıklarında herhangi bir anlamlı etkinin görülmemesinde işsizlik sigortalılarının ya da tasarrufların etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada hanehalkının ev sahibi olmasının hanenin yoksulluktan çıkma olasılığı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Bunun yanında hanehalkının ev sahipliğinin hanenin yoksulluğa girme ve kronik yoksul olma riskini arttırdığı sonucu elde edilmiştir. Buna göre Türkiye'de ev sahipliğinin hanelerin refah göstergesi olmadığı bunun yanında yoksullar arasında ev sahipliğinin daha yüksek oranlarda olduğu görülmektedir.

Çalışmada tek kişilik hanelere göre bağımlı çocuğu olmayan hanelerin geçici yoksul ve kronik yoksul olma risklerinin daha fazla olduğu ve bağımlı çocuğu olan hanelerin bu riski daha fazla da hissettiği elde edilmiştir. Benzer şekilde, Acar ve Başlevent (2014), bağımlı çocuk sayısının fazla olmasının hanelerin yoksulluktan çıkma olasılığını azaltırken, hanelerin yoksulluğa girme riskini arttırdığını bulmuşlardır. Temiz (2008), yoksul hanelerin kalabalık nüfusa sahip olmasının bağımlılık oranını arttırdığını ve bu durumun yoksulluğun kronikleşmesine neden olduğunu ve dolayısıyla bu durumdaki hanehalklarının ekonomik fırsatları kaçırdığı ve yaşamlarını güvence altına alamadıklarını belirtmiştir. Buna göre gelişmiş ülkelerde olduğu gibi bağımlı çocuğu olan hanehalklarının olduğu hanelere sosyal yardım yapılması bu hanelerin yoksulluk durumundan kurtulmalarını ve yoksulluklarının kronikleşmesinin önüne geçilmesini sağlayacaktır.

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre hanehalkının yoksulluğa girmesi ve yoksulluktan çıkmasını etkileyen etmenlerin benzer işaretlere sahip olduğu gözlenmesine rağmen bazı değişkenlerin anlamlılıkları farklılık göstermektedir. Hanehalkı reisinin kronik hasta olması hanenin yoksul olmamasına göre hanenin yoksulluktan çıkma olasılığını ve kronik yoksul olma olasılığını pozitif etkilerken hanenin yoksulluğa girme olasılığı üzerinde herhangi bir anlamlı etkisi bulunmamıştır. Bu sonuca göre hanelerin yoksulluk geçişlerinin belirleyicilerinin ayrı ayrı değerlendirilmesi yoksullukla mücadele uygun politikaların belirlenmesi açısından oldukça önemlidir.

Tablo 3’e göre hanehalkı gelirinin beklenildiği gibi hanelerin geçici ve kronik yoksul olma riskini önemli bir oranda azalttığı görülmektedir. Buna göre yoksulluğun ortadan kaldırılması ve yoksulluğu azaltılması amacıyla hane gelirinin artırılması oldukça önemlidir.

SONUÇ

Çalışmada, 2009-2012 yıllarına ilişkin GYKA panel mikro veri setinden yararlanılması ile hanelerin yoksulluğa girme, yoksulluktan çıkma ve kronik yoksul olma durumlarının belirleyicileri analiz edilmiştir. Çalışmada en az iki dönem üst üste yoksul olan haneler kronik yoksul olarak nitelendirilmiştir. Hanelerin tekrarlı ölçümlerinin kullanılması ile 4 yıllık dönem içinde bazı haneler hem yoksulluktan çıkıp hem de yoksulluğa girebilmektedir. Bu nedenle çalışma sonucunda yoksulluktan çıkan ve yoksulluğa giren hanelerin benzer özellikleri paylaştığı gözlenmiş ve bu haneler geçici yoksul olarak sınıflandırılmıştır.

Çalışmada dinamik yoksulluğun belirleyicilerin elde edilmesi amacıyla rassal etkiler multinomial logit model (MNL)’den yararlanılmıştır. Rassal etkiler MNL modelin en çok olasılık tahmini STATA programında gllamm paketi ile sağlanmıştır.

Rassal etkiler MNL modelin en çok olabilirlik yöntemiyle elde edilen tahmin sonuçlarına göre hanehalkı geliri, hanehalkı reisinin düzenli maaş alması ve hanehalkı reisinin emekli olması, kronik yoksulluk riskini önemli ölçüde azaltmaktadır. Bu sonuçlar Türkiye’de gelir yoksulluğunun azaltılması konusunda öncelikle hanelerin toplam gelirlerinin yoksulluk sınırından olabildiğince uzak tutulmasının gerekliliğini ve haneye giren düzenli maaşın kronik yoksulluk üzerindeki önemini göstermektedir. Bu açıdan ekonomik büyüme ile gelir düzenlemelerinin sağlanması ve gelir eşitsizliğinin azaltılması yönünde etkin maliye politikaları geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Hanehalkı reisinin kadın olmasının kronik yoksulluğu azaltması ve eğitim düzeyindeki artış ile birlikte kronik yoksulluğu önemli ölçüde azaltması Türkiye’de eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması ve özellikle kadınların eğitimleri konusunda politikaların geliştirilmesinin önemini ortaya çıkarmaktadır. Hanehalkı reisinin SGK kayıtlı olmasının kronik yoksulluk riskini azalttığı ve hanehalkı reisinin yaşlı, engelli veya çalışamaz halde olmasının ise kronik yoksulluk riskini arttırdığı bulgusu Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminin iyi işleminin önemini ortaya çıkarmaktadır. Hanehalkı reisinin yaşla birlikte sağlık problemlerinin artması nedeniyle aktif çalışmadığı dönemlerde hanelerin yoksulluğa düşmemesi için sosyal güvenlik sistemlerinin oldukça planlı çalışması gerekmektedir.

Rassal etkiler MNL modelin tahmin sonuçlarından biri de bağımlı çocuğu olan hanehalklarının olduğu hanelerde yoksulluk riskinin daha fazla olmasıdır. Hanedeki bireylerin ekonomik fırsatlardan yararlanamaması ve böylece bireylerin yaşamlarını yoksulluk içinde sürdürmesi yoksulluğun kronikleşmesine neden olmaktadır. Kronik yoksulluğun önlenmesi açısından özellikle yoksul kesimde aile planlama eğitiminin verilmesi ve bağımlı çocuğu olan hanelere sosyal yardım yapılması önem arz etmektedir.

Çalışma sonucunda hanelerin kronik yoksulluk ve geçici yoksulluk riskini arttıran ya da azaltan etmenler genel olarak benzer çıkmıştır. Bunun yanında hanehalkı reisinin son bir yılda iş değişikliği yapması kronik yoksulluğu etkilemezken, hanenin yoksulluktan çıkmasını pozitif etkilemiştir. Bu sonuç üzerinde son dönemlerde uygulanan işsizlik sigortalarının etkisinin olduğu düşünülmektedir. Çalışmada ayrıca hanehalkı reisi kendi hesabına çalışanların kronik yoksulluk üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmazken, geçici yoksulluğu pozitif etkilediği sonucu elde edilmiştir. Düzenli gelir sağlayamayan bir kesim olarak hanehalkı reisinin kendi hesabına çalıştığı haneler; ekonomik krizler, mevsimsel etkiler gibi negatif şoklardan etkilenen geçici yoksul haneleri oluşturmaktadır. Bu hanelerin kronik yoksul olacak kadar gelirden yoksun olmalarıyla birlikte gelir düzenlemesini sağlayan bir sistemin eksikliği bu hanelerin yoksulluğa giriş-çıkış sıklığını arttırmaktadır. Türkiye’de kendi hesabına çalışanların da genellikle tarım sektöründe olduğu göz önüne alındığında tarım kredilerinin eksikliği, hasat miktarı gibi etkilerin geçici yoksulluğu tetiklediği düşünülmektedir.

Yoksulluğu daha şiddetli yaşayan kesimin ve yoksulluğu dönem dönem yaşayan kesimin politika yapıcılar tarafından öğrenilmesi, iki tür yoksulluğa karşı uygulanacak politikaların belirlenmesi, geliştirilmesi ve uygulanması açısından oldukça önemli olmaktadır. Öyle ki kronik yoksul olanların yaşadıkları koşullar ve uzun süreli işsizlik, parasızlık ve bunun yanında yaşanan gelir, eğitim, sağlık konularında dışlanmışlık hissi önce bireylerin, sonra ailenin ve son olarak toplumun refahını tehlikeye düşürmektedir. Bu açıdan kronik yoksulluğun azaltılması konusunda alınacak önlemler toplumun genel refah düzeyinde olumlu etkiler yaratacaktır.

Çalışmada yoksulluk üzerine yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre geçici yoksul hanelerin yoksulluktan kurtulmaları için yardımlar (aynı, nakdi) yapılması, işsizlik fonunun miktarının artırılması, mikro krediler ile iş olanaklarının artırılması gibi gelir düzenlemelerinin sağlanması ve kayıt dışı istihdamın önüne geçilmesi gibi önlemler yeterli olabilirken kronik yoksul hanelerin yoksulluktan kurtulmaları için işsizlik sorunu çözülmeli, aile planlanması yapılmalı, düzenli maaş ya da düzenli yardım gibi politikalar belirlenmeli ve uygulanmalıdır. Bununla birlikte Türkiye’de gelirin daha eşit dağıtımının sağlanması, ortalama eğitim seviyesinin artırılması, aile planlamasının yapılması ve bu konularda bireylerin bilinçlendirilmesi, emeklilik maaşlarının iyileştirilmesi ve sağlık sisteminde yapılacak yeni uygulamalar yoksulluğun sürekliliğinin azaltılmasında etkili olacaktır.

KAYNAKÇA

Acar, A. & Baslevent, C. (2013). *Examination of the transition of Turkish households into and out of poverty between 2007-2010* (No. 5779). EcoMod.

Alisjahbana, A. & Yusuf, A. A. (2003). Poverty dynamics in Indonesia: panel data evidence. Working Paper in Economics and Development Studies. Department of Economics, Padjadjaran University.

Andriopoulou, E. & Tsakoglou, P. (2011). The determinants of poverty transitions in Europe and the role of duration dependence. IZA Discussion Paper No. 5692

Bane, M. J. & Ellwood, D. T.(1986). Slipping Into and Out of Poverty: The Dynamics of Spells. *Journal of Human Resources*,1986, 21(1): 1-23.

Baulch, B. & Hoddinott, J. (2000). Economic mobility and poverty dynamics in developing countries. *The Journal of Development Studies*, 36(6), 1-24.

Dalgıç, B., İyidoğan, P. V. & Güven, A. (2015). Yoksulluk ve Yoksulluk Geçişlerinin Belirleyenleri: Türkiye Örneği. *Sosyoekonomi*, 23(24).

Dartanto, T. & Nurkholis. (2013). The determinants of poverty dynamics in Indonesia: evidence from panel data. *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, 49(1), 61-84.

Devicienti, F. (2002). Poverty persistence in Britain: a multivariate analysis using the BHPS, 1991–1997. *Journal of Economics*, 9, 307-340.

Doğan, E. (2014). Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi. *Yayınlanmamış uzmanlık tezi*. T.C. Kalkınma Bakanlığı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.

Foster, J., Greer, J. & Thorbecke, E. (2010). The Foster–Greer–Thorbecke (FGT) poverty measures: 25 years later. *The Journal of Economic Inequality*, 8(4), 491-524.

Gradin, C., Del Rio, C. & Canto, O. (2012). Measuring Poverty Accounting for Time. *Review of Income and Wealth* 58(2).

Gürsel, S. & Acar, A. (2015). Türkiye'de Yoksulluk Dinamikleri. *Betam Araştırma Notu*, 15/175, 29 Ocak.

Haan, P. & Uhlenborff, A. (2006). Estimation of multinomial logit models with unobserved heterogeneity using maximum simulated likelihood (No. 573). DIW Discussion Papers.

Haddad, L. & Ahmed, A. (2003). Chronic and transitory poverty: Evidence from Egypt, 1997–99. *World Development*, 31(1), 71-85.

Hasegawa, H. & Ueda, K. (2007). Measuring chronic and transient components of poverty: a Bayesian approach. *Empirical Economics*, 33(3), 469-490.

Haynes, M., Western, M., Yu, L. & Spellak, M. (2008). Analysing nominal data from a panel survey: Employment transitions of Australian women. In American Sociological Association 103rd Annual Meeting 2008: Worlds of Work. https://www.researchgate.net/profile/Mark_Western/publication/43521790_Analysing_nominal_data_from_a_panel_survey_Employment_transitions_of_Australian_women/links/0c96051cd06e8ce6d3000000.pdf (erişim tarihi: 04.04.2017).

Hulme, D. & Shepherd, A. (2003). Conceptualizing chronic poverty. *World Development*, 31(3), 403-423.

Israeli, O., & Weber, M. (2014). Defining chronic poverty: comparing different approaches. *Applied Economics*, 46(31), 3874-3881.

Jalan, J. & Ravallion, M. (1998). Transient poverty in postreform rural China. *Journal of Comparative Economics*, 26(2), 338-357.

Jalan, J. & Ravallion, M. (2000). Is transient poverty different? Evidence for rural China. *The Journal of Development Studies*, 36(6), 82-99.

Kızılgöl, Ö. (2009). Türkiye’de yoksulluk sorunu: Ekonometrik bir bakış. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Krishna, A. (2006). Pathways out of and into poverty in 36 villages of Andhra Pradesh, India. *World development*, 34(2), 271-288.

Limanlı, Ö. (2015). Intertemporal Poverty in Turkey. *Procedia Economics and Finance*, 30, 487-497.

McCulloch, N. & Baulch, B. (1999) “Distinguishing the chronically from the transitorily poor: Evidence from rural Pakistan” Institute of Development Studies at the University of Sussex. IDS Working Paper 97.

McFadden, D. (1973). *Conditional logit analysis of qualitative choice behavior*. <https://eml.berkeley.edu/reprints/mcfadden/zarembka.pdf>, (erişim tarihi: 06.02.2017).

Ravallion, M. (1988). Expected poverty under risk-induced welfare variability. *The Economic Journal*, 1171-1182.

Ravallion, M., van de Walle, D. & Gautam, M. (1995). Testing a social safety net. *Journal of Public Economics*, 57, 175–199

Rodgers, J. R. & Rodgers, J. L. (1993). Chronic poverty in the United States. *Journal of Human Resources*, 25-54.

Şeker, S. D. (2011). The Dynamics of Poverty in Turkey. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü, Ankara.

Şeker, S. D. & Dayıoğlu, M. (2014). Poverty dynamics in Turkey. *Review of Income and wealth*, 61(3), 477-493.

Temiz, H. E.(2008). Dünya’da Kronik Yoksulluk ve Önleme Stratejileri, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı:2, İstanbul.

The Chronic Poverty Report 2004-2005
http://www.chronicpoverty.org/uploads/publication_files/CPR1_ReportFull.pdf,
(erişim tarihi: 21.10.2016).

TÜİK (2016). Gelir ve Yaşam Koşulları İstatistikleri. www.tuik.gov.tr,
(21.01.2016).

Walelign, S. Z., Charlery, L., Smith-Hall, C., Chhetri, B. B. K. & Larsen, H. O. (2016). Environmental income improves household-level poverty assessments and dynamics. *Forest Policy and Economics*, 71, 23-35.

Yaqub, S. (2000). *Poverty dynamics in developing countries* (Vol. 16). Brighton: Institute of Development Studies.

Yayın Geliş Tarihi: 06.12.2017
Yayına Kabul Tarihi: 15.10.2018
Online Yayın Tarihi: 26.12.2018
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.363228

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 20, Sayı: 4, Yıl: 2018, Sayfa: 523-557
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ÇOK BOYUTLU PERFORMANS DEĞERLENDİRME ARACI OLARAK BALANCED SCORECARD MODELİNİN ÇİMENTO SEKTÖRÜNDE KULLANILMASI¹

Tuğba ERCİYES ERAVCU*
Talip TORUN**

Öz

Bu çalışmada çok boyutlu performans değerlendirme modellerinden Balanced Scorecard (BSC) modelinden yola çıkılarak, ülkemiz çimento sektöründe faaliyet gösteren firmaların performans değerlendirme çalışmalarında kullanabilecekleri bir model önerisi oluşturma amaçlanmıştır. Uygulamada modelin mimarları Kaplan ve Norton'un (1992) önerdikleri klasik modelde yer alan 4 boyut (finansal, müşteriler, işletme içi süreçler ve öğrenme gelişme) temel alınarak boyutlar içerisinde yer alan performans ölçütleri literatürdeki çalışmalardan derlenmiştir. Boyutlar içerisindeki ölçütlerin ağırlıkları Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemi kullanılarak hesaplanmıştır. Oluşturulan model, Adana Çimento firmasının 2013-2015 yılı verileri üzerinde uygulanmıştır. Uygulamada, veriler özgün olarak oluşturulan puanlama ölçeği ile normalleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, yöneticilerin görüşleri alınarak belirlenen performans ölçütlerinin ağırlıkları ile çimento firmalarının kullanılabilecekleri bir BSC modeli oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Balanced Scorecard Yöntemi, Analitik Hiyerarşi Süreci, Çimento Sektörü.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Erciyes Eravcu, T. & Torun, T. (2018). Çok boyutlu performans değerlendirme aracı olarak balanced scorecard modelinin çimento sektöründe kullanılması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (4), 523-557.

¹ Bu çalışma ikinci yazar danışmanlığında yazılan “Çok Boyutlu Performans Değerleme Modelleri ve Balanced Scorecard Modelinin Çimento Sektöründe Uygulanması” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-9229-5306, tuubaerciyes@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-9157-2754, torunt@erciyes.edu.tr

USING BALANCED SCORECARD MODEL AS A MULTIDIMENSIONAL PERFORMANCE ASSESSMENT TOOL IN CEMENT INDUSTRY²

Abstract

The aim of this study is to propose a model based on Balanced Scorecard (BSC) Model, which is a multi-dimensional performance assessment model, that can be used in the performance assessment of the companies operating in the cement industry in Turkey. In practice, four dimensions (financial, customer, internal processes, and learning and development perspectives) in the classical model proposed by Kaplan and Norton (1992) have been used as a base and the performance criteria in the dimensions are compiled from the studies in the literature. The weights of the criteria in the dimensions have been determined by using the Analytical Hierarchy Process (AHP) method. The developed model has been applied to Adana Cement Plant's data between 2013-2015. In the implementation process, the data have been normalized by using a specific scoring scale. At the end of the study, a BSC model which can be used by cement companies has been developed by using performance criteria weights determined by getting the opinions of the managers.

Keywords: *Balanced Scorecard Method, Analytic Hierarchy Process, Cement Industry.*

GİRİŞ

Endüstriyel toplumdan bilgi toplumuna geçiş ile rekabet dinamiklerinin değiştiği iş dünyasında şirketlerin rekabet avantajı sağlayabilmek adına performanslarını ölçme, değerlendirme ve yönetme konusunda etkin bir sistem kullanmaları kaçınılmaz hale gelmiştir. İş dünyasındaki değişimler kurumsal performansı tek bir açıdan değerlendiren geleneksel performans değerlendirme yöntemlerinin geçerliliğini ortadan kaldırırken, geleneksel yöntemlerin eksikliklerini giderme amacı taşıyan çok boyutlu performans değerlendirme modelleri hem akademi hem de iş dünyasında geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Çok boyutlu performans değerlendirme modellerinin en güncel ve gelişmiş olanlarından bir tanesi de bu çalışmanın odak noktasını oluşturan Balanced Scorecard (BSC) modelidir.

BSC modeli, firmanın stratejik amaçlarını eyleme dönüştürecek bir dizi finansal ve finansal olmayan ölçütler ile firmanın tanımlı anahtar başarı unsurlarının ortaya konulmasını sağlayan bir yapıyı içermektedir (Yüreğir & Nakıboğlu, 2007: 555). Bu yapı ile firmalar hem birden fazla perspektiften performans değerlendirmesi yapabilmekte hem de geçmiş ve gelecek performanslarını temsil eden anahtar başarı unsurlarında gerekli iyileştirmelerin yapılması için bir yol haritası oluşturabilmektedirler.

---

² This paper derived from master thesis "Multi-Dimensional Performance Evaluation Models and An Application of Balanced Scorecard on Cement Sector" written under the supervision of the second author.

İnşaat sektörünün lokomotifi konumunda olan çimento sektörü, tüm gelişmekte olan ekonomilerde olduğu gibi ülkemiz ekonomisinde de büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle çimento sektöründe faaliyet gösteren firmaların performanslarının BSC yöntemi ile çok boyutlu olarak incelenmesini sağlayacak bir model oluşturma bu çalışmanın amacı olarak belirlenmiştir. Bu model oluşturulurken performans ölçütleri Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemi ile ağırlıklandırılmıştır. Literatürde AHP yönteminin BSC modeli içerisinde kullanıldığı çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalarda sadece AHP yöntemi ile BSC modelinin içerisinde yer alan ölçütlerin ağırlıkları belirlenerek çalışmalar sonlandırılmış, her biri farklı birim ve büyüklüklerle ifade edilen ölçütlerden performans puanının nasıl hesaplanması gerektiği ele alınmamıştır. Ayrıca literatür taramasında, çimento sektöründe çeşitli performans ölçüm ve değerlendirme çalışmaları ile karşılaşmış olup, BSC yönteminin çimento sektörü üzerinde bir uygulamasına rastlanmamıştır. Bu nedenlerden dolayı bu çalışmanın literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada öncelikle BSC modeli genel hatları ile anlatılarak gelişim süreci hakkında kısaca bilgi verilmiş ve konuya ilişkin literatür taraması sunulmuştur. Ardından çimento sektörü için BSC modelinin nasıl oluşturulduğu detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Son olarak çalışmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda öneri ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

BALANCED SCORECARD MODELİ

Çok boyutlu performans değerlendirme modelleri arasında uygulamalarda sıkça karşılaşılan bir yöntem olan BSC modelinin temellerinin atılması her ne kadar 1980'li yıllara dayansa da işletme literatürüne girişi Kaplan ve Norton'un 1992 yılında "Harvard Business Review" dergisinde "The Balanced Scorecard: Measures That Drive Performance (Performans Karnesi: Başarıyı Yönlendiren Ölçüler)" adıyla yayınlanan makaleleri ile olmuştur (Kaplan & Norton, 1992: 111). BSC modelinin ortaya çıkmasında ve gelişim sürecinde kritik öneme sahip gelişmeler Tablo 1'de listelenmiştir.

Tablo 1: BSC İle İlgili Önemli Gelişmeler

YIL	ÖNEMLİ GELİŞMELER
1987	Johnson ve Kaplan “Relevance Lost: The Rise And Fall Of Management Accounting” kitabını yayınladı.
1992	Kaplan ve Norton’un “The Balanced Scorecard- Measures That Drive Performance” adlı makaleleri Harvard Business Review dergisinde yayınlandı.
1993	Kaplan ve Norton’un “Putting The Balanced Scorecard to Work” adlı makaleleri Harvard Business Review dergisinde yayınlandı.
1996	Kaplan ve Norton’un “Using The Balanced Scorecard as a Strategic Management System” adlı makaleleri Harvard Business Review dergisinde yayınlandı.
1996	Kaplan ve Norton’un “Translating Strategy into Action: The Balanced Scorecard” adlı kitabı yayınladılar.
1997	BSC, Harvard Business Review dergisi tarafından 75 yılın en önemli yönetim uygulaması olarak gösterildi.
1998	Frigo ve Krumwiede’nin yaptıkları araştırmada ABD’deki işletmelerin %40’ının BSC kullandığı belirlendi.
1999	Bain & Company tarafından yapılan bir araştırmada ABD’deki büyük işletmelerin % 44’ünün BSC kullandığı belirlendi.
2000	Kaplan ve Norton’un “Having Trouble with Your Strategy? Then Map It” adlı makaleleri Harvard Business Review dergisinde yayınlandı.
2001	Kaplan ve Norton, “The Strategy- Focused Organization: How Balanced Scorecard Companies Thrive in The New Business Environment” adlı kitabı yayınladılar.
2001	Kaplan ve Norton’un “Transforming The Balanced Scorecard From Performance Measurement to Strategic Management” adlı iki bölümlük makaleleri Accounting Horizons dergisinde yayınlandı.
2004	Kaplan ve Norton’un “Strategy Maps: Converting Intangible Assets into Tangible Outcomes” adlı kitapları yayınladı.

Kaynak: Coşkun, 2007: 79.

BSC modeli, firmaların stratejileri ile faaliyetlerini ilişkilendirmek, kurumsal performansı stratejik hedefler doğrultusunda takip etmek ve çok yönlü kurumsal iletişimi geliştirmek adına dünya çapında kullanılan bir yöntemdir (Dinçer, 2009: 8). Bu model, çok sayıda performans ölçütünün oluşturduğu farklı boyutlar ile firmanın performansına bütünsel bir bakış açısı getirmektedir. BSC modeli performans bileşenlerine ağırlıklar verilmesi ile bu bileşenlerin bütün olarak raporlanması şeklinde oluşturulmaktadır (Coşkun, 2007: 54).

BSC modelinde firmanın geçmişteki finansal kriterleri ile firmanın stratejisine uygun olarak belirlenen finansal olmayan kriterler bütünleştirilmektedir. Bu kriterler her firmanın kendi verdiği önem ve önceliklere göre ağırlık verilerek denge sağlanmaktadır (Aktürk & Özgür, 2011: 23). Firmanın finansal ve finansal olmayan, geçmiş ve geleceğe ilişkin, maddi ve maddi olmayan değerleri ile ilgili ölçütler BSC modelinin “Balanced” sözcüğü ile ifade edilmektedir (Hendricks vd., 2004: 2). “Scorecard” kavramı ise işletme

performansını gösteren “karne” veya “tablo” anlamında kullanılmaktadır (Elitaş ve Ağca, 2006: 352). Literatürde yer alan çalışmalarda modelin Türkçe karşılığı olarak çok farklı kavramların kullanıldığı ve bu konuda bir kavram kargaşası olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada “Balanced Scorecard” ın kısa hali olan “BSC” ifadesinin kullanımı tercih edilmiştir.

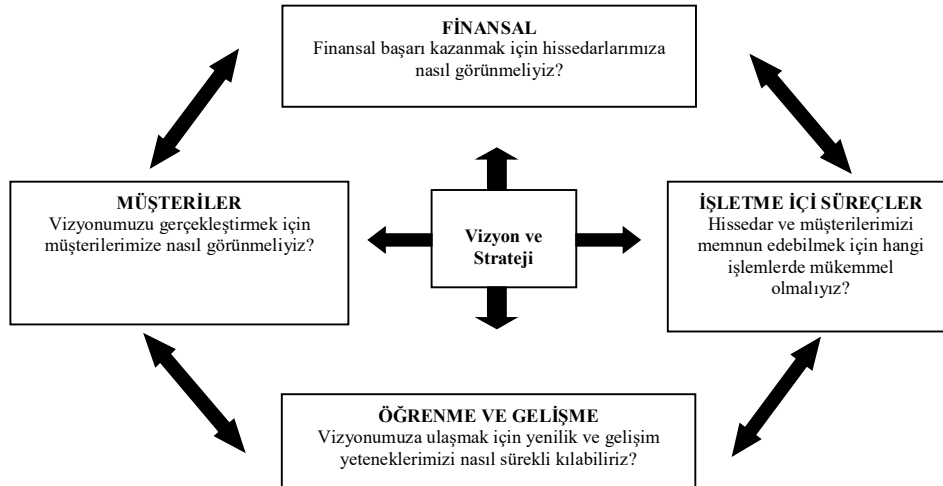
BSC modelinin çıkış noktasını aşağıda yer alan sorular oluşturmaktadır (Kaplan & Norton, 1992, 114):

- Hissedarlarımıza nasıl görünmekteyiz? (Finansal Boyut)
- Müşterilerimiz bizi nasıl görmektedirler? (Müşteriler Boyutu)
- Hangi işlerde mükemmel olmalıyız? (İşletme İçi Süreçler Boyutu)
- Değer yaratmaya ve geliştirmeye devam edebilir miyiz? (Öğrenme ve Gelişme Boyutu)

Yukarıda yer alan sorulara verilen cevaplar BSC modelinin 4 temel boyutunu oluşturmaktadır. Bu boyutlar yöneticilere firmayı, 4 farklı ancak birbirleri ile ilişkili perspektiflerden gözlem olanağı sunmaktadır. BSC modelinin firmayı en az 4 boyut ile ele almasının nedeni kısa ve operasyonel kontrol ile uzun ve stratejik hedefler arasında bağ kurmaya çalışmasına dayanmaktadır (Amaratunga vd., 2001: 183).

BSC modelinde yer alan boyutlar işletmeye değer katan her unsurun performansının ölçülmesini amaçlamaktadır (Kaplan & Norton, 1996a: 75). Kaplan ve Norton tarafından tanımlanan klasik modelde yer alan 4 temel boyut Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: BSC ve Şirket Stratejisi Arasındaki İlişki

Kaynak: Kaplan ve Norton, 1996a: 76.

Şekil 1’de gösterildiği gibi BSC modelinde firma için her boyut vizyon ve stratejiler ile ilişkili olarak tanımlanırken, firmanın uzun dönemli stratejilerinin

kurumun tüm birimlerine yayılması amaçlanmıştır. BSC modelinin kurucuları Kaplan ve Norton modelin sahip olduğu özellikleri aşağıdaki gibi özetlemişlerdir (Kaplan & Norton, 1996b: 15):

- BSC, finansal ve finansal olmayan ölçümleri bir arada içermektedir.
- BSC içerisinde yer alan ölçütler, stratejilerle uyum içerisinde ve hedefler ile aralarında neden-sonuç ilişkisi bulunmaktadır.
- Modelde bulunan ölçütler 4 boyutta gruplandırılmıştır. Bunlar; finansal, müşteriler, işletme içi süreçler ve öğrenme ve gelişme boyutlarıdır.
- Her bir perspektif için belirlenmiş bir veya birden fazla ölçüt olabilmektedir.
- Modelde bulunan ölçütler Kaplan ve Norton tarafından ilk olarak 15-20 adet arasında belirlenirken bu sayının 1996 yılında 20-25 adet arasında olabileceği belirtilmiştir.

LİTERATÜRDE YER ALAN ÇALIŞMALAR

BSC modeli, performans ölçümü, performans değerlendirme, performans yönetimi ve uygulama sürecinde dikkat edilecek unsurlar ve izlenecek yollar gibi birçok açıdan araştırmacıların üzerinde çalıştığı bir konu olmuştur.

Literatürde BSC modelinin değerinin artırılmasına, sınırlarının ve uygulama alanlarının geliştirilmesine yönelik yapılan çalışmalardan bazıları aşağıda özet şekilde açıklanmıştır.

Andersen vd.'nin (2001) yaptıkları çalışmada BSC modelinin KOBİ'lere sağladığı faydalar modelin KOBİ'lere uyarlanması ve yönetim sürecinde KOBİ'lere sağladığı faydalar gibi konulara yer verilmiştir. Çalışmada aynı zamanda KOBİ'ler ve büyük işletmeler için kullanılacak BSC modeli karşılaştırılması yapılmıştır. Yazarlar çalışma sonucunda BSC modelinin KOBİ'ler ve büyük işletmeler için yönetim sürecinde eşit derecede faydalı olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Güner, 2006 yılında yaptığı doktora tez çalışmasında, Türkiye'de yerleşik bir KOBİ üzerinde BSC modelinin işletmenin hedefleri ile ölçütleri bütünleştirilerek nasıl uygulanacağını açıklamıştır. Adana ilinde bir KOBİ'de aşama aşama uygulanan BSC modeli verileri doküman incelemesi yöntemi ile elde edilmiştir. Çalışmada 4 boyut (finansal boyut, müşteriler boyutu, iç süreçler boyutu, çalışan boyutu) ve 17 ölçütten oluşan bir model kurulmuştur. Uygulamaya konu firmada yapılan görüşmeler sonucunda performans ölçütleri için hedefler belirlenmiş ve bu hedefler ile elde edilen veriler karşılaştırılarak firmanın çok boyutlu performans değerlemesi yapılmıştır. Çalışma sonucunda BSC modelinin uygulaması başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiş ve firmanın performansına katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kuğu ve Kırılı (2013), çalışmalarında Manisa Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren bir işletme için BSC modeli oluşturarak işletmenin performansını ölçmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada, verilere ulaşmak için görüşme ve doküman incelemesi yöntemleri tercih edilmiştir. Sonrasında işletme için klasik 4 boyutlu bir BSC modeli kurulmuştur. İşletmenin performansını yansıtmayı amaçlayan bu BSC modeli finansal boyutta; 6 amaç için 12 performans göstergesini, müşteriler boyutunda; 6 amaç için 8 performans göstergesini, işletme içi süreçler boyutunda; 6 amaç için 9 performans göstergesini ve öğrenme gelişme boyutunda ise 6 amaç için 8 performans göstergesini içermektedir. Bu model işletmenin çalışanları ile yapılan görüşmeler ve doküman incelemeleri sonucunda elde edilen veriler üzerinde uygulanmış ve işletmenin hedeflediği performans göstergeleri ile karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucunda; işletmenin finansal ve müşteri boyutu için belirlenen ölçütlerin tamamında olumlu gelişmeler yaşandığı, işletme içi süreçler boyutunda, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin üretime yansıtılmasına ilişkin ulaşılması amaçlanan değerlerin gerisinde kaldığı tespit edilmiştir. Genel olarak işletmenin 2011 yılı için hedeflediği amaçlara büyük oranda ulaştığı belirlenmiştir.

BSC modelinin ülkemizde farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler üzerinde uygulandığı çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; Çukurçayır ve Eroğlu (2004), Tunçer (2006), Hazır (2007), Füzün (2009), Özcan (2013), Aktürk vd. (2013), Yıldız vd. (2013), Karsavuran (2013) tarafından yapılan çalışmalardır.

BSC modelinin birçok alanda uygulanması ile modelde yer alan ölçütlerin her sektör hatta her işletme için farklı önem düzeylerine sahip olduğu gözlemlenmiştir. Böylece BSC modelinin içerisindeki ölçütlerin ağırlık ve önceliklerinin belirlenmesi konusu, birçok çalışmanın odak noktası haline gelmiştir. Ölçütlerin ağırlıklarının ve önceliklerinin belirlenmesinde ANP (Analitik Ağ Prosesi) yöntemi, AHP yöntemi, puanlama (reyting) yöntemi, oransal değer atama yöntemi, eşit ağırlıklar yöntemi gibi farklı yöntemler kullanılabilir. Bu yöntemler arasında en çok tercih edilenlerden bir tanesi AHP'dir. BSC modeli oluşturma sürecinde AHP yöntemi kullanan çalışmalardan bazılarına yer verilmiştir.

Sharma ve Bhagwat (2007), yaptıkları çalışmada BSC modeli ile AHP yöntemini kullanmışlar ve tedarik zinciri yönetiminde performans değerlendirme uygulaması yaparak kullanılan performans boyutlarının önem derecelerini AHP desteği ile belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada BSC modeli için finansal, müşteriler, işletme içi süreçler, yenilik ve gelişme boyutları kullanılmıştır. Sonrasında AHP analizi ile stratejik, taktiksel ve operasyonel kriterler için boyutların ağırlıkları belirlenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre; kriter ağırlıkları arasında stratejik performans kriteri en önemli kriter olarak belirlenirken, operasyonel performans ve taktiksel performans kriterlerinin sırasıyla daha az öneme sahip olduğu tespit edilmiştir.

Yüksel ve Dağdeviren, 2010 yılında yaptıkları çalışmada, BSC modeli ile AHP modelinin geliştirilmiş şekli olarak da anılan Analitik Ağ Prosesi (ANP) yöntemini entegre etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada kullanılan BSC modeli 4 klasik boyuttan oluşurken seçilen performans ölçütleri modele özel olarak belirlenmiştir. Bu ölçütler ve BSC boyutları ANP yöntemi ile ağırlıkları belirlenerek önem düzeylerine göre sıralanmıştır. Çalışma sonucunda finansal boyutun en önemli boyut olduğu, bu boyutun en önemli göstergesinin ise aktif karlılığı ölçütü olduğu kanısına varılmıştır.

Yukarıda anlatılanlar dışında da farklı sektörlerde ve firmalarda AHP ve BSC yöntemlerinin bütünlük olarak kullanıldığı yerli ve yabancı çalışmalar bulunmaktadır. Reisinger vd. (2003), Feng ve Hongwei (2008), Lee vd. (2008), Tezel (2009), Tamayao ve Soriano (2009), Tsai vd. (2009), Liao ve Chen (2010), Wadugodapitiya (2010), Abdolshah vd. (2002), Bentes vd. (2012), Çelikdin (2013), Kohneh (2013), Asil vd. (2013), Özyörük vd. (2014), Haddadi ve Yaghoobi (2014) bunlardan bazılarıdır.

ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ

Çalışmada öncelikle BSC boyut ve ölçütlerinin seçimi yapılmış, modelde yer alan ölçütlerin boyutlardaki önem derecelerini belirlemek amacı ile çok kriterli karar verme modellerinden AHP yöntemi aşama aşama açıklanarak uygulanmıştır. Sonrasında Borsa İstanbul (BİST)'da işlem gören 10 çimento firmasının 3 yıllık verileri ile bir puanlama ölçeği oluşturulmuştur. Puanlama ölçeği oluşturulurken Tablo 2'de yer alan firmaların verilerinden faydalanılmıştır.

Tablo 2: Puanlama Ölçeğinde Verileri Kullanılan Firmalar

BİST KODU	FİRMA UNVANI
ADANA	ADANA ÇİMENTO SANAYİ TÜRK ANONİM ŞİRKETİ
AKCNS	AKÇANSA ÇİMENTO SANAYİ VE TİCARET ANONİM ŞİRKETİ
ASLAN	ASLAN ÇİMENTO ANONİM ŞİRKETİ
BOLUC	BOLU ÇİMENTO SANAYİ ANONİM ŞİRKETİ
BUCIM	BURSA ÇİMENTO FABRİKASI ANONİM ŞİRKETİ
GOLTS	GÖLTAŞ GÖLLER BÖLGESİ ÇİMENTO SANAYİ VE TİCARET ANONİM ŞİRKETİ
CIMSA	ÇİMSA ÇİMENTO SANAYİ VE TİCARET ANONİM ŞİRKETİ
MRDİN	MARDİN ÇİMENTO SANAYİ VE TİCARET ANONİM ŞİRKETİ
NUHCM	NUH ÇİMENTO SANAYİ ANONİM ŞİRKETİ
UNYEC	ÜNYE ÇİMENTO SANAYİ VE TİCARET ANONİM ŞİRKETİ

Puanlama ölçeği oluşturulurken Tablo 2'de yer alan araştırmaya konu çimento firmalarının 2013-2015 yılları verileri kullanılmıştır. Her firmanın 3 yıllık verileri ile BSC modelinde belirlenen performans ölçütleri hesaplanmış, bu

değerler arasından minimum ve maksimum değerler seçilmiştir. Minimum değerler ölçekte sıfır (0) değerini, maksimum değerler yüz (100) değerini temsil etmektedir. Son olarak oluşturulan BSC modeli performans ölçütleri, örnek uygulama olarak Adana Çimento firmasının 2013-2015 yılı verileri üzerinde uygulanmıştır. Elde edilen oranlar puanlama ölçeği ile normalleştirilmiş ve Adana Çimento firmasının 2013-2015 yılları için toplam BSC puanları elde edilmiştir.

BSC’de Kullanılan Boyut ve Ölçütlerin Seçimi

Kaplan ve Norton BSC modelinin boyut ölçüt ve ağırlıklarının her şirketin stratejik amaç ve hedeflerine göre yeniden şekillenebileceğini belirtmişlerdir. Bu araştırmanın temelini oluşturan BSC modeli boyutları belirlenirken, yine bu modelin temellerini atan Kaplan ve Norton’un 12 imalat şirketi üzerinde yaptığı bir çalışmadan esinlenilmiştir. Kaplan ve Norton yaptıkları çalışmalar sonucunda firmalar için 4 boyutun ideal olacağını fakat istekler ve ihtiyaçlar doğrultusunda bu boyutların geliştirilebileceğini belirtmişlerdir. Tablo 3’te Kaplan ve Norton’un araştırmalarının sonucunda tavsiye ettikleri ve bu araştırmada kullanılacak boyutlar ve ağırlıkları gösterilmektedir.

Tablo 3: BSC Boyutları ve Ağırlıkları

BOYUT	AĞIRLIK
Finansal Boyut	%22
Müşteriler Boyutu	%22
İşletme İçi Süreçler Boyutu	%34
Öğrenme ve Gelişme Boyutu	%22
TOPLAM	%100

Kaynak: DeBusk vd. , 2003: 219.

Araştırmada kullanılan BSC modelinin boyutları da bu doğrultuda finansal, müşteriler, işletme içi süreçler ve öğrenme ve gelişme boyutları olmak üzere 4 boyut olarak belirlenmiş ve boyutların ağırlıkları Tablo 3’te gösterildiği şekilde saptanmıştır. Kullanılan performans ölçütleri ise, literatür taramasında incelenen çalışmalarda yaygın olarak kullanılan özellikle imalat sektöründeki firmaların performanslarını sergilemeye yardımcı olacak ölçütler arasından seçilmiştir ve Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: BSC Performans Ölçütleri

BSC BOYUTU	ÖLÇÜTLER	ÖLÇÜM ŞEKLİ	KAYNAK
Finansal Boyut	Net Kâr Marjı	Net Kâr/ Satışlar	(Ahn, 2001: 451), (Coşkun, 2007: 114), (Aktürk vd., 2013: 116), (Akça Albeniz, 2014: 69)
	Faaliyet Kârında Değişim Oranı	Faaliyet Kârında Değişim	(Coşkun, 2007: 122)
	Nakit Akışlarında Değişim Oranı	Nakit Akışlarında Değişim	(Coşkun, 2007: 122)
	Alacak Devir Hızı Oranı	Satışlar/ Ticari Alacaklar	(Coşkun, 2007: 123), (Aktürk vd., 2013: 116)
	Aktif Karlılığı Oranı	Net Kâr/ Toplam Varlıklar	(Uygur, 2009, 154), (Özyörük vd., 2014: 11)
	Öz Sermaye Karlılığı Oranı	Net Kâr/ Öz Sermaye	(Coşkun, 2007, 122)
Müşteriler Boyutu	Pazar Payı Oranı	Satışlar/ Piyasa Satışları	(Farid vd., 2008: 41), (Coşkun, 2007, 115: 126), (Uygur, 2009: 151), (Kuğu ve Kırılı, 2013: 312)
	Satış Hacminde Değişim Oranı	Satışlarda Değişim	(Coşkun, 2007: 126), (Özyörük vd., 2014: 11)
	Pazarlama Giderleri/ Satışlar Oranı	Pazarlama Giderleri/ Satışlar	(Coşkun, 2007, 115: 126), (Uygur, 2009: 154)
İşletme İçi Süreçler Boyutu	Ar-Ge Giderleri/ Satışlar Oranı	Ar-Ge Giderleri/ Satışlar	(Kuğu ve Kırılı, 2013, 311)
	Stok Devir Hızı Oranı	Satışların Maliyeti/ Ort. Stoklar	(Coşkun, 2007: 123), (Akça Albeniz, 2014: 69)
	Kapasite Kullanım Oranı	Kapasite Kullanım Oranı	(Coşkun, 2007: 128)
	Brüt Kâr Marjı Oranı	Brüt Kâr/ Satışlar	(Özcan, 2013: 82), (Uygur, 2009: 151), (Akça Albeniz, 2014: 69)
	Genel Yönetim Gid./ Satışlar Oranı	Genel Yönetim Gid./ Satışlar	(Akça Albeniz, 2014: 69)
Öğrenme ve Gelişme Boyutu	Piyasa Değeri/ Defter Değeri Oranı	Piyasa Değeri/ Defter Değeri	(Özcan, 2013: 89)
	Maddi Olmayan Duran Varlıklarda Değişim Oranı	Maddi Olmayan Duran Varlıklarda Değişim	(Kuğu ve Kırılı, 2013: 312)
	Personel Devir Hızı Oranı	İşten Ayrılan ve İşe Giren Personel/ Toplam Personel	(Özyörük vd., 2014: 11)

AHP Yöntemi ile Ölçütlerin Ağırlıklarının Belirlenmesi

AHP yöntemi, ilk olarak 1968'de Myers ve Alpert tarafından temelleri atılmış ve 1971 yılında Saaty tarafından bir model olarak kullanılabilir olarak geliştirilmiştir (Çelikdin, 2013: 145). AHP yöntemi; çok sayıda karar vericinin ve birden fazla seçenek bulunan durumlarda belirlilik ve belirsizlik altında çok

kriterli, çok faktörlü ve çok amaçlı karar verme durumlarında kullanılmaktadır (Acar, 2006: 117).

AHP yöntemi aşağıda listelenen adımlardan oluşmaktadır:

Adım 1: Karar verme problemi ve hiyerarşi problemi tanımlanır.

Adım 2: Kriterler ve faktörler arası karşılaştırma matrisleri oluşturulur.

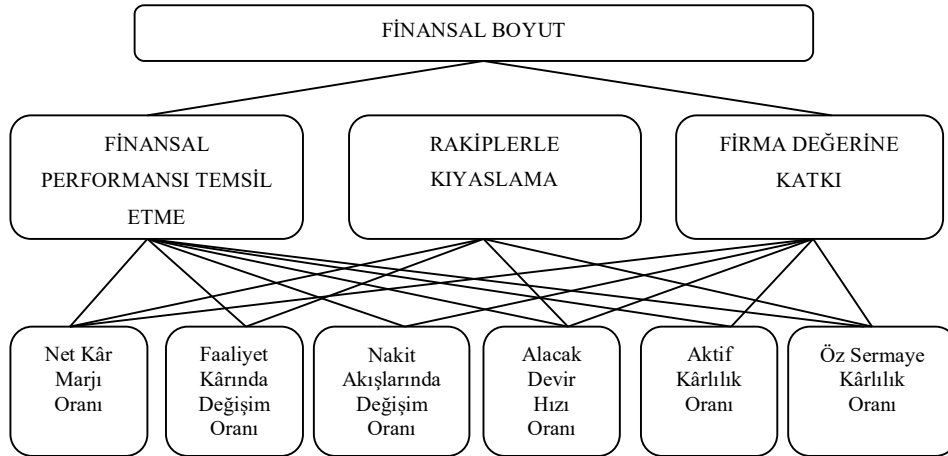
Adım 3: Kriterlerin ve faktörlerin öncelikleri ve önem dağılımları belirlenir.

Adım 1: Karar hiyerarşisinin oluşturulması

Karar verme probleminin tanımlanması, iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada kriterler saptanır. Diğer bir deyişle “Karar kaç sonuç üzerinden değerlendirilecektir?” sorusuna cevap aranır. İkinci aşamada ise ölçütler saptanır. Bu çalışmada kriterlerin sayısı 3, ölçütlerin sayısı ise finansal boyut için 6, müşteriler boyutu için 3, işletme içi süreçler boyutu için 5, öğrenme ve gelişme boyutu için ise 3’tür. Kriterler belirlenirken yönetici görüşlerinden, ölçütler belirlenirken Tablo 4’te yer alan kaynaklardan faydalanılmıştır.

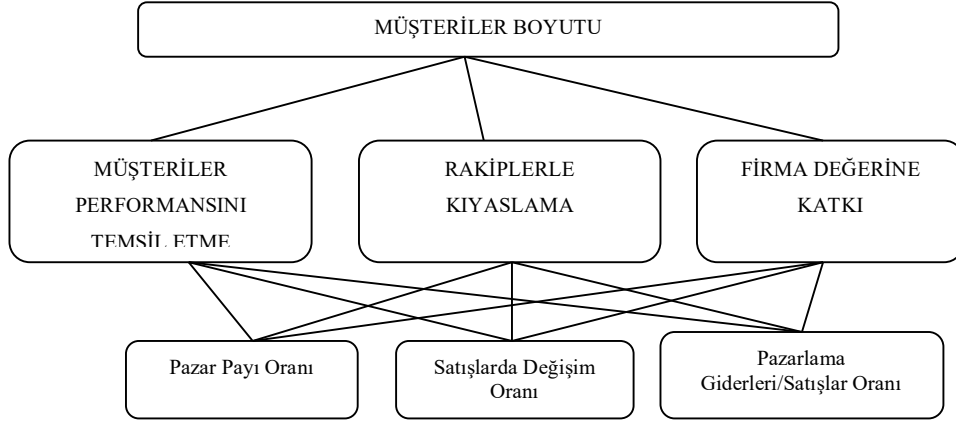
Aşağıda 4 BSC boyutu içinde yer alan ölçütlerin ağırlıklarının belirlenmesinde oluşturulan karar hiyerarşi modelleri gösterilmektedir. Şekil 2’de finansal boyut için oluşturulan karar hiyerarşi modeli yer almaktadır. Bu hiyerarşi modeli oluşturulurken üst basamakta 3 kriter ve alt basamakta 6 ölçüt kullanılmıştır.

Şekil 2: Finansal Boyut Karar Hiyerarşi Modeli

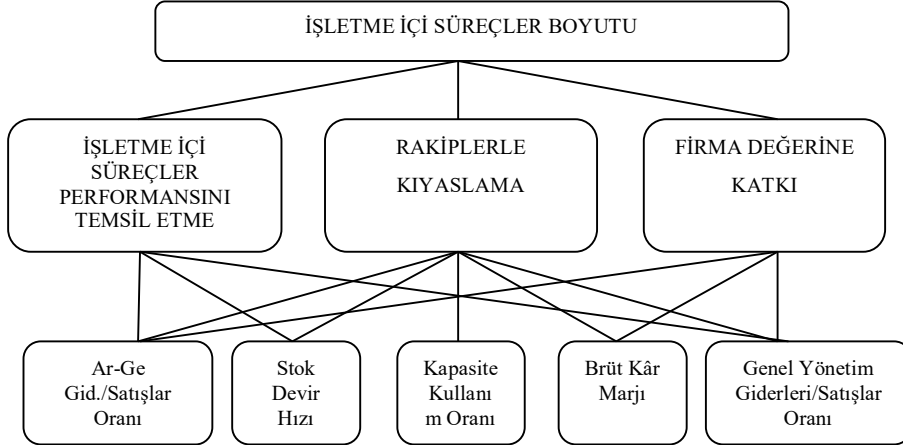

Şekil 3’te 3 kriter altında 3 ölçüt kullanılarak oluşturulan müşteriler boyutu karar hiyerarşi modeli yer almaktadır.

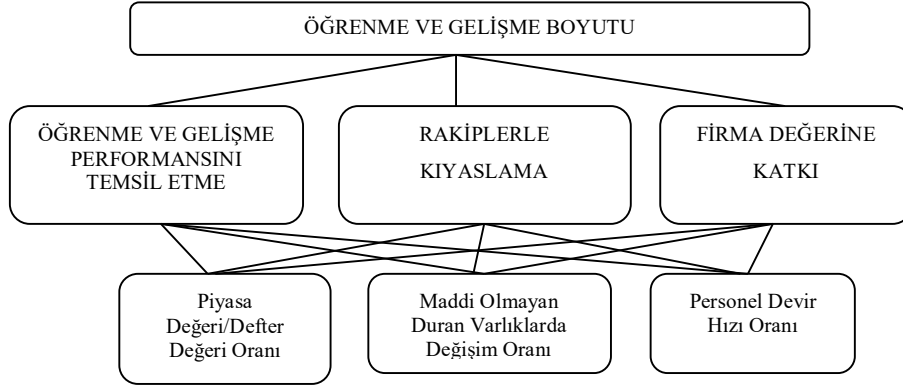

Şekil 3: Müşteriler Boyutu Karar Hiyerarşi Modeli

Şekil 4'te de görüldüğü üzere işletme içi süreçler boyutu için oluşturulan modelde 3 kriter altında 5 performans ölçütü bulunmaktadır.

Şekil 4: İşletme İçi Süreçler Boyutu Karar Hiyerarşi Modeli

Dördüncü boyut olan öğrenme ve gelişme boyutu için 3 kriter altında 3 performans ölçütü kullanılarak oluşturulan karar hiyerarşi modeli aşağıda Şekil 5'te gösterilmektedir.

Şekil 5: Öğrenme ve Gelişme Boyutu Karar Hiyerarşi Modeli**Adım 2: Karşılaştırma matrislerinin oluşturulması**

Saaty tarafından kurulan bu modelin temeli ikili karşılaştırmalara dayanmaktadır. Faktörler arası karşılaştırma matrisi, $n \times n$ boyutlu bir kare matristir. Karşılaştırma matrisleri faktörler arasındaki ilişkileri karşılaştırmalı olarak mantıklı bir çerçevede gösteren matrislerdir. Matrisin köşegeni üzerindeki matris bileşenleri 1 değerini alır (Saaty, 1986: 232). Karar kriterleri ve karar alternatiflerinin karşılaştırılmasında kullanılan ve modelin kurucusu Saaty tarafından oluşturulan ölçek Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: İkili Karşılaştırma Ölçeği

Önem Değerleri	Değer Tanımları	Açıklama
1	Eşit öneme sahip	İki seçenek de eşit katkıda bulunmaktadır.
3	Orta derecede önemli	Tecrübe ve yargı bir kriteri diğerine karşı <i>biraz üstün</i> kılmaktadır.
5	Kuvvetli derecede önemli	Tecrübe ve yargı bir kriteri diğerine karşı <i>oldukça üstün</i> kılmaktadır.
7	Çok kuvvetli derecede önemli	Bir kriter diğerine göre <i>üstün sayılmış ve bu uygulamada göze çarpmaktadır</i> .
9	Mutlak derecede önemli	Bir kriterin diğerinden <i>üstün olduğunu gösteren kanıt çok büyük güvenilirliğe sahiptir</i> .
2, 4, 6, 8	Ara değerler	Uzlaşma gerektiğinde kullanılmak üzere iki ardışık yargı arasındaki değerlerdir.

Kaynak: Saaty, 1987: 163.

Karşılaştırma matrislerini oluşturma amacı ile performans ölçütlerinin birbirleri ile karşılaştırılmasına olanak sağlayacak bir online anket hazırlanmıştır. Bu anket İstanbul Sanayi Odası'nın (İSO) hazırlamış olduğu "Türkiye'nin Birinci Büyük 500 Sanayi Kuruluşu" listesinde yer alan firmalara e-posta ve telefon yolu ile ulaşılarak uygulanmıştır (<http://www.iso.org.tr/projeler/turkiyenin-500-buyuk-sanayi-kurulusu/>). 500 sanayi firmasından 85 tanesi ankete giriş yapmıştır. Ancak bu firmalardan tüm soruları eksiksiz olarak cevaplayan firma sayısı 53'tür. Bu nedenle 53 firmanın verdiği cevaplar geçerli olarak kabul edilerek uygulamaya

dâhil edilmiştir. İkili karşılaştırma matrislerini oluşturmak için anket cevapları Excel 2010 programına aktarılmış ve her bir sorunun 53 cevabının geometrik ortalaması alınarak karşılaştırma matrisleri oluşturulmuştur.

Aşağıdaki tablolarda yer alan karşılaştırma matrisleri, ölçütlerin 3 açıdan değerlendirilmesine ve karşılaştırılmasına olanak sağlamak amacıyla belirlenen kriterlerin ve ölçütlerin kendi aralarında karşılıklı olarak önem derecelerinin tespitini amaçlamaktadır. Tablo 6’da performans ölçütlerinin karşılaştırılmasında temel alınan performansı temsil etme, rakiplerle kıyaslamada önem ve firma değerine sağladığı katkı kriterlerinin karşılıklı önem düzeylerini ifade eden karşılaştırma matrisi gösterilmektedir.

Tablo 6: Kriterler Arası Karşılaştırma Matrisi

	PERFORMANSI TEMSİL ETME	RAKİPLERLE KIYASLAMA	FİRMA DEĞERİNE KATKI
PERFORMANSI TEMSİL ETME	1,0000	1,1111	1,3333
RAKİPLERLE KIYASLAMA	0,9000	1,0000	1,4000
FİRMA DEĞERİNE KATKI	0,7500	0,7143	1,0000
TOPLAM	2,6500	2,8254	3,7333

Tabloda yer alan değerler incelendiğinde, “1” değeri iki ölçüt veya kriterin eşit derecede önemli olduğunu gösterirken, bu değer düştükçe sütunda yer alan ölçüt veya kriterin satırda yer alan kriter veya ölçüte göre önem derecesi düşmekte; aksi durumda “1” üzerinde artan değerlerde önem derecesi artmaktadır. Tablo 6’da görüldüğü üzere kriterler arasında yapılan karşılaştırmada; rakiplerle kıyaslama kriteri, ölçütün boyut performansını temsil etme kriterine göre daha az öneme sahip iken firma değerine sağladığı katkı kriterine göre daha yüksek bir öneme sahiptir.

Finansal boyut ölçütlerinin 3 kriter açısından oluşturulan karşılaştırma matrisleri aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir. Diğer 3 boyut içerisinde yer alan ölçütlerin 3 kriter için yöneticilerin görüşleri doğrultusunda oluşturulan karşılaştırma matrisleri ise çalışmanın sonunda yer alan Ek 1’de sunulmuştur.

Tablo 7’de finansal boyut performans ölçütlerinin finansal performansı temsil etme kriterine göre karşılaştırma matrisi yer almaktadır.

Tablo 7: Finansal Performansı Temsil Etme Kriterine Göre Finansal Boyut Ölçütlerinin Karşılaştırma Matrisi

	NET KÂR MARJI	FAALİYET T KÂRI	NAKİT AKIŞLARI	ALACAK DEVİR HIZI	AKTİF KÂRLİLİĞİ	ÖZSERMAYE KÂRLİLİĞİ
NET KÂR MARJI	1,0000	1,9584	1,2500	2,0655	1,2423	0,7284
FAALİYET KÂRI	0,5106	1,0000	1,0000	2,0350	1,0000	1,2457
NAKİT AKIŞLARI	0,8000	1,0000	1,0000	2,1247	1,0000	0,6542
ALACAK DEVİR HIZI	0,4841	0,4914	0,4707	1,0000	0,6874	0,9457
AKTİF KÂRLİLİĞİ	0,8050	1,0000	1,0000	1,4548	1,0000	0,9578
ÖZ SERMAYE KÂRLİLİĞİ	1,3729	0,8028	1,5286	1,0574	1,0441	1,0000
TOPLAM	4,9726	6,2526	6,2492	9,7374	5,9738	5,5318

Tablo 8’de finansal boyut ölçütlerinin rakiplerle kıyaslamadaki önemine göre karşılıklı önem düzeylerini gösteren karşılaştırma matrisi yer almaktadır.

Tablo 8: Rakiplerle Kıyaslamada Önemi Kriterine Göre Finansal Boyut Ölçütlerinin Karşılaştırma Matrisi

	NET KÂR MARJI	FAALİYET KÂRI	NAKİT AKIŞLARI	ALACAK DEVİR HIZI	AKTİF KÂRLİLİĞİ	ÖZSERMAYE KÂRLİLİĞİ
NET KÂR MARJI	1,0000	2,3333	1,3333	4,3750	1,6250	1,4286
FAALİYET KÂRI	0,4286	1,0000	0,8750	2,0000	2,5000	1,6667
NAKİT AKIŞLARI	0,7500	1,1429	1,0000	2,4000	1,4000	2,0000
ALACAK DEVİR HIZI	0,2286	0,5000	0,4167	1,0000	0,5000	0,5556
AKTİF KÂRLİLİĞİ	0,6154	0,4000	0,7143	2,0000	1,0000	0,7143
ÖZ SERMAYE KÂRLİLİĞİ	0,7000	0,6000	0,5000	1,8000	1,4000	1,0000
TOPLAM	3,7225	5,9762	4,8393	13,5750	8,4250	7,3651

Tablo 9’da finansal boyut ölçütlerinin firma değerine katkısı açısından karşılıklı önem düzeylerini gösteren matris yer almaktadır.

Tablo 9: Firma Değerine Katkı Sağlama Kriterine Göre Finansal Boyut Ölçütlerinin Karşılaştırma Matrisi

	NET KÂR MARJİ	FAALİYET KÂRI	NAKİT AKIŞLARI	ALACAK DEVİR HIZI	AKTİF KÂRLİLİĞİ	ÖZSERMAYE KÂRLİLİĞİ
NET KÂR MARJİ	1,0000	2,0234	0,8973	2,0001	1,0874	1,0321
FAALİYET KÂRI	0,4942	1,0000	0,8457	1,8974	2,0334	1,6332
NAKİT AKIŞLARI	1,1145	1,1825	1,0000	2,1647	1,2321	1,5478
ALACAK DEVİR HIZI	0,5000	0,5270	0,4620	1,0000	0,5678	0,8847
AKTİF KÂRLİLİĞİ	0,9196	0,4918	0,8116	1,7612	1,0000	0,6954
ÖZ SERMAYE KÂRLİLİĞİ	0,9689	0,6123	0,6461	1,1303	1,4380	1,0000
TOPLAM	4,9972	5,8370	4,6627	9,9537	7,3587	6,7932

Adım 3: Kriterlerin ve ölçütlerin ağırlıklarının belirlenmesi

Karşılaştırma matrislerinde yer alan faktörlerin ağırlıklarını veya yüzde önem derecelerini saptamak için, karşılaştırma matrislerinin sütun vektörlerinden faydalanılmaktadır. Bu sütun vektörlerinden hareketle $n \times n$ adet bileşenli B sütun vektörü oluşturulur. B sütun vektörü oluşturulurken her bir eleman sütun toplamına bölünür ve bu sütun vektörleri ile C matrisleri oluşturulur. Oluşturulan bu C matrislerinde her sütun toplamı 1'e eşit olmalıdır (Saaty, 1986: 233). Karşılaştırma matrisinin her elemanı, bulunduğu sütun toplamına bölünerek her boyut ölçütlerinin 3 kriter bazında C matrisleri oluşturulmuştur.

Finansal boyut ölçütlerinin C matrisleri aşağıdaki tablolarda gösterilirken, müşteriler, işletme içi süreçler ve öğrenme gelişme boyutu içerisinde yer alan ölçütlerin oluşturulan C matrisleri ise çalışmanın sonundaki Ek 2'de yer alan tablolarda sunulmuştur.

Tablo 10'da performans ölçütlerinin karşılaştırmasında temel alınan performansı temsil etme, rakiplerle kıyaslamada önem ve firma değerine sağladığı katkı kriterlerinin C matrisi yer almaktadır.

Tablo 10: Kriterler C Matrisi

	PERFORMANSI TEMSİL ETME	RAKİPLERLE KIYASLAMA	FİRMA DEĞERİNE KATKI
PERFORMANSI TEMSİL ETME	0,3774	0,3933	0,3571
RAKİPLERLE KIYASLAMA	0,3396	0,3539	0,3750
FİRMA DEĞERİNE KATKI	0,2830	0,2528	0,2679
TOPLAM	1,0000	1,0000	1,0000

Tablo 11’de finansal boyut ölçütlerinin ilk kriter olan finansal performansı temsil etme açısından oluşturulan C matrisi verilmiştir.

Tablo 11: Finansal Performansı Temsil Etme Kriterine Göre Finansal Boyut Ölçütlerinin C Matrisi

	NET KÂR MARJİ	FAALİYET KÂRI	NAKİT AKIŞLARI	ALACAK DEVİR HIZI	AKTİF KÂRLİLİĞİ	ÖZSERMAYE KÂRLİLİĞİ
NET KÂR MARJİ	0,2011	0,3132	0,2000	0,2121	0,2080	0,1317
FAALİYET KÂRI	0,1027	0,1599	0,1600	0,2090	0,1674	0,2252
NAKİT AKIŞLARI	0,1609	0,1599	0,1600	0,2182	0,1674	0,1183
ALACAK DEVİR HIZI	0,0974	0,0786	0,0753	0,1027	0,1151	0,1710
AKTİF KÂRLİLİĞİ	0,1619	0,1599	0,1600	0,1494	0,1674	0,1731
ÖZ SERMAYE KÂRLİLİĞİ	0,2761	0,1284	0,2446	0,1086	0,1748	0,1808
TOPLAM	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000

Tablo 12’de finansal boyut ölçütlerinin rakiplerle kıyaslamadaki önemine göre oluşturulan C matrisi gösterilmiştir.

Tablo 12: Rakiplerle Kıyaslamada Önemi Kriterine Göre Finansal Boyut Ölçütlerinin C Matrisi

	NET KÂR MARJI	FAALİYET KÂRI	NAKİT AKIŞLARI	ALACAK DEVİR HIZI	AKTİF KÂRLİLİĞİ	ÖZSERMAYE KÂRLİLİĞİ
NET KÂR MARJI	0,2686	0,3904	0,2755	0,3223	0,1929	0,1940
FAALİYET KÂRI	0,1151	0,1673	0,1808	0,1473	0,2967	0,2263
NAKİT AKIŞLARI	0,2015	0,1912	0,2066	0,1768	0,1662	0,2716
ALACAK DEVİR HIZI	0,0614	0,0837	0,0861	0,0737	0,0593	0,0754
AKTİF KÂRLİLİĞİ	0,1653	0,0669	0,1476	0,1473	0,1187	0,0970
ÖZ SERMAYE KÂRLİLİĞİ	0,1880	0,1004	0,1033	0,1326	0,1662	0,1358
TOPLAM	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000

Tablo 13'te finansal boyut ölçütlerinin firma değerine sağladığı katkıya göre oluşturulan C matrisi gösterilmiştir.

Tablo 13: Firma Değerine Sağladığı Katkı Kriterine Göre Finansal Boyut Ölçütlerinin C Matrisi

	NET KÂR MARJI	FAALİYET KÂRI	NAKİT AKIŞLARI	ALACAK DEVİR HIZI	AKTİF KÂRLİLİĞİ	ÖZSERMAYE KÂRLİLİĞİ
NET KÂR MARJI	0,2001	0,3467	0,1924	0,2009	0,1478	0,1519
FAALİYET KÂRI	0,0989	0,1713	0,1814	0,1906	0,2763	0,2404
NAKİT AKIŞLARI	0,2230	0,2026	0,2145	0,2175	0,1674	0,2278
ALACAK DEVİR HIZI	0,1001	0,0903	0,0991	0,1005	0,0772	0,1302
AKTİF KÂRLİLİĞİ	0,1840	0,0843	0,1741	0,1769	0,1359	0,1024
ÖZ SERMAYE KÂRLİLİĞİ	0,1939	0,1049	0,1386	0,1136	0,1954	0,1472
TOPLAM	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000

Oluşturulan ve tablolarda gösterilen C matrislerinden yararlanılarak faktörlerin ağırlıkları belirlenebilmektedir. Bunun için C matrisinin her satırının aritmetik ortalaması alınarak bir W sütun vektörü oluşturulur. Bu W sütun vektörü her faktörün ağırlığını veya önceliğini gösteren öncelik vektörüdür (Saaty, 1986: 235).

Bu adımın son aşamasında ölçütlerin her bir kriter için hesaplanmış ağırlığı ile o kriterin w öncelik vektöründeki ağırlığının çarpılması ile genel bir öncelik vektörü yani ağırlık hesaplaması yapılmaktadır. 4 boyut için ölçütlerin hesaplanan ağırlıkları aşağıda tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 14'te finansal boyut ölçütlerinin belirlenen nihai ağırlıkları gösterilmektedir.

Tablo 14: Finansal Boyut Ölçütlerinin Boyut Ağırlıkları

ÖLÇÜT	BOYUT AĞIRLIĞI
NET KAR MARJİ ORANI	0,2323
FAALİYET KARINDA DEĞİŞİM ORANI	0,1832
NAKİT AKIŞLARINDA DEĞİŞİM ORANI	0,1897
ALACAK DEVİR HIZI ORANI	0,0929
AKTİF KARLILIĞI ORANI	0,1433
ÖZ SERMAYE KARLILIĞI ORANI	0,1587
TOPLAM	1,0000

AHP yöntemi ile belirlenen ağırlıklar doğrultusunda firmanın mâli açıdan performansını değerlendirmeyi amaçlayan finansal boyut içerisinde net kâr marjı oranı yaklaşık olarak %23; nakit akışlarında değişim oranı %19; faaliyet kârında değişim oranı %18; öz sermaye kârlılığı oranı %16; aktif kârlılığı oranı %14 ve alacak devir hızı oranı %9 ağırlığa sahiptir.

Tablo 15'te müşteriler boyutu performans ölçütlerinin belirlenen ağırlıkları gösterilmektedir.

Tablo 15: Müşteriler Boyutu Ölçütlerinin Boyut Ağırlıkları

ÖLÇÜT	BOYUT AĞIRLIĞI
PAZAR PAYI ORANI	0,3678
SATIŞ HACMİNDE DEĞİŞİM ORANI	0,3616
PAZ. GİD./SATIŞLAR ORANI	0,2707
TOPLAM	1,0000

Oluşturulan BSC modelinde ikinci boyut, firmaya müşteriler perspektifinden bir performans değerlendirmesi sunan müşteriler boyutudur. Müşteriler boyutunda yer alan ölçütlerin boyut içerisinde sahip olduğu ağırlıklar pazar payı oranı için yaklaşık olarak %37; satış hacminde değişim oranı için %36 ve pazarlama giderleri/satışlar oranı için %27 olarak belirlenmiştir.

Tablo 16'da işletme içi süreçler boyutu performans ölçütlerinin ağırlıkları gösterilmektedir.

Tablo 16: İşletme İçi Süreçler Boyutu Ölçütlerinin Ağırlıkları

ÖLÇÜT	BOYUT AĞIRLIĞI
ARGE GİD./SATIŞLAR ORANI	0,1899
STOK DEVİR HIZI ORANI	0,1822
KAPASİTE KULLANIM ORANI	0,2241
BRÜT KÂR MARJİ ORANI	0,2666
GYG/ GİDERLER ORANI	0,1372
TOPLAM	1,0000

Tablo 16’da yer alan ağırlıklara bakıldığında işletme içi süreçler boyutunda yer alan ölçütlerin boyut içerisinde sahip olduğu ağırlıklar brüt kâr marjı oranı için yaklaşık olarak %27; kapasite kullanım oranı için %22; ar-ge giderleri/satışlar oranı için %19; stok devir hızı oranı için %18 ve genel yönetim giderleri/satışlar oranı için %14 olarak belirlenmiştir.

Tablo 17’de öğrenme ve gelişme boyutu içerisinde yer alan ölçütlerin hesaplanan ağırlıkları gösterilmektedir.

Tablo 17: Öğrenme ve Gelişme Boyutu Ölçütlerinin Ağırlıkları

ÖLÇÜT	BOYUT AĞIRLIĞI
PD/DD ORANI	0,3809
MADDİ OLMAYAN VARLIKLARDA DEĞİŞİM ORANI	0,3458
PERSONEL DEVİR HIZI	0,2733
TOPLAM	1,0000

Öğrenme ve gelişme boyutu ağırlıklarına gelindiğinde boyut içerisinde yer alan ölçütlerden PD/DD oranı için %38; maddi olmayan duran varlıklarda değişim oranı için %35 ve personel devir hızı oranı için %27 şeklinde ağırlıklandırma yapılmıştır.

Yapılan hesaplamalar doğrultusunda oluşturulan BSC modelindeki boyut ve ölçütlerin nihai ağırlıkları Tablo 18’de verilmiştir.

Tablo 18: BSC Modeli Boyut ve Ölçüt Ağırlıkları

SEMBOL	ÖLÇÜT	BOYUT AĞIRLIĞI	GENEL AĞIRLIK
F1	NET KÂR MARJİ ORANI	23,2%	22%
F2	FAALİYET KÂRI DEĞİŞİM ORANI	18,3%	
F3	NAKİT AKIŞLARI DEĞİŞİM ORANI	19,0%	
F4	ALACAK DEVİR HIZI	9,3%	
F5	AKTİF KÂRLİLİĞİ ORANI	14,3%	
F6	ÖZ SERMAYE KÂRLİLİĞİ ORANI	15,9%	
FİNANSAL PERFORMANS PUANI		100%	
M1	PAZAR PAYI ORANI	36,8%	22%
M2	SATIŞLARDA DEĞİŞİM ORANI	36,2%	
M3	PAZARLAMA GİDERLERİ/SATIŞLAR ORANI	27,1%	
MÜŞTERİLER PERFORMANS PUANI		100%	
S1	ARGE GİDERLERİ/SATIŞLAR ORANI	19,0%	34%
S2	STOK DEVİR HIZI ORANI	18,2%	
S3	KAPASİTE KULLANIM ORANI	22,4%	
S4	BRÜT KÂR MARJİ ORANI	26,7%	
S5	GENEL YÖNETİM GİDERLERİ/SATIŞLAR ORANI	13,7%	
İŞLETME İÇİ SÜREÇLER PERFORMANS PUANI		100%	
O1	PD/DD ORANI	38,1%	22%
O2	MADDİ OLMAYAN DURAN VARLIKLARDA DEĞİŞİM ORANI	34,6%	
O3	PERSONEL DEVİR HIZI ORANI	27,3%	
ÖĞRENME VE GELİŞME PERFORMANS PUANI		100%	
TOPLAM BSC PUANI			100%

Tablo 18’ de görüldüğü gibi, finansal boyut ölçütlerinden en yüksek ağırlığa sahip olan oran net kâr marjı oranı, en düşük ağırlığa sahip olan oran alacak devir hızı oranıdır. Müşteriler boyutu ölçütlerinden en yüksek öneme sahip oran pazar payı oranı olarak hesaplanmış, en düşük öneme sahip oran ise pazarlama giderleri/ satışlar oranı olarak belirlenmiştir. Karar vericilerin görüş ve yargılarından yola çıkılarak yapılan hesaplamalar sonucu işletme içi süreçler boyutunda en yüksek ağırlığa sahip oran brüt kâr marjı, en düşük ağırlığa sahip oran ise genel yönetim giderleri/satışlar oranı olmuştur. Öğrenme ve gelişme boyutunda ise en yüksek öneme sahip oran PD/DD oranı olarak hesaplanırken, en düşük öneme sahip oran personel devir hızı oranı olarak belirlenmiştir.

BSC Modeli Ölçütlerinin Puanlanması

Oluşturulan BSC modelinde yer alan ölçütlerin toplam BSC puanına katılımının doğru bir şekilde olabilmesi için oranların bir puanlama ölçeği ile normleştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla literatürde puanlama ile ilgili araştırmalar yapılmış ancak tam anlamıyla bu puanlamanın yapılabileceği bir ölçek ile karşılaşmamıştır ve bu konuda bir puanlama ölçeği geliştirilmeye çalışılmıştır.

Bu ölçek geliştirilirken DNA konusunda yapılmış bir çalışma olan Kel vd. (2003) ile Tomovic ve Oakeley'in (2007) biyomedikal alanında yaptıkları çalışmalarında kullanılan verileri normalleştirme formüllerinden esinlenilmiştir. Bu çalışmalarda kullanılan formüller farklı sayı aralıklarında bulunan verileri kendi aralarında değerlendirmek için normalleştirme amacıyla kullanılmıştır. Normalleştirme yapmak için kullanılan formül aşağıda verilmiştir.

$$NV = \frac{CV - V_{min}}{V_{max} - V_{min}}$$

Yukarıdaki formülde;

NV ; normalleştirilmiş değeri,

CV ; güncel değeri,

V_{min} ; minimum değeri,

V_{max} ; maksimum değeri ifade etmektedir.

Uygulamada 10 çimento firmasının 3 yıl için hesaplanan oranlarının her birinin minimum ve maksimum değerleri belirlenmiştir. Belirlenen minimum değer 0 (sıfır) değerini, maksimum değer ise 100 değerini temsil edecek şekilde 17 oran için ayrı ayrı puanlama ölçeği oluşturulmuştur. Oluşturulan ölçek için belirlenen minimum ve maksimum değerler Tablo 19'da gösterilmektedir.

Tablo 19: Puanlama Ölçeği Verileri

ÖLÇÜTLER	MIN.	MAX.
NET KÂR MARJİ ORANI	0,0281	0,3365
FAALİYET KÂRİ DEĞİŞİM ORANI	-0,2729	6,2081
NAKİT AKIŞLARI DEĞİŞİM ORANI	-0,8236	3,5293
ALACAK DEVİR HIZI ORANI	2,0783	6,8744
AKTİF KÂRLİLİĞİ ORANI	0,0157	0,2099
ÖZSERMAYE KÂRLİLİĞİ ORANI	0,0340	0,3026
PAZAR PAYI ORANI	0,0204	0,1941
SATIŞLARDA DEĞİŞİM ORANI	-0,2132	0,3758
PAZARLAMA GİDERLERİ/ SATIŞLAR ORANI (TERS KATILIM)***	0,1149	0,0066
ARGE GİDERLERİ/ SATIŞLAR ORANI	0,0000	0,0467
STOK DEVİR HIZI ORANI	2,4603	8,4225
KAPASİTE KULLANIM ORANI	0,4027	0,9000
BRÜT KÂR MARJİ ORANI	0,1979	0,3997
GENEL YÖNETİM GİDERLERİ/ SATIŞLAR ORANI (TERS KATILIM) ***	0,1025	0,0108
PD/ DD ORANI	1,0721	10,9223
MADDİ OLMAYAN DURAN VARLIKLARDA DEĞİŞİM ORANI	-0,3722	5,0251
PERSONEL DEVİR HIZI ORANI (TERS KATILIM) ***	0,4352	0,0098
TEMSİL EDİLEN ÖLÇEK DEĞERLERİ	0	100

***Oran ölçeğe ters değerlerle katılım sağlamaktadır.

Ölçeğe ters katılım sağlayacak olan oranların puanlamaya etkisinin doğru şekilde olması için seçilen maksimum değerler minimum olarak, minimum değerler ise maksimum değer olarak değerlendirilmiştir.

Oluşturulan BSC Modelinin Uygulaması

Tablo 20'de Adana Çimento firmasının 2013-2014 ve 2015 yıllarına ilişkin normleştirilmiş verileri ile oluşturulmuş BSC tablosu yer almaktadır. Tabloda firmanın performans ölçütlerinin puanlama ölçeği ile normleştirilmiş verileri, ölçütlerin boyut içerisindeki ağırlıklandırılmış değerleri ve genel BSC ağırlıkları ile hesaplanmış değerleri detaylı olarak verilmiş ve sonucunda 2013, 2014 ve 2015 yılları için toplam BSC puanlarına ulaşılmıştır.

Tablo 20: Adana Çimento 2013-2014-2015 Yılı BSC Tablosu (%)

ÖLÇÜTLER	NORMLEŞTİRİLMİŞ VERİLER			BOYUT AĞIRLIKLARI	BOYUT BSC PUANLARI			GENEL AĞIRLIKLAR	GENEL BSC PUANLARI		
	2013	2014	2015		2013	2014	2015		2013	2014	2015
F1	46,31	96,32	100,01	23,23	10,76	22,37	23,23	5,11	2,37	4,92	5,11
F2	17,09	9,45	4,03	18,32	3,13	1,73	0,74	4,03	0,69	0,38	0,16
F3	10,64	65,44	17,23	18,97	2,02	12,41	3,27	4,17	0,44	2,73	0,72
F4	26,47	27,36	25,67	9,29	2,46	2,54	2,38	2,04	0,54	0,56	0,52
F5	40,26	76,25	75,93	14,33	5,77	10,92	10,88	3,15	1,27	2,40	2,39
F6	25,86	57,22	54,94	15,87	4,10	9,08	8,72	3,49	0,90	2,00	1,92
FİNANSAL BOYUT				100	28,23	59,06	49,22	22,00	6,21	12,99	10,83
M1	23,80	22,70	20,84	36,78	8,75	8,35	7,66	8,09	1,93	1,84	1,69
M2	98,32	54,82	31,78	36,16	35,55	19,82	11,49	7,95	7,82	4,36	2,53
M3	47,07	42,27	36,79	27,07	12,74	11,44	9,96	5,95	2,80	2,52	2,19
MÜŞTERİLER BOYUTU				100	57,05	39,61	29,11	22,00	12,55	8,71	6,40
S1	99,27	98,95	98,06	18,99	18,85	18,79	18,62	6,46	6,41	6,39	6,33
S2	35,64	42,28	37,91	18,22	6,49	7,70	6,91	6,20	2,21	2,62	2,35
S3	21,58	33,64	35,65	22,41	4,84	7,54	7,99	7,62	1,64	2,56	2,72
S4	58,11	90,65	93,67	26,66	15,49	24,17	24,97	9,06	5,27	8,22	8,49
S5	44,32	51,79	37,55	13,72	6,08	7,10	5,15	4,66	2,07	2,42	1,75
İŞLETME İÇİ SÜREÇLER BOYUTU				100	51,75	65,30	63,64	34,00	17,59	22,20	21,64
O1	6,54	13,50	15,61	38,09	2,49	5,14	5,95	8,38	0,55	1,13	1,31
O2	6,70	13,12	7,29	34,58	2,32	4,54	2,52	7,61	0,51	1,00	0,55
O3	17,80	37,56	1,86	27,33	4,86	10,26	0,51	6,01	1,07	2,26	0,11
ÖĞRENME VE GELİŞME BOYUTU				100	9,67	19,94	8,98	22,00	2,13	4,39	1,97
TOPLAM BSC PUANI								38,48	48,30	40,84	

Adana Çimento'nun gerçekleşen 3 yıllık performansını değerlendirdiğimizde şu sonuçları çıkarmak mümkündür. Adana Çimento firmasının en yüksek finansal, işletme içi süreçler ve öğrenme gelişme performansını 2014 yılında; en iyi müşteriler performansını ise 2013 yılında gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Firmanın 2014 yılında faaliyet kârı değişim oranı ve alacak devir hızı oranları dışındaki finansal boyut ölçütlerinin yüksek gerçekleşmesi firmanın finansal performansını maksimum seviyeye taşımıştır. Firma işletme içi süreçler boyutu içerisinde en önemli iki ölçüt olan brüt kâr marjı ve kapasite kullanım oranlarında yaşanan ciddi artış ile 2014 yılında en iyi işletme içi süreçler performansını gerçekleştirmiştir. Firmanın yıllar itibariyle BSC puanları karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, 2014 yılında öğrenme ve gelişme performansının maksimum seviyede olması boyut içerisinde yer alan tüm ölçütlerde önemli oranda artış görülmesinden kaynaklanmaktadır.

Adana Çimento'nun müşteriler açısından değerlendirilen performansının 2013 yılında en iyi noktada olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni ise müşteriler boyutundaki tüm ölçütlerin diğer yıllar ile karşılaştırıldığında yüksek olarak gerçekleşmesi, pazarlama giderleri/satışlar oranının ise düşük olarak gerçekleşmesi olarak açıklanabilir. Bunun yanında satışlarda değişim oranının diğer yıllardaki seviyesinin çok üzerinde bulunması 2013 yılında müşteriler performansının artmasındaki en önemli nedendir.

Adana Çimento'nun toplam performans puanı 2013 yılında %38,48 olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılında bu puan müşteriler performansı dışındaki 3 boyutun performansında dengeli bir şekilde artış görülmesi ile %48,30 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında firmanın öğrenme ve gelişme performansında yaşanan büyük düşüş dikkat çekmektedir. Ancak firma her boyutunda performans puanlarında düşüş göstermiştir. Firmanın 2015 yılı puanı bir önceki yıla göre düşerek %40,84 olarak gerçekleşmiştir. Yapılan değerlendirmeler ışığında Adana Çimento'nun çok boyutlu olarak değerlendirilmesi bize firmada 2014 yılının diğer yıllara nazaran daha verimli geçtiğini göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

“Ölçemediğimizi yönetemeyiz” ilkesinden yola çıkan BSC tekniği, işletme performansının çok boyutlu olarak ölçülmesini ve bu sayede işletmelerin stratejilerine odaklanmasını sağlayan bir yaklaşımdır. BSC yaklaşımı işletmelerin, geçmişlerini temsil eden finansal oranların yanı sıra, uzun vadeli başarısına büyük katkı sağlayacak müşteri memnuniyeti, müşteri tatmini, personel bağlılığı, maddi olmayan değerler gibi birçok finansal olmayan göstergeyi de ölçmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çalışma, firmaların performans değerlendirme süreçlerinde gereksiz ölçütlerden kaçınmak şartı ile ne kadar çeşitli ve detaylı ölçütlerden yararlanılırsa o kadar gerçeğe yakın bir değerlendirme elde edileceği görüşünden yola çıkmıştır.

Adana Çimento'nun BSC modeli sonucunda, bir firmanın dört boyuta yönelik olarak belirlenmiş kriterlerinin kullanılması ile firma performansının çok boyutlu olarak değerlendirilmesinin mümkün olduğu görülmektedir. Bu değerlendirme yapılırken BSC ölçütlerinin boyutlarda ne kadar ağırlığa sahip olduğu puanlama ölçeği ile belirlenmiştir. Bu sayede hem sektöre hem de firmaya özgü kriterlerin performans sürecine tam olarak katılımı sağlanmaya çalışılmıştır.

Çimento sektöründe faaliyet gösteren bir firmada gerçekleştirilen bu çalışma sonucunda, elde edilen model ve ölçütlerden yararlanılarak, farklı çimento firmalarının özgün kurumsal performans karnelerinin oluşturulması ve bir, iki veya üç yıl gibi sürelerle uygulanarak kurumsal performans etkilerinin araştırılması önerilebilir.

Çimento sektöründeki firmalar imalat yapan işletmeler olduğundan, bu firmalar için işletme içi süreçler performansı BSC boyut ağırlıklarında da görülebileceği gibi diğer performans boyutlarına göre daha büyük bir öneme sahiptir. Bu sebeptir ki sektör firmalarının performanslarını geliştirmek için; işletme içi süreçler performansını stok devir hızı, kapasite kullanım oranı, brüt kar marjı gibi doğrudan etkileyecek, genel yönetim giderleri, ar-ge giderleri gibi dolaylı olarak etkileyecek kalemler üzerinde detaylı bir değerlendirme ve iyileştirme yapılabileceği kanısına varılmıştır.

Literatür incelemelerinde çimento sektöründe performans ölçme ve değerlendirme çalışmaları yer almakla birlikte, uluslararası ve ulusal yayınlarda çimento sektöründe BSC tekniği ile ilgili yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma, çimento sektöründe uygulanan ilk BSC modeli olma konusunda literatüre katkı sağlamayı amaçlamakta ve diğer çalışmalara kapı açmaktadır. Çalışmada geliştirilen BSC modelinin müşteriler ve öğrenme gelişme boyutundaki ölçütlerin sayısının az olması bazı kısıtlara yol açabilmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda bu ölçütlerin geliştirilmesi önerilmektedir. Sektörde yer alan diğer işletmeler ile yapılacak BSC uygulamaları, ölçütlerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi çalışmaları ile sektöre ve literatüre daha fazla katkı sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

Abdolshah, M., Javadinia, M., Astanbous, M. & Eslami, M. (2002). An integrated approach to analyze strategy map using BSC–Fuzzy AHP: A case study of auto industry. *Management Science Letters*, 2(2): 705-712.

Acar, O. (2006). *Bireysel bankacılıkta ürün geliştirme sürecinin bir alt süreci olarak rekabetçi fiyatlama stratejisi ve bu stratejiye göre fiyatlama yönteminin AHP tekniği ile belirlenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ahn, H. (2001). Applying the Balanced Scorecard concept: An experience report. *Long Range Planning Journal*, 34(4): 441-461.

Akça Albeniz, A. Z. (2014). *Balanced Scorecard performans yönetim sistemi ile halka arz sonrası performans analizi ve bir uygulama: BİST’de işlem gören gıda perakende sektöründe yer alan şirketlerin performans analizi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Aktürk, A. & Özgür E. (2011). Otel işletmelerinde bir faaliyet denetim aracı olarak kurumsal karnenin uygulanabilirliği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi, Nisan (2011):* 17-32.

Aktürk, A. , Okutmuş E. & Yirik Ş. (2013). Konaklama sektöründe finansal boyutuyla bir kurumsal karne uygulaması. *World of Accounting Science, 15(1):* 109-122.

Amaratunga, D. , Baldry D. & Sarshar M. (2001). Process improvement through performance measurement: The Balanced Scorecard methodology. *Work Study, 50(5):* 179-188. (<https://doi.org/10.1108/EUM000000005677>)

Andersen, H. , Cobbold I. & Lawrie G. (2001). Balanced Scorecard implementation in SMEs: Reflection in literature and practice. *SMES Conference Paper,* Copenhagen, Denmark. https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/3469528/Barriers_to_Effective_Product_Development_Within_SMEs_In_the_Medical_Manufacturing_Sector.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1509182605&Signature=3GbpogDmqIqPC28HcEhBr23XBbY%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DBarriers_to_Effective_Product_Development.pdf#page=103

Asil, E. , Shahraki A. & Shahgholian K. (2013). Ranking critical success factor in chaos management using BSC and AHP method. *Management Science Letters, 3(6):* 1649-1654.

Bentes, A. V. , Carneiro J., Da Silva J. F. & Kimura H. (2012). Multidimensional assessment of organizational performance: Integrating BSC and AHP. *Journal of Business Research, 65(12):* 1790-1799.

Coşkun, A. (2007). *Stratejik performans yönetimi ve performans karnesi.* İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Çelikdin, H. K. A. (2013). Balanced Scorecard ile analitik hiyerarşik proses yönteminin kullanılabilirliği üzerine bir uygulama. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 5(2):* 142-151.

Çukurçayır, M. A. & Eroğlu H. T. (2004). Yerel yönetimlerde yeniden yapılanmaya farklı bir yaklaşım: Verimlilik ve başarı karnesi (Balanced Scorecard). *Sayıştay Dergisi, (53):* 41-67.

DeBusk, G. K. , Brown R. M. & Killough L. N. (2003). Components and relative weights in utilization of dashboard measurement systems like the Balanced Scorecard. *The British Accounting Review*, (35): 215-231.

Dinçer, T. (2009). Stratejik planların izlenebilirliği çerçevesinde Balanced Scorecard. *T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı*, Ankara.

Elitaş, C. & Ağca V. (2006). Firmalarda çok boyutlu performans değerlendirme yaklaşımları: Kavramsal bir çerçeve. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1): 345-369.

Farid, D. , Nejati M. & Mirfakhredini H. (2008). Balanced Scorecard application in universities and higher education institutes: Implementation guide in an Iranian context. *Annals of University of Buchares, Economic and Administrative Series*, 2(2008): 31-45.

<https://search.proquest.com/openview/ca9bacd3bb4d0c2c029cfcbba4769352/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2032297>

Feng, L. & Hongwei D. (2008). Mine safety management performance evaluation based on BSC and AHP. Proceedings of 2008 conference on regional economy and sustainable development. *China 2 National Security Production Training First-Level Qualification Unit*, 1354-1360.

<http://www.china-un.org/eng/zt/sdreng/P020120608816288649663.pdf>

Fürüzan, V. G. (2009). *Yükseköğretim kurumlarında stratejik planlama ve Balanced Scorecard uygulamaları: Türkiye için bir model önerisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Güner, F. (2006). *Stratejik performans değerlemede Dengeli Sonuç Kartı: Bir sanayi işletmesinde uygulama*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Haddadi, F. & Yaghoobi T. (2014). Key indicators for organizational performance measurement. *Management Science Letters*, 4(9): 2021-2030.

Hazır, Ö. B. (2007). *Balanced Scorecard and its effects on firm performance of non-financial firms in Istanbul Stock Exchange (ISE)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Hendricks, K. B. , Wiedman C. I. & Menor L. (2004). The Balanced Scorecard: To adopt or not to adopt. *Ivey Business Journal*, 69(2): 1-7.

Kaplan, R. S. & Norton D. P. (1992). The Balanced Scorecard: Measures that drive performance. *Harvard Business Review*, 83(7): 111-121.

Kaplan, R. S. & Norton D. P. (1996a). Using the Balanced Scorecard as a strategic management system. *Harvard Business Review*, 85(7/8): 75-85.

Kaplan, R. S. & Norton D. P. (1996b). *Translating strategy into action*. Boston, Massachusetts: Harvard Business School Press.

Karsavuran, S. (2013). Stratejik değerlendirme ve kontrol: Dengeli Puan Kartı'nın sağlık hizmetlerinde kullanımı. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık İdaresi Dergisi, 16(2)*: 69-89.

Kel, A. E., Gösling E., Reuter L., Cheremushkin E., Kel-Margoulis O. V. & Wingender E. (2003). MATCH: A tool for searching transcription factor binding sites in DNA sequences. *Nucleic Acids Research, 31(13)*: 3576-3579. <https://doi.org/10.1093/nar/gkg585>

Kohneh, A. V. M. A., Yazdani B. & Kamalian A. (2013). Performance measurement in governmental agencies using BSC-AHP: A case study of civil registry office in Tehran. *Management Science Letters, 3(4)*: 1255-1260.

Kuğu, T. D. & Kırılı M. (2013). İşletme performansının değerlendirilmesinde bir yenilikçi yönetim muhasebesi aracı olarak Balanced Scorecard uygulaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 18(2)*: 301-318.

Lee, A. H., Chen W. C. & Chang C. J. (2008). A Fuzzy AHP and BSC approach for evaluating performance of IT department in the manufacturing industry in Taiwan. *Expert Systems with Applications, 34(1)*: 96-107. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2006.08.022>

Liao, S. K. & Chen S. F. (2010). Evidence-based study on performance evaluation of social education institutions with Balanced Scorecard. *Journal of Social Sciences, 6(3)*: 453-458.

Özcan, İ. (2013). *Gayrimenkul yatırım ortaklıkları ve Borsa İstanbul'da (BİST) işlem gören gayrimenkul yatırım ortaklıklarının Balanced Scorecard performans ölçüm modeline göre incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Özyörük, B., Şirin Y., Yoksulabakan T., Şanver M. & Saraç M. A. (2014). Performans ölçümünde dengelenmiş skor kart ve analitik hiyerarşi prosesi entegrasyonu. *Tübvav Dergisi, 7(1)*: 7-28.

Reisinger, H., Cravens K. S. & Tell N. (2003). Prioritizing performance measures within the Balanced Scorecard framework. *MIR: Management International Review, 43(4)*: 429-437.

Saaty, T. L. (1986). Dependence and independence: From linear hierarchies to nonlinear networks. *European Journal of Operational Research, 26 (1986)*: 229-237.

Saaty, R. W. (1987). The Analytic Hierarchy Process-what it is and how it is used. *Mathematical Modelling*, 9(3): 161-176.
[https://doi.org/10.1016/0270-0255\(87\)90473-8](https://doi.org/10.1016/0270-0255(87)90473-8)

Sharma, M. K. & Bhagwat R. (2007). An integrated BSC-AHP approach for supply chain management evaluation. *Measuring Business Excellence*, 11(3): 57-68.

Tamayao, M. A. M. & Soriano V. J. (2009). Enhanced Balanced Scorecard: A proposed sustainability planning platform. *In Proceedings of The World Congress on Engineering and Computer Science*, (2), San Francisco, USA.
http://www.iaeng.org/publication/WCECS2009/WCECS2009_pp1163-1170.pdf

Tezel, B. (2009). *Balanced Scorecard kullanılarak gıda sektöründeki ERP sistemleri seçimi için Bulanık AHP tabanlı karar destek sistemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Tomovic, A. & Oakeley E. J. (2007). Position dependencies in transcription factor binding sites. *Bioinformatics*, 23(8): 933-941.

Tsai, W. H., Chou W. C. & Hsu W. (2009). The sustainability Balanced Scorecard as a framework for selecting socially responsible investment: An effective MCDM model. *Journal of The Operational Research Society*, 60(10): 1396-1410.

Tunçer, E. (2006). *Çok boyutlu performans değerlendirme modelleri ve bir Balanced Scorecard uygulaması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

Uygur, A. (2009). Çok boyutlu performans değerlendirme modeli olarak dengeli başarı göstergesi uygulaması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(1): 148-159.

Wadugodapitiya, R. R. M. M. K., Sandanayake Y. G. & Thurairajah N. (2010). Building project performance evaluation model. *In Proceedings of CIB 2010 World Congress. UK: The Lowry, Salford Quays*, (13).
http://site.cibworld.nl/dl/publications/w117_pub346.pdf

Yıldız, M. S., Kethüda Ö. & Kurutkan M. N (2013). Dengeli ölçüm kartının hastane işletmelerinde uygulanması: Örnek olay çalışması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4): 90-109.

Yüksel, İ. & Dağdeviren M. (2010). Using the fuzzy analytic network process (ANP) for Balanced Scorecard (BSC): A case study for a manufacturing firm. *Expert Systems with Applications*, 37(2): 1270-1278.

Yüreğir, O. H. & Nakıboğlu G. (2007). Performans ölçümü ve ölçüm sistemleri: Genel bir bakış. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2): 545-562.

EK-1

Tablo 1.1: Müşteriler Performansını Temsil Etme Kriterine Göre Müşteriler Boyutu Ölçütlerinin Karşılaştırma Matrisi

	PAZAR PAYI	SATIŞ HACMİ	PAZ. GİD. /SATIŞLAR
PAZAR PAYI	1,0000	1,0024	1,2741
SATIŞ HACMİ	0,9976	1,0000	1,5684
PAZ. GİD./SATIŞLAR	0,7849	0,6376	1,0000
TOPLAM	2,7825	2,6400	3,8425

Tablo 1.2: Rakiplerle Kıyaslamada Önemi Kriterine Göre Müşteriler Boyutu Ölçütlerinin Karşılaştırma Matrisi

	PAZAR PAYI	SATIŞ HACMİ	PAZ. GİD. /SATIŞLAR
PAZAR PAYI	1,0000	1,2142	1,3574
SATIŞ HACMİ	0,8236	1,0000	1,4785
PAZ. GİD./SATIŞLAR	0,7367	0,6764	1,0000
TOPLAM	2,5603	2,8906	3,8359

Tablo 1.3: Firma Değerine Katkı Sağlama Kriterine Göre Müşteriler Boyutu Ölçütlerinin Karşılaştırma Matrisi

	PAZAR PAYI	SATIŞ HACMİ	PAZ. GİD. /SATIŞLAR
PAZAR PAYI	1,0000	0,9854	1,2457
SATIŞ HACMİ	1,0148	1,0000	1,1254
PAZ. GİD./SATIŞLAR	0,8028	0,8886	1,0000
TOPLAM	2,8176	2,8740	3,3711

Tablo 1.4: İşletme İçi Süreçler Performansını Temsil Etme Kriterine Göre İşletme İçi Süreçler Boyutu Ölçütlerinin Karşılaştırma Matrisi

	ARGE GİD./SATIŞLAR	STOK DEVİR HIZI	KKO	BRÜT KÂR MARJİ	GYG/ SATIŞLAR
ARGE GİD./SATIŞLAR	1,0000	0,9855	0,9500	0,6500	1,5499
STOK DEVİR HIZI	1,0147	1,0000	0,7458	0,4852	1,2000
KKO	1,0526	1,3408	1,0000	0,9500	1,7500
BRÜT KÂR MARJİ	1,5385	2,0610	1,0526	1,0000	1,9000
GYG/ SATIŞLAR	0,6452	0,8333	0,5714	0,5263	1,0000
TOPLAM	5,2510	6,2207	4,3199	3,6115	7,3999

EK-1 (DEVAM)**Tablo 1.5:** Rakiplerle Kıyaslamada Önemi Kriterine Göre İşletme İçi Süreçler Boyutu Ölçütlerinin Karşılaştırma Matrisi

	ARGE GİD./SATIŞ LAR	STOK DEVİR HIZI	KKO	BRÜT KÂR MARJI	GYG/ SATIŞLAR
ARGE GİD./SATIŞLA R	1,0000	0,9752	0,9600	0,6647	1,2475
STOK DEVİR HIZI	1,0254	1,0000	0,8000	0,6000	1,2000
KKO	1,0417	1,2500	1,0000	1,0000	1,7500
BRÜT KÂR MARJI	1,0000	1,6667	1,0000	1,0000	2,0000
GYG/ SATIŞLAR	0,8016	0,8333	0,5714	0,5000	1,0000
TOPLAM	4,8687	5,7252	4,3314	3,7647	7,1975

Tablo 1.6: Firma Değerine Katkı Sağlama Kriterine Göre İşletme İçi Süreçler Boyutu Ölçütlerinin Karşılaştırma Matrisi

	ARGE GİD./SATIŞ LAR	STOK DEVİR HIZI	KKO	BRÜT KÂR MARJI	GYG/ SATIŞLAR
ARGE GİD./SATIŞLAR	1,0000	0,9522	0,8900	0,7143	1,2500
STOK DEVİR HIZI	1,0502	1,0000	1,2000	0,7500	1,2451
KKO	1,1236	0,8333	1,0000	0,8571	1,7778
BRÜT KÂR MARJI	1,4000	1,3333	1,2547	1,0000	2,4444
GYG/ SATIŞLAR	0,8000	0,8031	0,5625	0,4091	1,0000
TOPLAM	5,3738	4,9220	4,9072	3,7305	7,7173

Tablo 1.7: Öğrenme ve Gelişme Performansını Temsil Etme Kriterine Göre Öğrenme ve Gelişme Boyutu Ölçütlerinin Karşılaştırma Matrisi

	PD/DD ORANI	MODV	PERSONEL DEVİR HIZI
PD/DD ORANI	1,0000	0,9847	1,5472
MODV	1,0155	1,0000	1,1847
PERSONEL DEVİR HIZI	0,6463	0,8441	1,0000
TOPLAM	2,6619	2,8288	3,7319

EK-1 (DEVAM)**Tablo 1.8:** Rakiplerle Kıyaslamada Önemi Kriterine Göre Öğrenme ve Gelişme Boyutu Ölçütlerinin Karşılaştırma Matrisi

	PD/DD ORANI	MODV	PERSONEL DEVİR HIZI
PD/DD ORANI	1,0000	0,8600	1,6247
MODV	1,1628	1,0000	1,0020
PERSONEL DEVİR HIZI	0,6155	0,9980	1,0000
TOPLAM	2,7783	2,8580	3,6267

Tablo 1.9: Firma Değerine Katkı Sağlama Kriterine Göre Öğrenme ve Gelişme Boyutu Ölçütlerinin Karşılaştırma Matrisi

	PD/DD ORANI	MODV	PERSONEL DEVİR HIZI
PD/DD ORANI	1,0000	0,9544	1,8750
MODV	1,0478	1,0000	1,0130
PERSONEL DEVİR HIZI	0,5333	0,9872	1,0000
TOPLAM	2,5811	2,9416	3,8880

EK-2

Tablo 2.1: Müşteriler Performansını Temsil Etme Kriterine Göre Müşteriler Boyutu Ölçütlerinin C Matrisi

	PAZAR PAYI	SATIŞ HACMİ	PAZ. GİD. /SATIŞLAR
PAZAR PAYI	0,3594	0,3797	0,3316
SATIŞ HACMİ	0,3585	0,3788	0,4082
PAZ. GİD. /SATIŞLAR	0,2821	0,2415	0,2602
TOPLAM	1,0000	1,0000	1,0000

Tablo 2.2: Rakiplerle Kıyaslamada Önemi Kriterine Göre Müşteriler Boyutu Ölçütlerinin C Matrisi

	PAZAR PAYI	SATIŞ HACMİ	PAZ. GİD. /SATIŞLAR
PAZAR PAYI	0,3906	0,4201	0,3539
SATIŞ HACMİ	0,3217	0,3460	0,3854
PAZ. GİD. /SATIŞLAR	0,2877	0,2340	0,2607
TOPLAM	1,0000	1,0000	1,0000

Tablo 2.3: Firma Değerine Sağladığı Katkı Kriterine Göre Müşteriler Boyutu Ölçütlerinin C Matrisi

	PAZAR PAYI	SATIŞ HACMİ	PAZ. GİD. /SATIŞLAR
PAZAR PAYI	0,3549	0,3429	0,3695
SATIŞ HACMİ	0,3602	0,3480	0,3338
PAZ. GİD. /SATIŞLAR	0,2849	0,3092	0,2966
TOPLAM	1,0000	1,0000	1,0000

EK-2 (DEVAM)**Tablo 2.4:** İşletme İçi Süreçler Performansını Temsil Etme Kriterine Göre İşletme İçi Süreçler Boyutu Ölçütlerinin C Matrisi

	ARGE GİD./SATIŞLAR	STOK DEVİR HIZI	KKO	BRÜT KÂR MARJI	GYG/SATIŞLAR
ARGE GİD./SATIŞLAR	0,1904	0,1584	0,2199	0,1800	0,2094
STOK DEVİR HIZI	0,1932	0,1608	0,1726	0,1343	0,1622
KKO	0,2005	0,2155	0,2315	0,2630	0,2365
BRÜT KÂR MARJI	0,2930	0,3313	0,2437	0,2769	0,2568
GYG/SATIŞLAR	0,1229	0,1340	0,1323	0,1457	0,1351
TOPLAM	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000

Tablo 2.5: Rakiplerle Kıyaslamada Önemi Kriterine Göre İşletme İçi Süreçler Boyutu Ölçütlerinin C Matrisi

	ARGE GİD./SATIŞLAR	STOK DEVİR HIZI	KKO	BRÜT KÂR MARJI	GYG/SATIŞLAR
ARGE GİD./SATIŞLAR	0,2054	0,1703	0,2216	0,1766	0,1733
STOK DEVİR HIZI	0,2106	0,1747	0,1847	0,1594	0,1667
KKO	0,2140	0,2183	0,2309	0,2656	0,2431
BRÜT KÂR MARJI	0,2054	0,2911	0,2309	0,2656	0,2779
GYG/SATIŞLAR	0,1646	0,1456	0,1319	0,1328	0,1389
TOPLAM	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000

Tablo 2.6: Firma Değerine Sağladığı Katkı Kriterine Göre İşletme İçi Süreçler Boyutu Ölçütlerinin C Matrisi

	ARGE GİD./SATIŞLAR	STOK DEVİR HIZI	KKO	BRÜT KÂR MARJI	GYG/SATIŞLA R
ARGE GİD./SATIŞLAR	0,1861	0,1935	0,1814	0,1915	0,1620
STOK DEVİR HIZI	0,1954	0,2032	0,2445	0,2010	0,1613
KKO	0,2091	0,1693	0,2038	0,2298	0,2304
BRÜT KÂR MARJI	0,2605	0,2709	0,2557	0,2681	0,3167
GYG/SATIŞLAR	0,1489	0,1632	0,1146	0,1097	0,1296
TOPLAM	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000

EK-2 (DEVAM)**Tablo 2.7:** Öğrenme ve Gelişme Performansını Temsil Etme Kriterine Göre Öğrenme ve Gelişme Boyutu Ölçütlerinin C Matrisi

	PD/DD ORANI	MODV	PERSONEL DEVİR HIZI
PD/DD ORANI	0,3757	0,3481	0,4146
MODV	0,3815	0,3535	0,3175
PERSONEL DEVİR HIZI	0,2428	0,2984	0,2680
TOPLAM	1,0000	1,0000	1,0000

Tablo 2.8: Rakiplerle Kıyaslamada Önemi Kriterine Göre Öğrenme ve Gelişme Boyutu Ölçütlerinin C Matrisi

	PD/DD ORANI	MODV	PERSONEL DEVİR HIZI
PD/DD ORANI	0,3599	0,3009	0,4480
MODV	0,4185	0,3499	0,2763
PERSONEL DEVİR HIZI	0,2215	0,3492	0,2757
TOPLAM	1,0000	1,0000	1,0000

Tablo 2.9: Firma Değerine Katkı Kriterine Göre Öğrenme ve Gelişme Boyutu Ölçütlerinin C Matrisi

	PD/DD ORANI	MODV	PERSONEL DEVİR HIZI
PD/DD ORANI	0,3874	0,3245	0,4823
MODV	0,4059	0,3400	0,2605
PERSONEL DEVİR HIZI	0,2066	0,3356	0,2572
TOPLAM	1,0000	1,0000	1,0000

Yayın Geliş Tarihi: 21.02.2017
Yayına Kabul Tarihi: 07.10.2018
Online Yayın Tarihi: 26.12.2018
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.293170>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 20, Sayı: 4, Yıl: 2018, Sayfa: 559-586
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KOBİ'LERDE İNOVASYON PERFORMANSINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BULANIK DEMATEL TABANLI ANALİTİK AĞ SÜRECİ (BDANP) YÖNTEMİYLE ANALİZİ VE BİR UYGULAMA

Enver ÇAKIN*
Aslı ÖZDEMİR**

Öz

Teknolojik gelişmelerin hızla artmasıyla birlikte dinamik bir yapıya dönüşen pazarlarda klasik ürün ve hizmet üretmek rekabet edebilmek işletmeler için zor bir hal almaktadır. Bu nedenle son yıllarda Ar-Ge ve inovasyon faaliyetleri işletmelerin gelişmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada KOBİ'lerde inovasyon faaliyetlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve Bulanık Dematel Tabanlı Analitik Ağ Süreci (BDANP) yöntemi kullanılarak faktörlerin önem derecesinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Analiz sonucunda, finans kurumları ile işbirliği ve üniversiteler ile işbirliği değişkenlerinin en önemli kriterler olduğu, işletme yaşı ve örgütsel yapı değişkenlerinin de en az öneme sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ar-Ge ve İnovasyon, Bulanık DANP.

ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING INNOVATION PERFORMANCE IN SMEs BY FUZZY DEMATEL BASED ANALYTIC NETWORK PROCESS (FDANP) METHOD AND AN APPLICATION

Abstract

It is becoming difficult for enterprises to compete by producing classical products and services in the markets that turn into a dynamic structure with the rapid increase of technological developments. For this reason, R&D and innovation activities in recent years have an important issue for the development of enterprises. In this study, it was aimed to determine the factors affecting innovation activities in SMEs and to determine the importance level of the factors using Fuzzy Dematel Based Analytical Network Process

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Çakın, E. & Özdemir, A. (2018). KOBİ'lerde inovasyon performansını etkileyen faktörlerin bulanık dematel tabanlı analitik ağ süreci (BDANP) yöntemiyle analizi ve bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (4), 559-586.

* Dr., KOSGEB KOBİ Uzmanı, KOSGEB İzmir Kuzey Müdürlüğü, ORCID: 0000-0001-7523-8193, enver.cakin@kosgeb.gov.tr

** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0003-4494-5818, asli.yuksekk@deu.edu.tr

(BDANP) method. As a result of the analysis, it was determined that the variables of cooperation with the financial institutions and the cooperation with the universities are the most important criteria and the variables of the age and organizational structure of the enterprises have the least importance.

Keywords: *R&D and Innovation, Fuzzy DANP.*

GİRİŞ

Küreselleşme ve bilgi-iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte rekabetin yoğunluğu gittikçe artmakta ve çevresel değişimler hız kazanmaktadır. Ayrıca müşteri istek ve ihtiyaçları da sürekli olarak değişmektedir. Böyle bir pazar ortamında işletmelerin klasik ürün ve hizmet üretip satmak yerine, yeni bir ürün, hizmet, süreç ve teknoloji geliştirerek rekabet etmeleri bir zorunluluktur. Bu nedenle artık birçok işletme inovasyonun önemini farketmiş ve Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerini bir rekabet unsuru olarak değerlendirmeye başlamıştır.

İşletmelerin sürdürülebilir bir gelişme gösterebilmeleri ve rakiplerine nazaran bir adım önde olabilmeleri yeni müşteriler bulmalarına, pazar paylarını genişletmelerine, yeni pazarlar bulmalarına, karlılık ve verimliliklerini arttırmalarına bağlıdır. İnovasyon, tüm bu hedefleri gerçekleştirmede işletmelerin kullandığı en önemli rekabet araçlarından biri haline gelmeye başlamıştır. Eskiden maliyet, kalite gibi faktörler ön plana çıkarılarak ya da bu faktörlerde önemli farklılaşmalar gerçekleştirilerek pazarda rekabet edilirken, günümüzde tüm bu unsurlara ek olarak hız, esneklik, inovasyon gibi rekabet faktörleri önemli bir hal almıştır. Ar-Ge çalışmalarına önem veren, bilgiyi ekonomik ve toplumsal fayda sağlayabilecek, katma değer yaratabilecek ürün veya hizmete dönüştürebilen işletmeler başarılı olabilmekte ve varlıklarını devam ettirebilmektedirler. Aksi takdirde böylesine yoğun rekabetin yaşandığı dinamik pazarlarda faaliyet göstermek pek mümkün olmamaktadır. İşletmeler ürünlerinde, süreçlerinde, pazarlama stratejilerinde ya da organizasyonel yapılarında rakiplerinden farklı yenilikler yaparak üstün müşteri değeri yaratmak durumundadırlar.

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizin de dinamosu olan ve işletmelerin büyük bir çoğunluğunu oluşturan küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) ekonomik ve sosyal kalkınmada önemli bir yer tutmaktadır. Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikleri incelendiğinde, 2013 yılında KOBİ'ler toplam girişim sayısının %99,8'ini, istihdamın %74,2'sini, cironun %63,8'ini, faktör maliyetiyle katma değerini %52,8'ini oluşturmaktadır (TÜİK, 2015). Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Faaliyetleri Araştırması/2013 sonuçlarına göre, KOBİ'lerin Ar-Ge harcamalarındaki payı %16,9'dur. KOBİ'lerin ticari kesim Ar-Ge harcamalarındaki payı ise %35,7'dir. Ticari Kesim Ar-Ge İnsan gücünü oluşturan 69.018 Ar-Ge personelinin %53,2'si (36.741) KOBİ'lerde istihdam edilmektedir. Yenilik Araştırması/2012 sonuçlarına göre de, KOBİ'lerin %26,3'ü ürün ve/veya süreç yeniliği %43,2'si de organizasyon ve/veya pazarlama yeniliği faaliyetinde

bulunmuştur (KSEP, 2015-2018). Tüm bu veriler KOBİ'lerin ülkemiz açısından ne denli önemli olduğunun, Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerinde önemli bir yer tuttuğunun ve önem verilmesi gerektiğinin birer göstergesidir.

Büyük işletmeler ile karşılaştırıldığında, KOBİ'ler finansal kapasitelerinin az olması, markalaşamama, kurumsallaşamama gibi dezavantajlara sahip olsa da; hız, esneklik, inovasyon faaliyetlerindeki başarılar elde edebilmeleri gibi avantajları da mevcuttur. KOBİ'ler günümüzde maliyet, kalite gibi unsurlar yerine inovasyon yoluyla büyük işletmeler ile rekabet edebilmektedir. Son yıllarda KOBİ'lerde Ar-Ge ve inovasyon konusunda büyük bir farkındalık oluşmaya başlamış, KOBİ'ler inovasyon faaliyetlerine kaynak ayırarak yeni ürün geliştirme çalışmalarına hız vermişler, hatta birçok KOBİ'de artık Ar-Ge departmanları oluşturulmaya başlanmıştır.

KOBİ'lerin yapmış olduğu tüm faaliyetlerde olduğu gibi inovasyona yönelik faaliyetleri de iç ve dış çevrede yer alan birçok faktörden doğrudan ya da dolaylı, olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Bu faktörlerin tespit edilmesi ve önem düzeylerinin belirlenmesi, inovasyon performansını arttırmada KOBİ'lere yol gösterici olacaktır. İnovasyon faaliyetlerini en fazla etkileyen faktörlere yönelik gerekli iyileştirmeler yapılarak ve önleyici tedbirler alınarak ya da o faktörlere daha fazla önem verilerek inovasyon performansı önemli ölçüde artırılabilir. Bu çalışmada, KOBİ'lerin inovasyon faaliyetlerini etkileyen faktörlerin önem derecelerinin, 2013 yılında Lu vd. tarafından geliştirilen bir çok kriterli karar verme tekniği olan Bulanık DEMATEL Tabanlı Analitik Ağ Süreci yöntemi ile belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle konuya ilişkin olarak literatür taraması yapılmış olup, sonraki bölümde kullanılacak yöntemle ilişkin ayrıntılı teorik bilgi aktarılmıştır. Daha sonra KOBİ'lerde inovasyon faaliyetlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesini amaçlayan uygulama bölümüne yer verilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

İnovasyon ve inovasyon yönetimi konularının işletmeler için önemli bir hale gelmesi nedeniyle hem özel sektör hem de akademik çevrede bu konuya duyulan önem artmakta ve her geçen gün daha fazla çalışma yapılmaktadır. Literatür incelendiğinde, inovasyon yönetiminin en önemli konularından biri olan inovasyonu etkileyen faktörleri belirleme üzerine birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Konu ile ilgili yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde; bazı çalışmaların sadece işletmenin genel özellikleri, kaynakları ve mikro çevresini ele alarak analizler yapmış olduğu, bazı çalışmaların sadece işletmenin dış çevresini incelediği, bazı çalışmaların ise hem iç hem de dış faktörlerin tümünü ele alarak inovasyon üzerinde en etkili faktörleri belirlemeye çalıştıkları görülmektedir.

Abetti (2000), yaptığı çalışmada radikal teknolojik inovasyonları etkileyen kritik başarı faktörlerini belirlemiştir. Üç farklı radikal inovasyonu; Ar-Ge projesi,

teknolojik inovasyon, iç girişim ve stratejilerdeki değişim olmak üzere 4 ana kriter ve toplam 11 alt kriteri dikkate alarak değerlendirmiştir. Her bir kritere 1 ile 5 arasında puan vererek basit bir değerlendirme yapmıştır. Analiz sonucunda, sadece teknolojinin temel bir kriter olmadığını, bunun yanında pazarlama, finans, organizasyon ve stratejik konuların daha baskın olduğunu ve teknolojik inovasyon projelerini değerlendirirken farklı departmanlardaki kişilerden oluşan bir ekibin değerlendirmesinin daha doğru olacağını ifade etmiştir. Weerawardena (2003), işletmelerin pazarlama yeteneğinin inovasyon tabanlı sürdürülebilir rekabet avantajı kazanmasındaki rolünü araştırmıştır. Makine ve ekipman ile metal ürünlerin imalatını yapan 326 işletme üzerinde yaptığı çalışmada, pazarlama yeteneğinin hem inovasyonu hem de sürdürülebilir rekabet avantajını etkilediğini vurgulamıştır. Ayrıca inovasyonun da sürdürülebilir rekabet avantajı üzerindeki etkisini ortaya koymuştur.

Lidewey & Sluis (2004), yaptıkları çalışmada inovasyonun en önemli kaynağının motive edilmiş personel olduğunu, organizasyonel faktörlerin inovasyonu teşvik ettiğini ve firma performansını arttırdığını belirtmişlerdir. Öğrenme ve inovasyonu etkileyen organizasyonel faktörleri teorik olarak incelemişlerdir. Çalışmaları sonucunda, liderlik, proje takımları, üst yönetim desteği, finansal kaynaklar, firma içi ilişkiler, kültür ve organizasyon yapısı gibi birçok değişkenin inovasyonu etkilediğini açıklamışlardır. Bagherinejad (2006) çalışmasında İran'da firmaların teknolojik inovasyon davranışlarını etkileyen faktörleri analiz etmiştir. İçsel faktörlerin, ağ ilişkilerinin ve çevresel faktörlerin teknolojik inovasyon davranışlarını etkilediğini göstermiştir. Diğer kurum/kuruluşlar ile işbirliği yüksek, yüksek teknoloji kapasiteli, eğitim düzeyi yüksek personele sahip, eğitim ve Ar-Ge'ye fazla kaynak ayıran firmaların daha inovatif olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Lin (2006) yaptığı çalışmada, Tayvan'daki lojistik hizmet sağlayıcıların kullandıkları lojistik bilgi sistemlerindeki inovasyonu etkileyen faktörleri değerlendirmiştir. Anket tekniği ile 158 işletmeden topladıkları verileri kullanarak faktör analizi ve regresyon analizi gerçekleştirmiştir. Örgütsel teşvik ve insan kaynakları kalitesini içsel, çevresel belirsizlik ve devlet yardımlarını dışsal faktörler olarak ele almıştır. Analiz sonucunda, örgütsel teşvik, insan kaynakları kalitesi ve devlet yardımlarının inovasyonu etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Efstathiades vd. (2007), Kıbrıs'ta gıda ve içecek sektöründe faaliyet gösteren firmalarda inovasyon sürecini etkileyen faktörleri analiz etmişlerdir. Ayrıca imalat sektöründeki inovasyonun derecesini araştırmışlardır. 50 imalatçı işletmeden anket tekniği ile veri toplayarak analizleri gerçekleştirmişlerdir. Teslimat süreleri ve işletmenin müşteri ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinin inovatif faaliyetleri etkileyen en önemli değişkenler olduğu sonucuna ulaşmışlardır. İnovasyonun çok maliyetli olması, yetenekli personel eksikliği, yasal zorunluluklar gibi faktörlerin inovasyon süreçlerini engelleyen en önemli faktörler olduğunu belirtmişlerdir.

Prajogo vd. (2007) çalışmalarında üretim stratejilerinin inovasyon performansı üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Uygulamalarını Tayland ve Vietnam'da toplam 139 işletme üzerinde gerçekleştirmişlerdir. Analizler sonucunda, ürün ve süreç inovasyonlarında farklılaştırma stratejilerinin uygulandığı, sadece teknoloji yönetiminin ürün ve süreç inovasyonları üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte liderlik, insan kaynakları ve Ar-Ge yönetiminin ürün ve süreç inovasyonları üzerinde anlamlı etkilerinin olmadığını belirtmişlerdir. Smith vd. (2008), inovasyon yönetimini etkileyen faktörleri teorik olarak analiz etmişler ve literatür taraması ile elde ettikleri bulgulara dayanarak kavramsal bir model geliştirmişlerdir. 100'den fazla çalışmayı inceleyerek organizasyonların inovasyon yönetimi kabiliyetlerini etkileyen 9 faktör belirlemişlerdir. Bu faktörler arasında, teknoloji, inovasyon süreci, kurumsal strateji, organizasyonel yapı, örgüt kültürü, insan kaynağı, işletmenin kaynakları, bilgi yönetimi, yönetim tarzı ve liderlik değişkenlerini incelemişlerdir.

Zakić vd. (2008), yaptıkları çalışmada bir işletmenin rekabetçi avantaj kazanmasının inovasyon faaliyetlerinden elde ettikleri faydaya bağlı olduğunu belirtmişler ve inovasyon başarısındaki en önemli unsur olan inovasyon stratejisini belirlemek için ürün ve süreç inovasyonlarını etkileyen faktörleri anlamak gerektiğini vurgulamışlardır. Endüstri olgunluğu, müşteri istek ve ihtiyaçları, talep, teknolojik fırsatlar, yatırım cazibesi, rekabetin yoğunluğu, işletme büyüklüğü, işletmenin kökeni (yerli/yabancı) ve ihracat odaklılık olmak üzere ürün ve süreç inovasyonlarını etkileyen toplamda 9 tane iç ve dış faktörü teorik olarak analiz etmişlerdir. Lau vd. (2010) çalışmalarında teknolojik inovasyon kapasitesinin inovasyon performansı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Hong Kong'da elektronik sektöründe faaliyet gösteren 81 işletmeden anket tekniği ile topladıkları veriler ile korelasyon ve regresyon analizi yapmışlardır. Analizler sonucunda, Ar-Ge çalışmaları, kaynak tahsisi, öğrenme ve stratejik planlama yeteneklerinin inovasyon yoluyla elde edilen satışları iyileştirdiğini, Ar-Ge çalışmaları ve kaynak tahsisi yeteneğinin yeni ürün geliştirmeyi etkilediğini belirtmişlerdir. Hardie & Newell (2011), yaptıkları çalışmada Avusturalya'da inşaat sektöründe faaliyet gösteren KOBİ'lerde teknik inovasyonu etkileyen faktörleri değerlendirmişlerdir. Düzenleyici iklim, müşteri ve son kullanıcıların etkisi, endüstri ağları, proje tabanlı durumlar ve işletme kaynakları olmak üzere 5 ana kriter ve 15 alt kriteri Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemi ile ağırlıklandırmışlardır. Analiz sonucunda, düzenleyici iklim, müşteri ve son kullanıcıların etkisi değişkenlerinin en önemli ana kriterler; müşteri özellikleri, performans tabanlı standartlar, iş sağlığı ve güvenliğini iyileştirme değişkenlerinin en önemli alt kriterler olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Vieites & Calvo (2011) çalışmalarında İspanya'daki büyük firmaların inovasyon faaliyetlerini etkileyen faktörleri değerlendirmişlerdir. 2224 işletmeden anket ile topladıkları verileri Yapısal Eşitlik Modeli ile analiz etmişlerdir. İnsan kaynakları, finansal kaynaklar ve işbirliğinin Ar-Ge faaliyetlerini olumlu etkilediğini; aynı zamanda Ar-Ge, bilgi yönetimi ve teknolojik kaynakların inovasyonu olumlu etkilediğini belirtmişlerdir. Ayrıca Ar-Ge ve inovasyon

faaliyetlerinin işletmelerinin başarısını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Heimonen (2012), yaptığı çalışmada KOBİ'lerde inovasyonu etkileyen faktörleri lojistik regresyon analizi ile belirlemiştir. Çalışmada Finlandiya'da farklı sektörlerde faaliyet gösteren kent ve kırsal kesimde kurulu 348 işletmeden anket ile gerekli veriler toplanmıştır. Çalışmaları sonucunda, örnekteki işletmelerin sadece % 8'inin inovatif işletme olduklarını, bu işletmelerin 10-49 çalışana sahip ve 5-19 yaş arasında olduklarını belirtmiştir. Ayrıca kuruluş yeri, işletme büyüklüğü ve işletmenin yaşının inovasyon faaliyetlerini etkilemediğini, bununla birlikte finansal güç ve kamu desteklerinin inovasyonu önemli derecede etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Ho ve Yang (2012) çalışmalarında Tayvan'da otomotiv elektroniği sektöründe faaliyet gösteren küçük işletmelerin inovasyon faaliyetlerindeki kritik başarı faktörlerini belirlemeye çalışmışlardır. Delphi yöntemi ile ilk olarak kritik faktörleri belirlemişler ve daha sonra AHP yöntemi ile de faktörlerin önem derecesini tespit etmişlerdir. Bilgiye erişim, yasal düzenlemeler, ürün yaşam döngüsü ve endüstri yapısı olmak üzere 4 ana kriter ve 16 alt kriteri değerlendirmişlerdir. Değerlendirme sonucunda, devlet destekleri ve üniversiteler ile işbirliği faktörlerinin en önemli faktörler olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Jege de vd. (2012), yaptıkları çalışmada hizmet sektöründe inovasyon ve rekabetçiliği etkileyen faktörleri analiz etmişlerdir. Uygulamalarını Nijerya'da petrol ve gaz sektöründe faaliyet gösteren hizmet işletmelerinde gerçekleştirmişlerdir. Analizleri sonucunda, işletmelerin inovasyon yeteneklerinin düşük seviyede olduğunu göstermişlerdir. Ayrıca inovasyonu etkileyen en önemli faktörlerin Ar-Ge harcamaları ve eğitim olduğunu tespit etmişlerdir. Firmaların bilgi kurumlarından ve kamu kurumlarından faydalanamadığını ve güçlü bir inovasyon sistemine ihtiyaç olduğunu vurgulamışlardır.

Schuh vd. (2012), yaptıkları çalışmada eczacılık sektöründe faaliyet gösteren orta ölçekli işletmelerdeki inovasyonu etkileyen kritik başarı faktörlerini irdelemişlerdir. 32 işletmenin katılımıyla anket ile topladıkları verileri analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda, müşteri odaklılık ve sosyal sorumluluğun en önemli faktörler olduğunu, gelecekte de süreç odaklılık ve değişimlere adapte olabilme yeteneğinin ön plana çıkacağı sonucuna ulaşmışlardır. Talebi vd. (2012), yaptıkları çalışmada İran'da faaliyet gösteren KOBİ'lerin inovasyon faaliyetlerini etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Organizasyonel faktörler, iş çevresi, kurumsal faktörler ve liderlik olmak üzere 4 ana boyutta 20 alt kriteri Analitik Ağ Süreci yardımıyla ağırlıklandırmışlardır. Analiz sonucunda, endüstrinin olgunluk düzeyi, talep yapısı, endüstri-üniversite ilişkileri, iş değişikliğine karşı tutum ve işletme büyüklüğü/yaşı faktörlerinin inovasyonu en fazla etkileyen faktörler olduğunu tespit etmişlerdir.

Xie vd. (2013) çalışmalarında Çin'deki KOBİ'lerin inovasyon performansını etkileyen faktörleri analiz etmişlerdir. 188 imalatçı işletmede uyguladıkları çalışmalarının sonucunda, inovasyon ortamı, teknolojik kapasite, yönetim sistemleri, Ar-Ge ve finansal kapasitelerinin inovasyon performansını

olumlu; politik çevrenin de olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Genis-Gruber & Öğüt (2014), yaptıkları çalışmada müşteri ve tedarikçi özellikleri ile işletmenin genel özelliklerinin inovasyon düzeyleri üzerindeki etkisini lojistik regresyon analizi ile ölçmüşlerdir. Uygulamalarını 7 farklı AB üyesi ve Amerika'da kauçuk, plastik, çelik ve mobilya sektöründe faaliyet gösteren 2113 işletme üzerinde gerçekleştirmişlerdir. Müşteri ve tedarikçi çeşitlilikleri arttıkça işletmelerin daha inovatif olduklarını belirtmişlerdir. Cirolarını az sayıda müşterilerin oluşturduğu işletmelerin daha az ürün inovasyonu yaptıklarını, bunun aksine müşteri ve tedarikçi sayısının artmasının firmanın yenilikçilik düzeyini arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte firmanın büyüklüğü arttıkça işletmelerin daha inovatif olduklarını da vurgulamışlardır. Yachmeneva & Vol's'ka (2014), yaptıkları çalışmada kurumsal inovasyonu etkileyen faktörleri analiz etmişlerdir. Faktörleri, mikroekonomik çevre, makroekonomik çevre ve işletmenin genel yetenekleri olmak üzere 3 gruba ayırmışlardır. İnovasyonun, piyasa değeri, sürdürülebilirlik, etkinlik, sosyallik gibi birçok gösterge tarafından tanımlanabileceğini belirtmişlerdir. Her bir göstergelyi ayrıntılı olarak inceleyerek bu göstergeleri etkileyen faktörleri tanımlamışlardır. Politik ve yasal çevrenin tüm bu göstergeleri yani inovasyonu etkileyen ortak bir değişken olduğunu vurgulamışlardır.

Babalola vd. (2015) çalışmalarında KOBİ'lerde teknolojik inovasyonu etkileyen faktörleri analiz etmişlerdir. Çalışmalarını Nijerya'da imalat sektöründe faaliyet gösteren firmalar üzerinde gerçekleştirmişlerdir. 41 işletmeden anket tekniği ile topladıkları verileri analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda, süreç inovasyonunun diğer inovasyon türlerine göre daha fazla yapıldığı ve organizasyonel inovasyon hariç diğer inovasyon türlerinin inovasyon performansını olumlu etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Firma büyüklüğü, ciro, yaş ve Ar-Ge harcamaları gibi içsel faktörlerin inovasyon üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı, içsel faktörlerden çalışan personellerin eğitim düzeyinin inovasyonu olumlu yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Dışsal faktörler olarak da tedarikçiler ile ilişkilerin inovasyonu olumlu etkilediği, altyapı ve sermaye eksikliğinin inovasyonu engelleyen faktörler olduğunu vurgulamışlardır. Braslina vd. (2015), Letonya'da faaliyet gösteren 128 işletme üzerinde inovasyon sürecini etkileyen faktörleri analiz etmişlerdir. İnovasyonu etkileyen en önemli faktörlerin, işletmenin kaynakları, bilgili, yetenekli ve deneyimli personellere sahip olma ve yatırımcılar için cazibe fırsatı olduğunu göstermişlerdir. Ayrıca işletmelerin insan kaynağına önem vermeleri, personellerine farklı bir bakış açısıyla bakmaları ve onları işletmenin en değerli kaynağı olarak görmeleri gerektiğine dikkat çekmişlerdir.

Caiazza (2015), yaptığı çalışmada olgun endüstrilerde inovasyonu açıklayan faktörleri değerlendirmiştir. Uygulamalarını, İtalya'da tarımsal gıda üreten KOBİ'lerde gerçekleştirmiş ve 80 firmadan topladıkları verileri regresyon analizi ile analiz etmiştir. Analizleri sonucunda deneyim ve kültürün inovasyonu en fazla etkileyen faktörler olduğunu tespit etmiştir. Kabasheva vd. (2015), yaptıkları

çalışmada çalışan personellerin inovatif davranışlarını etkileyen organizasyonel faktörleri analiz etmişlerdir. Yeni fikirlerin oluşturulması ve geliştirilmesi açısından personelin en önemli araç olduğunu vurgulamışlardır. Analizleri sonucunda, kadınların erkeklere oranla daha inovatif oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Yaptıkları regresyon analizi neticesinde, organizasyondaki motivasyon sisteminin ve sosyo-ekonomik kişilik tipinin inovasyon faaliyetlerini etkilediğini belirtmişlerdir. Caiazza & Stanton (2016) çalışmasında stratejik işbirliklerinin inovasyon faaliyetleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada tarımsal gıda üreten küçük ve orta büyüklükteki işletmeler üzerinde uygulama yapılmış ve korelasyon ile regresyon analizleri yardımıyla analizler gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda, kamu ve özel sektör ile yapılan işbirliklerinin inovasyonu olumlu yönde etkilediği, sektöre özel etkinliklere katılımın inovasyonu olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca kamu desteklerinin de küresel ortamda küçük işletmelere rekabetçi bir pozisyon almalarında yardımcı olduğunu belirtmiştir. Haryani & Gupta (2016) yaptıkları çalışmada Hindistan'da yazılım sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin inovasyon kapasitesini etkileyen faktörleri analiz etmişlerdir. Analizleri sonucunda, teknoloji odaklılığın, bölümler arası koordinasyonun, rakip odaklılığın, müşteri odaklılığın ve inovasyon stratejilerinin inovasyon kapasitesini etkileyen önemli faktörler olduğunu vurgulamışlardır. Nagy & Babaita (2016), yaptıkları çalışmada Romanya'daki otellerin inovasyon yönelimliliğini etkileyen faktörleri analiz etmişlerdir. 3 ve 4 yıldızlı 36 otelde çalışan 135 kişiden elde ettikleri verileri ANOVA ve regresyon analizi ile analiz etmişlerdir. Yönetici-çalışan ilişkisi, liderlik stilleri ve otel büyüklüğü faktörlerinin inovasyon yönelimliliğini etkilediğini ortaya çıkarmışlardır. Choi & Lim (2017) yaptıkları çalışmada yapısal eşitlik modeli ile Kore'de faaliyet gösteren imalatçı KOBİ'lerin inovasyon performansını etkileyen içsel ve dışsal faktörleri analiz etmişlerdir. Analizleri sonucunda; inovasyon kapasitesi, işletmelerin yetenekleri ve teknoloji ediniminin inovasyon performansını olumlu etkilediğini belirtmişlerdir. Ayrıca devlet ve kamu politikaları ile inovasyon performansı arasında inovasyon kapasitesinin aracı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. James & Alexander (2017) yaptıkları çalışmada start-up işletmelerinde inovasyonu ve büyümeyi etkileyen faktörleri belirlemişler ve bu faktörleri gruplandırmışlardır. İstatistiksel analizler ile elde ettikleri sonuçlar, işletmenin finans yapısının, çalışanların eğitim durumlarının ve pazar yapısının inovasyonu etkilediğini göstermişlerdir.

Çeşitli ülkelerde yapılmış çalışmaların yanında ülkemizde faaliyet gösteren işletmelerin inovasyon faaliyetlerini etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik de çalışmalar bulunmaktadır. Çalınar & Baç (2007), yaptıkları çalışmada Ankara'da gıda ve içecek sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin inovasyon faaliyetlerini etkileyen faktörleri regresyon analizi ile değerlendirmişlerdir. Analiz sonucunda, çalışan sayısı ve işletme yaşı ile inovasyon sayısı arasında ters yönlü bir ilişki bulunduğu; ihracat gelirleri, reklam harcamaları, patent harcamaları ve toplam kurulan dış ortaklıkların inovasyon sayısı arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve Ar-

Ge harcamalarının herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Burmaoğlu & Şeşen (2011) çalışmalarında firmaların organizasyonel inovasyon yeteneğini etkileyen faktörleri değerlendirmişlerdir. TÜİK tarafından yayımlanan 2008 yılı Yenilik Anketi verilerini kullanarak lojistik regresyon analizi ile analizleri gerçekleştirmişlerdir. Analiz sonucunda, organizasyonel inovasyonu etkileyen en önemli faktörlerin bilgi, işbirliği, ağ geliştirme potansiyeli ve pazar büyüklüğü olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kılıç & Keklik (2012), yaptıkları çalışmada genel firma özelliklerinin inovasyon uygulamalarına etkisini incelemişlerdir. Genel firma özellikleri olarak, firma büyüklüğü, firma yaşı, hukuki statü, faaliyet alanı ve Ar-Ge'ye ayrılan payı ele almışlardır. Balıkesir ilinde 144 işletmeden anket ile topladıkları verileri analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda; firma büyüklüğünün pazarlama ve organizasyonel inovasyonu, firma yaşının ürün ve organizasyonel inovasyonu, faaliyet alanının organizasyonel inovasyonu ve Ar-Ge'ye ayrılan payın ürün, süreç ve organizasyonel inovasyonu pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Kuşat & Kösekahyaoglu (2012) çalışmalarında gıda sektöründe firmaların inovasyon kararlarını olumsuz yönde etkileyen faktörleri değerlendirmişlerdir. Batı Akdeniz bölgesinde yer alan 28 işletmeden topladıkları verileri Mann Whitney U testi yardımıyla analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda, inovasyon konusundaki en önemli eksikliğin bilgi yetersizliği olduğu, işletmelerin inovasyonların miktarını yeterli buldukları için ya da inovasyona talebin olmadığını düşündüklerinden inovasyon yapma eğilimlerinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Yiğit (2014), yaptığı çalışmada kültür, örgüt kültürü ve inovasyon arasındaki ilişkiyi teorik olarak incelemiş ve inovasyon kültürünün örgütsel öğrenme, katılımcı karar verme, risk alabilme, belirsizliği kabul etme, müşteri odaklılık, bağımsızlık, takım ve grup çalışması, başarısızlıktan ders alma ve örgütsel güven gibi çeşitli özellikler taşımakta olduğunu tespit etmiştir. Kalay vd. (2015) çalışmalarında stratejik inovasyon yönetimi uygulamalarının inovasyon performansı üzerindeki etkilerini ölçmüşlerdir. TRB2 bölgesinde faaliyet gösteren 66 işletme ve her işletmeden 2 kişi olmak üzere toplam 132 kişiden topladıkları verileri öncelikle açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizine tabi tutmuşlar ve yapısal eşitlik modeli ile incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, inovasyon stratejisi ve örgüt yapısının inovasyon performansını olumlu etkilediği; inovasyon kültürü, teknoloji yeteneği ve müşteri ve tedarikçilerle ilişkilerin inovasyon performansını etkilemediği sonucuna ulaşmışlardır. Savaş (2015), yaptığı çalışmada ürün inovasyonunu etkileyen faktörler üzerine literatür taraması gerçekleştirmiştir. Yaptığı literatür taraması sonucunda, örgütsel yapı, firmaların pazarlama yeteneği, işletme kaynakları, ekonomik büyüme, rekabet gibi işletme içi ve dışı birçok faktörün ürün inovasyonunu etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Oturakçı (2018), yaptığı çalışmada Analitik Hiyerarşi Prosesi yöntemi ile inovasyonu etkileyen parametreleri belirlemiştir. Analizleri sonucunda, çalışanların deneyimi, çalışanların eğitim düzeyi ve çalışan sayısının inovasyonu etkileyen en önemli faktörler olduğunu ileri sürmüştür.

Görüldüğü üzere, bu çalışmaların çoğunda anket tekniği ile veriler toplanarak regresyon analizi, korelasyon analizi, lojistik regresyon analizi, ANOVA gibi istatistiksel analizler yardımıyla analizler yapılmıştır. Bazı çalışmalarda da AHP, ANP vb. çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanarak faktörler ağırlıklandırılmıştır. Diğer çalışmalardan farklı olarak, bu çalışmada bu alanda uygulanmamış olan Bulanık DANP ile inovasyonu etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu anlamda yapılan çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

BULANIK DEMATEL TABANLI ANALİTİK AĞ SÜRECİ (BDANP) YÖNTEMİ

Belirsizliklerin arttığı ve çevresel dinamiklerin hızlı değiştiği günümüzde işletmeler için stratejik kararlar vermek zorlu bir hal almaktadır. Böyle bir ortamda rasyonel kararlar vermek için disiplinli ve sistematik bir yol izlenmesi gerekmektedir. İşletmelerin karşılaştıkları birçok problem birbirleriyle ilişkili birden fazla kriteri içerdiğinden bu tarz problemlere Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) teknikleri ile etkin çözümler bulunabilmektedir. Son yıllarda birçok uygulamada ÇKKV tekniklerinin kullanımı gittikçe artmaktadır. Bu teknikler arasında DEMATEL (The Decision Making Trial and Evaluation Laboratory) ve Analitik Ağ Süreci (ANP) yöntemleri önemli bir yer tutmaktadır.

DEMATEL yöntemi, 1971 yılının sonlarına doğru Fontela ve Gabus tarafından ortaya atılmıştır. İlk kez 1972-1976 yılları arasında Cenevre'deki Battelle Memorial Enstitüsü "Bilim ve İnsan İlişkileri" programında karmaşık problemlere bütünlük bir çözüm bulmak amacıyla kullanılmıştır. Uzmanların görüşlerini dikkate alarak bilimsel, politik ve ekonomik alanda birçok karmaşık problemin çözümünde uygulanmaktadır (Falatoonitoosi vd., 2013: 3476). Bir sistemde yer alan karmaşık ilişkileri anlaşılabilir bir yapısal modele dönüştürmede kullanılmakta ve ağ etki diyagramı oluşturabilmektedir. Bu yöntem, matris ve diyagramlar yardımıyla hem ilişkilerin derecesini hem de doğrudan veya dolaylı ilişkileri tanımlamaktadır (Yang vd., 2013: 93).

ANP yöntemi, Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yönteminin daha ileri seviyesi olarak düşünülebilir. AHP'de olduğu gibi ikili karşılaştırmalara dayanılarak faktörlerin ağırlıklarını ya da alternatiflerin önem derecesini tespit etmek için kullanılır. ANP'de ise AHP'den farklı olarak problem hiyerarşik yapı yerine ağ yapısı şeklinde ele alınmaktadır. Yani, problemde yer alan tüm faktörlerin birbirleriyle ilişkisini önemsemektedir. Ağ yapısı oluşturulduktan sonra da matrisler yardımıyla hem kriterlerin hem de alternatiflerin önem dereceleri hesaplanabilmektedir (Saaty, 1999: 1-7).

DANP yöntemi de, DEMATEL ve ANP yöntemlerinin entegre edilmesi ile ortaya konulmuş bir yöntemdir. DANP yöntemi ile hem kriterler arasındaki ilişkilerin ele alındığı ağ diyagramı oluşturulabilmekte hem de kriterlerin ağırlıkları

belirlenebilmektedir. Bulanık DANP yöntemi ise DANP yöntemiyle bulanık mantık yaklaşımının bütünleştirilmesi sonucu ortaya çıkmış bir metottur. Bulanık mantık yaklaşımının birçok ÇKKV teknikleri ile beraber kullanılması çok yaygındır ve birçok alanda uygulanmaktadır. Bulanık DANP yöntemi, Bulanık DEMATEL ve DANP yöntemlerinin bir kombinasyonu olarak Lu vd. (2013) tarafından yapılan çalışma ile yeni bir ÇKKV tekniği olarak tanıtılmıştır. Bulanık DANP yönteminde, DANP yönteminden farklı olarak; ilk aşamada kriterler arasındaki ilişki derecesi belirlenirken, insan düşünce sistemine daha yakın olan bulanık mantık yaklaşımı ile kesin değerler yerine sözel değerlerin kullanılmakta ve böylece belirsizlik ortamlarında klasik yöntemlere oranla daha tutarlı ve daha gerçekçi çözümlere ulaşılabilmektedir. Bulanık DANP yönteminin uygulama aşamaları aşağıdaki gibi açıklanabilir (Lu vd., 2013: 303-304; Yang vd., 2013: 93 ve Hu vd., 2015: 409-411):

1. Aşama-Bulanık Direkt İlişki Matrisinin Oluşturulması: İlk aşamada aşağıda Tablo 1’de yer alan bulanık skalalar kullanılarak kriterler arasındaki ilişki derecesi belirlenmektedir. Uzmanlar tarafından i. kriterin j. kriter üzerinde etkisi ölçülmektedir. Birden fazla uzmanın olması durumunda tüm uzmanların verdiği cevapların (1) nolu formül yardımıyla ortalaması alınarak (2) nolu direkt ilişki matrisi oluşturulmaktadır.

Tablo 1: Bulanık Skalalar

Dilsel Değişkenler	Bulanık Değerler
Etki yok	(0, 0, 0.25)
Düşük derecede etki	(0, 0.25, 0.50)
Orta derecede etki	(0.25, 0.50, 0.75)
Yüksek derecede etki	(0.50, 0.75, 1.00)
Çok yüksek derecede etki	(0.75, 1.00, 1.00)

$$a_{ij} = \frac{1}{z} \sum_{k=1}^z x_{ij}^k \quad (1) \quad \tilde{A} = \begin{bmatrix} a_{11} & \dots & a_{1j} & \dots & a_{1n} \\ a_{i1} & \dots & a_{ij} & \dots & a_{in} \\ a_{n1} & \dots & a_{nj} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix} \quad (2)$$

$$\tilde{A} = [\tilde{a}_{ij}]_{n \times n} = [(a_{ij}^l, a_{ij}^m, a_{ij}^h)]_{n \times n} \quad (3)$$

$\tilde{a}_{ij}$ = i. kriterin j. kriter üzerindeki bulanık ilişki derecesini,

$\tilde{a}_{ij}^l$ = i. kriterin j. kriter üzerindeki üçgensel bulanık ilişki derecesinin alt limitini,

$\tilde{a}_{ij}^m$ = i. kriterin j. kriter üzerindeki üçgensel bulanık ilişki derecesinin en olası değerini,

$\tilde{a}_{ij}^h$ = i. kriterin j. kriter üzerindeki üçgensel bulanık ilişki derecesinin üst limitini ifade etmektedir.

2. Aşama-Bulanık Normalize Direkt İlişki Matrisinin Oluşturulması: Yukarıda yer alan bulanık direkt ilişki matrisi oluşturulduktan sonra (4) ve (5) nolu formüller yardımıyla matris normalize edilmektedir. s değeri satır ve sütunlarda yer alan bulanık sayıların toplamlarının en büyüklerinin en büyüğünü ifade etmektedir.

$$\tilde{E} = \tilde{A} / s \quad (4)$$

$$s = \max\left(\max_{1 \leq i \leq n} \sum_{j=1}^n \tilde{a}_{ij}, \max_{1 \leq j \leq n} \sum_{i=1}^n \tilde{a}_{ij}\right) \quad (5)$$

3. Aşama-Bulanık Toplam Etki Matrisinin Oluşturulması: Bir önceki aşamada elde edilen bulanık normalize direkt ilişki matrisinden faydalanılarak (7) nolu formül ile toplam etki matrisi oluşturulmaktadır.

$$\tilde{T} = (T^l, T^m, T^h) \quad (6)$$

$$\tilde{T} = \tilde{E} + \tilde{E}^2 + \dots + \tilde{E}^x = \tilde{E}(I - \tilde{E})^{-1} \quad (7)$$

4. Aşama-Ağ Etki Diyagramının Oluşturulması: Toplam etki matrisinin satır toplamı ($\tilde{r}$) ve sütun toplamı ($\tilde{c}$) ile gösterilmektedir. ($\tilde{r}_i + \tilde{c}_i$) değeri hem gönderici hem de alıcı gruplar ile ilişkiyi gösteren bir indeks değeridir. ($\tilde{r}_i - \tilde{c}_i$) değeri de i . kriterin sisteme sağladığı net katkıyı göstermektedir. ($\tilde{r}_i - \tilde{c}_i$) değeri pozitif olduğunda, i . kriter gönderici (sebepl) kriteri, ($\tilde{r}_i - \tilde{c}_i$) değeri negatif olduğunda ise i . kriter alıcı (sonuç) kriteri olarak adlandırılmaktadır.

$$\tilde{r} = [\tilde{r}_i]_{n \times 1} = \left[\sum_{j=1}^n \tilde{t}_{ij} \right]_{n \times 1} \quad (8)$$

$$\tilde{c} = [\tilde{c}_j]_{1 \times n} = \left[\sum_{i=1}^n \tilde{t}_{ij} \right]_{1 \times n} \quad (9)$$

5. Aşama-Başlangıç Süpermatrisin Elde Edilmesi: DEMATEL yöntemi ile elde edilen toplam etki matrisinden yararlanarak başlangıç süpermatrisi elde edilmektedir. Aşağıdaki matris toplam etki matrisini ifade etmektedir.

$$\tilde{T}_C = \begin{matrix} & \begin{matrix} D_1 & & D_j & & D_n \\ \epsilon_{11} \dots \epsilon_{1m_1} & \dots & \epsilon_{j1} \dots \epsilon_{jm_j} & \dots & \epsilon_{n1} \dots \epsilon_{nm_n} \end{matrix} \\ \begin{matrix} D_1 \\ \vdots \\ D_j \\ \vdots \\ D_n \end{matrix} \begin{matrix} \epsilon_{11} \\ \epsilon_{12} \\ \vdots \\ \epsilon_{1m_1} \\ \vdots \\ \epsilon_{j1} \\ \vdots \\ \epsilon_{jm_j} \\ \vdots \\ \epsilon_{n1} \\ \epsilon_{n2} \\ \vdots \\ \epsilon_{nm_n} \end{matrix} \end{matrix} \begin{bmatrix} \tilde{T}_c^{11} & \dots & \tilde{T}_c^{1j} & \dots & \tilde{T}_c^{1n} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ \tilde{T}_c^{j1} & \dots & \tilde{T}_c^{jj} & \dots & \tilde{T}_c^{jn} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ \tilde{T}_c^{n1} & \dots & \tilde{T}_c^{nj} & \dots & \tilde{T}_c^{nn} \end{bmatrix} = (T_c^l, T_c^m, T_c^h) \quad (10)$$

Bu matris her bir boyut/küme dikkate alınarak normalize edilmekte ve $\tilde{T}_c^\alpha$ matrisine ulaşılmaktadır.

$$\tilde{T}_C^\alpha = \begin{matrix} & \begin{matrix} D_1 & & D_j & & D_n \\ \epsilon_{11} \dots \epsilon_{1m_1} & \dots & \epsilon_{j1} \dots \epsilon_{jm_j} & \dots & \epsilon_{n1} \dots \epsilon_{nm_n} \end{matrix} \\ \begin{matrix} D_1 \\ \vdots \\ D_j \\ \vdots \\ D_n \end{matrix} \begin{matrix} \epsilon_{11} \\ \epsilon_{12} \\ \vdots \\ \epsilon_{1m_1} \\ \vdots \\ \epsilon_{j1} \\ \vdots \\ \epsilon_{jm_j} \\ \vdots \\ \epsilon_{n1} \\ \epsilon_{n2} \\ \vdots \\ \epsilon_{nm_n} \end{matrix} \end{matrix} \begin{bmatrix} \tilde{T}_c^{\alpha 11} & \dots & \tilde{T}_c^{\alpha 1j} & \dots & \tilde{T}_c^{\alpha 1n} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ \tilde{T}_c^{\alpha j1} & \dots & \tilde{T}_c^{\alpha jj} & \dots & \tilde{T}_c^{\alpha jn} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ \tilde{T}_c^{\alpha n1} & \dots & \tilde{T}_c^{\alpha nj} & \dots & \tilde{T}_c^{\alpha nn} \end{bmatrix} = (T_c^{\alpha l}, T_c^{\alpha m}, T_c^{\alpha h}) \quad (11)$$

Daha sonra bu matrisin transpozese alınarak başlangıç süpermatrisi elde edilmektedir.

$$\tilde{W} = (\tilde{T}_C^\alpha)^t = \begin{matrix} & \begin{matrix} D_1 & & D_j & & D_n \\ \epsilon_{11} \dots \epsilon_{1m_1} & \dots & \epsilon_{j1} \dots \epsilon_{jm_j} & \dots & \epsilon_{n1} \dots \epsilon_{nm_n} \end{matrix} \\ \begin{matrix} D_1 \\ \vdots \\ D_j \\ \vdots \\ D_n \end{matrix} \begin{matrix} \epsilon_{11} \\ \epsilon_{12} \\ \vdots \\ \epsilon_{1m_1} \\ \vdots \\ \epsilon_{j1} \\ \vdots \\ \epsilon_{jm_j} \\ \vdots \\ \epsilon_{n1} \\ \epsilon_{n2} \\ \vdots \\ \epsilon_{nm_n} \end{matrix} \end{matrix} \begin{bmatrix} \tilde{W}^{11} & \dots & \tilde{W}^{1j} & \dots & \tilde{W}^{1n} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ \tilde{W}^{j1} & \dots & \tilde{W}^{jj} & \dots & \tilde{W}^{jn} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ \tilde{W}^{n1} & \dots & \tilde{W}^{nj} & \dots & \tilde{W}^{nn} \end{bmatrix} = (W^l, W^m, W^h) \quad (12)$$

6. Aşama-Ağırlıklandırılmış Süpermatrisin Elde Edilmesi: Kriterler gibi aynı şekilde ana boyutlar/kümeler için de bulanık direkt ilişki matrisi oluşturulur ve aynı hesaplamalar yapılarak toplam etki matrisi elde edilir. Daha sonra bu matris normalize edilerek transpozese alınır.

$$\tilde{T}_D = \begin{bmatrix} \tilde{t}_D^{11} & \dots & \tilde{t}_D^{1j} & \dots & \tilde{t}_D^{1n} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ \tilde{t}_D^{i1} & \dots & \tilde{t}_D^{ij} & \dots & \tilde{t}_D^{in} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ \tilde{t}_D^{n1} & \dots & \tilde{t}_D^{nj} & \dots & \tilde{t}_D^{nn} \end{bmatrix} = (T_D^l, T_D^m, T_D^h) \tag{13}$$

$$T_D^{ai} = \begin{bmatrix} t_D^{11} / d_1^l & \dots & t_D^{1j} / d_1^l & \dots & t_D^{1n} / d_1^l \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ t_D^{i1} / d_i^l & \dots & t_D^{ij} / d_i^l & \dots & t_D^{in} / d_i^l \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ t_D^{n1} / d_n^l & \dots & t_D^{nj} / d_n^l & \dots & t_D^{nn} / d_n^l \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} t_D^{\alpha 11} & \dots & t_D^{\alpha 1j} & \dots & t_D^{\alpha 1n} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ t_D^{\alpha i1} & \dots & t_D^{\alpha ij} & \dots & t_D^{\alpha in} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ t_D^{\alpha n1} & \dots & t_D^{\alpha nj} & \dots & t_D^{\alpha nn} \end{bmatrix} \tag{14}$$

Son olarak da, bu matrisin ilgili hücreleri ile başlangıç süpermatrisin ilgili hücreleri çarpılarak ağırlıklandırılmış süpermatris elde edilmektedir.

$$W^{ai} = T_D^{ai} W^l \tag{15}$$

$$\begin{bmatrix} t_D^{\alpha 11} \times W^{11l} & \dots & t_D^{\alpha 1j} \times W^{1jl} & \dots & t_D^{\alpha 1n} \times W^{1nl} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ t_D^{\alpha i1} \times W^{i1l} & \dots & t_D^{\alpha ij} \times W^{ijl} & \dots & t_D^{\alpha in} \times W^{inl} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ t_D^{\alpha n1} \times W^{n1l} & \dots & t_D^{\alpha nj} \times W^{njl} & \dots & t_D^{\alpha nn} \times W^{nnl} \end{bmatrix} \tag{16}$$

7. Aşama-Limit Süpermatrisin Elde Edilmesi: Ağırlıklandırılmış süpermatrisin büyük bir oranda üssü alınarak limit süpermatrise ulaşılmaktadır.

$$\lim_{z \rightarrow \infty} (W^{ai})^z, \lim_{z \rightarrow \infty} (W^{cm})^z, \lim_{z \rightarrow \infty} (W^{ch})^z \tag{17}$$

KOBİ'LERDE İNOVASYONU ETKİLEYEN FAKTÖRLERİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR UYGULAMA

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışma ile KOBİ'lerde inovasyonu etkileyen faktörlerin diğer ÇKKV yöntemlerinin aksine bu alanda kullanılmamış olan Bulanık DANP ile belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda literatürden elde edilen bilgiler (Abetti (2000), Bagherinejad (2006), Lin (2006), Smith vd. (2008)) ışığında ve uzman görüşlerinden faydalanılarak inovasyon faaliyetlerini etkileyebilecek 4 ana kriter ve 17 alt kriter ele alınmıştır. Bu kriterlere ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Çalışma Kapsamında Belirlenmiş Kriterler

Ana Kriterler	Alt Kriterler
D1-İşletmenin Genel Özellikleri	C1-İşletmenin yaşı
	C2-İşletmenin büyüklüğü
	C3-Ar-Ge personeli sayısı
	C4-Ar-Ge harcamaları
	C5-Geçmiş proje deneyimleri
D2-İşletmenin Stratejik Yetenekleri	C6-Örgütsel yapı
	C7-Üretim yeteneği
	C8-Pazarlama yeteneği
	C9-Teknoloji kapasitesi
D3-Kurumsal İşbirlikler	C10-Finans gücü
	C11-Tedarikçiler ile işbirliği
	C12-Üniversiteler ile işbirliği
D4-Çevresel Gelişmeler	C13-Finans Kurumları ile işbirliği
	C14-Rekabetin yoğunluğu
	C15-Teknolojik değişim
	C16-Müşteri istek ve ihtiyaçları
	C17-Devlet destekleri

Tüm kriterler belirlendikten sonra kriterler arasındaki ilişkilerin tespit edilebilmesi ve Bulanık DANP yönteminin ilk aşaması olan bulanık direkt ilişki matrisinin oluşturulabilmesi için anket formatında sorular uzmanlara yöneltilmiştir. İlgili uzmanlar kamu kurumlarında Ar-Ge ve inovasyon projelerini değerlendirmekle görevli 4 personel, Ar-Ge ve inovasyon konusunda uzmanlaşmış 2 akademisyen ve daha önce Ar-Ge inovasyon projesi yapmış olan işletmelerde Ar-Ge ya da ürün geliştirme bölümlerinde çalışan ya da Ar-Ge ve inovasyon projesi yürütmüş 4 kişi olmak üzere toplam 10 kişiden oluşmaktadır. Sonuçlarının tutarlılığı açısından kamu, üniversite ve sanayiden farklı uzmanlar seçilmiş olup, farklı bakış açıları probleme dahil edilmiştir. Ayrıca herhangi bir Ar-Ge ve inovasyon projesi hazırlamamış ve yürütmemiş bir işletmeye nazaran daha önce Ar-Ge ve inovasyon projesi yürütmüş ve o konuda deneyimi olan işletmelerin sorulara daha tutarlı cevaplar verecekleri ve deneyimleri ile elde ettikleri bilgileri probleme daha iyi yansıtabileceği düşünüldüğünden, bu tarz işletmelerin seçilmesinin daha uygun olduğu değerlendirilmiştir.

Bulanık DANP ile Kriterlerin Ağırlıklandırılması

Bulanık DANP'nin ilk aşaması olan bulanık direkt ilişki matrisinin oluşturulabilmesi için toplam 10 kişilik uzman gruba Tablo 1'de yer alan skalaları kullanarak hem alt kriterler hem de ana kriterler arasındaki ilişkileri belirlemesi istenmiş ve alınan cevapların ortalaması alınarak EK-1'de yer alan alt kriterlere ilişkin bulanık direkt ilişki matrisi elde edilmiştir. Benzer şekilde (1) nolu formül yardımıyla uzmanların verdiği cevapların ortalaması alınarak elde edilmiş olan ana kriterlere ilişkin bulanık direkt ilişki matrisi Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3: Ana Kriterlere İlişkin Bulanık Direkt İlişki Matrisi

	D1	D2	D3	D4
D1	(0.0000,0.0000,0.0000)	(0.5000,0.7250,0.9250)	(0.4750,0.7250,0.9500)	(0.3500,0.6000,0.8250)
D2	(0.4000,0.6250,0.8250)	(0.0000,0.0000,0.0000)	(0.5000,0.7250,0.8750)	(0.4500,0.7000,0.9000)
D3	(0.4750,0.7250,0.9250)	(0.5000,0.7500,0.9500)	(0.0000,0.0000,0.0000)	(0.4500,0.7000,0.9000)
D4	(0.5500,0.8000,0.9750)	(0.4250,0.6750,0.9250)	(0.4750,0.7250,0.9250)	(0.0000,0.0000,0.0000)

Bulanık direkt ilişki matrisleri oluşturulduktan sonra (4) ve (5) nolu formüller kullanılarak hesaplanmış olan bulanık normalize direkt ilişki matrisi Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4: Ana Kriterlere İlişkin Bulanık Normalize Direkt İlişki Matrisi

	D1	D2	D3	D4
D1	(0.0000,0.0000,0.0000)	(0.3269,0.3295,0.3448)	(0.3276,0.3295,0.3357)	(0.2414,0.2727,0.2915)
D2	(0.2759,0.2841,0.2915)	(0.0000,0.0000,0.0000)	(0.3092,0.3295,0.3448)	(0.3103,0.3180,0.3182)
D3	(0.3269,0.3276,0.3295)	(0.3357,0.3409,0.3448)	(0.0000,0.0000,0.0000)	((0.3103,0.3180,0.3182)
D4	(0.3445,0.3636,0.3793)	(0.2931,0.3068,0.3269)	(0.3269,0.3276,0.3295)	(0.0000,0.0000,0.0000)

Daha sonra (7) nolu formül yardımıyla bulanık normalize direkt ilişki matrisi, bulanık toplam etki matrisine dönüştürülmüştür. Alt kriterlere ilişkin bulanık toplam etki matrisi EK-2’de yer almakta olup, aşağıda yer alan Tablo 5’de ana kriterlere ilişkin bulanık toplam etki matrisi gösterilmektedir.

Tablo 5: Ana Kriterlere İlişkin Bulanık Toplam Etki Matrisi

	D1	D2	D3	D4
D1	(5.149,6.162,6.180)	(5.442,6.426,6.561)	(5.488,6.474,6.478)	(4.876,6.058,6.240)
D2	(5.460,6.396,6.237)	(5.277,6.189,6.142)	(5.591,6.486,6.293)	(5.001,6.096,6.091)
D3	(5.697,6.696,6.557)	(5.743,6.718,6.700)	(5.546,6.515,6.359)	(5.189,6.355,6.382)
D4	(5.799,6.773,6.656)	(5.785,6.756,6.785)	(5.865,6.821,6.694)	(5.015,6.167,6.227)

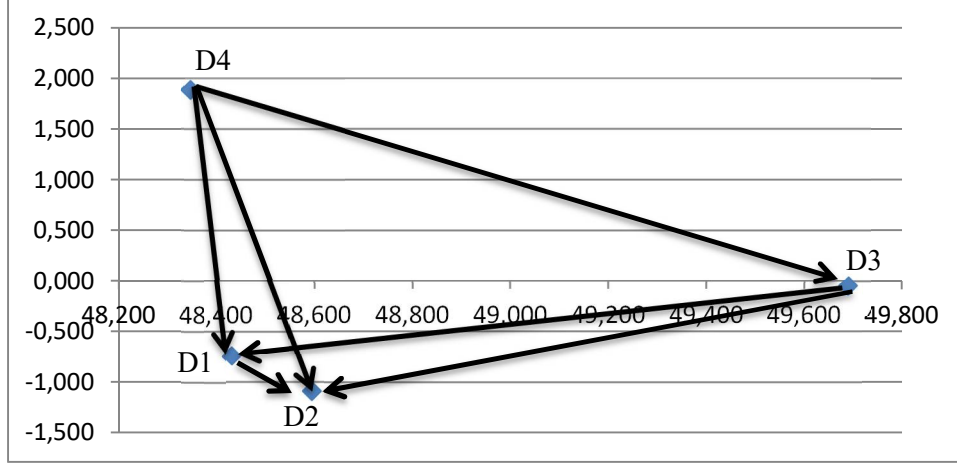
Alt kriterler ve ana kriterlere ilişkin toplam etki matrislerinden faydalanılarak her bir alt kriter ve ana kriterin satır toplamı ($\tilde{r}$) ve sütun toplamı ($\tilde{c}$) toplamları ve farkları hesaplanmış olup Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6: Ana Kriterlere İlişkin Etkileyen ve Etkilenen Değişkenler

	D1	D2	D3	D4	R	C	R_i+C_i	R_i-C_i
D1	5,830	6,143	6,147	5,725	23,845	24,587	48,432	-0,743
D2	6,031	5,869	6,123	5,729	23,753	24,841	48,594	-1,088
D3	6,317	6,387	6,140	5,975	24,819	24,870	49,689	-0,051
D4	6,409	6,442	6,460	5,803	25,114	23,232	48,347	1,882

Yukarıda yer alan Tablo 6 incelendiğinde; r_i+c_i değeri en yüksek olan D3-Kurumsal İşbirlikleri ana kriterinin diğer kriterler ile daha fazla ilişkili olduğu, r_i-c_i değerlerine bakıldığında da D4-Çevresel Gelişmeler ana kriterinin değeri pozitif olduğundan etkileyen, D1-İşletmenin Genel Özellikleri, D2-İşletmenin Stratejik Yetenekleri ve D3-Kurumsal İşbirlikleri ana kriterlerinin r_i-c_i değerleri negatif olduğundan etkilenen değişkenler olduğu belirlenmiştir. Ana Kriterlere İlişkin Etki-İlişki Diyagramı Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1: Ana Kriterlere İlişkin Etki-İlişki Diyagramı

Toplam etki matrisi oluşturulduktan sonra her satır için satır toplamları elde edilmiş ve ilgili satırdaki her hücre bu toplam değere bölünüp matrisin transpozesi alınarak ana kriterlere ilişkin başlangıç süpermatris elde edilmiştir. Ana kriterlere ilişkin başlangıç süpermatris Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7: Ana Kriterlere İlişkin Başlangıç Süpermatris

	D1	D2	D3	D4
D1	0,245	0,254	0,255	0,255
D2	0,258	0,247	0,257	0,257
D3	0,258	0,258	0,247	0,257
D4	0,240	0,241	0,241	0,231

Tablo 7 incelendiğinde; tüm sütun değerlerinin toplamının “1” olduğu görülmektedir. Bu matrisin büyük bir oranda üssü alınarak ana kriterlere ait limit süpermatris elde edilmiş olup, Tablo 8’de görülmektedir. Ayrıca bu matris alt kriterlere ait başlangıç süpermatrisi ile çarpılarak alt kriterlere ait ağırlıklandırılmış süpermatris elde edilmektedir.

Tablo 8: Ana Kriterlere İlişkin Limit Süpermatris

	D1	D2	D3	D4
D1	0,252	0,252	0,252	0,252
D2	0,255	0,255	0,255	0,255
D3	0,255	0,255	0,255	0,255
D4	0,238	0,238	0,238	0,238

Benzer işlemler alt kriterler için de yapılmış olup, EK-2’de yer alan bulanık toplam etki matrisi elde edilmiştir. Bu matris durulaştırıldığında elde edilen durulaştırılmış toplam etki matrisi Tablo 9’da gösterilmektedir.

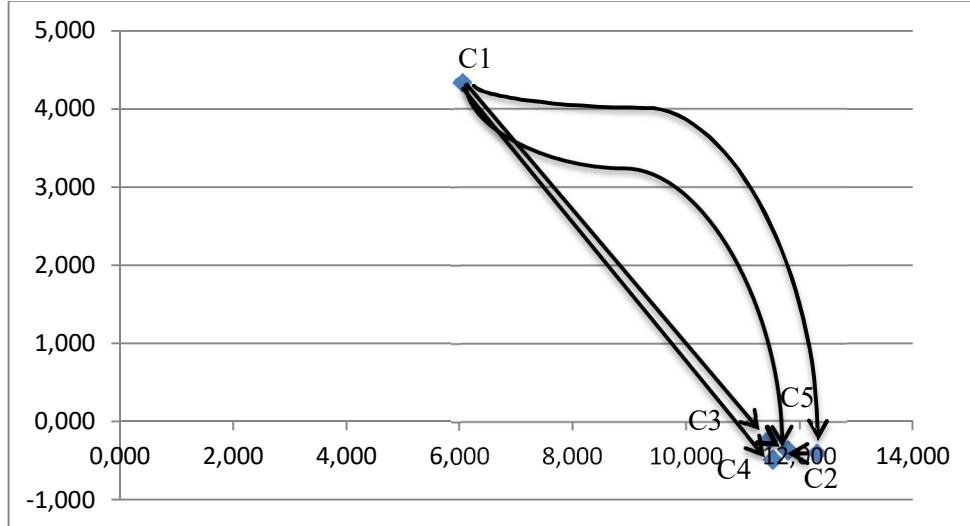
Tablo 9 incelendiğinde ise; C2-İşletmenin büyüklüğü, C9-Teknoloji kapasitesi ve C14-Rekabetin yoğunluğu değişkenlerinin diğer değişkenler ile daha fazla ilişkili olduğu; C1-İşletmenin yaşı, C9-Teknoloji kapasitesi ve C10-Finans

gücü değişkenlerinin etkileyen ve diğer değişkenlerin de etkilenen değişkenler olduğu görülmektedir. Tüm ana kriterlerin alt kriterlerine ilişkin etki-ilişki diyagramları aşağıda gösterilmektedir (Şekil 2-3-4-5).

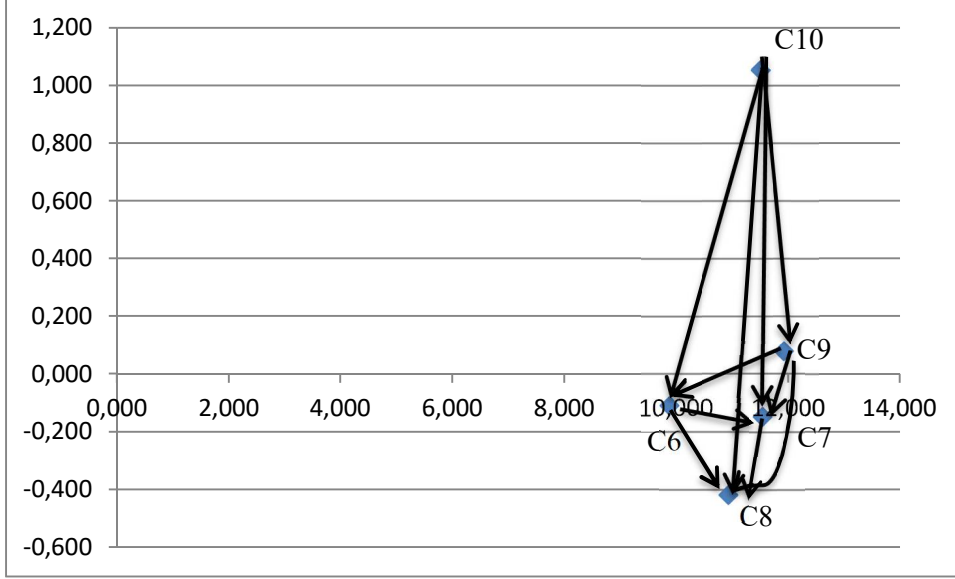
Tablo 9: Alt Kriterlere İlişkin Durulaştırılmış Toplam Etki Matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15	C16	C17	R_i+C_i	R_i-C_i
C1	0,044	0,359	0,331	0,332	0,337	0,300	0,337	0,330	0,325	0,303	0,295	0,290	0,327	0,318	0,313	0,331	0,320	6,053	4,335
C2	0,053	0,351	0,390	0,407	0,380	0,341	0,386	0,369	0,383	0,359	0,341	0,330	0,367	0,364	0,369	0,386	0,377	12,307	-0,403
C3	0,051	0,383	0,310	0,381	0,366	0,303	0,361	0,330	0,366	0,312	0,286	0,320	0,326	0,336	0,359	0,369	0,367	11,540	-0,487
C4	0,052	0,392	0,383	0,324	0,379	0,300	0,366	0,342	0,381	0,323	0,301	0,329	0,347	0,354	0,373	0,381	0,385	11,798	-0,370
C5	0,052	0,390	0,369	0,370	0,306	0,308	0,359	0,339	0,366	0,320	0,302	0,333	0,339	0,349	0,361	0,379	0,383	11,482	-0,231
C6	0,048	0,339	0,328	0,324	0,312	0,228	0,320	0,316	0,305	0,274	0,277	0,280	0,290	0,299	0,307	0,322	0,319	9,886	-0,109
C7	0,053	0,407	0,380	0,375	0,363	0,321	0,309	0,356	0,366	0,327	0,317	0,323	0,336	0,356	0,353	0,379	0,376	11,538	-0,147
C8	0,050	0,376	0,336	0,352	0,333	0,297	0,333	0,277	0,328	0,313	0,294	0,289	0,316	0,333	0,326	0,355	0,341	10,921	-0,418
C9	0,054	0,424	0,400	0,406	0,389	0,322	0,385	0,375	0,330	0,339	0,320	0,347	0,364	0,374	0,382	0,396	0,391	11,916	0,080
C10	0,055	0,444	0,420	0,429	0,399	0,336	0,400	0,394	0,412	0,305	0,359	0,343	0,397	0,390	0,390	0,405	0,402	11,504	1,053
C11	0,048	0,341	0,299	0,307	0,300	0,262	0,312	0,314	0,301	0,280	0,225	0,264	0,293	0,303	0,301	0,330	0,308	9,801	-0,221
C12	0,047	0,322	0,308	0,312	0,305	0,254	0,297	0,278	0,318	0,255	0,244	0,226	0,268	0,284	0,308	0,310	0,320	9,823	-0,514
C13	0,048	0,355	0,319	0,326	0,316	0,262	0,312	0,310	0,319	0,306	0,283	0,266	0,256	0,310	0,322	0,326	0,322	10,484	-0,569
C14	0,050	0,352	0,344	0,344	0,325	0,292	0,327	0,337	0,333	0,295	0,291	0,289	0,308	0,272	0,332	0,348	0,338	10,830	-0,475
C15	0,053	0,398	0,380	0,380	0,370	0,304	0,364	0,352	0,385	0,316	0,304	0,331	0,346	0,352	0,308	0,382	0,384	11,496	-0,079
C16	0,050	0,357	0,347	0,349	0,333	0,287	0,335	0,336	0,341	0,288	0,286	0,294	0,312	0,327	0,334	0,293	0,342	11,251	-0,828
C17	0,050	0,365	0,368	0,366	0,344	0,280	0,340	0,317	0,357	0,309	0,286	0,313	0,335	0,330	0,350	0,348	0,298	11,329	-0,616

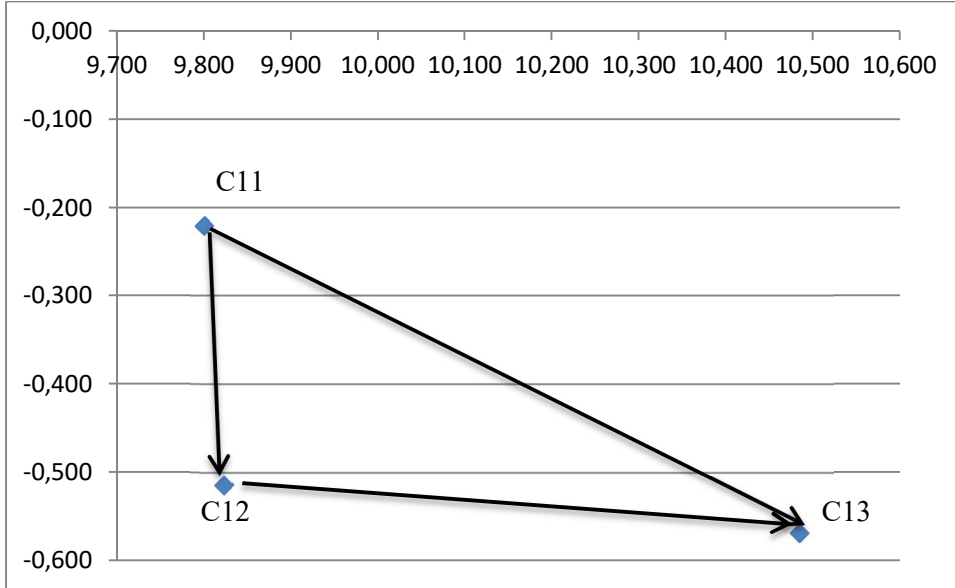
Şekil 2: İşletmenin Genel Özelliklerine İlişkin Etki-İlişki Diyagramı

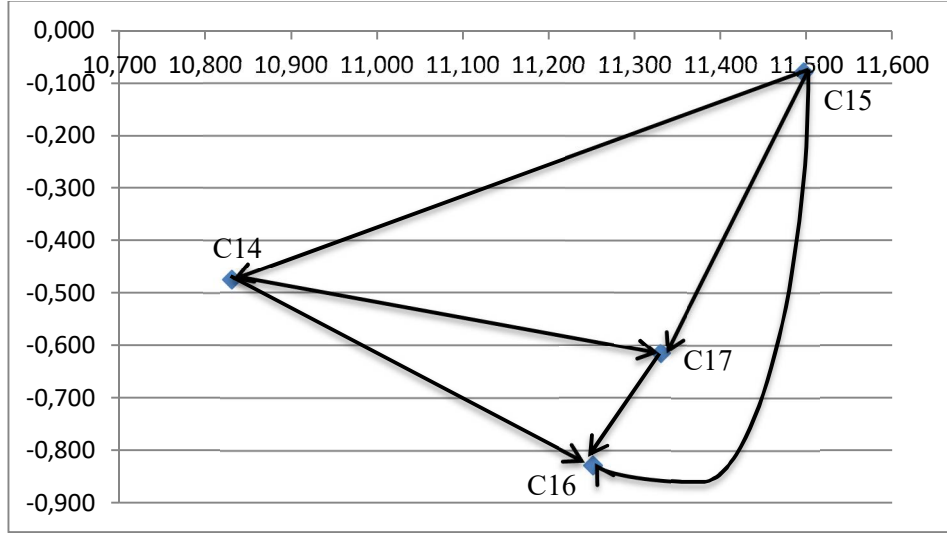
Şekil 3: İşletmenin Stratejik Yeteneklerine İlişkin Etki-İlişki Diyagramı

Şekil 4: Kurumsal İşbirliklerine İlişkin Etki-İlişki Diyagramı

Şekil 5: Çevresel Gelişmelere İlişkin Etki-İlişki Diyagramı

Toplam etki matrisi oluşturulduktan sonra her bir boyut dikkate alınarak matris normalize edilmiş ve transpozese alınarak başlangıç süpermatris oluşturulmuştur. Daha sonra başlangıç süpermatrisin ilgili hücreleri ile ana kriterler için oluşturulan başlangıç süpermatrisin ilgili ağırlıkları (Tablo 7) çarpılarak ağırlıklandırılmış süpermatris elde edilmiştir. Ağırlıklandırılmış süpermatrisin büyük bir oranda üssü alınarak EK-3'de yer alan bulanık limit süpermatris oluşturulmuştur. Aşağıda Tablo 10'da kriterlerin önem dereceleri görülmektedir.

Tablo 10: Kriterlerin Önem Dereceleri

Ana Kriterler	Ana Kriterlerin Ağırlıkları	Alt Kriterler	Lokal Ağırlıklar	Global Ağırlıklar
D1-İşletmenin Genel Özellikleri	0,252	C1-İşletmenin yaşı	0,023	0,006
		C2-İşletmenin büyüklüğü	0,257	0,065
		C3-Ar-Ge personeli sayısı	0,242	0,061
		C4-Ar-Ge harcamaları	0,245	0,062
		C5-Geçmiş proje deneyimleri	0,233	0,059
D2-İşletmenin Stratejik Yetenekleri	0,255	C6-Örgütsel yapı	0,178	0,045
		C7-Üretim yeteneği	0,214	0,054
		C8-Pazarlama yeteneği	0,203	0,052
		C9-Teknoloji kapasitesi	0,217	0,055
		C10-Finans gücü	0,188	0,048
D3-Kurumsal İşbirlikler	0,255	C11-Tedarikçiler ile işbirliği	0,318	0,081
		C12-Üniversiteler ile işbirliği	0,329	0,084
		C13-Finans Kurumları ile işbirliği	0,353	0,090
D4-Çevresel Gelişmeler	0,238	C14-Rekabetin yoğunluğu	0,239	0,057
		C15-Teknolojik değişim	0,247	0,059
		C16-Müşteri istek ve ihtiyaçları	0,258	0,061
		C17-Devlet destekleri	0,258	0,061

Yukarıda yer alan tablo incelendiğinde, en önemli kriterlerin finans kurumları ile işbirliği ve üniversiteler ile işbirliği olduğu görülmektedir. Bu değişkenleri tedarikçiler ile işbirliği, işletme büyüklüğü, Ar-Ge harcamaları, müşteri istek ve ihtiyaçları ile devlet destekleri takip etmektedir. İşletmenin yaşı ve örgütsel yapı değişkenlerinin ise düşük ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. İşletmenin genel özellikleri ana kriteri dikkate alındığında bu kümedeki en önemli kriterlerin işletme büyüklükleri ve Ar-Ge harcamaları; işletmenin stratejik yeteneklerine bakıldığında bu kümedeki en önemli kriterlerin teknoloji kapasitesi ve üretim yeteneği olduğu; kurumsal işbirlikler ana kriteri göz önüne alındığında en önemli kriterlerin finans kurumları ile işbirliği ve üniversiteler ile işbirliği olduğu ve de çevresel gelişmeler ana kriteri dikkate alındığında ise en önemli kriterlerin devlet destekleri ile müşteri istek ve ihtiyaçları olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ana kriterlerin ağırlıkları hemen hemen birbirlerine eşit olsa da kurumsal işbirlikler ile işletmenin stratejik yeteneklerinin ağırlıklarının biraz daha fazla olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Son yıllarda teknolojik gelişmelerin hızı ile birlikte rekabet şartları da değişmiş ve günümüzün yoğun rekabet ortamında işletmelerin sürdürülebilir bir gelişme göstermeleri için farklı beceri ve yeteneklere sahip olmaları ve rakiplerinden ayırt edici işletmelerin kendilerini ön plana çıkaracak belirli özellikleri bünyesinde bulundurmaları bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu özellikler arasında Ar-Ge ve inovasyon yeteneği önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle küçük çevresel değişimlerden çok çabuk etkilenebilen KOBİ'ler için inovasyona yönelik faaliyetler stratejik bir yetenek olarak dikkat çekmektedir. İşletmeler için bir rekabet aracı olarak görülen Ar-Ge ve inovasyonun doğru bir şekilde yönetilmesi, iç ve dış çevreden bunları etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve bu faktörlere yönelik gerekli tedbirler alınarak düzgün planlanması çok önemlidir.

Yapılan bu çalışma ile de 2013 yılında ortaya konulan ve diğer ÇKKV tekniklerinden farklı olarak çalışmanın uygulama alanında daha önce kullanılmamış olan Bulanık DANP yöntemi ile Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerini etkileyen faktörlerin önem derecelerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, kamu, üniversite ve sanayiden toplam 10 farklı uzman kişiden elde edilen görüşler toplanarak analiz yapılmıştır. Analiz sonucunda, en önemli kriterlerin finans kurumları ile işbirliği ve üniversiteler ile işbirliği olduğu, işletmenin yaşı ve örgütsel yapı değişkenlerinin en az öneme sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte en önemli ana değişkenlerin de kurumsal işbirlikler ve işletmenin stratejik yetenekleri olduğu belirlenmiştir. Ar-Ge ve inovasyon süreçlerindeki en önemli konuların, inovasyonun finansmanı ve bu süreçte üretilecek bilginin ticarileşmesi olduğu düşünüldüğünde elde edilen sonuçların tutarlı olduğu görülmektedir.

Bulanık mantık ve ÇKKV tekniklerini entegre bir şekilde kullanmak daha tutarlı kararlar verilmesini sağlamaktadır. Çünkü bulanık mantık insan düşünme sistemine çok benzemektedir. Kişilerin görüşlerini probleme daha iyi yansıtabilmektedir. Bununla birlikte DANP yöntemi birçok uygulamada kullanılmış ve kendisini kanıtlamış bir yöntem olmakla birlikte Bulanık DANP yöntemi birkaç alanda uygulanmıştır. AHP, ANP, DEMATEL gibi ağırlıklandırma amacıyla kullanılan yöntemler gibi Bulanık DANP yöntemi de kriterlerin önem derecelerinin belirlenmesi amacıyla birçok alanda uygulanabilir. Makine seçimi, personel seçimi, proje yönetimi, tedarikçi değerlendirme vb. birçok ÇKKV problemde kriterlerin ağırlıklandırılması sürecinde tek başına ya da diğer ÇKKV teknikleri (TOPSIS, VIKOR, ELECTRE vb.) ile bütünlük olarak kullanılabilirliği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abetti, P.A. (2000). Critical success factors for radical technological innovation: A five case study. *Creativity and Innovation Management*, 9(4), 208-221.

Babalola, O.O., Amiolemen, S.O., Adegbite, S.A. & Ojo-Emmanuel, G. (2015). Evaluation of factors influencing technological innovations of small and medium enterprises in Nigerian industrial estates. *International Journal of Innovation Science*, 7(1), 39-53.

Bagherinejad, J. (2006). Cultivating technological innovations in middle eastern countries. *Cross Cultural Management: An International Journal*, 13(4), 361-380.

Brasliņa, L., Viksne, K., Upenieks, A. & Batraga, A. (2015). Innovation process affecting factors in Latvian companies. *Regional Formation and Development Studies*, 3(17), 16-26.

Burmaoğlu, S. & Şeşen, H. (2011). Türk firmalarının organizasyonel inovasyon yeteneğini etkileyen faktörler üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(4), 1-20.

Caiazza, R. (2015). Explaining innovation in mature industries: Evidences from italian SMEs. *Technology Analysis & Strategic Management*, 27(8), 975-985.

Caiazza, R. & Stanton, J. (2016). The effect of strategic partnership on innovation: An empirical analysis. *Trends in Food Science & Technology*, 54, 208-212.

Choi, Y. S. & Lim, U. (2017). Contextual factors affecting the innovation performance of manufacturing SMEs in Korea: A structural equation modeling approach. *Sustainability*, 9(7), 1-15.

Çalıpınar, H. & Baç, U. (2007). KOBİ'lerde inovasyon yapmayı etkileyen faktörler ve bir alan araştırması. *Ege Akademik Bakış*, 7(2), 445-458.

Efstathiades, A., Boustras, G., Bratskas, R. & Michaelides, A. (2007). Factors affecting the innovation process in the cypriot food and beverage industry. *European Research Studies*, 10 (1-2), 23-42.

Falatoonitoosi, E., Leman, Z., Sorooshian, S. & Salimi, M. (2013). Decision-Making trial and evaluation laboratory. *Research Journal of Applied Sciences, Engineering and Technology*, 5(13), 3476-3480.

Genis-Grube, A. & Ögüt, H. (2014). Environmental factors affecting innovation strategies of companies: Customers and suppliers effect. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 150, 718-725.

Hardie, M. & Newell, G. (2011). Factors influencing technical innovation in construction SMEs: An australian perspective. *Engineering, Construction and Architectural Management*, 18(6), 618-636.

Haryani, S. & Gupta, V.B. (2016). Factors affecting innovation capability of Indian software firms (with special reference to Indore city). *International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET)*, 3(12), 1213-1219.

Heimonen, T. (2012). What are the factors that affect innovation in growing SMEs?. *European Journal of Innovation Management*, 15(1), 122-144.

Ho, C. & Yang, Y.F. (2012). The key success factors of small business innovation and research of taiwan automotive electronics industry. *International Journal of Innovation, Management and Technology*, 3(5), 521-524.

Hu, S.K., Lu, M.T. & Tzeng, G.H. (2015). Improving mobile commerce adoption using a new hybrid fuzzy MADM model. *International Journal of Fuzzy System*, 17(3), 399-413.

James, O. & Alexander, N. (2017). Factors affecting startup innovations and growth. *International Journal of Business Management and Leadership*. 8(1), 11-21.

Jege de, O.O., Ilori, M.O., Sonibare, J.A., Oluwale, B.A. & Siyanbola, W.O. (2012). Factors influencing innovation and competitiveness in the service sector in nigeria: A sub-sectoral approach. *Management*, 2(3): 69-79.

Kabasheva I.A., Rudaleva I.A., Bulnina I.S. & Askhatova L.I. (2015). Organizational factors affecting employee innovative behavior. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(1), 435-439.

Kalay, F., Tuncer, C.O., Kızıldere, C. & Arslan Kalay, C. (2015). Stratejik inovasyon yönetimi uygulamalarının firma inovasyon performansı üzerindeki etkileri. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 10(2), 67-77.

Kılıç, R. & Keklik, B. (2012). KOBİ'lerde genel firma özelliklerinin inovasyon uygulamalarına etkisi: Balıkesir ilinde bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39, 93-118.

KOSGEB KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018). <http://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/349/plan-raporlar-ve-mali-tablolar>, (Erişim Tarihi: 10.10.2016).

Kuşat, N. & Kösekahyaoglu, L. (2012). Gıda sektöründe firmaların inovasyon kararlarını olumsuz yönde etkileyen faktörler üzerine bir inceleme: Batı Akdeniz bölgesi örneği. *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 180-205.

Lau, A.K.W., Yam, R.C.M. & Tang, E.P.Y. (2010). The impact of technological innovation capabilities on innovation performance. *Journal of Science and Technology Policy in China*, 1(2), 163-186.

Lidewey E.C. & Van der Sluis (2004). Designing the workplace for learning and innovation. *Development and Learning in Organizations: An International Journal*, 18(5), 10-13.

Lin, C.Y. (2006). Factors affecting the innovation in logistic information systems for logistic service providers in taiwan. *Journal of Information & Optimization Sciences*, 27(3), 629-648.

Lu, M.T., Tzeng, G.H. & Tang, L.L. (2013). Environmental strategic orientations for improving green innovation performance in fuzzy environment - Using new fuzzy hybrid MCDM model. *International Journal of Fuzzy Systems*, 15(3), 297-316.

Nagy, A. & Băbăiță, C. (2016). Factors influencing the orientation towards innovation in the hospitality industry – The case of romanian hotels. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, 25(1), 584-595.

Oturakçı (2018). İşletmelerde inovasyon faaliyetlerini etkileyen parametrelerin belirlenmesi ve önceliklendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 33(2), 1-8.

Prajogo, D.I., Laosirihongthong, T., Sohal, A. & Boon-itt, S. (2007). Manufacturing strategies and innovation performance in newly industrialised countries. *Industrial Management & Data Systems*, 107(1), 52-68.

Saaty, T.L. (1999). Fundamentals of the analytic network process. *ISAHP*, 12-14 August 1999, Kobe-Japan.

Savaş, H. (2015). Ürün inovasyonunu etkileyen faktörler üzerine bir literatür taraması. *ISITES2015 3rd International Symposium on Innovative Technologies in Engineering And Science*, 3-5 June 2015, Valencia –Spain.

Schuh, G., Riesener, M. & Arnoscht, J. (2012). Critical success factors in medium-sized pharmaceutical enterprises. *The 5th ISPIM Innovation Symposium -*

Stimulating Innovation: Challenges for Management, Science & Technology, 12 December 2012, Seoul, Korea.

Smith, M., Busi, M. & Ball, P. (2008). Factors influencing an organisation's ability to manage innovation: A structured literature review and conceptual model. *International Journal of Innovation Management*, 12(4), 655-676.

Talebi, K., Ghavamipour, M. & Irandust, A. (2012). Innovation in Iran's small and medium size enterprises (SMEs): Prioritize influence factors affecting innovation of SMEs, using analytic network process (ANP) Method. *African Journal of Business Management*, 6(43), 10775-10785.

TÜİK (2015). Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikleri <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21864>, (Erişim Tarihi: 15.05.2016).

Vieites, A.G. & Calvo, J.L. (2011). A study on the factors that influence innovation activities of spanish big firms. *Technology and Investment*, 2, 8-19.

Weerawardena, J. (2003). The role of marketing capability in innovation-based competitive strategy. *Journal of Strategic Marketing*, 11(1), 15-35.

Xie, X, Zeng, S. Peng, Y. & Tam, C. (2013). What affects the innovation performance of small and medium-sized enterprises in china?. *Innovation: Otganization and Management*, 15(3), 271-286.

Yachmeneva, & Vol's'ka, G. (2014). Factors influencing the enterprise innovation. *Econtechmod. An International Quarterly Journal*, 1(1), 133-138.

Yang, W.T., Liu, W.H., Liu, H.H. & Lanasari (2013). Evaluating influential factors in event quality using DEMATEL method. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 4(3), 92-97.

Yiğit, S. (2014). Kültür, örgüt kültürü ve inovasyon ilişkisi bağlamında "inovasyon kültürü". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (27), 1-7.

Zakić, N., Jovanović, A. & Stamatović, M. (2008). External and internal factors affecting the product and business process innovation. *Series: Economics and Organization*, 5(1), 17-29.

EK 1: Alt Kriterlere İlişkin Bulanık Direkt İlişki Matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15	C16	C17
C1	(0,00,0,00 .00)	(0,40,0,63 .83)	(0,28,0,50 .73)	(0,25,0,48 .68)	(0,43,0,65 .85)	(0,45,0,68 .90)	(0,43,0,65 .85)	(0,45,0,68 .83)	(0,28,0,48 .70)	(0,35,0,60 .83)	(0,38,0,63 .83)	(0,30,0,48 .68)	(0,50,0,73 .85)	(0,30,0,55 .78)	(0,20,0,40 .65)	(0,25,0,48 .70)	(0,20,0,38 .60)
C2	(0,00,0,00 .25)	(0,00,0,00 .00)	(0,45,0,70 .88)	(0,60,0,85 .100)	(0,45,0,70 .85)	(0,55,0,80 .95)	(0,53,0,78 .93)	(0,43,0,68 .88)	(0,43,0,68 .88)	(0,60,0,85 .100)	(0,53,0,78 .93)	(0,35,0,53 .70)	(0,53,0,75 .88)	(0,38,0,63 .83)	(0,38,0,58 .75)	(0,38,0,63 .83)	(0,33,0,55 .75)
C3	(0,00,0,00 .25)	(0,45,0,68 .88)	(0,00,0,00 .00)	(0,58,0,83 .98)	(0,53,0,78 .95)	(0,33,0,55 .90)	(0,48,0,73 .78)	(0,25,0,48 .70)	(0,50,0,75 .90)	(0,30,0,53 .75)	(0,15,0,33 .60)	(0,40,0,63 .83)	(0,28,0,50 .75)	(0,33,0,55 .75)	(0,50,0,73 .90)	(0,45,0,70 .93)	(0,48,0,70 .88)
C4	(0,00,0,00 .25)	(0,43,0,65 .88)	(0,53,0,78 .90)	(0,00,0,00 .00)	(0,58,0,83 .98)	(0,20,0,43 .65)	(0,43,0,68 .88)	(0,28,0,50 .73)	(0,55,0,80 .95)	(0,33,0,55 .75)	(0,23,0,43 .65)	(0,40,0,65 .85)	(0,40,0,65 .88)	(0,43,0,65 .83)	(0,53,0,78 .95)	(0,48,0,73 .93)	(0,55,0,80 .98)
C5	(0,00,0,00 .25)	(0,45,0,70 .93)	(0,40,0,65 .88)	(0,38,0,60 .83)	(0,00,0,00 .00)	(0,33,0,58 .78)	(0,40,0,65 .85)	(0,28,0,53 .75)	(0,43,0,68 .88)	(0,33,0,58 .78)	(0,25,0,50 .73)	(0,50,0,73 .93)	(0,35,0,60 .85)	(0,40,0,65 .85)	(0,45,0,68 .90)	(0,53,0,78 .93)	(0,60,0,85 .98)
C6	(0,00,0,00 .25)	(0,35,0,60 .85)	(0,43,0,65 .83)	(0,33,0,58 .80)	(0,30,0,55 .78)	(0,00,0,00 .00)	(0,40,0,65 .88)	(0,45,0,70 .90)	(0,20,0,43 .68)	(0,23,0,40 .65)	(0,35,0,58 .78)	(0,30,0,53 .75)	(0,23,0,48 .73)	(0,28,0,50 .73)	(0,30,0,50 .75)	(0,33,0,55 .78)	(0,33,0,58 .78)
C7	(0,00,0,00 .25)	(0,63,0,88 .98)	(0,48,0,73 .98)	(0,38,0,63 .85)	(0,40,0,65 .85)	(0,43,0,68 .88)	(0,00,0,00 .00)	(0,43,0,68 .88)	(0,40,0,63 .83)	(0,35,0,60 .83)	(0,38,0,63 .83)	(0,35,0,58 .80)	(0,28,0,53 .78)	(0,45,0,68 .88)	(0,33,0,55 .78)	(0,48,0,70 .90)	(0,48,0,73 .90)
C8	(0,00,0,00 .25)	(0,58,0,83 .93)	(0,28,0,50 .73)	(0,40,0,65 .88)	(0,33,0,58 .80)	(0,38,0,63 .85)	(0,35,0,55 .78)	(0,00,0,00 .00)	(0,25,0,45 .70)	(0,43,0,68 .90)	(0,33,0,58 .83)	(0,23,0,43 .68)	(0,30,0,55 .80)	(0,45,0,68 .88)	(0,30,0,50 .73)	(0,48,0,73 .93)	(0,35,0,60 .80)
C9	(0,00,0,00 .25)	(0,60,0,85 .100)	(0,55,0,78 .90)	(0,55,0,80 .98)	(0,50,0,75 .95)	(0,28,0,53 .78)	(0,48,0,73 .90)	(0,48,0,73 .93)	(0,00,0,00 .00)	(0,33,0,58 .83)	(0,25,0,50 .75)	(0,45,0,70 .93)	(0,43,0,68 .90)	(0,48,0,70 .90)	(0,45,0,70 .90)	(0,48,0,70 .90)	(0,45,0,70 .88)
C10	(0,00,0,00 .25)	(0,65,0,90 .100)	(0,60,0,85 .100)	(0,65,0,90 .100)	(0,45,0,70 .88)	(0,33,0,55 .78)	(0,48,0,73 .90)	(0,53,0,78 .95)	(0,58,0,83 .95)	(0,00,0,00 .00)	(0,58,0,83 .95)	(0,30,0,50 .70)	(0,68,0,93 .100)	(0,48,0,73 .93)	(0,40,0,63 .80)	(0,38,0,63 .85)	(0,40,0,65 .85)
C11	(0,00,0,00 .25)	(0,45,0,70 .93)	(0,15,0,38 .63)	(0,20,0,43 .68)	(0,23,0,48 .73)	(0,23,0,45 .70)	(0,38,0,63 .83)	(0,48,0,73 .90)	(0,23,0,45 .68)	(0,30,0,55 .80)	(0,00,0,00 .00)	(0,23,0,38 .60)	(0,33,0,55 .78)	(0,38,0,60 .83)	(0,30,0,50 .73)	(0,48,0,73 .93)	(0,30,0,50 .70)
C12	(0,00,0,00 .25)	(0,33,0,58 .80)	(0,33,0,55 .78)	(0,33,0,58 .80)	(0,35,0,60 .85)	(0,23,0,43 .68)	(0,28,0,53 .75)	(0,18,0,40 .63)	(0,48,0,73 .90)	(0,13,0,33 .58)	(0,13,0,30 .55)	(0,00,0,00 .00)	(0,13,0,33 .58)	(0,25,0,45 .68)	(0,43,0,68 .88)	(0,33,0,58 .80)	(0,48,0,73 .90)
C13	(0,00,0,00 .25)	(0,50,0,75 .93)	(0,28,0,48 .70)	(0,30,0,53 .75)	(0,30,0,55 .80)	(0,18,0,35 .58)	(0,28,0,50 .75)	(0,33,0,58 .80)	(0,30,0,55 .78)	(0,53,0,78 .93)	(0,35,0,60 .83)	(0,15,0,30 .53)	(0,00,0,00 .00)	(0,35,0,58 .78)	(0,43,0,65 .85)	(0,33,0,55 .80)	(0,33,0,55 .78)
C14	(0,00,0,00 .25)	(0,33,0,55 .78)	(0,40,0,65 .90)	(0,35,0,60 .85)	(0,28,0,53 .75)	(0,38,0,60 .83)	(0,30,0,55 .80)	(0,53,0,78 .93)	(0,33,0,58 .83)	(0,28,0,53 .73)	(0,38,0,58 .80)	(0,28,0,45 .68)	(0,28,0,50 .75)	(0,00,0,00 .00)	(0,40,0,63 .85)	(0,45,0,68 .88)	(0,38,0,60 .78)
C15	(0,00,0,00 .25)	(0,50,0,75 .93)	(0,48,0,73 .90)	(0,43,0,68 .90)	(0,45,0,70 .93)	(0,25,0,48 .70)	(0,40,0,65 .90)	(0,38,0,63 .85)	(0,60,0,85 .100)	(0,23,0,48 .70)	(0,25,0,45 .70)	(0,43,0,68 .88)	(0,40,0,63 .85)	(0,40,0,63 .83)	(0,00,0,00 .00)	(0,50,0,73 .90)	(0,55,0,80 .95)
C16	(0,00,0,00 .25)	(0,35,0,60 .88)	(0,43,0,68 .88)	(0,40,0,65 .88)	(0,35,0,58 .80)	(0,30,0,53 .75)	(0,38,0,63 .83)	(0,50,0,75 .90)	(0,40,0,65 .88)	(0,20,0,40 .65)	(0,30,0,53 .73)	(0,30,0,50 .75)	(0,30,0,53 .75)	(0,40,0,63 .83)	(0,40,0,63 .85)	(0,00,0,00 .00)	(0,40,0,63 .80)
C17	(0,00,0,00 .25)	(0,35,0,60 .80)	(0,58,0,83 .98)	(0,53,0,75 .88)	(0,38,0,63 .83)	(0,18,0,38 .60)	(0,35,0,60 .80)	(0,23,0,43 .65)	(0,50,0,75 .88)	(0,35,0,60 .78)	(0,23,0,45 .68)	(0,40,0,65 .88)	(0,48,0,73 .93)	(0,35,0,58 .78)	(0,50,0,73 .88)	(0,33,0,55 .78)	(0,00,0,00 .00)

EK 2: Alt Kriterlere İlişkin Bulanık Toplam Etki İlişki Matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15	C16	C17
C1	(0.000,0.0 00,0.132)	(0.242,0.3 31,0.504)	(0.211,0.3 03,0.480)	(0.209,0.3 05,0.482)	(0.218,0.3 08,0.485)	(0.187,0.2 70,0.444)	(0.218,0.3 07,0.485)	(0.216,0.3 03,0.472)	(0.206,0.2 98,0.472)	(0.184,0.2 76,0.450)	(0.180,0.2 67,0.439)	(0.180,0.2 59,0.432)	(0.214,0.2 98,0.469)	(0.200,0.2 90,0.465)	(0.194,0.2 83,0.463)	(0.208,0.3 01,0.484)	(0.202,0.2 93,0.465)
C2	(0.000,0.0 00,0.159)	(0.243,0.3 25,0.486)	(0.282,0.3 64,0.524)	(0.302,0.3 80,0.538)	(0.267,0.3 55,0.519)	(0.232,0.3 14,0.477)	(0.275,0.3 59,0.524)	(0.255,0.3 44,0.508)	(0.273,0.3 58,0.518)	(0.251,0.3 33,0.493)	(0.232,0.3 14,0.475)	(0.226,0.3 00,0.465)	(0.258,0.3 39,0.503)	(0.253,0.3 37,0.502)	(0.264,0.3 40,0.503)	(0.272,0.3 58,0.527)	(0.267,0.3 53,0.509)
C3	(0.000,0.0 00,0.154)	(0.271,0.3 52,0.525)	(0.201,0.2 80,0.449)	(0.274,0.3 51,0.519)	(0.253,0.3 36,0.508)	(0.186,0.2 72,0.450)	(0.245,0.3 30,0.508)	(0.209,0.3 01,0.480)	(0.259,0.3 39,0.501)	(0.193,0.2 83,0.460)	(0.165,0.2 55,0.437)	(0.214,0.2 87,0.458)	(0.205,0.2 94,0.479)	(0.223,0.3 06,0.480)	(0.255,0.3 27,0.496)	(0.256,0.3 37,0.515)	(0.262,0.3 39,0.500)
C4	(0.000,0.0 00,0.157)	(0.278,0.3 63,0.535)	(0.276,0.3 56,0.518)	(0.212,0.2 95,0.464)	(0.268,0.3 51,0.519)	(0.177,0.2 71,0.451)	(0.248,0.3 37,0.513)	(0.220,0.3 14,0.490)	(0.275,0.3 55,0.515)	(0.204,0.2 95,0.469)	(0.181,0.2 72,0.450)	(0.221,0.2 99,0.468)	(0.229,0.3 17,0.496)	(0.244,0.3 25,0.494)	(0.268,0.3 42,0.508)	(0.268,0.3 51,0.525)	(0.280,0.3 59,0.516)
C5	(0.000,0.0 00,0.157)	(0.270,0.3 60,0.539)	(0.251,0.3 40,0.517)	(0.249,0.3 40,0.520)	(0.185,0.2 76,0.456)	(0.185,0.2 79,0.460)	(0.235,0.3 29,0.512)	(0.212,0.3 11,0.493)	(0.249,0.3 39,0.511)	(0.196,0.2 92,0.472)	(0.177,0.2 74,0.456)	(0.225,0.3 00,0.473)	(0.214,0.3 08,0.495)	(0.232,0.3 20,0.496)	(0.249,0.3 29,0.506)	(0.264,0.3 49,0.526)	(0.275,0.3 56,0.517)
C6	(0.000,0.0 00,0.145)	(0.214,0.3 08,0.493)	(0.211,0.2 97,0.474)	(0.201,0.2 94,0.478)	(0.185,0.2 82,0.468)	(0.115,0.1 97,0.373)	(0.197,0.2 89,0.474)	(0.180,0.2 86,0.464)	(0.180,0.2 76,0.459)	(0.152,0.2 43,0.428)	(0.160,0.2 46,0.424)	(0.166,0.2 48,0.426)	(0.163,0.2 59,0.449)	(0.179,0.2 68,0.450)	(0.190,0.2 74,0.458)	(0.199,0.2 89,0.476)	(0.200,0.2 92,0.465)
C7	(0.000,0.0 00,0.158)	(0.297,0.3 78,0.546)	(0.264,0.3 49,0.527)	(0.255,0.3 45,0.525)	(0.241,0.3 34,0.516)	(0.203,0.2 90,0.469)	(0.190,0.2 78,0.459)	(0.236,0.3 27,0.504)	(0.250,0.3 37,0.511)	(0.204,0.2 98,0.478)	(0.198,0.2 87,0.465)	(0.210,0.2 90,0.468)	(0.209,0.3 05,0.493)	(0.243,0.3 25,0.501)	(0.238,0.3 21,0.501)	(0.263,0.3 46,0.528)	(0.264,0.3 49,0.515)
C8	(0.000,0.0 00,0.151)	(0.265,0.3 47,0.517)	(0.216,0.3 06,0.487)	(0.233,0.3 21,0.502)	(0.209,0.3 03,0.488)	(0.179,0.2 66,0.446)	(0.212,0.3 00,0.487)	(0.161,0.2 47,0.423)	(0.207,0.2 98,0.479)	(0.195,0.2 82,0.461)	(0.175,0.2 63,0.444)	(0.174,0.2 56,0.438)	(0.192,0.2 84,0.472)	(0.221,0.3 01,0.478)	(0.211,0.2 93,0.474)	(0.239,0.3 23,0.505)	(0.224,0.3 13,0.485)
C9	(0.000,0.0 00,0.163)	(0.313,0.3 93,0.565)	(0.291,0.3 70,0.539)	(0.293,0.3 75,0.550)	(0.270,0.3 58,0.539)	(0.197,0.2 91,0.478)	(0.265,0.3 54,0.535)	(0.256,0.3 46,0.523)	(0.217,0.3 01,0.473)	(0.215,0.3 10,0.493)	(0.194,0.2 90,0.475)	(0.237,0.3 14,0.491)	(0.242,0.3 32,0.517)	(0.261,0.3 42,0.519)	(0.270,0.3 49,0.525)	(0.281,0.3 63,0.545)	(0.280,0.3 64,0.530)
C10	(0.000,0.0 00,0.165)	(0.344,0.4 18,0.569)	(0.318,0.3 94,0.549)	(0.327,0.4 03,0.556)	(0.284,0.3 73,0.538)	(0.219,0.3 09,0.482)	(0.287,0.3 73,0.540)	(0.283,0.3 68,0.529)	(0.309,0.3 88,0.540)	(0.192,0.2 79,0.443)	(0.252,0.3 33,0.492)	(0.235,0.3 13,0.481)	(0.292,0.3 70,0.528)	(0.282,0.3 62,0.525)	(0.285,0.3 62,0.523)	(0.291,0.3 76,0.546)	(0.295,0.3 79,0.533)
C11	(0.000,0.0 00,0.143)	(0.222,0.3 11,0.491)	(0.173,0.2 70,0.455)	(0.181,0.2 77,0.463)	(0.171,0.2 70,0.458)	(0.142,0.2 31,0.414)	(0.190,0.2 82,0.464)	(0.198,0.2 84,0.458)	(0.178,0.2 73,0.452)	(0.159,0.2 51,0.431)	(0.114,0.1 94,0.367)	(0.152,0.2 31,0.410)	(0.173,0.2 61,0.446)	(0.188,0.2 72,0.450)	(0.185,0.2 68,0.449)	(0.213,0.2 98,0.479)	(0.192,0.2 80,0.453)
C12	(0.000,0.0 00,0.140)	(0.198,0.2 94,0.474)	(0.190,0.2 79,0.456)	(0.190,0.2 83,0.463)	(0.182,0.2 75,0.458)	(0.135,0.2 23,0.404)	(0.171,0.2 68,0.451)	(0.152,0.2 51,0.432)	(0.204,0.2 90,0.458)	(0.130,0.2 26,0.409)	(0.122,0.2 14,0.396)	(0.120,0.1 95,0.363)	(0.141,0.2 37,0.425)	(0.165,0.2 54,0.432)	(0.195,0.2 78,0.451)	(0.187,0.2 80,0.462)	(0.208,0.2 93,0.458)
C13	(0.000,0.0 00,0.145)	(0.243,0.3 25,0.497)	(0.202,0.2 88,0.466)	(0.207,0.2 95,0.475)	(0.193,0.2 86,0.469)	(0.144,0.2 31,0.411)	(0.190,0.2 81,0.466)	(0.191,0.2 81,0.458)	(0.201,0.2 91,0.465)	(0.197,0.2 77,0.445)	(0.168,0.2 53,0.427)	(0.154,0.2 33,0.411)	(0.143,0.2 24,0.400)	(0.197,0.2 79,0.453)	(0.213,0.2 90,0.463)	(0.207,0.2 93,0.477)	(0.208,0.2 94,0.464)
C14	(0.000,0.0 00,0.150)	(0.229,0.3 21,0.505)	(0.225,0.3 13,0.495)	(0.221,0.3 12,0.498)	(0.198,0.2 95,0.483)	(0.174,0.2 60,0.442)	(0.200,0.2 96,0.486)	(0.222,0.3 07,0.482)	(0.211,0.3 04,0.485)	(0.171,0.2 66,0.447)	(0.175,0.2 59,0.440)	(0.176,0.2 55,0.436)	(0.183,0.2 76,0.466)	(0.159,0.2 40,0.418)	(0.218,0.2 99,0.480)	(0.231,0.3 15,0.499)	(0.222,0.3 09,0.481)
C15	(0.000,0.0 00,0.158)	(0.283,0.3 69,0.543)	(0.266,0.3 50,0.522)	(0.262,0.3 50,0.529)	(0.249,0.3 39,0.521)	(0.181,0.2 74,0.458)	(0.241,0.3 33,0.519)	(0.230,0.3 23,0.503)	(0.276,0.3 56,0.523)	(0.190,0.2 88,0.471)	(0.182,0.2 73,0.458)	(0.221,0.2 99,0.474)	(0.225,0.3 13,0.499)	(0.238,0.3 21,0.498)	(0.198,0.2 76,0.450)	(0.268,0.3 49,0.528)	(0.276,0.3 56,0.519)
C16	(0.000,0.0 00,0.150)	(0.237,0.3 28,0.507)	(0.232,0.3 18,0.492)	(0.231,0.3 19,0.498)	(0.211,0.3 02,0.485)	(0.168,0.2 56,0.436)	(0.213,0.3 05,0.486)	(0.221,0.3 07,0.479)	(0.225,0.3 13,0.486)	(0.165,0.2 58,0.441)	(0.168,0.2 57,0.434)	(0.183,0.2 62,0.438)	(0.189,0.2 80,0.465)	(0.213,0.2 96,0.471)	(0.222,0.3 02,0.479)	(0.178,0.2 61,0.440)	(0.230,0.3 15,0.481)
C17	(0.000,0.0 00,0.150)	(0.250,0.3 40,0.507)	(0.263,0.3 42,0.500)	(0.259,0.3 39,0.499)	(0.226,0.3 18,0.488)	(0.160,0.2 53,0.427)	(0.221,0.3 14,0.485)	(0.197,0.2 91,0.464)	(0.251,0.3 33,0.486)	(0.193,0.2 84,0.450)	(0.167,0.2 60,0.431)	(0.206,0.2 84,0.449)	(0.222,0.3 07,0.477)	(0.218,0.3 02,0.469)	(0.247,0.3 21,0.481)	(0.231,0.3 19,0.492)	(0.192,0.2 74,0.429)

Yayın Geliş Tarihi: 17.09.2018
Yayına Kabul Tarihi: 07.11.2018
Online Yayın Tarihi: 26.12.2018
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.460676>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 20, Sayı: 4, Yıl: 2018, Sayfa: 587-602
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ÇEVRENİN MERKEZLEŞMESİNDE GELENEĞİN ETKİSİ: KARESİOĞULLARI ÖRNEĞİ

Gaye YAVUZCAN*

Öz

Türkiye Selçuklu Devleti, Anadolu'da Türk-İslâm idare anlayışının yerleşmesi ve olgunlaşmasında büyük pay sahibi, Anadolu Türklüğünü büyük ölçüde siyasî çatısı altında toplamış bir devlettir. Bu devletin hâkimiyet devrinde oluşan toplumsal merkezî alanın temel dinamikleri, devletin güç yitimine uğramasıyla beliren Türk Beyliklerine de aktarılmış olmalıdır. Bu noktada Karesioğulları, Türkiye Selçuklu Devleti ile çağdaş ve onun tarafından ilhak edilmiş bulunan Dânişmendliler ile akrabalık temelinde inşa edilen gelenek dolayısıyla ayrı bir konumu işgal eder. Bu çalışmanın amacı Karesioğulları'nın Dânişmendliler soyundan geldiğini red yahut kabul eden görüşleri tartışmak değil; bu türden bir akrabalığa ilişkin salt geleneğin mevcudiyetinin dahi Karesioğulları'nın çevrede yeni bir merkez inşa etmesine olası katkısını tetkik etmektir.

Anahtar Kelimeler: Karesioğulları, Dânişmendliler, Merkez, Çevre.

THE EFFECT OF THE TRADITION ON THE CENTRALIZATION OF THE PERIPHERY: KARASID EXAMPLE

Abstract

Rum Seljuqs which played an important role in establishment and development of Turkish-Islamic administration perception in Anatolia has established a state that assembled Anatolian Turks under a political entity. The main dynamics of the social central zone that has been formed under this state's dominion, should have been transferred to Turkoman Principalities after the state's dissolution. At this point, Karasids have a privileged position on the grounds of their relations with Danishmendids. This paper does not aim to argue the views supporting or rejecting the Karasid-Danishmendid relations. In this paper, the effect of the tradition relating Karasids to Danishmendids on the construction of a new center on former periphery will be evaluated.

Keywords: Karasids, Danishmendids, Center, Periphery.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yavuzcan, G. (2018). Çevrenin merkezleşmesinde geleneğin etkisi: Karesioğulları Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (4), 587-602.

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0003-1018-4256, gay.yavuzcan@usak.edu.tr

GİRİŞ

Toplumun yapısında merkezî bir alan olduğunu kaydeden Shils, toplumu yöneten semboller, değerler ve inançlar düzeninin merkezi olduğunu; topluma üyeliğin de söz konusu merkezî alanla ilişkiyle tesis edildiğini yazar (Shils, 2002: 95). Merkezi ayrıca bir eylem alanı olarak kabul eder ve bunun kurumlar ağı içinde bir faaliyetler, kişiler ve roller yapısı olup merkezî inanç ve değerlerin bu roller içinde cisimleştiğini belirtir (Shils, 2002: 96). Duverger'in de belirttiği üzere, her kültür tipi belli bir siyasal yapı tipiyle ilişki halindedir ve sistemin istikrarlı olabilmesi için, siyasal kültürler ile siyasal yapı arasında bir uygunluk bulunması şarttır (Duverger, 1982: 131). Her kültür, yeni rol ve davranış modellerinin temelinde yatan norm ve değerleri topluluğun tümüne kabul ettirerek, bir uyuma ulaşmayı hedefler (Duverger, 1982: 138). Merkez-çevre ilişkisi bağlamında değerlendirdiğimizde, merkezî ku rumsal sistem de, merkezî değer sistemi tarafından meşrulaştırılmış müesseseler kümesi olarak tasvir edilebilir (Shils, 2002: 89). Bununla birlikte meşrulaştırmanın karşılıklı bir eylem olduğunu kaydetmek mümkündür. Bir eylem alanı olarak merkezdeki ilişkiler ağı, içerisinde faaliyet gösteren kişi ve roller yapısı ile karşılıklı olarak birbirini meşrulaştırma işlevi de görür ve yönetme hakkı olarak meşruiyet de bununla yakından ilgilidir. Dolayısıyla karşılıklı meşruiyet zemini sağlama etkinliğinde, merkezdeki bir aşınma yahut burada faaliyet gösterenlerin üstlendikleri rollerdeki bir sapma, meşruiyet ilişkileri üzerinde yapacağı etkiyle, merkezî alanın değerler kümesini de gücü etkisinde değiştirecektir.

Türkiye Selçukluları için konuyu ele aldığımızda, siyasî-coğrafi merkez olan Konya'daki yapının aynı zamanda toplum yapısının da merkezî alanını temsil ettiğini kaydedebiliriz. Devletin Moğol tahakkümü altına girmesinin arifesinde bu merkezî alanı temsil eden unsurların neler olduğunu kabaca saptamak ve incelemek mümkündür. Siyasal analizin belli başlı unsurlarının; siyasal iktidarın bölüşümü, otorite, etkinlik, siyasal değişim ve meşruiyet olduğu (Yücekök, 1987: 4) ön kabulüyle, öncelikle bu unsurlar üzerinden bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNDE MERKEZİ ALAN VE UNSURLARI

Bu dönemde meşru yönetme hakkı kesin olarak Türkiye Selçuklu sultanı ve hanedanının yetkisindedir ve bu yetki Abbasi Halifesi tarafından onaylanmaktadır. Bu tasarruf, idareyi ele geçirme azmiyle beliren Sadeddin Köpek'in şahsında açık olarak anlaşılmaktadır¹. Sadeddin Köpek'in devlet teşkilâtında hangi makamda

¹ İbn Bibi'nin Sadeddin Köpek için naklettiği konuyla ilgili bilgi şu şekildedir: “Köpek'in annesi Şehnaz Hatun, Konya şehrinin saygın ve efendi kişilerinden birinin kızıydı. Sultan Alâeddin Keykubat'ın babası Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev, onun saçının kıvrımlarına tutulmuş, selvi boyuna ve erguvan görünüşlü yüzüne hayran olmuş, Leyla'nın karşısındaki Mecnun'a dönmüştü. O yüzden onu kimseye göstermeden Sultan'ın sarayına götürmeye, ona izzet ve ikramda bulunarak geri getirmeye başladılar. Bu durumdan onun büyük annesinden

bulduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Turan, Türkiye Selçuklularında vezirin özgün durumunu saptarken, kimi zaman bazı müesseseler ve şahısların bir nevi vezir salâhiyetlerini haiz olarak ön plana çıktıklarını kaydeder ve bunlar arasında Sadeddin Köpek'in de adını zikreder (diğerleri Atabey Celaleddin Karatay ile Pervane Muineddin Süleyman'dır) (Turan, 1995: 94-95). Onun başarılarını işgal ettiği makama istinaden değil, ümera arasındaki çekişmelere, cülus olayında oynadığı role, iş başındaki sultanın genç ve liyakatsiz oluşuna ve kıvrak zekâsına borçlu olduğunu kaydeden Çakmak, onun icraatlarında halkı ve askerleri karşısına almamaya hassaten özen gösterdiğini, hatta bu kesimlerce desteklendiğini kaydeder (Çakmak, 2003: 277). Böyle bir desteğe ilişkin kesin kanaate varmayı sağlayacak veri bulunmamakla birlikte, halkı ve askerleri karşısına almamaya özen gösterdiği İbn Bibi'nin aktarımından anlaşılmaktadır². Ancak onun bu nitelikleri, meşru iktidara talip olmak adına kendisini Selçuklu hanedanına kan yoluyla bağlı gösterme ihtiyacından kurtarmamıştır.

Anlaşıldığı kadarıyla, meşru hâkimiyet hakkı, iki hat üzerinden sağlanıyordu ve bunlardan Türkiye Selçuklu hanedanı mensubu olmak öncelikliydi. Nihaî onay aşaması olan Abbasî Halifeliğinin desteğini almak için bu hanedana mensup olduğunu ispat mecburiyeti, bu durumu ortaya koymaktadır. Söz konusu dönemde Sünnî İslâm dünyası, Büyük Selçuklu Devletinin dağılmasını müteakip ortaya çıkan güç mücadeleleri akabinde zuhur eden Moğol tehdidi (bazı bölgeleri için istilası) altındadır. Böyle bir dönemde Halifeliğin yakın doğuda kendisine destek potansiyelini haiz güçlü bir siyasal örgütlenme olarak Türkiye Selçuklu Devletinin başındaki kişiyi onaylamasının bir kriteri olarak, hâkimin menşeyini gözetmesine dair kayıt, ancak Türkiye Selçuklu toplumunda bu türden bir kabulün geniş ölçekte mutabakat görmesiyle izah edilebilir³.

---

başka kimsenin haberi yoktu. (Köpek'in) annesini babasının evine götürdükleri zaman, annesi iki aylık hamile idi. Hileyle kendisini bakire gösterdi. Büyük annesinin kurnazca planlarıyla, babasını, gelinin zıfaf gecesi hamile kaldığına inandırdılar. (Köpek) "7 ay sonra dünyaya geldim" diyerek Selçuk soyundan olduğunu iddia etmeye başladı. Hile ve yalana başvurarak çetirin siyah rengini maviye değiştirmesi için Sultan'ı kandırdı. Sonra Hilafet makamına, "Rum sultanı, Abbasoğullarının (bayrağının) alametinden utanarak, onların bayrağının renginden olan çetirinin rengini değiştirdi" diye haber ulaştırdı. Bunu yaparken, eğer sonradan kendi hile ve garaz oku hedefine ve amacına ulaşırsa (yani Selçuklu padişahu olursa), bu bahanesi hilesine baston yapacak, lanetlenip kınanmayacak, kötü gözle bakılıp başkalarının düşmanlığını çekmeyecekti." İbn Bibi II: 29.

² Müellif onu şöyle niteler: "Kalbinin bu kadar kötü olmasına, devlet büyüklerine ve saltanat ileri gelenlerine sert davranmasına rağmen, o kendi adamlarına iyi davranırdı. Yöneticilikte ve liderlikte dünyanın bir tanesi ve zamanının seçkini idi. Adalet dağıtma ve insafta bulunma sırasında yabancı ile akraba, yoksul ile zengin arasında fark gözetmezdi. Mazluma yardım ve destek vermekte, zulmü bastırıp yok etmede gevşek davranmayı ve işi uzatmayı mahzurlu sayardı. Cömertlikte avcu denizden daha dalgalı ve buluttan daha yağmurlu idi." İbn Bibi II: 31.

³ Nitekim böyle bir mutabakata dair Ahmed b. Mahmud'un Selçuknâmesinde kayıt tespit edebiliyoruz. Müellif, Alâeddin Keykubat'ın hâkimiyetinden bahisle şöyle yazmıştır:

Alâeddin Keykubad'ın ölümünden sonra siyasî istikrarın hem iç hem de dış tehditler neticesinde bozulduğunu kaydeden Erdem, İlhanlı Devleti'nin kurulduğu 1258 yılına kadar Anadolu'da önemli sıkıntılar yaşanmasına rağmen, Selçuklu yönetiminin tüm zaaflarına karşın otoriteyi önemli ölçüde elinde tutmayı başardığını vurgular. Bu dönemde konu ile ilgili olarak Selçuklu devlet adamı Mühezzibüddin Ali'nin Moğollara mağlup olmuş Selçuklu hükümdarlığı için dile getirdiği argümanın konuya ışık tutması açısından son derece önemli olduğunu belirtir. Mühezzibüddin'in, Curmagun'un karargâhında Köseadağ galibi mağrur Moğollara şöyle seslendiğini aktarır: “*Her ne kadar zafer ve başarı kazandıysanız da daha Rum (Anadolu) memleketinde yüz binlerce silahlı, teçhizatlı asker vardır. Eğer Rum memleketlerinin düzenine çomak sokulursa uzun yıllar fitne ve karışıklık sakinleşip son vermez. Rum ülkesinin düzeni Selçuklu sultanlarından başkası tarafından sağlanamaz*” (Erdem, 2003: 331, dn. 681).

Anlaşılan odur ki, İlhanlılar dahi, Türkiye Selçuklu Devletini kendilerine bağladıktan sonra, kendilerine tabi olarak sözde idarede bulunacak kişinin Türkiye Selçuklu hanedanı mensubu olmasını tercih etmişlerdir⁴. Aksarayî'nin isyancı olarak gördüğü Cimri hadisesi de aynı paralelde, yasal yönetme hakkının Selçuklu hanedanı mensuplarında olduğu inancının yaygınlığıyla izah edilebilir⁵.

“*Alâeddin padişah olunca yine Selçuklu Devleti'ni yeniledi ve hükümdarlık usullerini düzeltti. Halkın kalbine heybet saldı ve bütün beyler ona tabi oldu. Ülkesi genişledi ve dünya halkı ona itaat kıldı. Ona Sultan-ı âlem derler, bütün hükümdarlar yanında hazır olup hizmetini ederlerdi.*” Ahmed b. Mahmud II: 153.

⁴ Burada meşruiyet kurgusunun ikinci temel hattı olarak zamanla yerleşen Abbasi Hilafetince tasdik edilmenin, Hülagü'nün 1258'de Bağdat'a girmesiyle kendiliğinden ortadan kalktığını anımsamak gerekir. Bahsettiğimiz türden bir tasarrufu ise Gıyaseddin Mesud'un Kırım'dan Anadolu'ya gelerek tahta oturmasında tespit edebiliyoruz. Ahmed b. Mahmud konuyla ilgili şunu nakleder: “*Sonra İzzeddin Keykâvus'un Kırım'da oturan oğlu Gıyaseddin Mesud'u, Argun Hân'ın fermânı ile, Anadolu'da sultân yaptılar.*” Ahmed b. Mahmud II: s. 156. Ancak Cenabî'ye göre bu tasarruf işe yaramamıştır: “*681 (1282/1283) yılında Moğol Hükümdarı Argun b. Abaka, düşmanı olan Kırım Hükümdarı'na meylettği için Anadolu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev b. Kılıç Arslan b. Keyhüsrev b. Keykubat'ı öldürttü. Argun b. Abaka ile Kırım hükümdarı arasında köklü bir düşmanlık vardı. Argun b. Abaka Gıyaseddin Keyhüsrev'i öldürttüktan sonra Anadolu Selçuklu tahtına Gıyaseddin Mesud b. İzzeddin Keykavus b. Keyhüsrev b. Keykubat'ı (II. Mesud) oturttu. Onun zamanında Anadolu'daki Selçuklu hâkimiyeti sarsıldı. Bu durumdan faydalanan her emir bir bölgeyi istila etti. Sultan Gıyaseddin Mesud ise fakir bir duruma düştü. Hatta alacaklıların ondan sürekli olarak para istemelerinden dolayı zehir içerek öldüğü söylenir.*” Kesik 2000:257-258.

⁵ Buna göre Cimri, Ucdaki Türk isyancıları ile birleşmiş, Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğlu olduğu iddiasını gütmeye başlamıştır. Müellif şöyle devam eder: “*Daha saltanat hanedanına nesep bağlılığını ispat etmeden fitne arayan fesatlar, zorlama şahitleri harekete geçirdiler. O nesebi bilinmeyen kişinin davasını yalan deliller ve yorumlarla renklendirdiler. Sonunda onun beynine Rum saltanatı sevdası yumurta bıraktı. O kan dökücü yalancının eşkıyalığından dolayı aptallık perdesi, gözünün önünü kapattı.*” Aksarayî: s. 96.

Duverger, bütün otoritelerin kurumsal olduğunu belirtir. Her otorite belirli bir statüye bağlıdır. Bu statü, otorite sahibi kişiden önce başkaları tarafından işgal edilmiştir ve onun tarafından da devredilecektir. Bu bakımdan, kişisel otorite olarak ifade edilenler dahi, temelde kurumsaldır (Duverger, 1982: 201). Siyasal meşruiyet yönetilenlerin hâkimin kendilerini idare etme hakkına inanmaları (Karateke, 2005: 15) olarak tanımlanıyor ise Türkiye Selçuklularında sultanlık makamının bağlı bulunduğu niteliğin, dağılma dönemine dek hanedana mensubiyet olarak belirmesiyle, yönetilenlerin bu hakkı hanedan mensuplarını haiz addettiği kaydedilebilir.

Ne var ki, bu toplumsal mutabakat tedricen sarsılmıştır. Bu sarsılmanın gerekçelerinden Türkiye Selçuklularını dağılma sürecine götüren iç gelişmeler ve dış etkenler üzerinde detaylı olarak durulmuş olduğundan⁶ ayrıca değerlendirmeye gerek bulunmamakla birlikte, otorite ve meşruiyet özelinde kısaca bir izahat yapmak yerinde olacaktır. Anadolu'da sağlanan mutabakatı sarsan, devleti dağılma dönemine sürükleyen diğer etkenler bir yana, böyle bir mutabakata henüz varmamış kitleler de Moğol istilası önünden Anadolu'ya gelmişlerdir. Başka bir ifadeyle, Türkiye Selçuklu toplumsal tabakalarına yeni eklemlenen anasırın, yerleştikleri bölgenin, devletin merkezine görece merkezde ya da çevrede yer alması bir ayrım ifade etmeksizin, o zamana dek inşa edilen toplumsal merkezin değerler kümesinin dışında bir alana taşan değerler sistemini benimsiyor olma ihtimalleri söz konusudur. Dolayısıyla, merkezin meşru siyasal iktidar algısının yalnızca aşınmaya uğraması değil, böyle bir algıya sahip bulunmayan ya da kendi ihtiyaç ve çıkarları doğrultusunda buna uyum sağlayıp, şartlar elverdiği zaman bu uyumu bozan unsurların mevcut bulunma ihtimali gerçek ise, bu, Türkiye Selçuklularının merkezi alanındaki paradigması ile çelişkili bir durum arz etmiş olmalıdır.

BEYLİKLER DEVRİ: YENİ MERKEZLERİN İHDASI

Shils'in ifadesiyle, "*Modern öncesi toplumlarda halk kitleleri merkezî değer sisteminin yakın tesir alanından çok uzağa atılmıştır. Bu kitleler, merkezî değer sistemiyle ara sıra ve parça kesik rabita içerisinde kendi değer sistemlerine sahip olmuşlardır. Bununla birlikte, kısmen bağımsız olan bu kesimlerin varlığı, merkezî değer sistemiyle münferit irtibat kurma ve süreklilik arz etmeyen rıza durumu ile hepten bağdaşmaz değildir*" (Shils, 2002: 70). Ele aldığımız dönem ve coğrafya için, bu durumun yalnız halk kitlelerine has olmadığını vurgulamamız gerekmektedir. Açmak gerekirse; Türkiye Selçuklularının idrak ettiği tarihsel süreç, onlarla ortak değerler kesişeninin ne denli geniş bir kümeye karşılık geldiği fark etmeksizin, kendi değerler sistemine sahip bir takım unsurun tabiiyet altına alınması ve ayrıca özellikle uçlarda, tam da Shils'in tanımladığı şekliyle merkezî değer sistemiyle ara sıra ve

⁶ Ayrıntılı bir tetkik için bkz. Ersan 2010.

parça kesik rabita içerisinde kendi değer sistemlerine sahip unsurların gelişmesini kapsamaktadır⁷.

Anadolu’da bu dönemde teşekkül eden beyliklerin alternatif bir siyasal merkez inşası süreçlerini, böyle bir perspektiften değerlendirmek mümkündür. Bu bakış açısıyla, meşru idare etme hakkının kimde bulunduğu açısından bir beylikler tipolojisi çıkartmak mümkün hale gelmektedir. Bunları kabaca şu şekilde tasnif etmemiz mümkündür: Moğol istilası önünden Anadolu’ya çeşitli zamanlarda gelen unsurların yerleştikleri/yerleştirildikleri bölgelerde beyleri idaresinde vücuda getirdikleri beylikler; Türkiye Selçuklu uç bölgelerinde faaliyet gösteren ve gevşek bağlarla merkezî yönetime bağlı beylerin merkezin zayıflamasıyla müstakil hareket kabiliyeti kazanmasıyla zuhur eden beylikler; Türkiye Selçuklu üst yönetim mensuplarının kendi bireysel hâkimiyet sahalarının arayışıyla meydana getirdikleri beylikler.

Beylikler sisteminin, Türklerin erken Selçuklu döneminden devraldıkları bir miras olduğunu kaydeden Werner, tüm beyliklerde gözlemlenebilenin, gazi önderlerin güçlerini pekiştirme ve yaşamı normalleştirme çabası olduğunu kaydeder (Werner, 1986:113, 120). Burada yaşamı normalleştirme çabasını, beylik bazında merkezî bir alan inşası süreci olarak da değerlendirmek mümkün olsa gerektir. Bu noktada Türkiye Selçuklularının merkezî alanı ile beylikler arasında bir mukayese yapmak bizi bazı sonuçlara götürebilir.

XIV.-XV. Asırlarda Anadolu Beyliklerinde toprak ve halk idaresini tetkik eden Uzunçarşılı, bu idarenin Türkiye Selçukluları vasıtasıyla söz konusu beyliklere aktarılmış ve bu beylikler tarafından aynen ve tamamen örnek alınmış olduğunu kaydeder (Uzunçarşılı, 1994: 105). Emecen de, genel olarak beylikler dünyasının alt yapısının aynı geniş tabana dayandığını, birbirlerinden çok farklı olmadıklarını belirtir (Emecen, 2016: 48)⁸. Öyleyse teoride elimizde kurumlarını Türkiye Selçukluları örneğinde teşkilâtlandıran beylik merkezleri ile bu teşkilâtlanmada işgal ettikleri konuma ek olarak, birbirlerine görece de benzer hayat tarzı ve düşünüş biçimini paylaşan geniş halk tabanları mevcut olmalıdır.

⁷ Anderson’un devletin bir hanedanlık mülkü olarak değerlendirildiği dönemlere ilişkin tespiti dikkat çekicidir: “*Modern tasarımlara göre devletin egemenliği, yasal olarak tespit edilmiş sınırlarının içinde kalan her santimetrekare üzerinde, aynı tamlıkta, yaygınlıkta ve şaşmazlıkla ilerler. Ama devletin bir merkezden hareketle tanımlandığı bu eski tahayyüle göre, sınırlar geçirgen ve belirsizdi ve egemenlikler sınırlarda tam olarak tespit edilemeyen bir şekilde iç içe geçirdi.*” Anderson, 2009: 33. Bizim ele aldığımız dönem ve coğrafyada iç içe geçen egemenlikler için, egemenler arası tabiyet ilişkilerinin pratikte pragmatik şartlar uyarınca değişime uğrayabildiği beylik seviyesinde muktedirlerin varlığı söz konusudur.

⁸ Ömerî’nin tanıklığı hiç olmazsa dış görünüşün ayniyeti noktasından Emecen’i destekler niteliktedir. O, Ceneveli Balaban’dan nakille, Germiyan ilinde meskûn halktan bahsederken, “*gerek bunların, gerekse tekmiil (Rum) Anadolu ahalisinin giyimi birdir. Hemen hemen hiç fark etmez,*” yazar. Ömerî: s. 193; “*Giysileri aşağı yukarı Diyar-ı Rum halkının giysileri gibidir ve hemen hemen hiçbir fark yoktur.*” Ömerî (D. Ahsen Batur çevirisi): 159.

Bu durumda iki olasılığı tetkik etmekte fayda vardır. Bu olasılıklardan ilki, teşekkül eden beyliklerin, Türkiye Selçuklularının merkezî değerlerini kendi siyasal örgütlenme sınırlarına aynıyle yahut benzer şekilde aktarmış olmasıdır ki, bu durumda ortaya koydukları alternatif ideoloji ne olursa olsun, Türkiye Selçuklularının çevresini teşkil etmeyip bilakis, hâkimiyet hakkının Türkiye Selçuklu soyunda olması yönündeki meşruiyet anlayışı dışında, coğrafi çevrede onun yeni benzer-merkezlerini hayata geçirmiş olmalıdırlar. Tek başına meşru hâkim algısının değişimi dahi son derece önemli bir kırılma teşkil etmekle birlikte, bazı hallerde sözde Türkiye Selçuklu üst yönetimine bağlılığın bu kırılmayı geçersiz kılmadığını eklemeliyiz. İkinci olasılık, Türkiye Selçuklularında çevreyi teşkil eden unsurların inanç ve değerlerinin yeni bir merkez teşkil etmek üzere kurumsallaştırılmasıdır. Önceki paragrafta belirttiğimiz ön kabuller her ne kadar bu ihtimalle çelişir görünse de, beyliklerden bir cihan devletinin evrilmesini tetikleyen temel saik, bu türden bir alternatif ideolojinin çeşitli aygıtlar aracılığıyla hayata geçirilmiş olması ihtimalinde aranmalıdır.

Otorite ve meşruiyet perspektifinden ele aldığımızda, söz konusu dönemde Batı Anadolu'da meşru hâkimiyet hakkından söz etmek mümkün görünmediğine göre, konuyu otorite katmanları açısından değerlendirmemiz yerinde olacaktır. Kafadar, XIII. yüzyılın son yıllarındaki Batı Anadolu ucunun Müslüman-Türk tarafı ile ilgili olarak çoklu otorite katmanlarının mevcudiyetini kaydeder ve bunları şu şekilde tasnif eder: “1) Moğol İlhanlıları ve valileri; 2) Selçuklu Sultanlığı; 3) Memlük Sultanlığı (çoğunlukla güneyde ve güneybatıda); 4) Fiziksel olarak sınır bölgelerinde olan fakat gözlerini, kendileri için bir güç temeli oluşturduktan sonra sultanlığa dikmiş tek tük Selçuklu beyleri; 5) Moğollar ya da Selçukluların atadığı ya da en azından sözde tasdik ettiği uç beyleri; 6) Bir önceki kategoride tanımlandığı şekliyle aynı zamanda uç beyleri de olabilen aşiret beyleri; 7) Takipçileri ile birlikte kutsal şahsiyetler; 8) Bey olmak isteyen ve bir kısmı bunu başaran türediler” (Kafadar, 1995: 213-214). Osmanlı İmparatorluğunun kurulmakta olduğu zamanda Anadolu'daki uç beyliklerinin medenî bir hayatın kaynağı olan Türk ve İslâm dünyasının her tarafından gelmiş her sınıftan ve meslekten adamlarla dolu olduğunu kaydeden Barkan ise bunları şu şekilde tasnif eder: İran, Mısır ve Kırım medreselerinden çıkan hocalar, orta ve şarkî Anadolu'dan gelmiş Selçuklu ve İlhanlı bürokrasisine mensup şahsiyetler, muhtelif tarikatların mümessilleri, İslâm şövalye ve misyonerleri diyebileceğimiz dervişler (Barkan, 1994: 11). Geniş Türkmen halk tabanına ek olarak ikincilerin, söz konusu otorite katmanlarından birine yahut diğerine mensup olduğu bir görünüm ile karşı karşıya bulunduğumuz kaydedilebilir.

KARESİOĞULLARININ MERKEZLEŞMESİNDE TEMEL ARGÜMANLAR

Karesioğulları açısından değerlendirdiğimizde, ilgi çekici bir tabloyla karşılaşırız. Karesi Beyliği'nin menşei ile ilgili genel kabul, beyliğin Melik

Danişmend Gazi sülalesinden geldiği yönündedir⁹. Bilindiği üzere Danişmendliler, 1071-1178 yılları arasında Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Malatya ve civarlarında hüküm süren Türkmen hanedanıdır (Özaydın, 1993: 469). Anadolu'da kurulan beyliklerin en büyüklerinden biri olan Danişmendliler, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması açısından önemli hizmetler ifa etmişler ve zaman zaman Anadolu'nun en kuvvetli devleti olan Selçuklulara da bir süreliğine tahakküm altına almışlardır (Özaydın, 1993: 473). Başka bir ifadeyle, hem Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinde önemli bir paydaş olmalarını sağlayan aktif gaza siyasetleri, hem de birinci beylikler devrinde vücuda gelen Anadolu Türk-İslâm siyasal teşekkülleri arasında doğrudan Türkiye Selçuklularını belirli bir dönem tahakküm altına alacak gücü ellerinde bulundurmuş olmaları Danişmendlileri diğer Türkmen beyliklerinden ayırır. Buna bir de kendi zamanında Anadolu'nun en nüfuzlu hükümdarı olan Emir Gazi'nin Abbâsî Halifesi Müstersîd-Billâh ve Büyük Selçuklu Sultanı Sancar tarafından kendisine menşur gönderilmiş (Özaydın, 1993: 470) karizmatik bir hâkim olması eklenmelidir.

Çelişkili görünmekle birlikte, konumuzla ilgili olarak veri sağlayabileceğimiz temel bir kaynak, Danişmendnamedir. Burada çelişkiyi yaratan husus eserin tarih kaynağı olarak değeri tartışmalarından farklı bir boyutundan, yazıya geçirildiği dönem ve hizmet ettiği bilinç inşası serüveninden kaynaklanmaktadır. Destanın ilk olarak Mevlânâ İbn-i Ala tarafından II. İzzeddin Keykâvus döneminde ve onun emriyle yazıya geçirildiği tahmin edilmektedir (Demir, 2004: 18). Kafadar, destan metninin yazılış tarihini “*yönetici hanedanın bu şubesi ile bir zamanlar, özellikle Danişmend ailesinin en güçlü zamanında, Selçuklu hâkimiyetine karşı ciddi bir meydan okumayı temsil eden boyun eğdirilmiş sınır savaşıları arasında uzlaşma sağlandığı bir dönem*” (Kafadar, 1995: 105) olarak niteler ve ekler: “*Mamañih, on üçüncü yüzyılın ilk yarısında, Anadolu Selçuklularını egemenliklerini pekiştirmekteydi. İzlenen bu siyasetin çok önemli bir kısmı, sınır bölgelerinin enerjisini temsil eden unsurlar üzerinde bir yandan denetim kurarken aynı zamanda onların desteğini sağlayarak merkezileşmeyi takip etmekteymiş gibi görünüyor. Bu siyaset uzun vadede başarısız olmuşsa da, Selçuklu ailesinin bazı bireyleri, kâh kişisel özellikleri kâh mevcut şartlar dolayısıyla Türkmen kabileleri ve dervişlerden büyük saygı gördü ve sınır bölgelerinde yaşayan insanların tarihi bilinçlerinde saygın bir yer buldu*” (Kafadar, 1995: 105).

Ocak, Danişmendnâme'nin bazı hususiyetlerini vurgular. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Ünlü bir İslâm gazisi olan Emir Dânişmend'in gaza ve cihad menkıbelerini konu alan destanın kahramanının Türk olması; destanın daha başından itibaren Battalnâme'ye ve Ebû Müslimnâme'ye bağlanmış olması; destan kahramanlarının eski Türk inançlarını yansıtan kimseler değil, halis Sünnî inancına

⁹ Konuyla ilgili mülâhazalar için bkz. Öden, 1999: 5. Öden, “*Tartışmalı olduğu kadar, şimdilik Danişmendli şeceresi ile bağlantısı inkâr edilemeyecek olan Karası ailesi, XI. yüzyılda hüküm sürmüş olan bu Türkmen ailenin bir kolundan gelmektedir,*” yazar. Öden, 2005: 44.

göre yaşayan kimseler olması; destanda savaşan bütün tarafların birbirinin dilini anlaması ve konuşabilmesi; Abbasî hilafet merkezine karşı gösterilen saygı ve bağlılığa yapılan vurgu (Ocak, 1993: 478-479).

Eserin derlenerek yazıya geçirildiği dönem göz önünde tutulduğunda, bu özelliklerin büyük ölçüde yazıya alındığı devrin teamüllerini ve halini ortaya koyduğunu kaydetmemiz mümkündür. Türk fatihlerce İslâm'a açılan bir coğrafyada gaziler arasında dolaşan menkıbelerde (Ocak, 1993: 478) destan kahramanı kendisinden önceki önemli İslâm savaşçılarına bağlanmış olmalıdır. Destanda savaşan tarafların birbirinin dilini anlaması, uçlarda yaşanan kültürel temasların yoğunluğunu anlamamız açısından mühimdir. Destanda görülen din değiştirmek suretiyle gaza yapanlara katılan figürlerin benzerlerini Osmanlı kuruluşunda da tespit edebildiğimizi hatırdaki tutmak, uçlardaki hayatın niteliklerinin ve sınırların geçirgenliğinin sürekliliğini ortaya koymak bakımından önemlidir. Sünnî inanişaya yapılan vurgunun destanın kaleme alındığı merkezin bir değeri olarak mı dâhil edildiğini, yoksa uçlarda da merkezin değerler paradigmasının hâkim olduğuna dair bir ipucu olarak mı değerlendirilebileceği şüphelidir. Bununla birlikte, uçlarda zahirî bir İslâmî cilâ altında eski Türk kültür değerlerinin atalar ve babalar önderliğinde canlılığını sürdürdüğü yolundaki genel kabul, ikinci yaklaşımla çelişmektedir. Abbasî hilafet merkezine duyulan saygıya yapılan vurgunun ayrıca önemli olduğunu belirtelim. Danişmend Emir Gazi'nin hem Sultan Sancar'dan, hem de Abbasî halifesinden menşur almasının, yaşadığı dönemde onun (ya da menşurun tarafına ulaşması bakımından oğlunun) hâkimiyet hakkının meşruiyetini sağlamış olması muhtemeldir. Ancak destanın yazıya geçirildiği dönemde böyle bir vurguya yer verilmesi, meşru hâkim olarak Abbasî halifelerinden onay alan Türkiye Selçuklu sultanlarına bağlılığı ön plana çıkartan bir özellik kazanmış olmalıdır. Bu da yukarıda alıntılıdığımız Kafadar'ın ifadesiyle, sınır bölgelerinin enerjisini temsil eden unsurlar üzerinde bir yandan denetim kurarken aynı zamanda onların desteğini sağlayarak merkezleşmeyi sağlayan bir unsurdur. Bir taraftan en üst mertebede hâkimiyeti onaylayacak figür olarak Abbasî halifesinin belirmesiyle, bundan önce belirttiğimiz Sünnî İslâm anlayışıyla ilgili yaklaşım da bir nebze olsun aydınlanmaktadır. Türkiye Selçuklu sultanlarının bu siyaset teorisini ön plana çıkartırken yalnız merkezleşmeyi değil, aynı zamanda uçların merkezleşmesini de hedeflediklerini varsaymamız mümkün hale gelmektedir. Ancak bu merkezleşme girişimi XIII. yüzyıl ortalarından itibaren Anadolu'da yaşanan kargaşa ortamı dolayısıyla akamete uğramış olmalıdır. Bu kargaşa ortamını tedricen Türkmen beyliklerin teşekkül etmesi izlemiştir.

Teşekkül eden beyliklerin Memlûk devleti ile ilişkileri de, aynı ilişki hattının ikinci aşamasını ortaya koyar. Memlûk Devleti, söz konusu dönemde Ortadoğu'daki en güçlü siyasal örgütlenmelerden biri olan bir Türk-İslâm devletidir. Bu devletin Batı Anadolu beylikleriyle ilişkilerini sıcak tutan bir etken, "*Abbasi Hilafetinin 1258'de Moğollar tarafından sonlandırılmasından bir süre sonra, hilafetin Memlûk hükümdarları tarafından tekrar canlandırılarak Kahire'de Memlûk Devleti himayesinde sürdürülmesidir. Tabii ki bu durum da, çevredeki Müslüman devletlerin*

Kahire'deki Hilafet makamına karşı saygılı olmasını ve muhtemelen gerektiğinde varlıklarını meşrulaştırmak için Memlûk Devleti ile iyi geçinmelerini sağlamıştır" (Kanat, 2005: 171).

Karesi-Danişmendli ilişkilerine dönecek olursak, Zachariadou, Karesioğullarının Danişmendlilerle bağlantı kurmasını, "*geçmişini Anadolu'nun eski bir Türk hanedanıyla bütünleştirerek yüceltmek isteyen bir aile efsanesi*" (Zachariadou, 2000: 253) olarak niteler. Belirttiğimiz üzere, Danişmendli-Karesi bağlantısının gerçek yahut kurmaca olması, konumuz açısından bir önem arz etmemektedir. Ancak bizim için bu türden bir bağlantının pratikteki faydası tartışma konusudur. Zachariadou devamla, "*bu aile efsanesi, Karesi hanedanıyla, Konya Selçuklularından geldiklerini iddia eden Osmanlı hanedanı arasındaki bir rekabeti de ifade ediyordu*" (Zachariadou, 2000: 253) yazar. "*Bu Osmanlı hanedanlık efsanesi, Âl-i Osman'ın bir şekilde eski Selçuklu sultanlarının meşru halefi olduğunu göstermeyi amaçlıyordu. Muhtemelen Karesi Türkleri, sahip oldukları büyük tutkular nedeniyle, Selçuklu egemenliğiyle çekişmiş olan Danişmend Gazi'de yarı-efsanevi bir köken bulmuşlardı*" (Zachariadou, 2000: 253). Selçuklu egemenliği ile çekişmiş, hatta bir dönem devleti tahakküm altına almış bir atadan gelme motifinin, söz konusu egemenliğin aşınmaya uğramasıyla zuhur eden bir siyasal yapıda vurgulanması tabii olmakla birlikte, beyliğin kendi tarihsel sürecinde güç yitimine uğraması ve bölünmesini müteakip, tedricen Türkiye Selçuklu idaresine girdiği ve ailenin de Türkiye Selçuklu hizmetinde bulunduğu açıktır. Dahası, yine Zachariadou'nun ifadesiyle, "*Karesi Türklerinin Çanakkale Boğazında egemenlik kurduğu ve Trakya'ya ilk akınlarını başlattıkları dönemde, Osmanlılar hâlâ Bitinya'nın iç kesimlerinde Bizanslılarla savaşıyorlar ve kıyıya nadiren ulaşabiliyorlardı*" (Zachariadou, 2000: 243)¹⁰. Dolayısıyla, görece daha büyük ve gelecek vaat eden bir beyliğin, kökenlerini kurgulamada henüz gücünü ispat etmiş bulunmayan bir diğer beylikle böyle bir rekabeti göz önünde bulundurması, çok olası görünmemektedir. Bunun yerine, beyliğin, Osmanlılar da dâhil olmak üzere diğer bütün beylikler arasındaki cazibe merkezi teşkil etme rekabetinde, kendilerini tercih edilebilir kılmak adına söz konusu motifi vurguladıkları kaydedilebilir. Bu kaydın şerhi de, Selçuklu egemenliği ile çekişmiş olmanın yanı sıra, gazada öncülüğün ön planda bulunması ihtimalidir. Türkiye Selçuklularından intikal eden bir yönetme hakkı söz konusu ediliyor ise, Danişmendli tarihinin Emir Muhammed'in ölümünden itibaren tecrübe edilen safhası, nihaî tahlilde böyle bir hakkı öne sürmek için ikame edilebilirdi. Sonuçta, bu safhada artık Türkiye Selçuklu hizmetindeki Danişmend ailesi üyeleri söz konusudur.

¹⁰ Zachariadou, devamında şöyle yazar: "Witteck'in ünlü kuramına göre, Osmanlı Devleti'nin varlık nedenini (*raison d'être*) cihad oluşturmaktaydı. Aynı *raison d'être* Karesi Beyliği'ni, Hıristiyanlara karşı sürekli bir savaş yürütebilmek için başka Müslüman ülkelerden savaşçılar çağırarak gücünü arttırmaya itebilirdi; bu da, beyliği bir imparatorluğa dönüştürecek zenginlik ve saygınlığı sağlayabilirdi. Bunun yerine Karesi Beyliği Osmanlılara ilk boyun eğen beylik oldu ve topraklarının ismi korunmakla birlikte, ilk Osmanlı sancaklarından biri haline geldi." Zachariadou 2000: s. 243.

Türkiye Selçuklu Devletine hizmeti kabul etmiş olan Danişmend ailesi mensuplarından olan Zahirreddin İli, I. Gıyaseddin Keyhüsrev devrinde Pervanelik makamında bulunmuştur. Devletin Moğol tahakkümü altına girmesinden sonra bu aileden olup uç beyliğinde bulunmuş olan Kalem Bey ve oğlu Karesi Bey, Bizans sınırındaki diğer uç beyleri gibi İmparatorluğun zararına olarak Batı Anadolu'yu istilaya başlamışlar ve büyük olasılıkla Germiyan kuvvetleri ile beraber Mizya (Balıkesir) mıntikasına girmişlerdir (Uzunçarşılı, 2011: 96). Kalem Bey ile Karesi Bey Bizanslılar'ın Erdek, Biga, Edremit, Bergama gibi şehirlerini fethedip Balıkesir, Bergama ve Çanakkale topraklarının büyük bir kısmına hâkim olmuşlardır (Öden, 2001a: 488). Bundan sonra XIV. yüzyıl başlarında, zaten sözde kalan Türkiye Selçuklu merkezi ile bağlarını koparan beylik tamamen bağımsız bir hale gelmiştir (Öden, 1999: 20).

Günal Öden, insan kaynağı açısından beyliğin elverişli konumunu şu şekilde ifade eder: “*Karesi Bey'in hâkimiyetindeki topraklar Bulgar baskısıyla Rumeli'den, Moğol baskısıyla Anadolu'dan kopup gelen göç dalgalarına son durak olabilecek elverişli bir mekân konumundaydı. Nüfusu artan beylik giderek güçlendi... Karesi Bey topraklarını Küçük Mysia ve Saruhan Beyliği sınırlarına kadar genişletti. Trakya'da uzun süre Bizanslılar'a karşı mücadele veren Ece Halil liderliğindeki Sarı Saltuk Türkmenleri'ni destekledi (1311) ve bu mücadeleden geriye kalan Türkmenler'i ülkesine kabul etti*” (Öden, 2001b: 487). Uzunçarşılı da Karesi Bey'in gerek Moğollardan kaçarak ülkesine sığınan ve gerek Dobriçe'den Ece Halil kumandasıyla gelmiş olan Sarı Saltuk'a mensup Türkmenleri kendi topraklarına yerleştirmek suretiyle bu havalideki Türk nüfusunu arttırdığını belirtir (Uzunçarşılı, 2011: 97). Köseadağ yenilgisinden sonra Türkiye Selçuklu Devletinin bütün işlevlerinin Moğollara geçtiğini ve hatta Moğolların Ege kıyılarına kadar sarkarak halka gözdağı verdiğini kaydeden Dıvıçioğlu, şöyle yazar: “*Özellikle İlhanlı hükümdarı Geyhatu, 1292 tarihinde Karaman, Eşref ve Menteşe beyliklerindeki halka inanılmaz zulüm yaptı. Bu olaylarda Karesi halkı ziyadesiyle ürkmüş olmalıdır. Zira Karesi, Kuman ve Kıpçaklarla doluydu ve Moğollar bu ulustan nefret ediyorlardı*” (Dıvıçioğlu, 2008: 20). Bu dönemde sınır bölgelerinin bağımsızlıklarını koruduklarını ve Konya'dan ayrılıklarının giderek belirginleştiğini kaydeden Wittek, bu bölgelerin cazibe merkezi haline geldiğini vurgular: “*Moğollardan kaçan herkes şimdi uçlara akın ediyordu; yeni efendilerin gözünden düşmüş önde gelenler; ağır vergi yüküne dayanamayarak göç eden köylüler ve kentliler; sürülerinin yağmalanacağından korkarak buralara sığınan göçerler*” (Wittek, 2013: 47). Anlaşıldığı kadarıyla Karesi Bey devrinde henüz teşekkül eden beylik, çeşitli unsurlar için bir çekim merkezi olma özelliği göstermiştir.

Karesioğulları'na ilişkin Ömerî'nin tanıklığı da, Osmanlılar ile mukayese içermesi bakımından bizim için önemlidir. Kayıt şu şekildedir: [Balıkesir Memleketi] *Burası ikinci kuşağın dördüncüsüdür. Bu memleketin sahibi Demirhan bin Karesi'dir. Bunun İli Orhan'ın İli'ne komşu olup kuzeye doğru uzar. Sinop bunun güneyine düşer. Sinop'un yollarından birisi budur. Bu memleketin şehirleri, kaleleri ve askerleri, Orhan İli'ninkinden daha çoktur. Bu memlekette yaşayan*

kişilerin kolları kudret imkân ve uzanma itibariyle daha uzundur. Buranın sahibi sayılamayacak derecede ve kudret ve nimete maliktir. Bu il sahibinin denizde Rumlarla pek çok harbleri vardır. Gemileri denizde rüzgârın önünde sanki uçarak gider. Şehirler o gemilerden titrer¹¹” (Ömerî: s. 198-199).

İbn Battuta'nın aktardığı bilgiler ise Ömerî ile tezatlık içerir. Müellif, kendileri şehre ulaştığında Yahşi Han'ın yaylada bulunduğunu, gelişlerini haber aldığı anda kendilerine yemek sunduğunu ve ona bir elbise gönderdiğini kaydetmekle yetinmiştir. Ancak hiç olmazsa Bergama hâkiminin Han unvanını kullandığını belirtmesi kıymetlidir. Balıkesir hâkimi Demirhan için ise eserinde şu ifadeler yer alır: “*Onda hayır yok. Bu şehri kuran da babasıdır. Bu meymenetsiz oğul zamanında şehir gelişmiş ve nüfusu çoğalmıştır. İnsanlar da hükümdarın dinini [=dünya görüşünü] takip ediyor. Onu gördüm. Bana ipekten mamul bir giysi gönderdi*” (İbn Battuta I: 428-429). İbn Battuta'nın, her ne kadar Demirhan'dan olumsuz bahsetse de, onun zamanında da şehrinin bir çekim merkezi özelliğinde olduğunu kaydetmiş olması da dikkati çeker.

Bu noktada elimizdeki verileri, söz konusu ettiğimiz çoklu otorite katmanları bakımından değerlendirmeden önce kabaca toparlamakta fayda vardır: Karesioğullarının kökenini kesin olarak tespit edemesek de, hiç olmazsa Dânişmendli soyundan geldiklerine dair bir genel kabulü söz konusu edebiliriz. Kaldı ki, uçların doğası ve bu dönemde arz ettiği genel manzara itibariyle, beyliğin üst yönetim mensuplarının tamamının aynı kökenden gelmesi gibi bir zorunluluk söz konusu değildir. Çeşitli unsurlar üzerinde hâkimiyet sağlamada Danişmendli kökeni, kimlik inşasında önemli bir yer tutmuş olmalıdır. Bu kimlik aynı zamanda gazada öncülüğün vurgusudur. Üstelik uçlarda teşekkül ettiğini belirttiğimiz çoklu otorite katmanları arasında da özgün bir yer sağlamaktadır. Tedricen teşekkül eden beyliklerden bazılarında sözde hâkim olarak sultana bağlılık siyaset teorisinde vurgulansa dahi, İlhanlı hükümdarı Argun Han zamanında bu vurgunun yerini birey olarak sultana değil, eski ihtişamlı günlerindeki Selçuklu hanedanına bağlı bulunmuş olmaya bırakmış olması muhtemeldir. Bu bakımdan Karesioğullarının Selçukluların ileri gelen emirlerinden olduğu vurgusu kaynaklarda yer bulmuştur¹². Danişmendli kökeni, Türkiye Selçuklularıyla ilişkide diğer beyliklere nazaran daha farklı bir siyasî söylemi de içermektedir. Danişmendlilerin Türkiye Selçuklularından üstün durumda bulunduğu bir devrin yaşandığını yukarıda kaydetmiştik. Sultan I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra yaşanan kargaşa ortamı sayesinde imkân bulan bu

¹¹ D. Ahsen Batur çevirisinde: “*İkinci şeritte yer alan dördüncü memlekettir. Beyliğin sahibi Demirhan b. Karesi'dir. Toprakları Orhan Bey'in iline bitişiktir ve kuzeye doğru uzanmaktadır. Kasis dağı tam orta kesiminden batıya doğru uzanır. Kuzeyinde Sinop şehri vardır. Sinop'a gidenler bu beyliğin topraklarından geçip giderler. Bu beyliğin kasabaları, kaleleri ve asker sayısı Orhan'ın beyliğindekinden fazladır, halkı da daha güçlü ve daha enerjiktir. Bu ülkenin beyi savaş tecrübesi olan güçlü biridir ve tuzağa düşürülmeyecek kadar uyanıktır. Greklerle sürekli savaş halindedir ve bu amaçla denizde kalabalık bir filosu vardır.*” Ömerî: s. 165-166.

¹² Detaylı bir tetkik için bkz. Öden 1999: s.4 vd.

tahakküm hadisesi, Türkiye Selçuklu sultanlarının otoritesi merkez alındığında olumsuz algılanabilir. Diğer yandan Danişmendlilerin, “*Türklerin Anadolu’ya sağlam bir şekilde yerleşmelerini sağlayan*” (Sümer, 2009: 381) I. Mesud’un tahta oturmasına vesile olmaları, Anadolu Türklüğünün genel tarihinde bu tahakkümün meşru algılanmasına olanak verebilir. Başka bir ifadeyle, daha önce yaşanan bir buhran devrinde devletin gücünü tahkim edecek bir sultanın başa geçmesinde Danişmendlilerin oynadığı rolün, bu kez aşılması mümkün olmayan bir buhran gelip çattığında, onunla ilintili bir yönetici hanedanın meşruiyetine katkıda bulunması ihtimali söz konusudur. Her ne kadar Hülagü’nün Bağdat’a girişiyle Abbasi Halifeliği yıkılmış ve hilafet sönük bir manevî otorite olarak Mısır coğrafyasında ihdas edilmiş olsa da, Emir Gazi’nin menşur gönderilmiş bir gazi olduğu da hatırdan tutulmalıdır. Böylelikle beyliğin tarihsel arka planı, hâkimiyeti sona ermiş bir hanedana yalnız hizmet etmiş olmak değil; o hanedanın hükmettiği sahayı Türk-İslâm yurdu haline getiren gaza faaliyetleri ve hanedanın tarihinin akamete uğraması muhtemel bir dönemde gerek tahta müdahaleleri ile sonraki dönemin olumlamayla hatırlanacak bir sultanın tahta oturmasını sağlamak, gerekse bu kargaşa döneminde Anadolu Türklüğünün önemli bir birleştirici siyasal gücü olmak nitelikleriyle de mücehhezdir. Bu nitelikler beyliğin işgal ettiği coğrafi sahanın avantajlarına eklendiğinde, Karesioğulları uçlara akan Türkmenler için bir çekim merkezi teşkil etmiş olmalıdır.

Bu durumda, varsayımsal olarak Danişmendli bakiyelerinin kendi merkezî sembol, inanç ve değerlerinin ikinci beylikler döneminde yeni bir merkez teşkilinde simgesel kullanımını dile getirmemiz mümkündür. Ancak böyle bir otorite inşasının başarılı olması, gazada öncülüğün sürdürülmesi ve siyasal yapının gücünü pekiştirmesi ile mümkündür. Ne var ki, bu durum gerçekleşmemiş ve beyliğin kısa sürede güç yitimine uğramasıyla, cazbesi azalmıştır.

Günal Öden, Karesioğullarının topraklarının Osmanlılara geçmesiyle, tarihte oynadıkları öncü beylik rolünü bu beyliğe devrettiğini, yetiştirdiği deniz gazilerini onun hizmetin verdiğini belirtir. Bu yönüyle Karesi Beyliği’nin tarih sahnesinden çekilirken Osmanlılara batı kapısını araladığı ve Rumeli’ye geçiş için bir atlama taşı vazifesi gördüğü saptamasında bulunur (Öden, 1999: 91). Bu saptamaya belki şunu da ekleyebiliriz ki, Karesioğulları aynı zamanda gaza motifinin çevrede yeni bir merkez inşa etme açısından kullanımında da önemli rol oynamış olmalıdır. İnalçık, Karesioğullarından Osmanlılara katılımda gazanın önemini vurgular: “*Orhan’ın Karesi Beyliği’ni ülkesine katması ve Osmanlı Devleti sınırlarını Çanakkale Boğazı ve Trakya’ya götürmesi, Osmanlı ilerleyişini yeni bir doğrultuya yöneltmesi bakımından son derece önemlidir. Karesi ülkesinde Ece Bey, Evrenuz (Evrenos), Hacı-İlbeği, Gazi Fazıl gibi beyler güçlü Osmanlı beyinin önderliğinde Rumeli’de gaza seferlerini daha elverişli koşullar altında sürdürebileceklerine inanmış olmalıdırlar. Kroniklerdeki kayıtlar onların, beyliğin*

Osmanlı egemenliğine geçmesinde önemli rol oynadıklarını belirtmektedir” (İnalcık, 2009: 40)¹³.

Beyliğin yönetici tabakasının Danışmendilere akrabalığı tartışması bir yana, hiç olmazsa böyle bir akrabalığın mevcudiyetine dair söylemi var kabul ediyor isek, bu akrabalık bağının gazada öncülük kimliğine payanda yapılmış olması ve Türkiye Selçukluları ile tarihsel ilişki hattının da bu paralelde işlenmesi muhtemeldir.

SONUÇ

Sonuç olarak; bütün boyutlarıyla ele alınması çalışmanın hacmiyle kısıtlanmakla birlikte, Türkiye Selçuklularında merkezî alanın siyaset teorisinin Karesioğulları beyliğindeki tezahürleri üzerinde durmaya çalıştık. Bu teorinin bazı bileşenlerinin Karesioğullarında işlevsel kullanımını düşündüren veriler söz konusudur. Ek olarak, Türkiye Selçuklu hanedanının tarihsel süreci üzerinde etki kapasitesini haiz bir soydan gelme argümanı, meşruiyeti temellendirmede güçlendirici bir vurguya sahip olmuş olmalıdır. Ancak esas siyaset teorisi, gazada öncülüğe yapılan vurgu üzerinedir ki, Karesioğulları bu fonksiyonu icra etmekle ön plana çıkmışlardır. Ne var ki, beyliğin tecrübe ettiği tarihsel süreç bu olanağı da kısıtlamıştır. Söz konusu argümanların aşınması beyliğin de aşınmaya uğraması ve çözülmesinin muhtemelen tetikleyicisi olmuştur. Bu çözülme ise gazanın bayraktarı olarak beliren Osmanlıların merkezleşmesinde rol oynamış olmalıdır. Yeni beliren bu merkezin değerler sisteminde, gaza faaliyeti inanç ve değerlerin tecessüm ettiği bir etkinlik olarak belirmiştir.

KAYNAKÇA

Ahmed bin Mahmud (1977). *Selçukname*. C. II, Hazırlayan: Erdoğan Merçil, İstanbul: Kervan Kitapçılık.

Aksarayî (2000). *Müsâmeretü'l ahbâr*. Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara: TTK.

Anderson, B. (2009). *Hayali cemaatler, milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. Çev. İskender Savaşır, 5. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1994). *Kolonizatör Türk dervişleri*. İstanbul: Hamle Yayınları.

Çakmak, M. A. (2003). Anadolu Selçuklu Devleti emirlerinden Saadeddin Köpek'in siyasi entrikaları. *60. Yılında ilim ve fikir adamı Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman'a armağan* içinde (ss.271-279). Yayına Hazırlayan E. Semih Yalçın, Ankara: Elektronik Basım Yayım Sanayi ve Ticaret Ltd Şti.

¹³ İnalcık, Batı Anadolu'da gaza-ganimet seferleri için kaynaşan gazilerin, siyasi gelişmelerin temel faktörü olduğunu da kaydeder. İnalcık, 2009: s. 40, dn. 55.

Demir, N. (2004). *Dânişmendnâme*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Duverger, M. (1982). *Siyaset sosyolojisi, siyasal bilimin öğeleri*. Çev. Şirin Tekeli, 2. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları.

El-Ömerî (2014). *Türkler hakkında gördüklerim ve duyduklarım, mesâlikul ebsâr*. Çeviri ve Notlar: D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.

Emecen, F. (2016). *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu beylikler dünyası*. 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Erdem, İ. (2003). Sahib-i Divan Şemseddin Cüveyni'ni Anadolu'ya gelişi, yeni Moğol rejiminin kurulması ve sonuçları. E. Semih Yalçın (Yayına Hazırlayan), *60. Yılında ilim ve fikir adamı Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman'a armağan* içinde (ss. 331 – 339). Ankara: Elektronik Basım Yayım Sanayi ve Ticaret Ltd Şti.

Ersan, M. (2010). *Türkiye Selçuklu Devletinin dağılışı*. Ankara: Birleşik Kitabevi.

İbn Battuta (2000). *İbn Battuta seyahatnamesi*. C. I, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, İstanbul: YKY.

İbn Bibi (1996). *el evamirü'l ala'ie fi'l umuri'l ala'ie (Selçuk name)*. Hazırlayan: Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İnalçık, H. (2009). Batı Anadolu'da yükselen denizci gazi beylikleri, Bizans ve Haçlılar. İdris Bostan, Salih Özbaran (Ed.) *Başlangıçtan XVII. yüzyılın sonuna kadar Türk denizcilik tarihi I* içinde (ss.31-47). İstanbul: Boyut Yayıncılık.

Kafadar, C. (1995). *İki cihan âresinde, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu*. Çev. Ceren Çıkm, Ankara: Birleşik Yayınevi.

Kanat, C. (2005). Memlûk Devleti'nin Batı Anadolu Beylikleri ile olan münasebeti. *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu: Bildiriler* içinde (ss. 166-173). 19-20 Ekim 2004, Editör: Necdet Hacıoğlu, Yayına Hazırlayan: Nahide Şimşir, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Basımevi.

Karateke, H. (2005). *Legitimizing the order: the Ottoman rhetoric of state power*. Leiden: Brill Academic Publishers.

Kesik, M. (2000). Cenâbî'ye göre Türkiye Selçukluları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (36), 213-259.

Ocak, A. Y. (1993). Dânişmendnâme. *TDVİA*, 8, 478-480.

Öden, Z. G. (1999). *Karası Beyliği*. Ankara: TTK.

Öden, Z. G. (2001). Karesi Bey. *TDVİA*, 24, 487-488.

Öden, Z. G. (2001a). Karesioğulları. *TDVİA*, 24, 488-489.

Öden, Z. G. (2005). Karesi ve ilk zamanları. *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu: Bildiriler* içinde (ss. 42-45). 19-20 Ekim 2004, Editör:

Necdet Hacıoğlu, Yayına Hazırlayan: Nahide Şimşir, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Basımevi.

Özaydın, A. (1993). Danişmendliler. *TDVİA*, 8, 469-474.

Shils, E. (2002). Merkez ve çevre. *Türkiye Günlüğü*, Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, (70), 86-95.

Sümer, F. (2009). Selçuklular (Anadolu Selçukluları / tarih), *TDVİA*, 36, 380-384.

Turan, R. (1995). *Türkiye Selçuklularında hükümet mekanizması (vezir ve divan)*, İstanbul: MEB.

Uzunçarşılı, İ. H. (1994). Ondört ve onbeşinci asırlarda Anadolu Beyliklerinde toprak ve halk İdaresi. *Belleten*, C. II, Sa. 5/6, Nisan 1938, Ankara: TTK, 99-106.

Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. 6. Baskı, Ankara: TTK.

Werner, E. (1986). *Büyük bir devletin doğuşu, Osmanlı feodalizminin oluşma süreci*. Çev. Orhan Esen, Yılmaz Öner, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Witteck, P. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşu*. Çev. Fatmagül Bertay, 3. Baskı, İstanbul: Pencere Yayınları.

Yücel, Y. (1991). *Anadolu Beylikleri hakkında araştırmalar, C. 1: Çobanoğulları Beyliği, Çandaroğulları Beyliği, Mesalikül Ebsar'a göre Anadolu Beylikleri*. Ankara: TTK.

Zachariadou, E. A. (2000). Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki rakip devlet. Elizabeth A. Zachariadou (Ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389) içinde* (ss. 243-255). Çevirenler: Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova, , 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 21.04.2017
Yayına Kabul Tarihi: 01.10.2018
Online Yayın Tarihi: 26.12.2018
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.307465

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 20, Sayı: 4, Yıl: 2018, Sayfa: 603-619
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

**TANZİMAT, HAYIRSEVERLİK VE KADIN:
FILLES DE LA CHARITÉ RAHİBELERİNİN OSMANLI
İMPARATORLUĞU TOPRAKLARINA GELİŞİ VE İSTANBUL'DAKİ İLK
YILLARI**

Ceren Gülser İLİKAN RASİMOĞLU*

Öz

Bu makale, Filles de la Charité isimli Fransız hemşirelik cemaatine mensup rahibelerin Osmanlı topraklarına gelişlerini konu etmektedir. Adı geçen rahibeler, diğer isimleriyle sörler, Fransa'da Saint Vincent de Paul tarafından kurulan Lazarist tarikatına bağlı olarak çalışmaya başlamış, 19. Yüzyılın değişen dünyasının bir parçası olmaya karar vermişler ve misyonerlik faaliyetleri gereğince Doğu misyonlarını Çin, İran, Osmanlı gibi topraklarda sürdürmeye başlamışlardır. Makale Fransız kaynaklarından ve cemaatin kendi yıllıklarından (Annales de la Congrégation de la Mission et des Filles de la Charité) istifade edilerek sörlerin İstanbul ve İzmir'e gelişlerinin genel anlamda küreselleşme ve Osmanlı İmparatorluğu özelinde de Doğu sorunu, kapitülasyonların genişlemesi ve Tanzimat ile mümkün olabildiğini iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Misyonerlik, Katolik Cemaati, Tıp Tarihi, Tanzimat, Filles de La Charité.

**TANZİMAT, CHARITY AND WOMAN:
THE ARRIVAL OF THE FILLES DE LA CHARITÉ TO THE OTTOMAN
STATE AND THEIR EARLY YEARS IN ISTANBUL**

Abstract

This article deals with the arrival of members of the French sisters, Filles de la Charité, founded as a nurse community, into the Ottoman lands. The said sisters, which began to work under the Lazarist order established by Saint Vincent de Paul in France, decided to become part of the changing world of the 19th Century and as part of their missionary activities, to carry out the Eastern missions in lands such as China, Iran and Ottoman. The article claims that the arrival of the sisters to Istanbul and Izmir could be

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

İlikan Rasimoğlu, C. G. (2018). Tanzimat, hayırseverlik ve kadın: Filles de la Charité rahibelerinin Osmanlı İmparatorluğu topraklarına geliş ve İstanbul'daki ilk yılları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (4), 603-619.

* Dr. Öğr. Üyesi, Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0001-7586-4813, cerenilikan@gmail.com

possible through globalization, the Eastern question, the expansion of capitulations and the Tanzimat, by an analysis of French sources and the community's annuals (Annales de la Congrégation de la Mission et des Filles de la Charité).

Keywords: *Missionary Activities, Catholic Community, History of Medicine, Tanzimat, Filles de La Charité.*

GİRİŞ

Antik dönemde hemşirelik hizmetlerinin verildiği yerler, haneler, bilinen ilk eğitilmiş hemşireler ise Hipokratik dönemde hizmet vermiş olan erkeklerdi. Bu kişiler hekimlere asiste ediyor, kadınlar ise evlerde hasta bakıyordu. Antik Hindistan'da da erkek olan hastane hemşireleri ilaç yapımı ve uygulamasını da bilen kişilerdi. Antik Roma'da ise hasta bakımı askerlerin elindeydi. Bilindiği kadarıyla 4. Yüzyıl sonlarında kadınlar genellikle manastırların ve hayırseverlik kuruluşlarının yanına kurulan ve imparatorların ve ileri gelenlerin fonlamasıyla ayakta kalan Bizans hastanelerinde hemşirelik yapıyordu. 1043 senesinde Aziz Benediktus'un fermanıyla Kudüs civarındaki Aziz Lazarus Hastanesi'nde sağlık hizmeti vermek üzere bir tarikat kuruldu. Burada Hospitalier Şövalyeleri, St Jean Şövalyeleri, Töton Şövalyeleri ve Aziz Lazarus Şövalyeleri hemşirelik yapmıştı (Yıldırım, 2014: 18-20).

Kadınların hemşirelik hizmeti vermesi ise *Filles de la Charité* (Yardımsever Rahibeler Cemaati) ile kurumsallaştı. Bu cemaate bağlı sörlerin temel cerrahi bilgileri vardı, aralarından bazıları bisturi gibi aletler kullanmaktaydı. Sörler özellikle hastanelerin kadın koşullarının hekimi durumundaydılar. Bunun sebebi bu koşullara bekâr cerrah çırağlarının girememesiydi. Sörler ayrıca pansuman ya da lapa uygulamaları da gerçekleştirmekteydi. Fransız Devrimi'nin ardından 1792'de faaliyetlerine son verildi ve bir kısmı giyotinle idam edildi fakat daha sonra idari işlerden ve tıbbi müdahaleden uzak durmaları kaydıyla sadece hasta bakımıyla ilgilenmelerine yeniden izin verildi (Yıldırım, 2014: 21-22).

Bu makale, *Filles de la Charité* cemaati mensuplarının Osmanlı topraklarına gelişlerini ve İstanbul'daki ilk yıllarını konu etmektedir. Adı geçen rahibeler, diğer isimleriyle sörler, Fransa'da Saint Vincent de Paul tarafından kurulan Lazarist tarikatına bağlı olarak çalışmaya başlamış, 19. Yüzyılın küresel yapısına adapte olma arzusu ve misyonerlik faaliyetleri gereğince Doğu misyonlarını Çin, İran, Osmanlı gibi topraklarda sürdürmeye başlamışlardır. Makale Fransız kaynaklarından ve cemaatin kendi yıllıklarından (*Annales de la Congrégation de la Mission et de la Compagnie des Filles de la Charité*) istifade edilerek rahibelerin İstanbul ve İzmir'e gelişlerinin genel anlamda küreselleşme ve Osmanlı İmparatorluğu özelinde de Doğu sorunu, kapitülasyonların genişlemesi ve Tanzimat ile mümkün olabildiğini iddia etmektedir.

FILLES DE LA CHARITÉ CEMAATI

17. Yüzyıl'ın ikinci yarısı, Fransa'da hayırseverlik faaliyetlerinin zirveye ulaştığı bir dönemdi: 29 hastane cemaatinin 20 tanesi 14. Louis döneminde açılmıştı. 18. Yüzyılda da şifa dağıtan kadın cemaatlerinin varlıkları azalmamış; *Filles de la Sagesse, Filles de la Charité, Soeurs de Nevers, Soeurs de Chartres* gibi cemaatlerin başını çektiği bir yayılma dönemine girilmişti (Diebolt, 2013: 7). Ortaçağ'da pek çok hastanede hizmet veren hemşire cemaatleri Ortaçağ'ın sonunda gözden düşmüşler ve 1600'lere gelindiğinde neredeyse yok olmuşlardı; onların yeniden canlanmaları büyük ölçüde Vincent de Paul'ün çalışmalarının sonucuydu.

Taşradaki halkın genellikle ya rahiplerden uzakta bulduklarını ya da rahiplerle irtibat imkanlarının kısıtlı olduğunu, dolayısıyla dini propagandanın uzak olduklarını gözlemleyen Saint Vincent de Paul 1625'te Lazarist cemaatini kurmuş; hem coğrafi (Korsika, Madagaskar gibi) hem de toplumsal (mahkumlar, dilenciler, kürek esirleri, askerler gibi) olarak uzak olan herkese yakınlaşmayı görev edinmişti (Jones: 1989: 91). Clicity papazlığı döneminde saray eşrafı ile yakın ilişkiler kurarak 1617'de *Dames de la Charité* (Yardımsever Kadınlar Cemaati) isminde bir topluluk oluşturup aynı ve nakdi yardım toplamalarını sağlamış; bir Dominiken manastırında eğitim almış olan Louise de Marillac ile de bu buluşmalar sayesinde tanışmıştı. 1633'te Louise de Marillac bir şifa ekibi kurmak için Saint Vincent de Paul'e bağlanmış ve *Filles de la Charité* ismiyle bilinen hemşirelik cemaati ortaya çıkmıştı (Diebolt, 2013: 8).

Bu sörlere genellikle yoksul toplumsal gruplardan geliyordu ve tüm iyi hastanelerin talep ettiği saymanlık, personel idareciliği, gündelik ev işleriyle uğraşma ve temel hasta bakımı türü işleri sorunsuzca yerine getirebiliyorlardı. Bu hemşirelik tipi hem ruhban sınıfına hem de laik çevrelere hitap edebiliyordu. Cemaat kısa süre içerisinde tüm ülkede faaliyet göstermeye başladı ve kendisine benzeyen pek çok cemaate ilham kaynağı oldu. Bu cemaatler hemşirelikten eğitime, ev bakımına kadar pek çok işe kendilerini adanmışlardı (Jones, 1989: 38).

Sörlere hem hastanelerde hem de hastaların evlerinde bakım hizmeti vermeye başladı. Hasta bakımının dışında rahibelerin tıbbi görevleri de bulunmaktaydı. Çalıştıkları kurumlarda hastane eczanesini işletiyorlardı. Dolayısıyla sörlere geliş ile beraber, 16. Yüzyıla kadar varlığı sürdürebilmiş olan hastane idarecileriyle eczacı loncaları arasındaki ittifak artık son bulmuştu. Sörlere bazı temel cerrahi bilgilere de sahiptiler, içinde bistüri ve benzeri cerrahi aletler olan bir kutu taşımaktaydılar. Aslında hekimlere tabi olsalar da en azından ilk yıllarda hekim ve cerrahlara ait işleri yapabiliyorlardı. Kendilerini çırak statüsünde olan cerrahlardan daha üst konumda görmekte; özellikle bekar olan cerrah çıraklarını kadın koşullarından uzak tutmakta, pansuman yapmak ya da lapa koymak gibi temel cerrahi işlemleri kendileri yapmakta, yemeğin pişirilmesi ve dağıtımını yetkisini de üstlenmekteydiler (Jones, 1989: 15). Böyle bir cemaate dahil olmak, pek çok kadının sahip olamadığı sorumluluk ve etkiyi veriyordu. 1789'a gelindiğinde neredeyse tüm hayırsever kurumlarda bu tür kadınlar çalışmaktaydı.

Sörler cemaatin ilk zamanlarında “yoksul hastaların hizmetkârları” olarak da anılıyordu (Jones, 1989: 90).

Fransız yoksul bakımının niteliğini oluşturan şey hastane finansmanının hayırseverlik güdüsüyle belirlenmesi; bakım sistemlerin önemini belirleyen şey ise *Filles de la Charité*'nin etkinliği idi. Devrim zamanı zarar görmüşler ve hedef haline gelmişlerdi ama Napoleon'un gelişiyle beraber yeniden eski güçlerine kavuşmuşlardı (Jones, 1989: 6). Osmanlı İmparatorluğu'na gelişi ise kapitülasyonların niteliğinin değişmesi ve Tanzimat'ın getirdiği yenilikçi ortam ile beraber, Fransa'da Devrim sonrası dini cemaatlerin yeniden itibar kazanıp siyasete eklenerek Avrupa dışına çıkmaları sonucu gerçekleşecekti.

KAPİTÜLASYONLAR, TANZİMAT VE FRANSIZ-OSMANLI İLİŞKİLERİ

Kapitülasyonlar en genel anlamıyla bir ülkedeki yabancılara verilen imtiyazlardır; Osmanlı özelinde ise “bir ülkedeki yabancılar” ifadesi “Osmanlı tebaası olmayan Avrupalılar” anlamında kullanılmaktaydı (Tulasoğlu, 2015: 252). Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan Batı dünyası ile buluşmasının vesilesi Akdeniz'di (Abulafia, 2011), yabancı tüccarlar en karlı bölge olduğundan Akdeniz çevresine yerleşmek için çaba gösteriyorlardı. Osmanlılar da yeni fethettikleri bölgelerdeki yabancı tüccar kolonilerinin imtiyazları iptal etmemiş, tersine kendi siyasi ve mali çıkarlarını da gözeterek bu imtiyazların geliştirilmesini sağlamışlardı (Tulasoğlu, 2015: 252).

1536'da Fransızlara tanınan kapitülasyonlar ile diğer devletler için de örnek teşkil edecek bir ikili ilişki tesis edilmişti (Yorulmaz, 2000: 698). Bundan sonra sefaretin koruması altında Fransız dindarları için bir hane kurulacak ve hem Fransız tebaası için hem de imparatorlukta Hıristiyanlar için dini işlevlerin yerine getirilmesine izin verilecekti (Piolet, 1902-1903: 49). 1604, 1673 ve 1740 tarihli kapitülasyonlarda himaye konusu giderek genişletilmişti. Örneğin 20 Mayıs 1604'te kabul edilen kapitülasyonun 4 ve 5. Maddelerinin hükümleri Fransa'ya Katolikleri himaye hakkını açıkça vermekteydi. Bunun ardından tüccarlara yardım edecek konsolosluklar açıldı ve himaye hakkı bu konsolosluklar vasıtasıyla kullanılmaya başlandı (Haydaroğlu, 1990: 14-15). Diğer bir deyişle, Avrupa elçilikleri, kendilerine verilen imtiyazları, kendileri için çalışan Osmanlı Hıristiyan tebaası için de geçerli kılmaktaydı. 1675'te İngiltere'ye, 1718'de Avusturya'ya tanınan imtiyazların devamı, 1768-1774 Savaşı'nın ardından bu sefer Rusya için gelmişti. 3. Selim döneminde aynı haklar elçiliklerin vilayetlerdeki konsolosluklarına da verildi (Berkes, 2002: 152).

18. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nin karşısına çıkan sorunlar sonucunda Fransa, özellikle 1740 Kapitülasyonu ile Osmanlı İmparatorluğu içindeki en imtiyazlı devlet haline gelmişti (Yorulmaz, 2000: 699). Bu kapitülasyonlar, daha evvelden Katolikler ile ilgili konulara müdahil olan Venedik ve Cenovalıları geri plana atarak Fransız elçilerini hakim duruma getirmişti. Kilise mensuplarının

dertleri merkeze Fransız papazlar vasıtasıyla iletmeye başlandı, bu durum da giderek Fransız tüccarlarının Balkanlar'a ve Yakın Doğu'ya yerleşme eğilimini arttırarak Latin Kilisesi'nin nüfuzunu daha evvelden görülmedik coğrafyalara ulaştırdı (Frazee, 2009: 80).

Osmanlıların verdiği kapitülasyon hakkında faydalanarak Osmanlı topraklarına adım atan ilk Katolik misyonerler İstanbul'a gelen Cizvit rahipleriydi. Beyoğlu ve Galata Katolikleri Papa'dan İstanbul'a birkaç misyoneri göndermesini istemişti, bunun üzerine de beş rahip 8 Kasım 1583'te gelmişti (Bozkurt, 2011: 135). 18 Kasım 1583'te Galata Saint-Benoît Manastır ve Kilisesi'ne yerleşmişler ve burada bir okul açarak faaliyetlerine başlamışlardı. 1586'da bir salgın hastalıktan ötürü bu mektep kapanmış ve ancak 1609'da Saint Benoît ismiyle yeniden faaliyete geçebilmişti. Osman Nuri Ergin'in, Saint Michel Lisesi öğretmenlerinden Frère Imbert Stanislas'ın notlarından aktardığına göre bu okula anne babalar da çocuklarıyla birlikte derslerden istifade etmekteydi (Ergin, 1977: 769-770).

Daha sonra diğer Katolik misyonerleri de Osmanlı topraklarına gelmeye başladı.¹ Fransa ve diğer Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğu içindeki topluluklar ve özellikle Hıristiyanlar üzerindeki himaye hakkını kullanmaktaydılar. Fransızlar Doğu'daki Latin Katolikleri, vakıflarını, okullarını, dispanserlerini, hastanelerini ve benzeri kurumları himaye yetkisini kapitülasyonlardan aldıklarını ifade etmekteydi (Yorulmaz, 2000: 702).

Katolik misyonerlerin Doğu ve Ortadoğu'ya ilk geliş amaçları buradaki Hıristiyanları Katolikliğe ihtida ettirmektir, Müslümanların zaten kitlesel olarak din değiştirmeleri beklenmiyordu.² Misyonerler Hıristiyanları ancak yeterince gençken tanıdıklarında ve onlara pratik fayda sağladıklarında bunun mümkün olabileceğini düşünüyordu. Okullar ve hastaneler bahsedilen stratejiye son derece uygun düşüyordu ve Katolik rahibelere de alan açıyordu. Fransa'nın devletle organik bağlı olan misyonerleri olan Lazaristler'e bağlı olarak hareket eden *Filles de la*

---

¹ Bunlardan bazıları Convantyonel Dominicain rahipleri, Capucin'ler, Observant'lar, Riformati'ler, Lazarist'ler, Filles de la Charité rahibeleri, Ecoles Chretiennes rahipleri, Notre Dame de Sion rahibeleri, Gürcü Katolik rahip ve rahibeleri, İtalyan Ivrea rahibeleri, Fransiscaine rahibeleri, Dominicaine rahibeleri, Assomption rahibeleri, Assomption rahipleri, Calais'li Fransiscaine rahibeleri, Mariste rahipleri, Petits Soeurs des Pauvres, Soeurs de l'Immaculée Conception de Lourdes ve Saliesienler'di (Bozkurt, 2011: 136, dipnot 28).

² Misyonerler genellikle Hıristiyan milletlerin arasında yaşamaktaydı (Davison, 2016:139). Ayrıca İslam'dan din değiştirmeye yönelik tutum, her iki yöndeki din değiştirmelere eşitlikle davranmaya meyyal bir tutum değildi. Bunun bir örneği 1876'da Selanik'te gerçekleşmiş, bir Bulgar kızı Selanik'e gelip yetkililere Ortodoksluktan İslam'a geçtiğini ifade etmişti. Şehirdeki bazı Yunanlılar din değiştirmesini önlemek için onu kaçırdığında öfkeli bir Müslüman kalabalık onu aramaya çıkmış ve Türk valiyle birlikte bir camiye sığınan Fransa ve Alman konsoloslarını öldürmüştü (Davison, 2016: 187).

Charité'nin Osmanlı topraklarına ilk gelen sörler olması bu bakımdan şaşırtıcı değildi (Burrows, 1986: 115).

Daha 19. Yüzyıl başlamadan, kapitülasyonlar yabancıların Osmanlı topraklarında güvenle dolaşmalarının ötesinde bir anlam taşımaya başlamış, bundan yararlananları hukuken özellikli bir statüye kavuşturmuş, hatta bu nedenle Osmanlı tebaası olan gayrimüslimler arasında pek çok kişi yabancı konsolosluklara başvurarak onların korumaları altına girmeye başlamıştı (Tulasoğlu, 2015: 257). Kapitülasyonların uygulamasındaki bu değişim, devletlerarası güç dengesinin değişiminin bir işaretiydi. Akdeniz ticaretinin rekabetçi doğası kapitülasyonlar rekabetini de en başından beri beraberinde getirmiş ve Osmanlı özelinde İngiltere ile Fransa'nın konsolosluk ve tüccarlarının statülerini devamlı genişletmeye çalışmalarıyla sonuçlanmıştı (Eldem, 2006: 283-334). Fransa'nın 19. Yüzyıl boyunca Doğu'da ticarete düşüş yaşarken Fransızcanın hala en çok konuşulan ve yazılan yabancı dil olması ve nihayetinde Tercüme Odası'nda Fransızca bilgisinin elzem olması, bu güç dengesinin bir işaretiydi (Burrows, 1986: 110).

Kapitülasyonların hacmi genişlerken, Osmanlı İmparatorluğu "yeni nizam" olarak adlandırılan bir döneme giriyordu. Tanzimat, "reformların süreklileşmesi ve yoğunlaşması" anlamına geliyordu. Tanzimat, "bir yandan yaklaşan çöküş tehlikesini haber veren bir buhranlar dönemi, bir yandan da yenilenişe delalet eden bir reformlarda hızlanma dönemi." (Findley, 2011: 40). Değişimin temel niteliği, evrensel hukuk sistemini getirmesiydi. Düzenlemelerin ana hatları 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 1856 Islahat Fermanı ve 1876 Kanun-ı Esasi'ydi. Yeni kanunların temelinde Ceza Kanunu (1840, 1851 ve 1858), Ticaret Kanunu (1850, 1863), Mecelle (1870-77), Arazi Kanunu (1858) gibi kanunlar vardı ve ortaya çıkışları nizami mahkemeler ağının ortaya çıkışıyla eş zamanlıydı. 1838 Serbest Ticaret Anlaşması ile beraber düşünüldüğünde Tanzimat aynı zamanda hem kamuda hem özel sektörde modern iktisadi ve finansal kurumların da ortaya çıkışı anlamına geliyordu: Böylelikle İstanbul, İzmir, Selanik gibi liman kentleri giderek zenginleşiyordu (Toprak, 1992: 62).

Kapitülasyonlar gereğince, imparatorlukta yaşayan Hıristiyanların hamisi olabilmek için o ülkede yaşayan yabancı statüsünde olmak gerekiyordu; dolayısıyla Osmanlı gayrimüslimleri ile Batı arasındaki iletişim, bu ahidnameler vasıtasıyla kurulabiliyordu (Burrows, 1986: 112). Bu da, Fransa'nın Osmanlı topraklarındaki etkisinin önemli ölçüde misyonerler vasıtasıyla ortaya konması anlamına geliyordu. Fransa Hükümeti'nin sörleri, yani Müslüman kadınların aksine sokaklarda serbestçe dolaşacak, hasta bakacak olan kişileri göndermesinin tam da Tanzimat Dönemi'ne denk gelmesi "Müslümanların ülkesi"nin artık daha güvenli ve Batılı fikirlere daha açık olduğu yönündeki düşüncenin bir sonucuydu. Oysa bahsi geçen kadınlar bir yandan heyecan içindeydilerse de bir yandan da kendilerini İstanbul'a taşıyan gemide karşılaşacaklarının bilinmezliğinden ötürü kaygılarla boğuşmaktaydılar (Glutz-Ruedin, 2014).

Paris'teki Lazaristler'in genel sekreteri, iki cemaatin 1843 ve 1874'te başrahibi olan M. Etienne'e İstanbul'dan 25 Mart 1854 tarihinde yazmış olduğu mektupta Doğu bölgesi sorumlu rahibi M. Boré de Tanzimat'ın yarattığı ve Osmanlı'yı oluşturan milletler arasında yaratılacak güvene dayalı ortamdan bahsediyordu. 2. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı ilga etmesinin, sultanın artık cami dışında Müslümanları değil sadece tebaasını gördüğü anlamına geldiğini ve bu bakış açısının önemli bir değişim olduğunu yazıyordu. Abdülmecid'in Tanzimat reformlarının da her ne kadar o zamana kadar kısmen özerkliğini koruyabilmiş bölgelerde ilk anda tepkiyle karşılanmış olsa da ulusal birliğe doğru ilerleyen bir yol açtığını düşünüyordu. Bu konuda henüz rüştünü ispat etmediğini düşündüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eğitime ihtiyacı olduğunu, burada *Providence*'a (*Filles de la Charité* sörlerinin Saint Benoît'da kurmuş oldukları hane) görev düşüğünü ifade ediyordu. Lazarist rahipler ilkokul çağındaki her din ve millettan çocuğun eğitimi ile ilgilenirken, rahibelere düşen görev rahiplere düşen eğitim hizmetini kız öğrencilere sunmanın dışında genç hanımlara dikiş nakış gibi el işleri öğretmek, pansuman yapmak ve hasta ziyaretleri gerçekleştirmektir (Annales 19, 1854: 133-178).³ Saint Benoît'nın müdürü M. Leleu de Avrupalıların Doğu'da eskiye göre daha rahat hareket etme fırsatından İstanbul'da kız ve erkek çocukların hem ahlaki hem dünyevi eğitimi için okullar açmak için kullanmıştı (Dr. Verrollot, 1857: 78).

RAHİBELERİN OSMANLI İMPARATORLUĞU TOPRAKLARINA GELİŞİ

Ekim 1789'da Fransız hükümeti kilisenin tüm malvarlığına el koydu, 1790 Anayasası tüm misyoner cemaatleri dağıttı ve kilisenin imtiyazlarını elinden aldı, bu durum en çok Fransız Capucinler'i ve Lazaristler'i etkileyecekti. Yine de Fransız Ulusal Meclisi ve onu takip eden hükümetler misyonerlik faaliyetlerini, dini cemaatlerin Doğu'da Fransa'yı temsil etmesinden ötürü bütünüyle ortadan kaldırmaktan imtina etmişlerdi. Paris'ten konsolosluklara gönderilen talimat, misyonerlerin mümkünse yerlerinde kalmaları yönündeydi (Frazee, 2009: 204). Devrim sonrasında Fransa'da Lazarist cemaati yeniden sağlık, eğitim ve yardım hizmeti verme hakkı kazandı. Özellikle bir rahibe adayı 1830'da Bakire Meryem'i gördüğünü iddia edince de sörlerin takipçisi daha da arttı ve 19. Yüzyıl boyunca kadınların mensubu olduğu en büyük cemaat haline geldi; 1823-24'te 2000 olan sayısı 1861'de 7000 kişiye ulaşmıştı. Cemaat liderleri artık kadın ve erkek mensuplarıyla beraber kıtalar ötesi misyonlarda faaliyet göstermek istiyordu (Curtis, 2012: 90).

³ Cemaatin yıllıkları olan *Annales de la Congrégation de la Mission* metinde bundan sonra *Annales* olarak kısaltılacak ve cilt ve yıl numarası ile beraber verilecektir. Dolayısıyla metnin içindeki ifade « *Annales de la Congrégation de la Mission* »; Cilt 19; 1854: 133-178 »i ifade etmektedir.

19. Yüzyıl başına kadar dünya üzerinde çok az sayıda kadın misyoner bulunmaktaydı. *Filles de la Charité* rahibeleri Devrim'e kadar İtalya ve Polonya'dan daha uzağa gitmemişti. Devrim sonrasında ise kadın cemaatlerin sayısı birden arttı: Bu cemaatler Devrim'in ortadan kaldırdığı manastır tarikatlarının yarattığı boşluğu dolduruyordu. 1800-1880 arasında 400'e yakın aktif cemaat ortaya çıkmıştı ve 1861 sayımlarına göre Fransa'da 90,000 cemaat üyesi kadın vardı (Langlois, 1984: 38). Aslında sörler Fransa taşrasında geliştirdikleri hayır örgütlenmesi biçimini gittikleri yerlere taşımışlardı: Bu da açları doyurmak, eğitimsizleri eğitmek, yoksullara yardım etmek ve hastaları iyileştirmek şeklinde özetlenebilirdi (Curtis and Dorothée, 2010: 5-8).

Sörleri Osmanlı topraklarına gönderme fikri Fransa kendisini Ortadoğu'ya gönderdiğinde Osmanlı ile ilgilenmeye başlamış olan M. Etienne'e aitti. Sörlerin üstlendikleri faaliyetler arasında eğitim, sadaka dağıtımı, sağlık hizmetleri, hasta ve yoksullara yapılan ev ziyaretleri, yetimlerin ve sokak çocuklarının bakımı bulunmaktaydı. Bu faaliyetler, Lazarist rahipler de dahil olmak üzere erkekler tarafından yerine getirilmiyordu zira kadınların girebildiği alanlara erkeklerin girmesi mümkün değildi (Curtis, 2012: 90-92). Aslında sörleri Doğu'ya gönderirken akıllardan geçen sadece eğitimle ilgili işler yürütmek ve bölgenin akil insanları ancak elli kadar genç kızın toplanabileceğini söylemişlerdi. Hatta kimileri bu girişimi pervasızca bulmuştu (Annales 10, 1845: 8).

1835'te, Fransa'da Maliye Bakanlığı bir proje vasıtasıyla başta İstanbul ve İskenderiye olmak üzere Doğu ve Fransa'yı deniz yolu ile birbirine bağlamaya çalışıyordu. Bunun için biri Marsilya-İstanbul arasında (bu hat İzmir'den de geçiyordu), diğeri ise Pire'yi İskenderiye'ye bağlayan iki hat oluşturulmuştu (Berneron Couvenhes, 2007: 43-44). Özellikle 1830'lu yıllarda demiryollarının çalışması, gemiciliği tehlikeye atmış ve Fransa'da *Messageries Royales* (daha sonra *Messageries Nationales*)'in faaliyetlerini yeniden düzenlemelerine sebep olmuştu. 1838'e kadar, demiryollarının tehdidi çok da ciddiye alınmamıştı ama hükümetin demiryollarını teşvik politikaları, deniz taşımacılığı firmalarının 1840'lı yıllarda tehlike altında olduklarının farkına varmalarıyla sonuçlanacaktı (Berneron Couvenhes, 2007: 66-67).

Fransız sörler de İstanbul ve İzmir'e bu gemilerle gelmeye başlamışlardı. İlk ikisi henüz ihtida etmiş Protestanlardı. Çırağılığa kabul edilmek için fazla yaşlıydılar. Bu soruna bir çözüm bulabilmek için sörlerin İstanbul'da Lazaristler'e bağlı olarak bir kız okulu açmaları önerildi. Paris'te birkaç ay eğitim aldıktan sonra 1 Temmuz'da yola çıktılar, 4 Temmuz 1839'da İstanbul'a ulaştılar. 21 Kasım 1839'da da 7 sör de Marsilya'dan İzmir'e doğru yola çıktı. 4 Aralık'ta bu grup İzmir'deki yoksul çocukları eğitmek üzere geldi. Sör Siviragol'un yanına Saint-Méen'de de yardımcısı olan Sör Vincent, Sör Grouhel'in yanına ise Sör Baltimore, Sör Gignoux, Sör Barry ve Sör Mirza (son ikisi İzmirliydi) verildi (Annales 8, 1842: 5-6). Bu tarihten sonra sörlerin sayısı her geçen yıl aratacaktı.

İzmir’de birkaç gün içinde bir eczane, derslikler ve dikiş odası yapıldı. 21 Ocak’ta derslikler ve dikiş odası 100’den fazla kız için çalışmaya başlamıştı. Gelmelerinin ertesi günü İzmir sokaklarında sanki Fransadalarmışçasına serbestçe dolaştıklarını, her din ve mezhepten insanın evine girip çıkabildiklerini ve bu evlerde hayret ve saygı ile karşılandıklarını yazıyorlardı. Sör Siviragol ve Sör Vincent 8 Aralık 1839’da İstanbul’a geçerek Sör Tournier ve Sör Oppermann’a katıldı; son ikisi tarikatın kıyafetlerini elde ederek tarikata intisap ettiler. İstanbul’da kurulan yetimhane 10 çocukla faaliyete başladı. Bu sayı önce 24, sonra 60 ve 1842 itibariyle 100’e çıktı. Gündüzlü öğrenci sayısı ise 150’yi bulmaktaydı (Annales 8, 1842: 10).

Rahibelerin bölgeye gelişleri uzun süredir arzu edilmekteydi. Lazaristler’in nazarında Osmanlı topraklarında gençlerin eğitimi gereksiz görülüyor, genç bir kadının hiçbir şey bilmemesi genel bir kural olarak düşünülüyor, yoksullar her tür sefilliğe maruz kalıyordu. Lazaristler Osmanlı topraklarında yoksullar için hastane, hospiz, yetimhane gibi kurumların var olmadığını düşünüyor ve hem bu eksikliği giderecek hem de dini hizmetler verebilecek rahibelerin bu memlekete faydalı olacaklarına inanıyordu. Bugüne kadar şartlar elverişsiz iken Osmanlı son birkaç yıldır değişim içindeydi ve hayırseverlik faaliyetlerine kapılarını aralamıştı (Annales 5, 1839: xi-xii).

1 Mayıs 1840’ta Paris’ten 6 sör daha yola çıktı ve Marsilya’ya ulaştı. Üçü (Sör Lavéran, Sör de Roys ve Sör Coste) İstanbul’a geçti, diğer üçü (Sör Aveilhé, Sör Reyssset, Sör Leroux) ise İzmir’e gitti Sör Siviragol 1840 senesinde hayatını kaybedince onun yerine Belçika’daki Dinant Hanesi’nden Sör Lesueur onun yerine gönderildi. 1 Mayıs 1841’de daha evvelden Paris’te görev yapmış olan Sör Briquet de Sör de Merlys ile beraber İstanbul’a varmak üzere yola çıktı. Aynı gemide İzmir’e gidecek olan Sör Vilatte, Sör Gélas ve Sör Gosselet de vardı. 21 Ağustos’ta altı sör daha yola çıktı: İstanbul’a gelenin ismi Sör Labat, İzmir’e gelenlerinkiler ise Humbert, Ruello, Lequette, Lavirotte, Gillot ve Jaume idi. Son dördü Sör Gosselet’nin yanına geldikten sonra Yunanistan’a, Santorini’ye yeni bir kurum açmaya gitmişlerdi. İstanbul misyonunu tamamlamak için iki sör daha gönderildi: Villeneuve ve Saché. Santorin’e gidecek olan ve isimleri Bourgade ve d’Aussac olan iki sörle beraber 11 Nisan 1842’de İstanbul’a geldiler.

Nihayetinde 1842 itibariyle İstanbul’daki hane 13 sörü barındırıyor, 100 yetimi yatılı olarak yetiştiriyor, üç gündüzlü sınıfında 400 çocuğa eğitim veriyor, çocuklara atölyelerinde iş öğretiyor, hastalara bilabedel ilaç sağlanan bir eczaneyi işletiyorlardı. Bir Fransız hekim haftada bir ücretsiz yoksul hasta bakıyor ve eczaneden sorumlu iki sör her din ve milletten hastayı evinde ziyaret ediyordu. Bina kilisenin bitişiğindedi ve sörler öğrencilere ayinlerde eşlik ediyordu. Misyonerler ise çocuklara ilmiyal öğretiyor, günah çıkartıyor ve ilk komünyonlarını mümkün kılıyorlardı (Annales 8, 1842: 12-16).

“GALATA’NIN HEKİMELERİ” VE HASTA BAKIMI

İstanbul’daki Lazarist başrahip M. Leleu’nün 18 Haziran 1840’ta Paris’teki rahibelerin genel sekreterliğine yazmış olduğu mektupta verdiği bilgi, İstanbul’daki sörlerin Fransa’dakilerin (başta dua olmak üzere) yaptıkları işlerin küçük ölçekli versiyonlarını yapmakta oldukları yönündeydi. Örneğin Paskalya’da 80 civarı genç kız siyah kıyafetlerini girmiş, gruplar halinde ayrılmış ve ellerinde Meryem Ana ve Azize Filemon’un heykelleri ile hazır bekliyordular. Bu, sörlerin kıyafetlerinin İstanbul’da halk arasında gözükmemesinin ilk örneğiydi. Osmanlı kadınlarından farklı giyinışleriyle ilgi çekmişlerdi (Annales 9, 1843: 198-200).

Bir kere İstanbul ve İzmir’e yerleştikten sonra sörler öncelikli olarak dispanser, hastane ve ev ziyaretleri ekseninde hasta bakımı; yatılı ve gündüzlü okullar ve yetimhanelerde eğitim ve mesleki eğitim alanında da atölye kurup işletmek görevlerini üstlenmişlerdi. Paul Imbert İstanbul’daki Fransız kurumlarını sayarken *Filles de la Charité*’nin yönettiği ve 1500 öğrenciye sahip 12 adet kurum olduğunu söylemekteydi. Bunlar okullar, eytamhaneler, yetimler için işleyen atölyeler, kreşler, hastaneler, dispanserler, huzurevleri ve hasta bakımevleriydi (Yorulmaz, 2000: 712). 15 yıl sonra cemaat İzmir, İskenderiye, Beyrut ve Şam’da da haneler kurdu, bunların hepsi hızla büyüdü. Bu yıllarda cemaatin Latin Amerika ve Çin’de de faaliyetleri vardı fakat odak noktası yine de Osmanlı’ydı (Curtis, 2012: 89). Rahibeler Mısır’da da 1844’ten itibaren İskenderiye Avrupa Hastanesi’nde, 1847’den itibaren Beyrut’ta, 1856’dan sonra İran’da, 1886’dan sonra Filistin’de de çalışmışlardı (Yorulmaz, 2000: 714).

Yeni bir kente geldiklerinde yaptıkları ilk iş bir okul ve bir hastane ya da klinik açmaktı. Bu ikisi *Filles de la Charité*’nin temel misyonlarını oluşturuyordu (Curtis, 2012: 93). Aynı zamanda bir hemşirelik okulu ve atölye de oluşturuyorlardı. Bu atölyelerde yaşı büyük olan kızlar para karşılığında da yapabilecekleri çamaşırcılık, iğne işi, yapma çiçek imalatı gibi işleri öğreniyorlardı. Fransa’da olduğu gibi ev ziyaretleri de önemliydi. Sadece hasta bakımı ve aynı yardım dağıtımını değil aynı zamanda evlilikleri düzenlemek, ihtiyacı olanlara iş bulmak ve çocukların okula gitmelerini garanti altına almak için de sıklıkla uygulanıyordu. Örneğin İzmir’de rahibeler Türk, Yahudi ve Ermeni evlerini haftada bir kere ziyaret ediyordu. M. Etienne’e göre İstanbul’da da rahibeler sokakta rahatça gezebiliyordu (Yorulmaz, 2000: 714). Dr. Verrollot İstanbul’daki sörler için de aynı bilgiyi vermektedir: Yoksulların yaşadığı mahallelerde rahatlıkla dolaşmakta, Müslüman, Yahudi ve Protestan ve Katolik Hristiyanların evlerine girip çıkmaktaydı (Dr. Verrollot, 1857: 79).

Müslüman, Hristiyan ve Yahudi evlerine erişimlerinin olması, kadın misyonerlerin daha evvelden sadece erkek rahiplere açık olan bölgelere davet edilmelerinin temel nedeniydi. Ev ve aile dini ve kültürel hayatın merkezi kabul edildiğinden dini faaliyetlerde kadın ve çocukların esas aktörler olarak görülmesi doğal karşılanıyordu. Özellikle Müslümanların oturduğu haneler nüfuz edilemez görüldüğünden hem Protestan hem Katolik misyonerler kadınlara özel rol

atfediyordu (Curtis, 2010: 170). Kadın olarak, dini cemaatlere mensup kadınların varlığı, rahiplere kıyasla, daha az rahatsız ediciydi. Dolayısıyla 19. Yüzyıl Fransa'sında misyonların kadınlar tarafından yoğunlukla gerçekleştirilmesi hem siyasal olarak hem yarattıkları imaj açısından anlamlıydı (Curtis and Dorothée, 2010: 9).

İlk yıllarında sadece kendi hanelerinde hizmet veren sörlere M. Etienne'in de ısrarıyla Pera ve Galata sokaklarına çıkmaya başlamışlar ve hasta ve yoksul bakımıyla Müslüman halktan da kabul, hatta ilgi görmüşlerdi (Piolet, 1902-1903: 74-75). Yatılı ve gündüzlü olarak okuyan Katolik, Rum, Ermeni, Musevi ve Müslüman kız çocuklarının sayısının giderek artıyordu fakat hayirevi çok ağır geliyordu. Küçük kızlar yoksullara dağıtılacak olan kıyafetleri dikiyordu. Kızlar ailelerinden aldıkları paranın da büyük kısmını yoksullar ve tutsaklar için ayırmaya çalışıyorlardı. Bir veznedar ve bir sekreter tayin edildiğinden, düzen sağlanabiliyordu. Bir Fransız hekim haftada üç kere ücretsiz olarak hasta bakmaya hayirevine geliyordu, üstelik üç gün, yoksulların taleplerini karşılamaya yetmiyordu. Kendi şifa bulan kişi, başka hastaları getiriyordu (Annales 9, 1843: 203-211).⁴

Haftada birkaç kere, her biri beş altı saat süren ziyaretler yapıyorlar; evlerde ziyaretle beraber aşı da yapıyor, onlarla beraber iki hekim ücretsiz olarak hasta bakıyordu. Sörlere pansuman yapıyor ve aralarında genç ve yaşlı her inaniştan günde en az yüz elli, kimi zaman iki yüz civarında hastaya bakıyorlardı. Hastaların çoğu doktordan ziyade sörlere bakımını talep ediyordu. M. Leleu bu durumun Doğu'da tıbbın gizemli ve doğaüstü olarak algılanmasından kaynaklandığını düşünüyordu: Sörlere en onmaz vakaları getiriyorlardı. Bu arada İstanbul'daki Katolik cemaat sörlere ittifaka girişmiş, iki çekiliş organizasyonu yapılmış ve hem diploması hem de üst sınıf mensuplarının dikkatleri çekilmiş ve aynı organizasyonun bir sonraki sene de tekrarlanmasına karar verilmişti (Annales 10, 1845: 7-13).

Sörlere verdiği en temel hizmetlerden bir tanesi, hastane hizmetiydi. Hasta bakımı faaliyetinin amacı Fransız hastaları ve düşkünleri ücretsiz, denizcileri ufak bir ücret karşılığında bakmaktı. Kendilerine ait hastaneleri olmayan yabancılar da buradan istifade edebiliyordu (Annales 13, 1848: 568). Sörlere önce 1845'te kendi *Providence* evlerinde 10-12 yatak kapasiteli küçük bir hastane tesis etmişlerdi. Verilen hizmet, hastanın gelir durumuna göre ücretsiz ya da ücretliydi (Roche, 1989: 91). Taksim'de, 1720'de kurulmuş olan Fransız Deniz Hastanesi'nin yanında, eski veba hastanesi de 1840'ta Galata'daki St Georges Hastanesi'ni de içine alacak şekilde yeniden düzenlenmişti. 1843'te Fransız sefiri vasıtasıyla buranın sörlere verilmesi talep edilmişti. Ağustos 1845'te Montpellier Dükü sörlere tesislerini ziyaret ederek ancak yarım düzine hastaya bakabildiklerini

⁴ İstanbul'daki misyonerlerden M. Fouregay'ın ifadesine göre sörlere tarafından eğitilen kızların sayısı 1843'te 400 olmuştu ve önemli bir kısmı Rum'du (Annales 10; 1845: 29).

görünce bu talep yeniden dile getirilmişti. Sefirin eşi Bayan Bourquenet hastanenin idaresinin alınması konusunda ısrarcı olunca 1840'ta Fransız hükümeti Fransız denizciler için tesis edilmiş ve daha evvelden de Polonyalı göçmenleri misafir etmiş olan hastanenin binasını satın almıştı. 1846'da Montpensier dükü İstanbul'u ziyaret ettiğinde Fransız sefiri Baron de Bourquemey'e hastaneyi sörlere tahsis etmesini tavsiye etmişti. Bu tavsiyenin kabulüyle beraber kimsesiz çocukların bakımına yönelik hizmetlere hastan bakımı ile eğitime yönelik hizmetler de eklendi. Sörlerin gelişinden önce çok az sayıda hastaya bakabilen hastanenin hasta sayısı giderek arttı: Başlangıçta 12 olan yatak sayısı 70'e kadar çıktı (Gilbrin, 1977: 142).

15 Haziran 1846'dan itibaren sörlere bilfiil Taksim Fransız Hastanesi'nde görev almaya başladı. 1846'da hastane 75 hasta kabul etti. Bir sene sonra her milletten 245 hastaya bakılmaktaydı. Genel olarak bakılan hasta sayısı 20-30 civarındaydı. 1847'de hastanenin dispanseri yoğunlaştı ve sörlere tarafından 540 hasta ziyareti gerçekleştirildi (Roche, 1989: 92). 1848 kolera salgını hastanenin boşaltılmasına sebep oldu zira binaları iyi havalandırılmıyordu (Gilbrin, 1977: 142).

Galata dispanseri sörlere ve bölge halkı için büyük önem taşıyordu. Ev ziyareti ve aşı uygulaması yapılıyor, günde 150-200 hastanın bakılıyordu. 1842-53 yılları arasında dispanserde toplam 669,762 kişi muayene edilmişti. Bu kişilerin 442,910'u erkek; 226, 852'si kadındı. 130,916 kişi de evinde bakılmıştı (Dr. Verrollot, 1857: 78-84). 1845'te 300'den fazla hastaya üç sörlere tarafından pansuman yapılıyordu. Onlara bir kadın eczacı ve hekimler eşlik etmekteydi. 1847-48'de tüm biçimlerde bakım alan kişi sayısı yılda 70,000'i buldu 1849'da 60,000 hasta dispanserde tedavi edilmişti. Eczane için ise çoğu Türk olmak üzere rakam günde 500 civarındaydı (Roche, 1989: 92-93). Dispanserde tedavi gören erkeklerin çoğunluğunu Rumlar, dörtte birini Türk ve Ermeniler, kalanını da Frenk ve Yahudiler; kadınların ise yarısını Türkler, beşte birini Yahudiler, biraz daha azını Ermeniler 500-600 kadarını Frenkler oluşturuyordu. Fransız Hastanesi'nin içinde bir başka dispanser açılsa ihtiyaç karşılanabilirdi (Annales 11, 1846: 132-133).

Sörlere Lesueur hasta bakımı işinin çok verimli olduğunu söylüyordu. Bu durumu bir yandan hasta bakımının her millet karşısında sohbet ve eğitimin kapılarını açmasından dolayı sevindirici buluyor, bir yandan da çok fazla kişinin başvurmasından dolayı (o ay için 6-7000 kişinin geldiğini iddia ediyordu) da ürkütücü olarak görüyordu. Sörlere sokakta dolaşırken Müslüman kadınlar ateşleri olduğunu işaret ederek onların yollarını kesiyor, erkekler onları hastalarına götürürken en iyi kıyafetlerini giyiyor, çocuklar onları « tabibe » (*les médecines*) diye çağırıyorlardı. Günde 300'den fazla hasta bakmalarına rağmen, başvuru sayısı bakabileceklerinden fazla olduğundan büyük kısmını geri çevirmek zorunda kalıyorlardı. Bu nedenle Paris'ten takviye istiyordu (Annales 10, 1845: 40-41). Sakinlerinin Müslüman ve Yahudilerin oluşturduğu bir köye sörlere gittiğinde yırtık

pırtık kıyafetler içindeki insan fakirhanelerinden çıkıp « işte Galata'nın hekimleri ! » diye bağıyorlar, meydana toplanıyorlar, kadınlar iyileşmeleri için çocuklarını getiriyorlardı (Annales 11, 1846: 347). Sör Merlin bir kişinin dişini, diş çekmeyi bilmediğini ve bilen sörü beklemesini söylemesine ve hastaya ağrıkesici vermesine rağmen onun ısrarı üzerine çekmek zorunda kalmıştı. Hasta “hepiniz âlimsiniz, hepiniz hekimsiniz” diyordu (Annales 14, 1849, 682).

15 Haziran 1846'da 6 sör Pera'ya gelmişti. 1846 yılı sonunda hastanede 75 hasta bakılmış, 22 Haziran'da dersler başlamış ve ilk günlerde 30 olan öğrenci sayısı Temmuz ayı sonunda 162 olmuştu. Ekim ayının sonunda 12-15 kadar kolera vakası olmuş, bunların 4'ü hayatını kaybetmişti (Annales 13, 1848: 567-573). Yıllık 800 frank'a bir ev kiralamışlardı. Dersler için iki sör davet etmek gerekmişti ve 1847 yılı boyunca üç sör sadece derslerle ilgilenmişti. Sörlerin baktığı hiç Türk kız çocuğu yoktu. Dispanserden sorumlu olan sör de yokluktan şikâyetçiydi. Buraya çok fazla Türk geliyordu: 1847 yılı boyunca her tür işlem için gelenlerin sayısı 11,552 iken ev ziyaretlerinin sayısı ise 540'tı (Annales 13, 1848: 574-577). Mayıs 1848'ten itibaren önce Türk hastanelerini, sonra Fransız Hastanesi de dahil diğerlerini koleralılar doldurmaya başlamıştı. Mayıs'tan önceki aylarda da birkaç vaka görülmüştüse de bu seferki tam bir salgındı, hastanede bulunduğu herkesi kırıp geçiriyor, yakaladığını birkaç saat içinde öldürüyordu. Hekimler dar ve havasız olduğundan hastaneyi boşaltmışlardı, geriye sadece sörlere ve evsiz yatakları kalmıştı. Sörlerin tek yapabildiği ise hastaneyi elden geldiğince temiz tutmak olmuştu. Hiçbiri şimdilik hastalığa yakalanmamıştı (Annales 13, 1848: 578-579).

Eylül ayında bir fırtına ve sağanak atlatılmış, yeni bir ev kiralanmak zorunda kalınmıştı. Bu yeni evden hasta ziyaretleri yapılmaya başlanmış, kolera vesilesiyle köylülerle ve civarda yaşayanlarla tanışılmıştı. Hastaların yanına gitmek uzun sürüyordu çünkü çoğunlukla yürüyerek, bazen atla, karşı kıyıya geçilecekse de kayıkla gidiliyordu. Çoğunlukla karşılaştıkları şey sefalet ve terk edilmişlik oluyordu. Gittikleri yerlerde itibar görüyor, kahve gibi küçük hediyelerle karşılanıyorlardı. En çok minnettarlık gösterenler Türklerdi. Askerler de dispanserlerine rağbet gösteriyor ve hastalarına baksınlar diye sörlere kışlarına davet ediyor ve yolda onlara eşlik ediyorlardı (Annales 14, 1849: 682-688). 1849 yılına gelindiğinde dispanserde çoğunlukla Türklerin oluşturduğu 58,426 kişi, revirde ise 12'si Türk olmak üzere 95 kişiye bakılmıştı. Gerçekleştirilen ziyaret sayısı 10,372'ye; yardım ulaştırılan kişi sayısı ise 47,450 kişiye varmıştı. 450 öğrenci yatılı ve gündüzlü olarak eğitiliyor, 22 yetime ve 25 kimsesiz çocuğa bakılıyordu (Annales 15, 1850: 333).

YETİMLER, KİMSESİZLER VE CEMAATLER: EĞİTİM

Hasta bakımı ve atölyelerin dışında sörlere İstanbul'da üstlendikleri bir diğer iş, eğitimi. M. Leleu Ocak 1846 yılında merkeze gönderdiği Türkiye, Yunanistan ve İran Raporu'nda sörlere faaliyetlerini de özetliyordu. Bu tarih

itibariyle İstanbul ve İzmir’de iki okul açılmıştı, buralarda Fransızca öğretilmekteydi fakat 350’şer kişilik kapasiteleri ihtiyacın altındaydı. Galata’daki mevcut okula Pera’daki çocuklar mesafeden dolayı gidemiyordu. Burada açılacak yeni bir okuldaki istifade edilebilirdi (Annales 11, 1846: 118).

Ermeni ve Rumların Fransızca öğrenmek için şevkleri takdire şayandı. Capucin’lerin sadece İtalyanca eğitim veren bir okulları olmadığından onlar da çocuklarını bu okullara göndermek istiyordu. Fransızca Osmanlı İmparatorluğu’nun resmi Avrupa diploması dili olduğundan, bu dili öğrenen reaya mensubu tercüman olarak kolaylıkla iş bulabiliyordu. Sörlerin okullarından çıkan pek çok genç bu şekilde iş bulabilmişti. Aynı kolaylıklar ticaret hayatı için de geçerliydi. Deniz yollarının gelişmesi ve Osmanlı iç yasalarının esnekleşmesi ticareti canlandırıyor ve gündün güne Rumlar ve Ermeniler Fransızcaya daha fazla ihtiyaç duyuyorlardı. Keza, Mehmet Reşit Paşa gibi Fransızca’yı yerinde tatbik eden aydınlar vasıtasıyla Müslümanlar arasında da dil yaygınlaşıyordu (Annales 11, 1846: 119-120). Keza sörlerin ve Fransız hükümetinin İstanbul’un burjuvazisiyle ilişkilerini sağlamlaştırdığı görülmektedir. Her yıl hayır için çekiliş yapılmakta ve bu çekilişe Fransız sefiresinden padişahın damadına kadar pek çok kişi katılmaktadır. 1846 çekilişi için sadrazam Mustafa Reşid Paşa katılmama gerekçesini sunan Fransızca bir mektup göndermişti Üstelik o yıl, toplam 450 hediye arasında Fransa Kraliçesi’nden gelen bile vardı (Annales 11, 1846: 342-343).

Sörlerin İstanbul’daki okullarında 130 yatılı, yaklaşık 300 gündüzlü öğrenci eğitim alıyordu. Başka bir muhitte bulunuyor olsalardı bu rakam daha bile artabilirdi. Su anda buldukları yer kalabalık, yerel halkın yoğun olarak yaşadığı, deniz ulaşımının merkezi bir yer olarak hayır işlerine uygun bir yer olsa da Frenkler için çok uygun değildi. Fransız Hastanesi’ne yerleşmeleri ve burada yeni bir okul açmaları durumunda bu sorun aşılabilirdi (Annales 11, 1846: 123). 18 Ağustos 1847’de sörlere Bebek’te bir kurum açtı, burada 6 sör vardı ve burada hem hastalara hem yetimlere bakılıyordu. Sörlerin idaresine geçer geçmez, Pera Fransız Hastanesi’ne ek olarak bir başka okul daha açıldı. Burada da ders yılı başladığında 2 tanesi Yahudi olmak üzere çeşitli dinlere mensup 162 çocuk vardı. 1847’de çocuk sayısı 275 idi. 1850’de Galata, Bebek ve Pera’da 715 kız eğitim alıyordu, yatılı sayısı 160’tı (Roche, 1989: 101).

Hem Bebek’te hem de İzmir’de yeni kurulan kolejlerde eğitimi Fransız üniversite seviyesine yaklaştırmak, aynı zamanda ülkenin ihtiyaçlarına da cevap vermek hedefleniyordu. Bebek Koleji’nin öğrenci sayısı 1844’te 45’ten 70’e, 1845’te ise 100’e çıkmıştı. Amaç, devletin dragomanların bu okullardan yetişmesiydi. Bu nedenle müfredatı Osmanlı-Avrupa diplomatik ilişkilerini içeren bir tarih dersi konması gündeme getirilebilirdi. İstanbul’daki matbaada Fransızca, Latince, İngilizce, İtalyanca, Yunanca, Ermenice ve Ermenice-Türkçe eserler basılıyordu. Halihazırda baskıda Fransızca-Yunanca bir sözlük, öğrenciler için alıştırmalar, bir Fransızca-Türkçe gramer özeti, Yunanca bazı dini eserler ve

Annales'in girişi vardı. İstanbul'da 300 küçük kıza ücretsiz olarak eğitim veriliyor, 180 kıza da giyecek yardımı yapılıyordu. 130 yatılı kızın 50'si yetimdi (Annales 11, 1846: 126-133). Gündüzlü okulu 4 sınıf ve 1 dikiş atölyesinden oluşuyordu. Öğrencilere öncelikle dil öğretiliyor, onun ardından ahlak ve Hristiyanlık öğretiliyordu (Annales 11, 1846: 186-188).

Bebek'teki okula hem bölgenin Katolik çocukları hem de bazı Ermeni çocuklar gidiyordu. 15 kadar Rum kıza da aileleri tarafından okula yazdırılmıştı fakat kısa bir süre sonra Rum rahiplerinin talepleri üzerine buradan ayrılmışlardı. Bu öğrencilere ek olarak az sayıda yetim kız da kabul edilmişti. Bölgede yaşayan yoksullar, hatta Boğaz'ın karşı yakasında yaşayanlar buradaki dispansere getiriliyorlardı (Annales 13, 1848: 16-17).

SONUÇ

Fransız misyonerleri büyük sayılarla Osmanlı topraklarına girmeye ancak 1860'lı yıllarda başladılar. Bunun önemli sebeplerinden birisi Fransa-Lübnan arasındaki ipek ticaretinin bu dönemde başlaması ve Fransızların çıkarlarının bu alanda yoğunlaşmasıydı. Bir diğer sebebi ise Fransa'daki gelişmelerle ilgiliydi: Yüzyıl ortalarına kadar Fransız rahip ve rahibelerin, kısmen 1848 devrimi sonrasında burjuvazinin ruhban sınıfına verdiği itibarın artışıyla bağlantılı olarak, misyoner faaliyetlere bürünme isteği yoktu (Burrows, 1986: 115-116). *Filles de la Charité* özelinde konuşulursa, kendi istatistiklerini düzenli olarak tutmaya ancak 1920'li yıllarda başlamışlardı (Thobie, 1966: 387).

Dolayısıyla bu makalede bahsedilen dönem, Fransa merkezli bir kadın misyonerlik cemaatinin Osmanlı topraklarında ilk kabul görmeye başladığı yılları anlatmaktadır. Cemaatin yıllıklarından ve mensuplarının anlatılarından yola çıkıldığında; eğitim hizmetleri açısından İstanbul gayrimüslimleri, sağlık hizmetleri açısından ise tüm İstanbul halkı arasında görülen ihtiyacın kısmen karşılanmaya çalışıldığı görülmektedir. Rahibelerin varlığı, Fransa merkezinin hedeflediği ve de kapitülasyonların müsaade ettiği biçimde, erkeklerin giremediği alanların Fransız dindarlarına açılmasıyla ve her milletten Osmanlı tebaasının bu hizmetleri talep etmesiyle sonuçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Annales de la Congrégation de la Mission, Vincentian Journals and Publications.

Abulafia, D. (2011). *A great sea: A human history of the mediterranean*. Oxford University Press.

Berkes, N. (2002). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Berneron Couvenhes, M. F. (2007). *Les Messageries Maritimes: l'Essor d'une grande compagnie de navigation française, 1851-1894*. Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne.

Bozkurt, A. (2011). Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri himaye hakkı ve bunun sona ermesi. *Tarih Dergisi*, 52 (2010 / 2), 123-150.

Burrows, M. (1986). 'Mission civilisatrice': French cultural policy in the Middle East, 1860-1914. *The Historical Journal*, 29 (1), 109-135.

Curtis, S. (2010). *Civilizing habits: Women missionaries and the revival of French empire*. Oxford University Press.

Curtis, S. & C. Dorothée (2010). A la découverte de la femme missionnaire. *Histoire, Monde et Cultures Religieuses*, 4 (16), 5-18.

Curtis, S. A. (2012). Charity begins abroad: the filles de la charité in the Ottoman Empire. O. White and J. P. Daughton (Der.), *In God's Empire: French missionaries and the modern world* içinde (ss. 89-108). New York: Oxford University Press.

Davison, R. (2016). *Osmanlı-Türk tarihi (1774-1923) Batı etkisi*. Alfa Yayınları.

Diebolt, E. (2013). Prémices de la profession infirmière: de la complémentarité entre soignantes laïques et religieuses hospitalières XVIIe - XVIIIe siècle en France. *Recherche en Soins Infirmiers*, 113 (2), 6-18.

Eldem, E. (2006). Capitulations and western trade. S. N. Faroqhi (Der.), *The Cambridge history of Turkey III: The later Ottoman Empire, 1603-1839* içinde (ss. 283-334). Cambridge University Press.

Ergin, O. N. (1977). *Türkiye maarif tarihi cild 1-2*. İstanbul: Eser Matbaası.

Findley, C. (2011). Tanzimat. R. Kasaba (Der.), *Türkiye tarihi, modern dünyada Türkiye cilt 4: 1839-2010* içinde (ss. 37-69). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Frazer, C. A. (2009). *Katolikler ve sultanlar: Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923*. Küre Yayınları.

Gilbrin, E. (1977). Les médecins français et les filles de la charité dans les hôpitaux de Constantinople; communication de la société française de l'histoire de la médecine. *Histoire des Sciences Médicales*, 11 (3), 141-151.

Glutz-Ruedin, B. (2014). *Hirondelle d'Allah: une cornette en mission au pays des sultans*. Editions Saint-Augustin.

Haydaroğlu, İ. P. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı okullar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Jones, C. (1989). *The charitable imperative: hospitals and nursing in Ancien Regime and Revolutionary France*. London and New York: Routledge.

Langlois, C. (1984). Le Catholicisme au féminin. *Archive de Sciences Sociales des Religions*, 57 (1), 29-53.

Piolet, J. B., Ed. (1902-1903). *La France au dehors: les missions Catholiques Françaises au XIXème siècle, missions d'Orient*. Paris: Librairie Armand Colin.

Roche, M. (1989). *Education, assistance et culture françaises dans l'Empire Ottoman (1784-1868)*. İstanbul: Les Editions Isis.

Thobie, J. (1966). Les intérêts français dans l'Empire Ottoman au debut du XXème siècle étude de sources. *Revue Historique*, 235 (2), 381-396.

Toprak, Z. (1992). Modernization and commercialization in the Tanzimat period: 1838-1875. *New Perspectives on Turkey*, 7, 57-70.

Tulasoğlu, G. (2015). Tarihın tarihsizleştirilmesine örnek olarak Kapitülasyonlar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 32 (2), 249-263.

Verrollot, D. (1857). Notice historique sur les institutions Françaises de charité publique à Constantinople. *Gazette Médicale d'Orient*, 1 (5), 77-84.

Yıldırım, N. (2014). *Savaşlardan modern hastanelere Türkiye'de hemşirelik tarihi*. İstanbul: Vehbi Koç Vakfı.

Yorulmaz, Ş. (2000). Osmanlı-Fransız ilişkileri çerçevesinde Osmanlı topraklarında açılan Fransız kültür kurumları ve bunların meşruiyet kazanması (19. Yüzyıl-20. Yüzyıl başları). *OTAM*, 11, 697-768.

Yayın Geliş Tarihi: 26.10.2017
Yayına Kabul Tarihi: 09.11.2018
Online Yayın Tarihi: 26.12.2018
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.346859>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 20, Sayı: 4, Yıl: 2018, Sayfa: 621-653
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE’DE ONLINE KOMPULSİF ALIŞVERİŞ DAVRANIŞI ÜZERİNE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Ece ARMAĞAN*
Eren TEMEL**

Öz

Teknolojide yaşanan gelişmeler ve tüketici tercihlerindeki değişimlerle beraber internet üzerinden yapılan ticari faaliyetler son derece hız kazanmıştır. Türkiye’de online alışverişin payı toplam ticari faaliyet içerisinde giderek büyümekte, işletmeler, tüketiciler ve devlet açısından daha fazla önem kazanmaktadır. Online alışveriş yapan veya bu potansiyele sahip tüketiciler işletmelerin hedefi haline gelmiştir. Türkiye için özellikle son 10 yılda hacmi büyümüş olan online alışveriş pazarı, akademik çalışmalar için yeni ve üzerinde durulması gereken bir olguyu oluşturmaktadır. Madalyonun diğer yüzünde, online alışverişin olumsuz bir yanı olarak kompulsif davranışa dönüşebilmesi çalışmanın kaynağını oluşturmaktadır. Çalışmada online alışveriş faaliyetinde bulunan tüketiciler hedef alınmıştır. Çalışmanın amacı, Türkiye’de online kompulsif davranış bozukluğuna ilişkin çıkarımlar elde etmektir. Tüketicilerin online alışverişe ilişkin tutumları, demografik özellikler ile ilişkisi saptanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Türkiye genelini temsil edebilecek bir örneklem ile yapılan saha araştırması sonucu elde edilen bulgular demografik faktörlerin ve online alışverişe karşı geliştirilen tutumların kompulsif davranış üzerinde etkili olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Online Alışveriş, Online Kompulsif Davranış, Satın Alma Davranışı.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Armağan, E. & Temel, E. (2018). Türkiye’de online kompulsif alışveriş davranışı üzerine ampirik bir çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (4), 621-653.

* Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0001-5371-219X, earmagan@adu.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim dalı, ORCID: 0000-0003-1938-4836, rn-t@hotmail.com

AN EMPIRICAL STUDY ON ONLINE COMPULSIVE SHOPPING BEHAVIOR IN TURKEY

Abstract

Along with the developments in technology and changes in consumer preferences, commercial activities on the internet have gained speed. The share of online shopping in Turkey is growing in total commercial activity and gaining more importance in terms of businesses, consumers, and the state. Consumers who shop online or have this potential are targeted by businesses. The online shopping market, which has grown in volume, especially for Turkey in the last 10 years, is a new and important issue for academic studies. On the other side of the medallion, the fact that this action can be turned into compulsive behavior as a negative aspect of online shopping constitutes the source of the study. The aim of the study is to obtain inferences about the online compulsive behavior disorder in Turkey. Consumers' attitudes towards online shopping and demographic characteristics have been tried to be determined. In this direction, a field survey was conducted with a sample that could represent Turkey in general. Findings revealed that demographic factors and attitudes towards online shopping were influential on compulsive behavior.

Keywords: Online Shopping, Online Compulsive Behavior, Buying Behavior.

GİRİŞ

Teknoloji alanında her geçen gün gerçekleşen gelişmeler ve yenilikler ve internetin geldiği nokta itibariyle, alışkanlıklar, ihtiyaçlar, beklentiler değişiklik göstermekte, internet kullanımının günlük hayat içerisinde çok önemli bir noktaya gelmesiyle beraber online faaliyetlere eğilim gün geçtikçe artmaktadır. Yeni rekabet alanları, yeni yöntemler ve stratejiler ile birlikte internet üzerinden ortaya konan mal ve hizmet arz ve talebi, pazarlama biliminin de vazgeçilmez bir parçası haline gelmekte, pazarlamayı adeta değişime uğratmaktadır. İşletmeler arasındaki rekabet ve ticari faaliyetler fiziki alanlardan sanal ortama kaymaya başlamıştır. Dolayısıyla son dönemde tüketici davranışlarının internet üzerindeki durumu pazarlama biliminin ilgi odağı olmuştur.

Alışveriş bağımlılığı olarak adlandırılan kompulsif satın alma, başta Amerika olmak üzere Batı dünyası ve Çin gibi Uzakdoğu ülkeleri için üzerinde çokça durulmuş bir konu olsa da online kompulsif alışveriş davranışı konusunda henüz sınırlı bilgi birikimi bulunmaktadır. Özellikle Türkiye için yeni ve odaklanılmamış bir konu olarak göze çarpmaktadır. Alışveriş davranışlarının giderek sanal ortamlara doğru bir eğilim göstermesi bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada öncelikle online alışveriş kavramı ele alınarak, online kompulsif alışveriş davranışı açıklanmış ve online kompulsif alışveriş davranışında tüketicilerin sosyo- demografik değişkenlere göre durumu ve bu ilişkilere dair bir model test edilmiştir. Böylece Türkiye’de online kompulsif alışveriş davranışının karakteristiğini ortaya koymak amaçlanmıştır.

ONLINE ALIŞVERİŞ

İnternet, online geçirilen süreler göz önüne alındığında, iletişim aracı olmanın ötesinde hayatın her alanına girmiş olmasıyla beraber insan davranışları üzerinde büyük etkiye sahip olmaktadır (Lee vd., 2015; Wallace, 2014). Online alışveriş de bu kapsama girmektedir. Online alışveriş, ürün veya hizmet satın alımlarının internet aracılığıyla yapılması anlamını taşımaktadır. Günümüzde alışverişin büyük bir kısmı internet üzerinden yapılmaktadır.

Online alışveriş, neredeyse geleneksel alışverişin yerini almaya başlamıştır (Akram vd., 2017). İnternet kullanımının yaygınlaşması ve günlük bir faaliyet haline gelmesiyle, tüketicilerin alışveriş alışkanlıklarını online zemine kaydırma eğilimleri de artış göstermektedir. Alışveriş sitelerinin sunduğu fiyat teklifleri, indirimler, ödeme ve nakliye kolaylıkları gibi kolaylıklar bireylere cazip gelmektedir. Böylece gün geçtikçe daha çok kişi alışveriş yapmak için interneti tercih etmeye başlamaktadır. Özellikle genç bireylerin internete ve online alışverişe gösterdiği rağbet, ülkemizdeki genç nüfusun toplam nüfusa oranla büyüklüğü göz önüne alındığında büyük bir potansiyel haline gelmekte ve ticareti de bu doğrultuda dönüşüme uğratmaktadır.

Online alışveriş pazarlama ve satışın yeni ve önemli bir kanalı haline gelmiştir. Tüketicilere alternatif bir pazar sunmakta, gezmeden, yorulmadan, sıkılmadan alışveriş yapma imkanı tanımaktadır (Kırcova, 2008: 144). Arz eden kısımda ise firmalar avantajlarından dolayı yatırımlarını online alışveriş üzerine kanalize etmeye başlamaktadır. Web siteleri ve mobil uygulamalar ile online mağazalar, firmalar açısından en yüksek ciroların ve daha düşük maliyetlerin ortaya çıktığı alternatif kanallar haline gelmektedir.

Türkiye’de Online Alışveriş Kullanım Alışkanlıkları

TÜİK Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması (2017) verilerine göre Türkiye’de İnternet kullanan bireylerin oranı %66,8’dir. Her on hanenin sekizi internet erişimine sahiptir. Türkiye genelinde İnternet erişimine sahip hanelerin oranı 2017 yılı Nisan ayında %80,7 olarak gerçekleşmiştir.

16-74 yaş grubundaki bireyleri baz alan TÜİK verilerine göre internet üzerinden alışveriş yapan bireylerin 2016 yılı Nisan ile 2017 yılı Mart aylarını kapsayan on iki aylık dönemde;

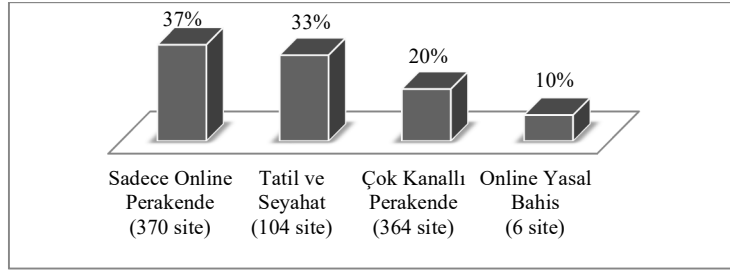
- %62,3’ü giyim ve spor malzemesi,
- %25,3’ü ev eşyası (Mobilya, beyaz eşya vb),
- %24,1’i seyahat bileti, araç kiralama vb,
- %21,9’u gıda maddeleri ile günlük gereksinimler
- %19’u elektronik araçlar

satın almıştır. Mal veya hizmet siparişi veren ya da satın alanlar 2016’daki verilere göre 20,9 iken, 2017’de 24,9 düzeyine ulaşmıştır (TÜİK, 2017).

Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi (EUROSTAT)'ın "AB'de Dijital Ekonomi ve Toplum Raporu (2017)"na göre Türkiye'de internet erişiminin toplam nüfusa oranı 2007'de %20 seviyesinde iken 2016 sonu itibariyle %76'ya ulaşmış durumdadır. İnternet üzerinden alışveriş yapma oranı ise %16 düzeyinde gerçekleşmiştir (EUROSTAT, 2017).

Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği (TÜBİSAD)'ın yayınladığı "Türkiye'de e-ticaret, 2016 Pazar Büyüklüğü Raporu"na göre 2014'deki 18,9 milyar TL'lik e-ticaret pazar büyüklüğü, 2015'de 24,7 milyar TL'ye çıkarak %31'lik bir büyüme gösterirken, 2016'da %24'lük bir artışla 30,8 milyar TL'ye varmış durumdadır. Bu hacmin 3,2 milyar TL'sini online yasal bahis siteleri sahiplenirken, 10,1 milyar TL tatil ve seyahat harcamalarından gelmektedir. Perakende tutarlarını ise; 6,2 milyar TL ile çok kanallı perakende sistemleri ve 11,3 milyar TL ile online perakende sistemleri oluşturmaktadır (ETİD, 2016). Kategori payları ve site sayıları Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: E Ticaret Kategorilerinin Payı ve Site Sayıları

Kaynak: TÜBİSAD, 2016

TÜBİSAD Türkiye'de E-Ticaret Pazar Tanımlama ve 2016 Pazar Büyüklüğü Raporu Sonuçları ve E-ticaretin toplam perakende içindeki payı Tablo 1 ve 2'deki gibidir;

Tablo 1: Türkiye’de 2016 yılında E-Ticaret Pazar Büyüklüğü

	TL Bazında Hacim (milyar TL)	Yıllık Büyüme Oranı (%)
Toplam Pazar	30,8	%24
Online Perakende	17,5	%32
Çok Kanallı Online Perakende	6,2	%30
Elektronik	2,4	%33
Giyim ve ayakkabı	1,2	%39
Ev& Dekorasyon	0,7	%25
Eğlence ve Kültür	0,4	%23
Diğer	1,6	%24
Sadece Online Perakende	11,3	%33
Pazaryerleri	5,2	%38
Çok Kategorili	2,6	%18
Özel Alışveriş Siteleri	2,6	%43
Dikey	0,8	%24
Online Tatil ve Seyahat	10,1	%13
Çok Kanallı Tatil ve Seyahat	8,7	%14
Sadece Online Tatil ve Seyahat	1,4	%10
Online Yasal Bahis	3,2	%24

“Çok Kanallı”: Hem internet üzerinden hem de fiziksel mağazadan satış yapanlar

“Pazaryeri”: Alıcı ve satıcıların web sitesi üzerinden iletişimde bulunmalarını ve işlem yapmalarını sağlayan siteler.

Kaynak: TÜBİSAD, 2016

Tablo 2: E-ticaretin toplam perakende içindeki payı

E-ticaretin toplam perakende içindeki payı (Toplam Perakende pazarında online işlemlerin oranı)		
Türkiye	Gelişmiş Ülkeler Ortalaması	Gelişmekte Olan Ülkeler Ortalaması
%3,5	%8,8	%3,8

Kaynak: TÜBİSAD, 2016

Online alışverişin başlıca avantajları; pazar sınırı söz konusu olmadığından dünyanın her noktasına ürün/ hizmet ulaştırabilme imkanı sağlaması (Mankan, 2011:90), internet teknolojisine erişiminin ucuz ve kolay ulaşılabilir olması nedeniyle işletmelere uluslararası piyasalara açılmada çeşitli avantajlar sağlaması (Bayraç, 2003:42-62), işletmelerin çok daha kolay müşteri veritabanı oluşturabilmesi ve bu veritabanında bulunan veriler sayesinde her müşteriye özel pazarlama faaliyeti yapma imkanı elde edilmesidir. (Çiçek ve Mürütsoy, 2014: 293). Yine online alışveriş personel, depo, ürün stoklama, kira giderleri gibi geleneksel ticarete maksimum seviyede olan gider kalemlerini minimuma düşürmekte (Güngör, 2002, 134), izin, tatil, gibi sınırlamalar satış faaliyetlerine engel teşkil etmemekte (Kırcova, 2008: 60), maliyetlerin düşmesiyle beraber kampanya, promosyon, fiyat avantajları ve indirimlere imkan tanımakta, geniş ürün ve hizmet yelpazesine imkan sunmakta, zaman ve mekandan bağımsız olması ve

7/24 alışverişe imkan tanınmasıyla beraber fiziki alanlarda erişilemeyenler ürün/hizmetler erişebilme imkanı tanımakta, ürün ve hizmetler hakkında daha geniş çaplı bilgiye sahip olma ve özellik/ fiyat açısından kıyaslayabilme olanağı vermekte, ürün ve hizmetler hakkında müşteri yorumları ve değerlendirmeleri okuyabilme olanağı ve kalabalıktan uzak, izole şekilde alışverişini olanağı kılmaktadır.

Tüm bu avantajlarının yanında online alışverişin bir takım dezavantajları da söz konusu olabilmektedir. En başta güven sorunu söz konusu olabilmektedir. Kişiler kredi kartı bilgilerini, kişisel bilgilerini, adreslerini paylaşmaktan endişe duyabilmektedir. Daha önce internetten alışveriş deneyimine sahip olmuş, ancak sonrasında hayal kırıklığına uğramış tüketiciler, sonraki süreçte online alışveriş konusunda oldukça temkinli yaklaşmaktadırlar (Jarvenpaa, 1999). Tüketici ile ürün/hizmete ilişkin yetkin kişi yüzyüze diyalog kuramamaktadır. Ürünlere dokunma, yakından görme, deneme gibi bir imkan yoktur. Ürün tüketiciye ulaştığında bazen görüldüğünden farklı kalitede, ebatta veya özellikte ürünle karşılaşılabilir. Satın alımdan sonra, anında ürünle temas ve sahip olma yoktur, teslimatı beklenmelidir ve teslimat süresi bazen uzun zaman almakta veya hiç ulaşmama riski söz konusu olmaktadır. Ayrıca taşıma esnasında zarar görme riski de bulunmaktadır. Kötü amaçlı yazılımlar, virüsler, trojenler, spamlara açık bir ortamdır, kişisel verilerin çalınması söz konusu olabilmektedir. Ürün iadeleri, fiziksel mağazalara kıyasla daha uzun bir süreç alabilmektedir. Teknik problemler, bağlantı sorunları gibi nedenlerle alışveriş yarıda kesilebilmekte, aksayabilmektedir.

Tüketicilerin genel olarak endişe ettikleri hususlar, online alışveriş konusunda kargo bedelinin yüksek olabilmesi, ürünlerin bazen piyasa fiyatlarından yüksek fiyatlanabilmesi, büyük ve lüks ürünler için uygun olmaması, ürünleri denemeye imkan olmaması, görmek ve dokunmak dürtüsünü karşılamaması, çabuk bozulan ürünler için uygun olmaması ve kişisel bilgiler ve kredi kartı bilgilerinin çalınabilmesi gibi kaygılardır (Tekinay, 2000: 124). Bu nedenlerden dolayı bir kesim tüketici online alışverişten uzak durmakta, geleneksel alışverişini tercih etmektedir.

ONLINE KOMPULSİF ALIŞVERİŞ

Çoğu tüketici için alışveriş ve satın alma normal, hatta rutin bir eylem olarak görülmektedir. Fakat bazı tüketiciler için bu eylem kontrol edilemez bir takıntıya, hatta anksiyete bozukluğa kadar erişebilmektedir (O'Guinn & Faber, 1989). Bu düşünceye göre tüketiciler satın alma davranışı üzerindeki kontrollerini kaybetmektedir (Trotzke vd., 2015). Böylece bu durum bir bağımlılık, tutku noktasına varabilmekte ve davranış bozukluğu halini alabilmektedir. Gupta (2013)'ya göre kompulsif davranışlar sergileyen bireyler yaşadıkları duygusal boşlukları doldurmak için alışveriş yapmaktadır. Bu bağımlılığa sahip olan kişilerin

çoğu bunu günlük hayatın yorgunluğundan, stresten, yaşadığı negatif olay ve duygulardan uzaklaşmak için (Edwards, 1993; Faber ve Christenson, 1996; Tamam vd., 1998; Ergin, 2010; O’Guinn & Faber, 1989) yaptığını düşünse de istemsiz bir şekilde bu bağımlılığa sürüklenmektedir. Psikiyatri literatüründe “Oniomania” olarak da adlandırılan kompulsif satın alma, “alışveriş yapmaya haddinden fazla önem vermek, alışveriş dürtüsünü kontrol edememek, alışveriş için çok fazlaca zaman ve efor sarf etmek ve alışverişini hayatın geri kalanını olumsuz şekilde etkileyen bir unsur haline getirmek” olarak tanımlanmıştır (Andreassen, 2014). Alışveriş davranışı ihtiyaç gidermekten öte mutluluk veren veya mutsuzluktan uzaklaştıran bir araç olarak görülmektedir. Bu tür davranışların sonuçları yalnızca kişiyi değil, ailesi ve arkadaşlarını da etkilemektedir (Roberts vd., 2014).

Davranışsal açıdan bakıldığında internet ortamı, fiziksel ortamın aksine tüketicinin tam anlamıyla özgür olduğu alandır (Enginkaya, 2006:12). Ancak bu özgürlük, zamanla kişisel yaşamı olumsuz etkileyen bir unsur haline gelebilmektedir. Günlük hayatta kişilere getirdiği tüm avantajlar ve verdiği mutluluğun yanı sıra kimi zaman bir tür bağımlılık halini alabilmesi, online alışverişin kritik bir noktasını oluşturmaktadır. Bu durum daha çok uzun vadede ortaya çıkmakta, arzu edilmeyen boyutlara ulaşmakta ve mutsuzluğa yol açabilmektedir.

Özellikle internetin ve e-ticaretin son derece yaygınlaşmasıyla da alışveriş bağımlılığı kavramı bu alana evrilerek “Online Alışveriş Bağımlılığı” veya “Online Kompulsif Alışveriş” (Manchiraju vd., 2016) olarak adlandırılan bir boyut kazanmıştır. Ortaya çıkan bu yeni fenomen, kişileri ihtiyaç dışında satın almaları itmekte (McElroy vd., 1994), ekonomik ve psikolojik açıdan günlük yaşantıyı olumsuz şekilde etkilemektedir (O’Guinn ve Faber, 1989). Bunun yanında spam, virüs, trojen gibi bir takım riskleri de taşıması kişileri başka bir yönden zarara uğratabilmekte (Cranor and LaMacchia, 1998), hileli satışlar, kandırılma ve dolandırılmaya önyak olabilmektedir. Fiziksel bir para akışının olmamasının da etkisiyle, durdurulmadan veya farkında olmadan yapılan bu tür satın almalar genellikle finansal zorluklarla ve pişmanlıkla sonuçlanmaktadır (Faber, 2010). Ayrıca, geleneksel alışverişten farklı olarak fiziksel yorgunluk oluşturmaması, satın alınan ürünlerin miktarının fiziksel olarak farkına varılamaması gibi fiziksel dizginleyici unsurların ortadan kalkması da daha fazla alışverişe neden olmaktadır (Keskin ve Günüş, 2017). Bunun yanında tüketiciler ani kararlar vererek hiç akıllarında olmayan ürünleri satın alabilmektedir (Tekinay, 2000:126). Bu da kişileri bir takım nakit krizlerine, hatta borç batağına sürükleyebilmektedir (Edwards, 1992). Sahip olduğundan daha fazlasını harcama davranışı kendilerinin olduğu gibi ailelerinin de yaşamını olumsuz etkilemektedir (D’astous, 1990; Faber ve O’Guinn, 1992).

Hussain ve Bolari (2012) online alışveriş bağımlılığını; “tüketicinin kontrol altına alamadığı ve durduramadığı bir kronik satın alma davranışı”, diğer bir deyişle bir şeyler satın alma bağımlılığının internet üzerinden yapılan hali olarak

tanımlamaktadır. Bu doğrultuda, online alışveriş bağımlılığı, alışveriş bağımlılığının internet veya mobil cihazlar sayesinde erişilen platformlar üzerinde gerçekleştirilen hali olarak görülebilir (Manchiraju vd., 2016). Ancak, oturduğu yerden yapabildiği bu faaliyet ile birlikte daha kolay erişim, zaman/ mekândan bağımsız olması, ürün çeşitliliği, fiyat avantajları gibi yönleriyle daha farklı boyutlara ulaştığı ve etkisinin arttığı düşünülebilir.

Giderek büyüyen online pazarlar ve durdurulamayan satın alma davranışına pazarlama açısından bakıldığında ise, online alışveriş bağımlısı olan tüketicilerin online pazarlar üzerinde faaliyet gösteren ve karını maksimize etmeyi amaçlayan şirketler için başlıca hedef haline geldiği görülmektedir (Hussain ve Bohari, 2012). Ürün veya hizmet arz eden taraf, tüketicileri web sitelerine çekmek için yoğun pazarlama stratejileri uygulamakta, etik veya etik dışı uygulamalara başvurmaktadır. Sadece göz gezdirilip, ürün özellikleri incelenip alışveriş yapılmamış dahi olsa, çerezler sayesinde online ortamlarda, herhangi bir web sitesi üzerinde gösterilen daha önceki ziyaretlere ve incelenen ürünlere ilişkin reklamlar ve hatırlatmalar ve yarım kalan alışverişe ilişkin hatırlatma e-postaları ile bireyin aklından çıkmış dahi olsa tekrar hatırlatılmakta, satın alma itilmektedir. Bu haliyle bu kompulsif bozuluk, hem pazarlama hem de psikoloji bilimlerinin kesişim noktasında yer almaktadır. Konu hakkında farklı disiplinlerin çalışmaları gün geçtikçe artış göstermektedir.

Online Kompulsif Alışveriş Faktörleri

Pazarlama ve psikoloji literatürü incelendiğinde online alışveriş bağımlılığının tek bir faktöre dayalı olmayıp, çoklu faktörlerden mütevellit bir yapıya sahip olduğu görüşünün hakim olduğunu söylemek mümkündür (Faber 1992'den aktaran; Lee ve Park, 2008). Birçok araştırma online alışveriş bağımlılığının çeşitli sosyo-demografik ve psikolojik faktörlere bağlı olduğunu ortaya koymuştur (Raab vd., 2011). Araştırmalara göre alışveriş bağımlıları birbiriyle benzer özellikler taşımaktadır; benlik kaygısı (D'Astous, vd., 1990; Hanley ve Wilhelm, 1992; Chang ve Arkin, 2002; Yurchisin ve Johnson, 2004; Black, 2007), depresyon (Lejoyeux vd., 1997; Lejoyeux vd., 1999; Kyrios vd., 2004; Black, 2007), anksiyete bozukluğu (O'Guinn ve Faber, 1989; Reisch ve Raab, 1990, Scherhorn vd., 1990; McGoldrick ve Pieros, 1998; Schmitz, 2005; Black, 2007, Li vd., 2014), hayal dünyasına yatkınlık (DeSarbo ve Edwards, 1996) ve aile kaynaklı mutsuz deneyimler (Li vd., 2009) ile sosyo- kültürel etkiler (Workman ve Paper, 2010) sıralanabilir. Bunun yanında, birçok araştırmaya göre bu bağımlılık çoğunlukla kadın tüketicilerde (O'Guinn & Faber, 1992) ve genç nesilde görülmektedir (D'Astous, vd., 1990; Dittmar, 2005). Schlosser vd. (1994)'e göre alışveriş bağımlılığının başlangıç noktası 18 yaşa kadar inmiştir. Xingdong (2004)'a göre ise online alışveriş bağımlılığı, internet bağımlılığıyla tahammülsüzlük ve kolay incinirlik, depresif ruh hali, ilgi yoksunluğu, biyolojik saat ve uyku bozuklukları, asosyallik, kendini kontrol etmede ve sınırlamada yetersizlik gibi ortak karakteristikler taşımaktadır. Kang ve Lee (2010)'nin

araştırmasına kompulsif alışveriş davranışı materyalizm ve internet bağımlılığı olmak üzere iki ana faktöre dayanmaktadır. Manchiraju vd. (2016) de benzer şekilde internet bağımlılığı ve depresyonla pozitif ilişki tespit etmiştir. Sharif ve Khanekharab (2017)’ın çalışmasında ise materyalizm aracı değişken olarak gözlemlenmiştir. Mueller vd. (2011)’e göre depresyon ve materyalizm, Xu (2008), Kamal vd. (2013) ve Wang vd. (2016)’ne göre de materyalizm yine kompulsif alışveriş davranışı ile ilişkili bulunmuştur. Tüm bu nedenlerle, bu yeni fenomen üzerinde çalışılması gereken bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE BULGULAR

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Türkiye’de online kompulsif davranışına ilişkin çıkarımlar elde etmektir. Tüketicilerin online alışverişe ilişkin tutumlarının, demografik özellikler ile ilişkisi saptanmaya çalışılmıştır.

Materyal ve Yöntem

Araştırmada konunun farklı yönleriyle ele alınmasına yönelik olarak, değişkenlere ilişkin kavramsal çerçevenin çizilmesi ve varsayımların oluşturulmasıyla ortaya çıkan üç değişkenle birlikte ampirik bir yaklaşım planlanmış ve birincil verilere dayandırılmıştır. Bireylerin, ele alınan değişkenler çerçevesinde özellikleri bakımından online alışverişe yönelik tutumları ve kompulsif alışveriş davranışı açısından farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmek amaçlanmıştır.

Araştırmada veri elde etmek için anket yöntemine başvurulmuştur. Buradan hareketle iki bölümden oluşan bir anket formu tasarlanmıştır. Anketin birinci bölümü katılımcıların demografik özellikleri ile internet ve online alışveriş deneyimlerine ilişkin sorular içermektedir. İkinci bölümde, katılımcıların tutumlarının tespit edilmesinin amaçlandığı toplam 26 ifadeden ve “(5) Tamamen katılıyorum, (4) Katılıyorum, (3) Fikrim yok/Kararsızım, (2) Katılmıyorum, (1) Hiç katılmıyorum” şeklindeki 5’li Likert ölçeğinden oluşan bir bölüme yer verilmiştir. Online alışveriş davranışının ölçülmesinde Ahn vd. (2007) ve Khibani (2016)’den uyarlanan 15 ifade, kompulsif alışveriş davranışının ölçülmesinde ise Ahn vd. (2007), Wang vd. (2016) ve Ridgway vd. (2011)’in kompulsif satın alma ölçeğinden uyarlanan 11 ifade kullanılmıştır. Tüm ifadeler anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde bir araya getirilmiş ve çeviriler alanında uzman akademisyenler tarafından incelenmiştir.

Çalışmanın örneklemi

Çalışmanın evrenini Türkiye’de online alışveriş faaliyetinde bulunan onsekiz yaş ve üzeri tüketiciler oluşturmaktadır. Tamamına ulaşım mümkün olmadığından, evreni oluşturan kişilerin hepsinin yerine isteyen kişinin örnekleme

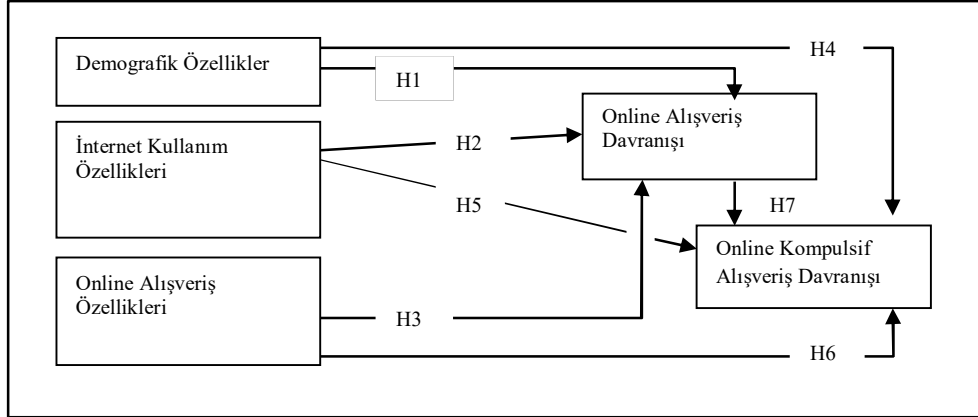

yer alabildiği örnekleme yöntemi olan “kolayda örnekleme” yöntemi kullanılmıştır. Anketlerin tamamının dağıtımından önce, ölçeklerin geçerliliğini ve ifadelerin uygunluğunu test etmek amacıyla 30 kişilik pilot anket uygulaması yapılmıştır. Verilerin istatistiksel anlamda kabul edilebilir sınırlarda olduğunun tespit edilmesinden sonra anket uygulaması sürdürülmüştür. Ölçeğin son hali çevrimiçi anket olarak surveey.com sitesi yardımıyla hazırlanmış, linki online ortamda 15 Mart-5 Mayıs 2017 tarihleri arasında dağıtılarak veriler toplanmıştır. Bu kapsamda 550 kişiye anket formu ulaştırılmış, geri dönüş sağlanan anketler içerisinde eksik ve hatalı anketler çıkardığında analize uygun anket sayısı 407 olarak gerçekleşmiştir. Anket sonucunda elde edilen veriler SPSS 21 paket programı ile analiz edilmiştir.

Çalışmanın modeli ve hipotezleri

Çalışma modeli beş değişkeni içermektedir. Demografik özellikler, internet kullanım özellikleri ve online alışveriş özellikleri bağımsız değişkenler, online alışveriş davranışı ve online kompulsif alışveriş davranışı bağımlı değişkenler olarak incelenmiştir. İlk değişken olarak belirlenen yanıtlayıcıların “demografik özellikleri” cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim, meslek ve kişisel geliri içermektedir. İnternet kullanımı geçmiş, internete giriş sıklığı ve gün içinde internette geçirilen zaman “internet kullanım özellikleri” değişkenini oluşturmaktadır. Üçüncü bağımsız değişken ise, online alışveriş tecrübesi, alışveriş sıklığı ve harcama tutarından oluşan “online alışveriş özellikleri” olarak belirlenmiştir.

Şekil 2: Çalışmanın Modeli

Bahsedilen değişkenlerin “online alışveriş davranışı” ve “kompulsif alışveriş davranışı” bağımlı değişkenleriyle arasındaki ilişkilere yönelik olarak oluşturulmuş olan model Şekil 2’de verilmiştir. Buradaki varsayım, bireylerin sayılan özelliklerinin online alışveriş davranışı ve kompulsif alışveriş davranışı

bakımından farklılaştığı, ayrıca online alışveriş davranışı adı altındaki tutumların kompulsif alışveriş davranışıyla ilişkide olduğudur.

Ele alınan değişkenler ve arasındaki ilişkilere yönelik olarak oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir;

H₁. Demografik değişkenlere göre online alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{1.1}. Cinsiyete göre online alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{1.2}. Medeni duruma göre online alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{1.3}. Yaşa göre online alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{1.4}. Eğitim durumuna göre online alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{1.5}. Mesleğe göre online alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{1.6}. Kişisel gelire göre online alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H₂. İnternet kullanım özelliklerine göre online alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{2.1}. İnternet kullanım geçmişine göre online alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{2.2}. İnternete giriş sıklığına göre online alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{2.3}. İnternette geçirilen zamana göre online alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H₃. Online alışveriş özelliklerine göre online alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{3.1}. Online alışveriş geçmişine göre online alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{3.2}. Online alışveriş yapma sıklığına göre online alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{3.3}. Harcama tutarına göre online alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H₄. Demografik değişkenlere göre online kompulsif alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{4.1}. Cinsiyete göre online kompulsif alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{4.2}. Medeni duruma göre online kompulsif alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{4.3}. Yaşa göre online kompulsif alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{4.4}. Eğitim durumuna göre online kompulsif alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{4.5}. Mesleğe göre online kompulsif alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{4.6}. Kişisel gelire göre online kompulsif alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H₅. İnternet kullanım özelliklerine göre online kompulsif alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{5.1.} İnternet kullanım geçmişine göre online kompulsif alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{5.2.} İnternete giriş sıklığına göre online kompulsif alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{5.3.} İnternette geçirilen zamana göre online kompulsif alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{6.} Online alışveriş özelliklerine göre online kompulsif alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{6.1.} Online alışveriş geçmişine göre online kompulsif alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{6.2.} Online alışveriş yapma sıklığına göre online kompulsif alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{6.3.} Harcama tutarına göre online kompulsif alışveriş davranışı farklılık göstermektedir.

H_{7.} Online alışveriş davranışı ile online kompulsif alışveriş davranışı arasında ilişki vardır.

Çalışmanın Bulguları

Katılımcıların demografik verilerine ilişkin frekans analizi sonuçları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Katılımcıların demografik özellikleri

	Frekans	%
Cinsiyet		
Kadın	227	55,8
Erkek	180	44,2
Medeni Durum		
Bekar	206	50,6
Evli	177	43,5
Diğer	24	5,9
Yaş		
18-25	88	21,6
26-33	130	31,9
34-41	94	23,1
42-49	63	15,5
50-57	21	5,2
58 ve üzeri	11	2,7
Eğitim		
İlköğretim	19	4,7
Lise	80	19,7
Önlisans	49	12
Lisans	175	43
Yüksek Lisans	55	13,1
Doktora	29	7,1
Meslek		
Üst Düzey Yönetici	24	5,9
Kamu Çalışanı	98	24,1
Özel Sektör Çalışanı	103	25,3
Öğrenci	82	20,1
Emekli	17	4,2
Serbest Meslek	17	4,2
Esnaf	18	4,4
Ev Hanımı	16	3,9
Çalışmıyor	12	2,9
Diğer	20	4,9
Aylık Kişisel Gelir		
1300 TL ve altı	83	20,4
1301- 2000 TL	64	15,7
2001-3000 TL	85	20,9
3001- 4000 TL	78	19,2
4001- 5000 TL	43	10,6
5001 TL ve üzeri	54	13,3

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde ağırlığı %55,8 ile kadınların oluşturduğu görülmektedir. Bekar kişiler ağırlıkta olup (%50,6), en sık rastlanan yaş aralığı 26-33 olarak karşımıza çıkmıştır (%31,9). Eğitim durumu açısından lisans düzeyi ağırlık kazanmış (%43), özel sektör çalışanları (25,3) ve kamu çalışanları (%24,1) çoğunluğu oluşturmuştur. Aylık kişisel gelirden gruplar arasındaki dağılım birbirine yakın olmakla beraber 2001-3000 TL gelire sahip katılımcılar çoğunluk kazanmıştır (%20,9).

Tablo 4: Katılımcıların internet deneyimleri

İnternet kullanım geçmişi	N	%
0-5 yıl	31	7,6
6-10 yıl	140	34,4
11-15 yıl	145	35,6
16 yıl veya daha fazla	91	22,4
İnternete giriş sıklığı		
Günün çoğu zamanı	160	39,3
Her gün	201	49,4
Haftada birkaç kez	36	8,8
Haftada bir kez	7	1,7
Ayda birkaç kez	3	0,7
Gün içinde internette geçirilen zaman		
1 saatten az	45	11,1
2-4 saat	131	32,2
5-7 saat	128	31,4
8-10 saat	65	16,0
11 saat ve üzeri	38	9,3

Katılımcıların internetle olan ilişkisinin incelendiği Tablo 4'e göre, internet deneyimleri bölümünde çoğunluğu oluşturan grubun %35,6 ile 11-15 yıl arasında internet tecrübesine sahip olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcıların neredeyse yarısı hergün internete girdiğini beyan etmiş (%49,4), günün çoğu zamanı internet başında olduğunu belirten kişilerin de yine çok sayıda olduğu görülmüştür (%39,3). Gün içinde internette geçirilen zaman bakımından 2-4 saat (%32,2) ve 5-7 saat (%31,4) öne çıkmıştır.

Tablo 5: Katılımcıların online alışveriş deneyimleri

Online alışveriş geçmişi	N	%
Bir ay/ daha kısa süredir	19	4,7
Birkaç aydır	37	9,1
Son bir yıldır	87	21,4
Birkaç yıldır	177	43,5
Uzun yıllardır	87	21,4
Online alışveriş sıklığı		
Her gün	7	1,7
Haftada birkaç kez	33	8,1
Haftada bir kez	78	19,2
Ayda birkaç kez	132	32,4
Ayda bir/ birkaç ayda bir	157	38,6
Online alışverişe harcanan tutar		
100 TL ve altı	85	20,9
101-250 TL	97	23,8
251-400 TL	88	21,6
401-550 TL	50	12,3
551-699 TL	34	8,4
700-849 TL	17	4,2
850-999 TL	8	2,0
1000 TL ve üzeri	28	6,9

Tablo 5, çalışmaya dahil edilen tüketicilerin online alışverişlerine ilişkin deneyimlerini ortaya koymak amacıyla yönlendirilen soruların dağılımını göstermektedir. Buna göre büyük çoğunluk birkaç yıldır online alışveriş yapmakta olduğunu belirtmişlerdir (43,5). Ayda bir veya birkaç ayda bir alışveriş yapma sıklığı öne çıkmış (%38,6), harcanan tutar ele alındığında ise 101-250 TL arasındaki meblağ öne çıkmıştır (%23,8).

Tablo 6: Katılımcıların internetten en çok satın aldıkları ürün kategorileri

Satın Alımda Ürün Kategorileri	N
Tatil/ seyahat	175
Giyim ve ayakkabı	256
Kitap/ E- Kitap/ Dergi/ Yayın	254
Kırtasiye/ Okul/ Ofis malzemeleri	84
Hediyelik Eşya/ Çiçek/ Hobi vb.	154
Kozmetik	123
Elektronik/ Beyaz Eşya	179
Ev ve Dekorasyon/ Mobilya	106
Eğlence/ Kültür/ Aktivite	94
Yemek Siparişi/ Gıda/ Günlük İhtiyaçlar	116

Katılımcıların online alışverişte en çok satın aldıkları ürün kategorileri açısından inceleme altına alındığında giyim ve ayakkabı grubuna dahil olan ürünler başı çekmektedir (Tablo. 6). Bunu kitap/ e-kitap, dergi, yayın grubu izlemektedir. Elektronik ve beyaz eşya ürünler ve tatil seyahat harcamaları en çok tercih edilen kategoriler olarak göze çarpmaktadır.

Çalışma değişkenlerinin test edilmesi

Elde edilen nihai veri setinin güvenilirliğini ve tutarlılığını tespit etmek amacıyla yapılan testler pilot uygulama sonuçlarına paralellik göstermiştir. Güvenilirlik için başvurulan Cronbach's Alpha katsayısı 0,906 bulunmuştur. Güvenilirlik katsayısı 0'dan 1'e doğru yaklaştıkça güvenilirlik artmaktadır ve sosyal bilimlerde güvenilir kabul edilen değer 0,6 ve üzeridir (Kurtuluş, 2010:246). Örneklerden elde edilen verilerin yeterliliğini ve faktör analizine uygunluğunu açıklayan KMO ve Barlett testi sonucunda KMO değeri 0,884 ve $p=0,00$ bulunmuştur. KMO değeri de yine 0'dan 1'e doğru yaklaştıkça ölçümlenebilme gücü artmakta ve 0,5'ten büyük olması beklenmektedir (Kalaycı, 2010:321). Bu sonuç, anket verilerinin istatistiksel anlamda ölçümlenebilir ve güvenilir olduğunu göstermektedir. Verilerin güvenilir olduğunun anlaşılmasının ardından verilen ifadelerin ölçülmesi ve faktör dağılımlarının ortaya çıkarılması için faktör analizine başvurulmuştur. Faktör analizinde dik döndürme (varimax rotation) tercih edilmiştir.

Katılımcılara yönlendirilmiş olan ifadelerin içerisinde ağırlıklı olarak bir faktöre yüklenmeyen dört soru ölçekten çıkarılmıştır, kalan ifadelerle katılımcıların algıladıkları şekilde belirlenen alt boyutlara göre dağılım ve faktör yükleri Tablo 7'de sunulmuştur;

Tablo 7: Online kompulsif alışveriş ile ilgili ifadeler, alt boyutlar ve faktör yükleri

BOYUT	İFADELER	FAKTÖRLER				
		1	2	3	4	5
AKK	Online alışveriş yapmayı öğrenmesi oldukça kolaydır.		,830			
AKK	Online alışveriş yapmak için ekstra bir çabaya gerek yoktur.		,779			
AKK	Online alışveriş yapmak için gerekli yeteneklere sahip olduğumu düşünüyorum		,742			
FAY	Online alışveriş, kullanışlı ve hızlı bir yoldur			,516		
FAY	Online alışveriş daha sağlıklı satın alma kararları vermeme sağlar.			,766		
FAY	Online alışveriş işimi kolaylaştırıyor.			,505		
FAY	Online alışveriş tasarruf sağlıyor.			,753		
FAY	Online alışveriş yapmak iyi bir fikirdir.			,523		
GÜV	Satın alma ihtiyacı duyduğumda içim rahat bir şekilde online alışveriş için kullandığım websitesine yönelirim	,569				
GÜV	Online ortamdaki satıcıların verdiği bilgiye ve kullanıcı yorumlarına güvenirim	,575				
GÜV	Gelecekte online alışveriş yapmaya devam edeceğim.	,778				
GÜV	Gelecekte online alışverişini daha çok tercih edeceğim.	,748				
MUT	Online alışveriş yaparken hoş vakit geçiriyorum ve zamanın nasıl geçtiğini anlamıyorum.					,869
MUT	Online alışveriş beni mutlu ediyor.					,881
MUT	Siparişler elime ulaştığında, paketleri açarken büyük mutluluk yaşıyorum.					,666
KOM	Param olduğu zaman bunu online alışverişte harcamak için istek duyuyorum.				,744	
KOM	Zamanım ve param olmasa da online alışveriş yapma eğiliminde oluyorum.				,688	
KOM	Online alışveriş için çok fazla para harcıyorum.				,835	
KOM	Online alışverişe başladığımda kendimi durdurmak veya engellemek zor oluyor.				,816	
KOM	Online alışveriş olmasaydı, kendimi eksik hissedirdim.				,632	
KOM	Önceki alışverişlerimden kalan hala açılmamış paketlerim, hiç kullanmadığım ürünler var.				,742	
KOM	İhtiyacım olmadığı halde bazı ürünleri satın aldığım oluyor.				,742	

Tablo 7’de görüldüğü üzere, faktör yüklerinin dağılımına göre ortaya 5 alt boyut çıkmıştır. Bu boyutlar aşağıdaki gibidir;

1. **GÜV:** Güvene ve kullanıma yönelik tutumlar
2. **FAY:** Algılanan fayda ve alışveriş tutumları
3. **AKK:** Algılanan kullanım kolaylığı
4. **MUT:** Online alışverişe dayalı mutluluk
5. **KOM:** Online kompulsif davranış eğilimi.

Alt boyutlardan GÜV, FAY ve AKK içerikleri bakımından Teknoloji Kabul Modeli'ne dayanmaktadır. Davis (1989) tarafından geliştirilen Teknoloji Kabul modeli, bireylerin teknoloji kullanma veya kullanmama konusundaki davranışlarını ve bu davranışları seçerken etkilendikleri unsurları açıklamak ve tahminde bulunmak üzere fikirler vermek amacına dayanan bir teoridir (Liao ve Cheung, 2001: 302). Dolayısıyla online alışveriş davranışını açıklamakta kullanılabilir güvenli bir modeli oluşturmaktadır. Buradaki güvene ve kullanıma yönelik tutumlar, algılanan fayda ve alışveriş tutumları ile algılanan kullanım kolaylığı, online alışveriş davranışının dayandığı Teknoloji Kabul Modeli'nin bileşenlerini oluşturmaktadır. MUT ve KOM alt boyutları ise online kompulsif alışveriş davranışına ilişkin bileşenleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmada GÜV, FAY ve AKK alt boyutları tek bir boyut şeklinde Online Alışveriş Davranışı değişkeni olarak ele alınmıştır. MUT ve KOM alt boyutları ise Online Kompulsif Alışveriş Davranışı değişkeni altında toplanmış ve analize alınmıştır.

Tüm bu bilgiler ışığında cinsiyet faktörü için t-testi, medeni durum, yaş, eğitim, meslek ve kişisel gelir faktörleri için Tek yönlü varyans analizi (One-way anova) tekniği uygulanmıştır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $\sigma \leq 0,05$ olarak alınmıştır. Gruplar arasındaki farklılıkların tespiti için Post-hoc analizlerinden Scheffe, Bonferroni ve Tukey testi sonuçları ve istatistiksel ortalamalar yorumu alınmıştır.

Tüm testler için parametrik analiz tercih edilmiştir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini anlamak için basıklık ve çarpıklık ölçülerinin -2/+2 değerleri sınırında yer alması ve $\sigma \geq 0,05$ olması gerekmektedir (Garson, 2008:18-19). Normalliğe ilişkin testler sonucunda online alışveriş davranışı (Kolomogorov- Smirnov 1,124/ sig=0,160) ve online kompulsif alışveriş davranışı (Kolomogorov- Smirnov 1,283/ sig=0,075) ile normal dağılım göstermiştir ve parametrik analizler için uygundur.

Demografik faktörlere göre algıların farklılaşp farklılaşmadığını analiz etmek için cinsiyet için t-testine, diğer faktörler için tek yönlü varyans analizine başvurulmuştur.

Online alışveriş davranışı ile cinsiyet faktörüne ilişkin analiz sonuçları Tablo 8'de verilmiştir;

Tablo 8: Cinsiyet ile online alışveriş davranışının fark analizi (t-testi)

Grup	n	Ort.	S.S	df	Sig.
Online Alışveriş Davranışı					
Kadın	227	2,0058	,51270	405	,033*
Erkek	180	2,0620	,60592	350,473	

* $p < 0,05$

Tablo 8'deki ortalamalar yanıtlayıcıların 1'den 5'e kadar (1-Tamamen katılıyorum, 5-Hiç katılmıyorum) olan yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. Sig.

sütunu, ele alınan grubun sigma değerini yansıtmaktadır. Bu sütun 0,05’den küçük bir değer aldığımda gruplar arasında istatistiksel anlamlı fark olduğunu, 0,05’den büyük değerler aldığımda ise gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir. Bu bilgiler ışığında tablo incelendiğinde ele alınan değişkenin, analiz sonucunda cinsiyet faktörü açısından istatistiksel anlamlı olarak farklılaştığı görülmektedir (sig=0,033). Diğer bir deyişle cinsiyet, online alışveriş davranışı açısından farklılık yaratmaktadır. Burada kadınların online alışverişe dayalı tutumlar bakımından erkeklere oranla, ortalama açısından daha pozitif yanıtlar verdikleri sonucunu çıkarmak mümkündür. Bu sonuca göre $H_{1.1}$ desteklenmiştir.

Diğer tüm demografik faktörler için, ikiden fazla grup ele alındığından tek yönlü varyans analizi yapmak uygun görülmüştür. Gruplar arası fark olup olmadığı sonucunu tek yönlü varyans analizi vermektedir.

Online alışveriş davranışı ile cinsiyet dışında kalan diğer tüm demografik özelliklere ilişkin fark analizi sonuçları Tablo 9’da verilmiştir;

Tablo 9: Cinsiyet harici demografik değişkenler ile online alışveriş davranışının fark analizi

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Df	Kareler Ort	F	Sig.
Medeni Durum					
Gruplararası	,109	2	,055	,176	,839
Grupiçi	125,332	404	,310		
Toplam	125,441	406			
Yaş					
Gruplararası	4,154	5	,831	2,747	,019*
Grupiçi	121,287	401	,302		
Toplam	125,441	406			
Eğitim					
Gruplararası	5,178	5	1,036	3,453	,005*
Grupiçi	120,263	401	,300		
Toplam	125,441	406			
Meslek					
Gruplararası	6,348	9	,705	2,351	,014*
Grupiçi	119,093	397	,300		
Toplam	125,441	406			
Kişisel Gelir					
Gruplararası	6,493	5	1,299	4,378	,001*
Grupiçi	118,94	401	,297		
Toplam	125,441	406			

Medeni durum faktörü açısından online alışveriş davranışı değişkeni analiz altına alındığında sigma anlamlılık düzeyi sütununda görüleceği üzere anlamlılık düzeyinin üzerinde yer alarak (sig=0,839) istatistiksel açıdan anlamlı bir fark ortaya koymamıştır (Tablo 9). Bu sonuca göre $H_{1.2}$ desteklenmemiştir.

Yaş faktörü ile ele alınan değişkenin ilişkisi test edildiğinde sigma anlamlılık sütunlarında verildiği üzere (sig=0,019) anlamlılık düzeyinde farklılık yarattığı gözlemlenmiştir. Buradan hareketle Post-hoc analizine bakıldığında yaş ilerledikçe ortalamaların yükseldiği, diğer bir deyişle negatif yaklaşım aldığı

gözlemlenebilmektedir. Yaşı daha büyük olan katılımcıların online alışverişle ilgili güvene dayalı tutumları, kullanıma yönelik davranışsal eğilimleri, kullanım kolaylığı açısından daha olumsuz bir yaklaşım sergilediklerini söylemek mümkündür. Elde edilen bu sonuçlar ışığında H_{1.3} desteklenmiştir.

Eğitim faktörü ile ele alınan değişken sigma anlamlılık düzeyi açısından değerlendirildiğinde (sig=0,015) düzeyinde istatistiksel olarak farklılaşmıştır. Post-hoc analizlerine göre, ilköğretim düzeyi ile doktora düzeyi arasında ortalama açısından makasın en açık olduğu nokta göze çarpmaktadır. H_{1.4} desteklenmiştir.

Meslek faktörü analiz edildiğinde (sig=0,014) anlamlılık düzeyi ile istatistiksel olarak farklılaşma göstermiştir. Post-hoc analizlerine göre serbest meslek ve emekli grubu arasında en yoğun farklılaşma göze çarpmaktadır. Emekli bireyler online alışveriş davranışı açısından daha ortalaması yüksek, diğer bir deyişle daha olumsuz yanıtlara sahip oldukları gözlemlenmiştir. Bu itibarla H_{1.5} desteklenmiştir.

Kişisel gelir bakımından (sig=0,001) düzeyinde istatistiksel anlamlı bir biçimde farklılaşma gözlemlenmiştir. Burada Post-hoc analizlerine göre, katılımcıların geliri arttıkça açık bir şekilde yanıtlarının ortalamasının 1'e (tamamen katılıyorum) yaklaştığı görülmektedir. Kişisel gelir farklılaştırıcı unsur olarak ortaya çıkmış ve bu itibarla kişisel gelire ilişkin H_{1.6} desteklenmiştir.

Katılımcılara yöneltilen internet ve online alışverişe yönelik tecrübeleri saptayan ifadeler de tek yönlü varyans analizine tabi tutulmuştur. Sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10: İnternet özellikleri ile online alışveriş davranışının fark analizi

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Df	Kareler Ort	F	Sig.
İnternet Kullanım Geçmişi					
Gruplararası	11,979	4	2,995	10,610	,000*
Grupiçi	113,462	402	,282		
Toplam	125,441	406			
İnternete Giriş Sıklığı					
Gruplararası	8,277	4	2,069	7,100	,000*
Grupiçi	117,164	402	,291		
Toplam	125,441	406			
İnternette Geçirilen Zaman					
Gruplararası	13,036	4	3,259	11,655	,000*
Grupiçi	112,405	402	,280		
Toplam	125,441	406			

* p<0,05

İnternet kullanım geçmişi ile ele alınan alt boyutların varyans analizinde, (sig=0,000) anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. İnternet kullanım yılı azdan çoğa doğru yön seyrettikçe ortalamalar 1'e yaklaşmaktadır (Tablo 10). Bu sonuçlara göre H_{2.1} desteklenmiştir.

Kullanıcıların internete giriş sıklıkları ile ele alınan değişkenin fark analizinde (sig=0,000) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir. Post-hoc analizinde internete giriş sıklığı arttıkça ortalamaların 1’e yaklaştığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre H_{2.2} desteklenmiştir.

Katılımcıların internete geçirdikleri süre bakımından online alışveriş davranışı değişkeni analiz altına alındığında (sig=0,000) anlamlılık düzeyinde farklılaştığı görülmektedir. Burada da yine beklendiği şekilde gün içerisinde internete geçirilen zaman arttıkça ortalamaların 1’e yaklaştığı görülmektedir (Tablo 10). Bu sonuca göre H_{2.3} desteklenmiştir.

Tablo 11: Online alışveriş özellikleri ile online alışveriş davranışının fark analizi

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Df	Kareler Ort	F	Sig.
Online Alışveriş Geçmişi					
Gruplararası	16,989	4	4,247	15,744	,000*
Grupiçi	108,452	402	,270		
Toplam	125,441	406			
Alışveriş Yapma Sıklığı					
Gruplararası	17,055	4	4,264	15,815	,000*
Grupiçi	108,385	402	,270		
Toplam	125,441	406			
Harcama Tutarı					
Gruplararası	20,068	7	2,867	10,855	,000*
Grupiçi	105,373	399	,264		
Toplam	125,441	406			

* p< 0,05

Katılımcılara ne zamandır online alışveriş yaptıklarına yönelik yanıtları ele alınan değişken ile analiz edildiğinde (sig=0,000) anlamlılık düzeyinde farklılaşma gerçekleşmiştir. İstatistiksel açıdan anlamlı olan bu farklılaşmayı ele alan Post-hoc analizlerine göre online alışveriş geçmişi arttıkça, diğer bir deyişle online alışveriş tecrübesi arttıkça ortalamaların 1’e yaklaştığı gözlemlenmiştir (Tablo. 11). Bu sonuca göre H_{3.1} desteklenmiştir.

Katılımcıların online alışveriş yapma sıklıkları ile online alışveriş davranışı analize alındığında (sig=0,000) düzeyinde anlamlı bir şekilde farklılaştığı gözlemlenmiştir. Burada da açık bir şekilde online alışveriş yapma sıklığı arttıkça ortalamaların 1’e yaklaştığı görülmektedir (Tablo. 11). Elde edilen bu sonuçlar itibarıyla H_{3.2} desteklenmiştir.

Online alışverişte yapılan harcama tutarları ile online alışveriş davranışı arasında yapılan varyans analizi sonuçlarına göre (sig=0,000) anlamlılık düzeyinde farklılaşma gözlemlenmiştir. Genel olarak harcama tutarı arttıkça ortalamaların 1’e yaklaştığı görülmektedir (Tablo. 11). Bu itibarla, harcama tutarı ile değişken arasındaki ilişkiyi sınavan H_{3.3} desteklenmiştir.

Demografik faktörler online kompulsif alışveriş davranışı değişkeni açısından ele alındığında ise aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Cinsiyet ile online kompulsif alışveriş davranışına ilişkin analiz sonuçları Tablo 12’de verilmiştir;

Tablo 12: Cinsiyet ile online kompulsif alışveriş davranışının fark analizi (t-testi)

Grup	n	Ort.	S.S	df	Sig.
Online Kompulsif Alışveriş Davranışı					
Kadın	227	2,9573	,88251	405	,000*
Erkek	180	3,3422	,63404	401,299	

* $p < 0,05$

Tablo 12 incelendiğinde online kompulsif alışveriş davranışı değişkeninin, analiz sonucunda cinsiyet faktörü açısından istatistiksel anlamlı olarak farklılaştığı görülmektedir (sig=0,000). Diğer bir deyişle cinsiyet, online kompulsif alışveriş davranışı açısından farklılık yaratmaktadır. Burada da online alışveriş davranışındaki gibi kadınların online alışverişe dayalı tutumlar bakımından erkeklere oranla, ortalama açısından daha pozitif yanıtlar verdikleri görülmektedir. Bu sonuca göre $H_{4,1}$ desteklenmiştir.

Cinsiyet dışında kalan diğer tüm demografik özellikler ile online kompulsif alışveriş davranışına ilişkin fark analizi sonuçları Tablo 13’de verilmiştir;

Tablo 13: Cinsiyet harici demografik değişkenler ile online kompulsif alışveriş davranışının fark analizi

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Df	Kareler Ort	F	Sig.
Medeni Durum					
Gruplararası	3,638	2	1,819	2,835	,060
Grupiçi	259,214	404	,642		
Toplam	262,852	406			
Yaş					
Gruplararası	6,710	5	1,342	2,101	,064
Grupiçi	256,141	401	,639		
Toplam	262,852	406			
Eğitim					
Gruplararası	8,242	5	1,648	2,596	,025*
Grupiçi	254,610	401	,635		
Toplam	262,852	406			
Meslek					
Gruplararası	21,347	9	2,372	3,899	,000*
Grupiçi	241,505	397	,608		
Toplam	262,852	406			
Kişisel Gelir					
Gruplararası	12,549	5	2,510	4,021	,001*
Grupiçi	250,302	401	,624		
Toplam	262,852	406			

Medeni durum faktörü açısından online kompulsif alışveriş davranışı analiz edildiğinde sigma anlamlılık düzeyinin üzerinde gerçekleşerek (sig=0,060) istatistiksel açıdan anlamlı bir fark ortaya koymamıştır. Bu sonuca göre H_{4.2} desteklenmemiştir.

Yaş faktörü ile test edildiğinde aynı şekilde (sig=0,019) anlamlılık düzeyinde fark ortaya koymadığı gözlemlenmiştir. H_{4.3} desteklenmemiştir.

Eğitim ile online kompulsif alışveriş davranışı arasında ise sigma anlamlılık düzeyi (sig=0,025) düzeyinde istatistiksel olarak farklılaşma vardır (Tablo. 13). Post-hoc analizlerine göre, en düşük ortalamaya sahip grup lise düzeyidir. En yüksek ortalama doktora düzeyinde ortaya çıkmıştır. Yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin daha az kompulsif davranış eğilimine sahip olduğu söylenebilir. Bu koşullar altında H_{4.4} desteklenmiştir.

Meslek faktörü ele alındığında (sig=0,000) anlamlılık düzeyi ile istatistiksel olarak farklılaşma gözlemlenmiştir (Tablo. 13). Post-hoc analizlerine göre ev hanımları en düşük ortalamaya sahip grup olarak ortaya çıkmıştır. Analize göre, ev hanımlarının en çok kompulsif davranış sergileyen bireyler olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bu itibarla H_{4.5} desteklenmiştir.

Kişisel gelir ile online kompulsif alışveriş davranışı arasındaki ilişki bakımından (sig=0,001) düzeyinde istatistiksel anlamlı bir biçimde farklılaşma gözlemlenmiştir. Post-hoc analizlerine göre, online alışveriş davranışında olduğu gibi katılımcıların geliri arttıkça yanıtların ortalamasının 1’e (tamamen katılıyorum) yaklaştığı görülmektedir (Tablo. 13). Böylece kişisel gelir farklılaşmasına ilişkin olan H_{4.6} desteklenmiştir.

İnternet ve online alışveriş özelliklerinin fark analizlerine ilişkin veriler ise Tablo 14’de sunulmuştur;

Tablo 14: İnternet özellikleri ile online kompulsif alışveriş davranışının fark analizi

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Df	Kareler Ort	F	Sig.
İnternet Kullanım Geçmişi					
Gruplararası	8,436	4	2,109	3,332	,011*
Grupiçi	254,416	402	,633		
Toplam	262,852	406			
İnternete Giriş Sıklığı					
Gruplararası	1,543	4	,386	,593	,668
Grupiçi	261,309	402	,650		
Toplam	262,852	406			
İnternette Geçirilen Zaman					
Gruplararası	37,054	4	9,263	16,492	,000*
Grupiçi	225,798	402	,562		
Toplam	262,852	406			

* p< 0,05

İnternet kullanım geçmişi ile online kompulsif alışveriş davranışının fark analizinde (sig=0,000) anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. İnternet kullanım yılı azdan çoğa doğru yön seyrettikçe açık bir şekilde ortalamalar 1'e doğru yaklaşmaktadır. Bu sonuçlara göre H_{5.1} desteklenmiştir.

Kullanıcıların internete giriş sıklıkları (sig=0,668) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark ortaya koymamıştır. H_{5.2} desteklenmemiştir.

Katılımcıların internete geçirdikleri süre bakımından online kompulsif alışveriş davranışı (sig=0,000) anlamlılık düzeyinde farklılaşma göstermiştir. Online alışveriş davranışında olduğu gibi burada da gün içerisinde internete geçirilen zaman arttıkça ortalamaların 1'e yaklaştığı görülmektedir. İnternet başında geçirilen zaman arttıkça, online kompulsif alışveriş davranışına eğilim de buna paralel olarak artmaktadır çıkarımını yapmak mümkündür. Bu sonuç altında H_{5.3} desteklenmiştir.

Tablo 15: Online alışveriş özellikleri ile online kompulsif alışveriş davranışının fark analizi

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Df	Kareler Ort	F	Sig.
Online Alışveriş Geçmişi					
Gruplararası	6,308	4	1,577	2,471	,044*
Grupiçi	256,544	402	,638		
Toplam	262,852	406			
Alışveriş Yapma Sıklığı					
Gruplararası	80,305	4	20,076	44,211	,000*
Grupiçi	182,547	402	,454		
Toplam	262,852	406			
Harcama Tutarı					
Gruplararası	56,962	7	8,137	15,770	,000*
Grupiçi	205,890	399	,516		
Toplam	262,852	406			

* p< 0,05

Tablo 15'e göre, katılımcıların online alışveriş yapma geçmişlerine bakıldığında (sig=0,044) anlamlılık düzeyinde farklılaştığı görülmektedir. Post-hoc analizlerine göre online alışveriş geçmişi arttıkça, diğer bir deyişle online alışveriş tecrübesi arttıkça ortalamaların 1'e yaklaştığı gözlemlenmiştir. Bu sonuca göre H_{6.1} desteklenmiştir.

Online alışveriş yapma sıklıkları ile online kompulsif alışveriş davranışı ele alındığında (sig=0,000) düzeyinde anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Online alışveriş yapma sıklığı arttıkça ortalamaların 1'e yaklaştığı söylenebilmektedir (Tablo. 15). Buna ilişkin olarak H_{6.2} desteklenmiştir.

Online alışverişte yapılan harcama tutarları ile online kompulsif alışveriş davranışını ele alan fark analizine göre (sig=0,000) anlamlılık düzeyinde farklılaşma ortaya çıkmıştır. Harcama tutarı arttıkça açık bir şekilde ortalamaların

1’e doğru yaklaştığı gözlemlenebilmektedir (Tablo. 15). Buna ilişkin olarak $H_{6,3}$ desteklenmiştir.

Çalışmada katılımcıların güvene dayalı tutumları, kullanıma yönelik davranışsal eğilimleri, faydaya yönelik algıları ve kullanım kolaylığına ilişkin tutumlarının, online alışveriş davranışı değişkeni dahilinde, online kompulsif alışveriş davranışıyla olan ilişkisi de incelenmiştir. Bu noktada değişkenler korelasyon ve regresyon analizlerine tabi tutulmuş, sonuçları Tablo 16’dadır:

Tablo 16: Değişkenler arasındaki korelasyon

Online Kompulsif Alışveriş Davranışı	
Online Alışveriş Davranışı	,301**

** Korelasyon $p < 0,01$ anlamlılık düzeyinde

Değişkenlerin birbiriyle ilişkisini inceleyen korelasyon analizine ilişkin Tablo 17’deki veriye bakıldığında değişkenler arasında $p < 0,01$ anlamlılık düzeyinde pozitif doğrusal ilişki saptanmıştır. Korelasyonun kuvveti açısından bakıldığında, değişkenler arasında zayıf korelasyon ortaya çıkmıştır. Ancak değişkenler birbiri ile pozitif doğrusal yönlü bir ilişki içerisindedir.

Tablo 17: Alt boyutlara ilişkin regresyon analizleri

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R	R ²	β	t	F	p
Online Alışveriş Davranışı	Online Kompulsif Alışveriş Davranışı	,301	,090	,208	6,345	40,263	,000*

Tablo 17’de R sütunu regresyon katsayısını, R² sütunu bağımsız değişkenin bağımlı değişkendeki değişime etkisini açıklama gücünü, β (Beta) sütunu bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki ilişki düzeyini, F ve p sütunları bu ilişkinin geçerliliği ve güvenilirliğini göstermektedir ($p < 0,05$).

Online alışveriş davranışı bağımsız değişken, online kompulsif alışveriş davranışı bağımlı değişken olarak ele alınan ilişkide regresyon analizi sonucunda elde edilen verilere göre model ($F=40,263$ ve $p=0,000 < 0,05$) ile istatistiksel olarak anlamlıdır. ($\beta= 0,208$) değeri alt boyutlar arasında zayıf doğrusal yönlü pozitif anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Online alışveriş davranışı değişkeni, online kompulsif alışveriş davranışı değişkenindeki değişimi %9 oranında açıklamaktadır.

Korelasyon ve regresyon analizleri sonrasında elde edilen tüm bu veriler altında H_7 desteklenmiştir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Elde edilen bu istatistiksel veriler ışığında, genel olarak kadınların erkeklere göre online ortamda kompulsif davranışlara daha eğimli oldukları ifade edilebilir. Kadınların online alışveriş aktivitesinden mutluluk duyduğu ve kompulsif davranış eğilimi gösterdikleri gözlemlenmiştir. Medeni durum ve yaş açısından belirli oranda bir fark ortaya çıkmadığı görülmüştür. Ortalamalar baz alındığında yaşça daha büyük olan katılımcıların online alışverişle ilgili değişkenlere daha olumsuz bir yaklaşım sergilediklerini söylemek mümkündür. Ancak istatistiksel olarak anlamlı değildir. Online alışveriş davranışı açısından ise yaş arttıkça olumsuz yargılar artmaktadır. Buradan hareketle online alışverişe daha yatkın kesimin genç yaşlar olduğunu söylemek mümkündür. Eğitim faktörü bakımından yapılabilecek çıkarım; eğitim seviyesi yükseldikçe farklılaşma ortaya çıktığı, eğitim seviyesi yükseldikçe kompulsif davranışlara eğilimin azaldığıdır. Diğer bir deyişle eğitim seviyesi düştükçe kompulsif davranış daha sık görülmektedir. Burada eğitimin alışveriş davranışlarında daha mantıksal kararlar vermek noktasında belirleyici olduğu ve finansal okur-yazarlığın payı olabileceği düşünülmektedir. Elde edilen veriler meslekler açısından ele alındığında ise kompulsif davranışa en eğilimli grubun ev hanımları olduğu gözlemlenmiştir. Kişisel gelir baz alındığında ise, gelir arttıkça buna paralel olarak kompulsif davranış eğiliminde de artış gözlemlenmiştir. Başka bir bakış açısıyla yüksek gelirli bireylerde kompulsif davranış daha sık görülebilmektedir.

Demografik verilere ek olarak, katılımcılara yöneltilen internet ve online alışverişe yönelik sorulara alınan yanıtlar analiz edildiğinde anlamlılık düzeyinde olan değişkenler bağlamında ortaya çıkan sonuçlar şöyle özetlenebilir;

- İnternet kullanım yılı azdan çoğa doğru ilerledikçe online kompulsif alışveriş davranışı daha sık görülmektedir.
- İnternete giriş eylemi sıklıkla, kompulsif davranışın da daha sık gözlemlenebileceği fikri istatistiksel sonuçlar açısından desteklenmemiştir. İnternete giriş sıklığı ile bireylerin online kompulsif alışveriş davranışı istatistiksel olarak anlamlı bir boyut kazanmamıştır.
- İnternette geçirilen süre açısından ele alındığında, açık bir şekilde internette daha sık vakit geçiren katılımcıların kompulsif davranışlara daha eğilimli olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer bakış açısıyla kompulsif davranış gösteren bireyler internette daha çok zaman geçirmektedirler.
- Online alışveriş tecrübesi ile kompulsif davranış arasında doğrusal bir ilişki saptanmıştır. Diğer bir deyişle online alışveriş geçmişi ne kadar eskiyse kompulsif davranış o kadar fazla gerçekleşmektedir.
- Online alışveriş yapma sıklığı da beklendiği gibi, alışveriş sıklığı arttıkça, yani ayda bir veya birkaç defadan her güne doğru ilerledikçe, açık bir şekilde kompulsif davranış eğiliminin artmakta olduğu gözlemlenmiştir.

• Online alışverişe harcanan tutarlar açısından bakıldığında, harcama miktarı arttıkça kompulsif davranış da artış göstermektedir. Beklendiği üzere daha çok harcama yapan bireyler kompulsif davranışını daha çok göstermekte veya tam tersine kompulsif davranış sergileyen bireylerin online alışveriş esnasında daha fazla harcama yapmakta olduğu söylenebilir.

Çalışmanın son kısmında, değişkenlerin birbiri arasındaki ilişkisini, birbirini açıklama gücünü tespit etmek amacıyla yapılan korelasyon ve regresyon analizleriyle elde edilen sonuçlara göre değişkenler arasında aynı yönlü zayıf pozitif ilişkiler saptanmıştır.

Çalışmanın sonuçları literatürdeki diğer bazı çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Kompulsif alışveriş davranışının çoğunlukla kadın tüketicilerde gözlemlendiği görülmektedir (O’Guinn & Faber, 1992; Gültaş ve Yıldırım, 2016; Maraz vd., 2016; Rose ve Dhandayudham, 2014). Bu çalışmada da benzer sonuç elde edilmiştir. Ancak, Manchiraju vd. (2016)’nin çalışmasında literatürün aksine erkek tüketiciler online kompulsif alışveriş davranışına daha eğilimli bulunmuştur. Aynı çalışmada yine literatürün aksine yaşın, kompulsif davranışla negatif ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer çalışmada (Hussain ve Bolari, 2012) yaş ve cinsiyet farklılaşmamıştır. Eğitim düzeyine göre kompulsif eğilimin, eğitim düzeyi arttıkça çoğalması da literatürle benzerlik taşımaktadır. Özgüven (2011)’e göre eğitim düzeyi yüksek kişiler daha fazla bilgiye sahip olduklarından, daha rahat ve güvenerek online alışverişe yönelmektedirler. Bu çalışmada da online alışverişe eğilim bakımından benzer fakat kompulsif davranış bakımından aksini gösteren bir sonuca ulaşılmıştır. Yine aynı çalışmaya göre gelir düzeyi arttıkça, online alışveriş artmaktadır. Bu noktada da yine paralellik ortaya çıkmıştır.

Çalışmada, tüketicilerin online alışveriş davranışına yönelik eğilimleri belirli bir hedef grup gözetmeksizin on sekiz yaş üstü tüketiciler ile genellenmiştir. Katılımcıların karakteristik özellikleri, psikolojik durumları gibi kişisel unsurlar araştırılmamıştır. Ayrıca özel bir koşul veya değişken çalışmaya eklenmemiştir. Spesifik olarak belirli bir ürün grubu veya web sitesi üzerine odaklanmamıştır. Dolayısıyla konu ampirik çalışmalarla başkaca değişkenler çerçevesinde ele alınıp derinlemesine incelenebilir veya özel gruplara veya ticari yapılanmalara göre modeller kurulmak suretiyle özelleştirilebilir.

Çalışma sonucunda ortaya çıkan bulguların, online alışveriş faaliyeti gösteren ticari işletmelerin tüketici davranışlarını irdelemesine, demografik faktörlerin etkeni altında pazarlama ve rekabet stratejileri geliştirmeleri noktasında fikir vereceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Ahn, T., Ryu, S. & Han, I. (2007). The impact of web quality and playfulness on user acceptance of online retailing. *Information & Management*, 44, 263–275.

Akram, U., Hui, P., Khan, M. K., Hashim, M., & Saduzai, S. K. (2017). Impulsive buying: A qualitative investigation of the phenomenon. *Proceedings of the Tenth International Conference on Management Science and Engineering Management*, 1383–1399.

Aksoy, R. (2009), *İnternet Ortamında Pazarlama*, İkinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5)*. Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.

Andreassen, C. S. (2014). Shopping addiction: an overview. *Journal of Norwegian Psychological Association*, 51, 194–209.

Bayraç, H. N. (2003). Yeni Ekonominin Toplumsal, Ekonomik ve Teknolojik Boyutları. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 42-62

Black, D. W. (2007). A review of compulsive buying disorder. *World Psychiatry*, 6(1), 14–18.

Chang, L. C. & Arkin, R. M. (2002). Materialism as an attempt to cope with uncertainty. *Psychology & Marketing*, 19(5), 389–406.

Cranor, L.F. & LaMacchia B.A. (1998) Spam!. *Communications of the ACM*, 41(8), 74-83.

Çiçek, R. ve Mürütsoy, M. (2014). İnternet tüketicisinin satın alma davranışlarının incelenmesi üzerine bir araştırma: Niğde Üniversitesi akademik ve idari personeli örneği. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 291-305.

D'Astous, A. (1990). An Inquiry into the Compulsive Side of Normal Consumers. *Journal of Consumer Policy*, 13(1), 15-30.

D'Astous, A., Julie, M. & Caroline, R. (1990). Compulsive buying tendencies of adolescent consumers. *Advances in Consumer Research*, 17, 306-312.

Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319–340.

DeSarbo, W. S. & Edwards, E. A. (1996). Typologies of compulsive buying behavior: A constrained cluster wise regression approach. *Journal of Consumer Psychology*, 5(3), 231-262.

Dittmar, H. (2005). A new look at ‘Compulsive Buying’: Self-discrepancies and materialistic values as predictors of compulsive buying tendency. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 24(5), 832-859.

Dittmar, H. (2005). Compulsive buying – a growing concern? An examination of gender, age, and endorsement of materialistic values as predictors. *British Journal of Psychology*, 96(4), 467–491.

Doğanlar, T. (2016). Türkiye’de Elektronik Ticaret Pazarı ve Pazarın Gelişimi. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Tartışma Metinleri,14.

Edwards, E. A. (1992). *The Measurement And Modeling Of Compulsive Consumer Buying Behavior*. Published Dissertation. The University of Michigan: University Microfilms.

Edwards, E. A. (1993). Development of a new scale for measuring compulsive buying behavior. *Financial Counseling and Planning*, 4(1), 67-84.

Enginkaya, E. (2006). Elektronik perakendecilik ve elektronik alışveriş, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 6 (1), 11-16.

Ergin, E. A. (2010). Compulsive buying behavior tendencies: The case of Turkish consumers. *African Journal of Business Management*, 4(3), 333-338.

Etid (Elektronik Ticaret İşletmecileri Derneği (2016). <http://etid.org.tr>, (Erişim Tarihi: 27.07.2017)

Eurostat (2017). AB’de Dijital Ekonomi ve Toplum Raporu (Digital Economy and Society in the EU). www.ec.europa.eu, (19.09.2017).

Faber, R. J. & O’Guinn, T. C. (1992). A clinical screener for compulsive buying. *Journal of Consumer Research*, 19(3), 459–469.

Faber, R. J. (1992). Money changes everything: Compulsive buying from biopsychosocial perspective. *American Behavioral Scientist*, 35(6), 809–819.

Faber, R. J. (2010). Diagnosis and epidemiology of compulsive buying In A. Müller & J. E. Mitchell (Eds.), *Compulsive Buying: Clinical Foundations And Treatment (3–19) içinde*, New York: Routledge.

Fortune Turkey (2016). <http://www.fortuneturkey.com/e-ticaret-sektoru-yuzde-31-buyudu-34572#>, (Erişim Tarihi: 19.12.2016).

Garson, D. G. (2008). *Testing Statistical Assumptions*. North Carolina State University, Statistical Associates Publishing, Blue Book Series.

Gupta, S. (2013). A literature review of compulsive buying-A marketing perspective. *Journal of Applied Business and Economics*, 14(1), 43-48.

Gültaş, P. ve Yıldırım, Y. (2016). İnternette alışverişte tüketici davranışını etkileyen demografik faktörler. *Dicle Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(10), 32-50.

Hanley, A. & Wilhelm, M. S. (1992). Compulsive buying: An exploration into self-esteem and money attitudes. *Journal of Economic Psychology*, 13(1), 5–18.

Hussain A. H. & Bohari, A. M. (2012). The use of high-speed internet as a platform for compulsive online buying: A case of study of post-graduate students in Malaysia, *Geografia Online Malaysia Journal of Society and Space* 8(7), 32-43.

Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

Kamal, S., Chu S-C. & Pedram, M. (2013). Materialism, attitudes, and social media usage and their impact on purchase intention of luxury fashion goods among American and Arab young generations. *Journal of Interactive Advertising*, 13, 27-40.

Kang L-J. & Lee Y. (2010). A study in compulsive buying behaviors and Internet addiction among E-commerce users between the ages of 20-30. *Journal of the Korean Home Economics Association*, 48, 67-81.

Keskin, A. D. ve Günüç, S. (2017). Testing models regarding online shopping addiction. *Addicta: The Turkish Journal On Addictions*, 4(2), 221–242.

Khiabani, M. M. (2016). Identifying the impact of technology beliefs on Iranian consumers' intention to use online shopping through mediating roles of technology attitudes and tusting attitudes: Structural equation modeling approach. *International Journal of Advanced Scientific and Technical Research*, 6(5), 104-121.

Kırcova, İ. (2008). *İnternette Pazarlama*, Beta Yayınları: İstanbul.

Kurtuluş, K. (2010). *Araştırma Yöntemleri*, Türkmen Kitabevi: İstanbul.

Kyrios, M., Frost, R. O. & Steketee, G. (2004). Cognitions in compulsive buying and acquisition. *Cognitive Therapy and Research*, 28(2), 241–258.

Lee, Y J. & Park, J. K. (2008). The mediating role of consumer conformity in e- compulsive buying. *Advances in Consumer Research*, 35, 387-392.

Lee, Y.-H., Ko, C.-H., & Chou, C. (2015). Re-visiting internet addiction among Taiwanese students: a crosssectional comparison of students' expectations, online gaming, and online social interaction. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 43, 589–599.

Lejoyeux, M., Haberman, N., Solomon, J. & Adès, J. (1999). Comparison of buying behavior in depressed patients presenting with or without compulsive buying. *Comprehensive Psychiatry*, 40(1), 51–56.

Lejoyeux, M., Tassain, V., Solomon, J. & Adès, J. (1997). Study of compulsive buying in depressed patients. *Journal of Clinical Psychiatry*, 58(4), 169-173.

Li X., Yang H. & Wang K. (2009). A study on the model for psychological motives of compulsive buying online in China. *International Conference on Management and Service Science*, 1(4), 20–22.

Li, S., Unger, A. & Bi, C. (2014). Different facets of compulsive buying among Chinese students, *Journal of Behavioral Addictions* 3(4), 238–245.

Liao, Z. & Cheung, M. T. (2001). Internet-based e-shopping and consumer attitudes: An empirical study. *Information and Management*, 38(5), 299-306.

Manchiraju, S., Sadachar, A. & Ridgway J. L. (2016). The Compulsive Online Shopping Scale (COSS): Development and validation using panel data. *International Journal of Ment Health Addiction*, 15, 209-223.

Maraz, A., Griffiths, M. D. & Demetrovics, Z. (2016). The prevalence of compulsive buying: a meta-analysis. *Addiction*, 111(3), 408–419.

McElroy S. L., Keck, P. E., Pope, H. G., Smith, J. M. R. & Strakowski, S M. (1994). Compulsive buying: a report of 20 cases. *Journal of Clin Psychiatry*, 55(6), 242-248.

McGoldrick, P. J. & Pieros, C. P. (1998). Atmospheric, pleasure and arousal: The influence of response moderators. *Journal of Marketing Management*, 14(1-3), 173–197.

Mueller, A., Mitchell, J. E., Peterson, L.A., Faber, R. J., Steffen, K. J., Crosby, R. D. & Claes L. (2011). Depression, materialism, and excessive Internet use in relation to compulsive buying. *Comprehensive Psychiatry*, 52, 420–424.

O'Guinn, T. C. & Faber, R. J. (1989). Compulsive buying: a phenomenological exploration. *Journal of Consumer Research*, 16(2), 147–157.

Özgüven, N. (2011). Tüketicilerin online alışverişe karşı tutumları ile demografik özellikleri arasındaki ilişkinin analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(21), 47-54.

Raab, G., Eldger, C.E., Neuner, M. & Weber, B. (2011). A neurological study of compulsive buying behavior. *Journal of Consumer Policy*, 34(4), 401-413.

Ridgway, N., Kinney, M. K. & Monroe, K. B. (2011). The measurement of compulsive buying and its application to internet buyers. *Journal of Retailing*, 88(1), 63-71.

Roberts, J. A., Manolis, C. & Pullig, C. (2014). Contingent self-esteem, self-presentational concerns and compulsive buying. *Psychology and Marketing*, 31(2), 147-160.

Rose, S. & Dhandayudham, A. (2014). Towards an understanding of internet-based problem shopping behaviour: the concept of online shopping addiction and its proposed predictors. *Journal of Behavioral Addictions*, 3(2), 83-89.

Scherhorn, G., Reisch, L. A. & Raab, G. (1990). Addictive buying in West Germany: An empirical study. *Journal of Consumer Policy*, 13(4), 355-387.

Schlosser, S., Black, D. W., Repertinger, S. & Freet, D. (1994). Compulsive buying: Demography, phenomenology, and comorbidity in 46 subjects. *General Hospital Psychiatry*, 16(3), 205-212.

Schmitz, J. M. (2005). The interface between impulse-control disorders and addictions: Are pleasure pathway responses shared neurobiological substrates? Sexual Addiction & Compulsivity. *The Journal of Treatment & Prevention*, 12(2-3), 149-168.

Sharif, S. P. & Khanekharab, J. (2017). Identity confusion and materialism mediate the relationship between excessive social network site usage and online compulsive buying. *Cyberpsychology, Behaviour and Social Networking*, 20(8), 494-500.

Tamam L., Diler R.S., ve Özpoyraz N. (1998). Kompulsif satın alma: Bir gözden geçirme, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 9(3), 224-230.

Tekinay, A. (2000). E-Tailing Rüzgarı, *Capital*, Mayıs, 124-126.

Trotzke, P., Starcke, K., Müller, A., & Brand, M. (2015). Pathological buying online as a specific form of internet addiction: A model-based experimental investigation. *Plosone*, 10(10), 1-17.

Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği (2016). Türkiye’de E-Ticaret Pazar Tanımlama ve 2015 Pazar Büyüklüğü Raporu <http://www.tubisad.org.tr>, (Erişim Tarihi: 27.07.2017).

Türkiye İstatistik Kurumu (2017). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması. <http://www.tuik.gov.tr/PdfGetir.do?id=24862>, (Erişim Tarihi: 20.08.2017).

Uygun, M., Özçifçi, V. ve Uslu Divanoğlu, S. (2011). Tüketicilerin online alışveriş davranışını etkileyen faktörler. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 373-385.

Wallace, P. (2014). Internet addiction disorder and youth. *EMBO Reports*, 15(1), 12-16.

Wang, Y., He, X. & Yin, X. (2016). The impact of consumer materialism in China on online compulsive buying behavior. *Wuhan International Conference on e-Business*, 582-589.

Workman, L. & Paper, D. (2010). Compulsive buying: A theoretical framework. *The Journal of Business Inquiry*, 9(1), 89–126. Göttingen: Hogrefe.

Xu, Y. (2008). The influence of public self-consciousness and materialism on young consumers’ compulsive buying. *Young Consumers*, 9, 37-48.

Yurchisin, J. & Johnson, K. K. P. (2004). Compulsive buying behavior and its relationship to perceived social status associated with buying, materialism, self-esteem, and apparel-product involvement. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 32(3), 291–314.

Yayın Geliş Tarihi: 15.10.2018
Yayına Kabul Tarihi: 24.10.2018
Online Yayın Tarihi: 26.12.2018
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.470926>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 20, Sayı: 4, Yıl: 2018, Sayfa: 655-664
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

JOHN STUART MILL'İN SİYASET FELSEFESİNDE DEMOKRASİ

İsmail SAFİ*

Öz

Özgürlük, mutluluk ve demokrasi Mill'i bir siyaset felsefecisi olarak değerlendirirken üzerinde durulması gereken anahtar kavramlardır. Mill, geleceğin en büyük sorunu olarak gördüğü özgürlüğü düşünce özgürlüğü, eylem özgürlüğü ve bir araya gelme özgürlüğü olmak üzere üç aşamada değerlendirmektedir. Düşünce özgürlüğü için hiçbir sınır koymayan Mill'e göre hiçbir düşünce susturulmamalıdır; zira her düşünce potansiyel olarak bir hakikat barındırmaktadır. Bireylerin her türlü eylem ve bir araya gelme özgürlükleri ise başkalarının refah ve huzuruna zarar verilmediği sürece bakidir. Mill yaşamın amacını mutluluk olarak görürken, mutluluğu birbiri ardına yaşanan hazlar şeklinde tanımlamaktan kaçınmaktadır. Onun ima ettiği mutluluk yalnızca bireyin kendi mutluluğu değil, eylemle ilgili olan herkesin mutluluğudur. Mill'e göre bir toplumun nasıl yönetileceği o toplumun karakteri ile doğrudan ilintilidir. Dolayısıyla Mill ideal bir yönetim şekli iddiasından ziyade toplumun yapısıyla uyumlu bir yönetim şeklinin aranması taraftarıdır. Mill'in siyaset felsefesinde toplumun tüm zorunlu ihtiyaçlarını bütünüyle karşılayacak tek yönetim tüm halkın katıldığı yönetimdir. Toplumun gelişim düzeyi ne kadar yüksekse demokratik yönetimin o toplum için uygunluğu da o derece yüksek olacaktır. Mill demokrasinin çoğunluğun tiranlığına dönüşmesinin engellenmesi gerektiğini savunurken doğru ve yanlış demokrasi arasında ayırım yapmaktadır. Eşit oy hakkı Mill'e göre yanlış bir demokrasi uygulamasıdır. Onun doğru demokrasisinde çoğunluk değil nitelik öncelenmekte ve bu yolla sistemin topluma ahlâkî ve entelektüel açıdan faydalı olması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Siyaset Felsefesi, Özgürlük, Mutluluk, Demokrasi, Faydacılık.*

DEMOCRACY IN JOHN STUART MILL'S POLITICAL PHILOSOPHY

Abstract

Liberty, happiness and democracy are the key terms of John Stuart Mill's political philosophy. Mill evaluates liberty, he accepts as the most important problem of the future, in three stages as freedom of thought, freedom of action and freedom of aggregation. According to Mill, any restriction of freedom of thought could not be accepted in any case because all kinds of thought include truth as potential. Freedom of action and freedom of aggregation

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Safi, İ. (2018). John Stuart Mill'in siyaset felsefesinde demokrasi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (4), 655-664.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstinye Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset ve Kamu Yönetimi Bölümü, ismailsafı99@gmail.com

could be restricted just by relying on harm principle that means someone is free in his action as soon as he does not harm other people. Mill, while accepting the aim of life as happiness, avoids describing happiness as the sum of pleasures. Happiness, according to Mill, is not the happiness of individuals but the happiness of everyone related with the action. The regime of a society is directly related with the character of society. Hence, Mill is in favor of searching for a regime compatible with the society rather than ideal regime for all societies. In political philosophy of Mill, the mere administration fulfils the necessary needs of society is the administration whole community participated. The higher developmental degree a society has, the compatibility of the democracy for the related society is higher, as well. Mill discriminates between true and false democracy. In true democracy of Mill, the important factor is not the selection of majority but the property. By this way, he aims to increase the moral and intellectual capacity of the society.

Keywords: Political Philosophy, Liberty, Happiness, Democracy, Utilitarianism.

GİRİŞ

John Stuart Mill (1806-1873) faydacılık (utilitarianism) ve liberalizmin önde gelen isimleri arasında anılmakla beraber iki kuramın da klasik çizgisinde yer almayan bir filozoftur. Mill, 1873 yılında yayınlanan otobiyografisinde Jeremy Bentham ve babası James Mill'in kendi düşünce ve zihin yapısı üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini bir arada dile getirirken, aldığı katı eğitimin entelektüel anlamdaki artılarının yanında daha 21 yaşındayken ağır bir bunalım gibi yıkıcı bir etkisi olduğundan bahseder. Bu bunalım Mill'in zihinsel konforunu bozmuş olacak ki küçüklüğünden beri maruz kaldığı ve kendisinin Benthamizm olarak adlandırdığı faydacılık kuramının temellerini sarsacak eleştirileri yine faydacılığın sınırları içerisinde kalarak dile getirmektedir. Ayrıca yine otobiyografisinde ahlâkî gelişimi üzerindeki en büyük etkinin babası tarafından Epikürcü hazcı anlayışla yetiştirilmiş olmasının yanında Fransız Devrimi'yle birlikte artan tartışma özgürlüğü olduğunu itiraf etmektedir (Mill, 2014: 44). Mill'in hem faydacılık hem de liberalizm üzerine eleştirileri bu akımların amaçlarına değil araçlarına yöneliktir, bu yönüyle Mill'i her iki akımın da tam olarak içerisinde ya da dışarısında bir noktada konumlandırmak doğru değildir. Yalnızca iki akımın da olağan çizgisinde olmadığını söylemek kâfi bir yaklaşım olacaktır. Çoğu zaman tutarsız ve sistemsiz olmakla suçlanan Mill felsefesi, başka bir bakış açısından uzlaşmacı olarak da okunabilir. Zira aydınlanmacı ve romantik fikirleri aynı potada birleştirme çabası Mill'in hem *Özgürlük Üzerine* hem de *Faydacılık* eserlerinde kolayca göze çarpmaktadır. Genç yaşta içerisine girdiği ruhsal bunalımı da ahlâkî, estetik ve duygusal yönlerden eksik kalmasına bağlayan Mill, bu gerekçeyi ortaya koymuş olduğu tüm siyasî, ekonomik ve etik öğretilere uygulamaya çalışmaktadır.

Özgürlük, mutluluk ve demokrasi Mill'i bir siyaset felsefecisi olarak değerlendirirken üzerinde durulması gereken anahtar kavramlardır. Mill, toplumun birey üzerindeki iktidarının nitelik ve sınırlarını konu edindiğini söylediği *Özgürlük Üzerine* (1859) eserinin ilk satırlarında, sivil veya toplumsal özgürlük olarak

kavramsallaştırdığı *özgürlük* problemini hem insanları eski devirlerden beri anlaşmazlıklara düşürecek kadar köklü hem de medenîleşmenin aşamalarıyla birlikte sürekli güncellenmesi gereken geleceğin en önemli sorunu olarak tanımlamaktadır (2014: 47). Mill'e göre özgürlük, bir yarar beklentisi ile değil ahlâken gerekli olduğu için savunulmalıdır. Düşünme kabiliyeti insanı diğer canlılardan ayıran en önemli unsur olarak ele alındığında, düşünme özgürlüğünün de insanî bir değer olarak koşulsuz bir şekilde bireye sağlanması zaruridir. Mill'e göre düşünce özgürlüğünün önüne konulan her barikat insan neslinin geleceğine konulmuş olur. Bu sebeple, tek bir kişi dahi toplumun geri kalanından farklı bir görüşe sahipse, o görüş ve düşüncenin susturulmasına kimsenin hakkı yoktur. Mill'e göre "hakikat, zulme daima galip gelir." sözü sadece umut edilen kocaman bir kandırmacadır; zira tarihte zulmün susturduğu hakikat örneklerine sıkça rastlanmaktadır (2014: 62). Dolayısıyla, hakikatin düşünce özgürlüğünün olmadığı bir ortamda ulaşılabilir olması beklenemez. Mill bilincin iç sahası olarak nitelendirdiği duygu ve düşünme özgürlüğü ile vicdan özgürlüğünü hiçbir sınırlamaya tabi tutmadan her bireyin mutlak hakkı olarak kabul eder (2014: 62). Düşüncenin ifadesi ve yayılması, zevklerin ve uğraşların seçimi, bireylerin karakterleri, eylem gibi konular ile bir araya gelme, topluluk oluşturma özgürlüklerine sınır olarak zarar ilkesini koyan Mill'e göre düşünme ediminin dışında birey başkalarına fiziksel ya da zihinsel olarak zarar vermediği müddetçe özgürdür: "Özgürlük adını hak eden tek özgürlük, başkalarını saadetlerinden mahrum etmeye veya onların saadetlerini elde etme gayretlerine engel olmaya kalkışmadığımız müddetçe kendi iyiliğimizi kendi bildiğimiz yolda arama özgürlüğüdür." (2014: 63).

Mill faydacı bir filozof olarak bilinmesine rağmen onun faydacılığı Bentham'ın faydacılığından farklı temeller üzerine kuruludur. Bentham'ın hazları bireylerden ve onların deneyimlerinden bağımsız olarak kabul etmesi ile Bentham'ın çoğunluğun tercihini toplumsal ve siyasal referans haline getirmesi Mill'in en çok eleştirdiği iki husustur. Mill'e göre "inancı olan tek bir kişi sadece menfaatleri olan yüzlerce kişiye denk bir toplumsal güçtür." (2017a: 67). Rasyonel arka plana sahip inançlara sahip olan bir toplum yalnızca fayda üzerine temellendirilmiş toplumlardan çok daha güçlüdür. Mill, siyasal meşruiyeti haz ve acı kavramları üzerine temellendiren ve çoğunluğun faydasını bireyselliğe yeğleyen Bentham yararcılığından farklı bir tutum sergilemektedir. Mill'e göre hazlar birbirinden hem niteliksel hem de niceliksel olarak farklıdır. Ahlâkî, entelektüel ve zihinsel hazlar, bedensel hazlardan daha üstün ve önceliklidir. İnsanların hayvan iştahlarından daha yüksek yetileri vardır ve bunların farkına varan insanlar zihinsel anlamda memnuniyet vermeyen hiçbir hazzı itibar etmezler (2017b: 63). Onun yaygın bir şekilde atıf yapılan şu sözü klasik yararcılığın bedensel hazzı dayalı sisteminin açık bir şekilde dışında olduğunu net olarak göstermektedir: "Halinden memnun bir domuz olmaksızın, memnuniyetsiz bir insan olmak, mutlu bir aptal olmaksızın mutsuz bir Sokrates olmak daha iyidir." (2017b: 67).

Mill, yaşamın amacını mutluluk olarak görürken, mutluluğu birbiri ardına yaşanan hazlar şeklinde tanımlamaktan imtina eder. Onun ima ettiği mutluluk

yalnızca bireyin kendi mutluluğu değil, eylemle ilgili olan herkesin mutluluğudur; faydacılık, bireyin kendi mutluluğu ve diğerlerinin mutluluğu arasında tarafsız olunmasını gerektirir (2017b: 81). Mill'e göre mutluluk arzu edilendir ve huzur ile fedakârlık duygularını beraberinde taşır. Mutluluk çoğunluğun mutluluğu değil, bireyin mutluluğu olarak algılanmalıdır. Çoğunluğun mutluluğu hedefi tiranlığa dönüşme potansiyelini her zaman içerisinde barındırır, bu sebeple Benthamcı yaklaşımın savunduğu hem toplumun hem de yönetimin temelini oluşturan çoğunluğun tercihi kavramı tehlikeli bir bakış açısının temelidir. Mill'in özgürlük temelli etik anlayışı, onun siyaset felsefesinin de iskeletini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bu makalede Mill'in demokrasi anlayışı incelenirken özgürlük ve mutluluk ilkeleriyle uyumlu ve çelişkili olduğu hususlar saptanmaya çalışılacaktır.

MILL'İN DEMOKRASİ ANLAYIŞI

İdeal ve evrensel bir yönetim biçiminin mümkün olmadığını düşünen Mill'e göre, her yönetim kendi tarihsel, sosyal ve siyasal şartlarının yanı sıra ilerleme ve gelişmişlik durumunun da bir ürünüdür. Ona göre, bir toplumun nasıl yönetileceği o toplumun karakteri ile doğrudan ilintilidir. Zira toplum yapısı ve ihtiyaçları hem toplumsal gücün niceliğini hem de yönetim şeklini belirleyen temel unsurlardandır. Toplumun yönetim şekli üzerindeki etkisini Mill şöyle ifade etmektedir: "Mekanikte olduğu gibi siyasette de motorun çalışmasını sağlayan güç dışarıda aranmalıdır. Güç hazır değilse veya makul olarak beklenebilecek engelleri aşmaya yeterli değilse mekanizma başarısız olacaktır." (2014: 63). Dolayısıyla Mill ideal bir yönetim şekli iddiasından ziyade toplumun yapısıyla uyumlu bir yönetim şeklinin aranması taraftarıdır. Mill'in toplumsal güçten kastı toplumun yalnızca ekonomik ve fiziksel yapısına bağlı olan güç değildir. Döneminin rasyonalist yaklaşımının bir yansıması olarak nazarı düşünceyi toplumsal gücün başlıca unsurlarından birisi olarak ele alır (2017a: 67). Mill'e göre, insan zihni hem toplumun hem de devletin en önemli unsurudur. Toplumsal gücü oluşturan diğer tüm unsurlar toplumun teorik düşünce kapasitesi zayıf olduğunda anlamsız ve yetersiz olacaktır.

Mill'e göre bir ülkenin yönetim şekli tercihe açıktır. Yönetimi tümüyle sadece bir araç olarak kabul eden Mill, araçların tercih edilebilirliğinin toplumun hedefleriyle ne ölçüde uyum sağladığına bağlı olarak değişeceği görüşündedir (2017a: 69). Faydacılığın Mill'in siyaset felsefesi üzerindeki etkisi, demokrasiyi araçsal bir şekilde ele almasında ve iyi-kötü yönetimi ayırt etme ölçütünde açığa çıkmaktadır. Mill'e göre, "yönetimin toplumun esenliği üzerindeki etkisini düşünmek veya takdir etmek için referans noktamız insanlık menfaatlerinin tamamından aşağısı olamaz." (2017a: 70). Bir yönetim şeklini toplumun refahı ve mutluluğunu sağlayacak iyi bir yönetim olduğunu iddia edebilmek için o yönetim şeklinin çoğunluk ya da belirli grupların değil insanlığın tamamının faydalarıyla çelişki içerisinde olmaması gereklidir. Dolayısıyla iyi ve kötü yönetimi birbirinden ayırt edecek kriterleri belirlemenin yolu toplumun toplu menfaatleri gibi karmaşık ve ulaşılması zor bir hedefin tasnifini yapmaktır. Mill'in bu tasnifi yaparken iyi

yönetime koyduğu ilk ve yönetimin dayandığı tüm şartların üzerinde olan koşul, yönetimin büyüklüğünden bağımsız olarak yönetilen toplumun sahip olduğu iyi niteliklerdir. Mill bu iddiasını şöyle destekler: “Her yönetime sorulması gereken ilk soru, toplum üyelerinde muhtelif arzu edilir ahlâkî, entelektüel ve aktif nitelikleri ne kadar desteklediğidir.” (2017a: 81). Bu yaklaşımla Mill kendi felsefesi üzerinde büyük bir etkisi olan Bentham’ın takipçisi olarak onun insan erdem ve yeteneklerini ahlâkî, entelektüel ve aktif olarak üç sınıfa ayırmaktadır. Bentham sadece yönetici sınıfın erdem ve yeteneklerine odaklanırken, Mill’in ayrımı toplumun tamamının yeteneklerine gönderme yapmaktadır. Aktiflik yeteneği ile de vatandaşlık bilincini ve siyasal anlamda sorumluluk almaktan kaçınmayan ve yönetime aktif katkı sağlama peşinde olabilmeye atıf yapmaktadır.

Mill’in siyasal sözlüğünde yönetim, “aynı anda hem insan zihnini etkileyen büyük bir etki hem de kamusal işler için örgütlenmiş bir düzenlemeler kümesidir.” (2017a: 84). Yönetimin zihinsel gelişmedeki olumlu etkisi doğrudan gözlemlenebilir olmasa da zararlı etkileri doğrudan olabileceğinden gözden kaçırılmaması gereken bir unsurdur. Ayrıca kamusal işlerin örgütlenmesi de toplumun sahip olduğu ahlâkî ve entelektüel seviye ile doğrudan uyumludur. Adil yasalar, hakkaniyetli maliye sistemi ya da aydın bir iradenin temeli toplumun zihinsel yapısında gizli olduğundan, Mill ideal bir yönetim sisteminin halkın entelektüel ve rasyonel gelişimini göz ardı etmemesi gerektiği görüşündedir.

Mill ideal yönetim şeklinin şartlarını ortaya koyarken toplumun yapısını birinci unsur olarak ele almakta ve aslında kendisinin özgürlük anlayışıyla çelişiyormuş görünümünde olan fikirler öne sürmektedir. Mill’e göre vahşi bir bağımsızlık durumunda olan, her bir üyesinin sadece kendisi için yaşadığı, hiçbir zaman toplumsallaşamamış bir halkın yönetilmesinde despotizm mubahtır. Zira bu halklara öz yönetimden önce öğretilmesi gereken şey itaattir. Herhangi belli bir halka hangi yönetim şeklinin en uygun olduğunu belirlemek için bu halka ait kusur ve eksiklerin içinde ilerlemeye doğrudan engel teşkil edenleri ayırt edebilmemiz, onu durduran şeyin ne olduğunu keşfedebilmemiz gerekir (2017a: 90). Ancak bunu yaparken ihtiyaç duyulan iyiyi elde edebilmek için sahip olunan iyi şeylere de hiçbir zaman zarar verilmelidir. Vahşi bir bağımsızlık durumunda olan halka itaati öğretmek, o halkı köleleştirmek demek değildir. Mill’in savunduğu durum, elde olan iyi nitelikleri muhafaza ederek, bir sonraki aşama için halkı hazır hale getirmektir. Mill’e göre despotizm yalnızca şu üç koşulda gerekli bir yönetim şekli olarak kabul edilebilir:

- 1- Halkın halen uygarlığın ilk dersi olan itaati öğrenememiş olması (2017a: 123).
- 2- Aşırı pasiflik ve tiranlığa hemen boyun eğme (2017a: 124).
- 3- Kemikleşmiş bir yerellik ruhu (2017a: 125).

Despotizmin olması gereken yönetim şekli olmadığı hususunda Mill kati bir şekilde kararlıdır. Despotizm sadece özyönetime geçmek için ara bir basamak olarak kullanılabilir. Zira filozofa göre, her nerede insanların hareket alanları yapay olarak

kısıtlanırsa aynı oranda hisleri de aynı oranda kısırlaşmaktadır. Eylemin temelinde yer alan duygular bodurlaştığında, ülkeye karşı olan bağlılık ve sorumluluk da azalacaktır. Bir kişinin ülkesi için yapacak bir şeyi kalmasın, ülke umurunda olmayacaktır. Despotizm halkın yönetim üzerinde etkide bulunmasına müsaade etmediğinden sonuç olarak halkı ülkesinden duygusal anlamda uzaklaştıracaktır. Mill'e göre mükemmel bir liderle kurulacak iyi bir despotizm tamamen sahte bir idealdir. Vahşi toplumların itaati öğrenmesi gibi geçici bir amaca araç olarak kullanılmasının dışında da son derece zararlı ve anlamsızdır: "Uygarlıkta biraz olsun ilerlemiş bir ülkede iyi bir despotizm kötü olandan daha zararlıdır zira halkın düşünceleri duyguları ve enerjisi açısından çok daha gevşetici ve zayıflatıcıdır." (2017a: 102).

Mill'in siyaset felsefesinde toplumun tüm zorunlu ihtiyaçlarını bütünüyle karşılayacak tek yönetim tüm halkın katıldığı yönetimdir. İdeal olan en küçük kamusal işlev için bile olsa halkın katılımıdır. Her yerde katılım toplumun genel gelişim derecesinin izin verdiği ölçüde olmalı ve herkesin devletin egemen gücünde payının bulunması gereklidir. "Ancak küçük bir kentten daha büyük topluluklara herkes kamusal işlere, çok ufak bir kısmı dışında, kişisel olarak katılamayacağı için, mükemmel türün ideal türü temsili yapıda olmalıdır." (2017a: 117). Temsili yönetim, başka bir deyişle, demokratik mükemmel bir rejimin uygulanabilir olan ideal türüdür. Zira demokrasinin asıl erdemi, insanî gelişimin en üst düzeyde ve en uyumlu şekilde gelişmesini sağlaması, vatandaşlara siyasal katılımı görevler yüklemesi, her şeyden öncesi hoşgörü ve özgürlük sistemi olmasıdır (Heywood, 2007: 57).

Mill, Tocqueville'nin *Amerika'da Demokrasi* adlı eserinden etkilenecek, modern çağda demokratikleşme sürecini önlemez bir süreç olarak görmektedir. Toplumun gelişim düzeyi ne kadar yüksekse demokratik yönetimin o toplum için uygunluğu da o derece yüksek olacaktır. Bu sebeple öncelikle tüm yönetim şekillerinde olduğu gibi temsili yönetimde de şu şartların mevcudiyeti gereklidir:

- 1- Halkın yönetim şeklini benimsemeye istekli olması
- 2- Yönetim şeklinin korunması için gerekli olan her şeye istekli ve ehliyetli olması
- 3- Yönetim şeklinin halka yüklediği ödev ve işlevleri yerine getirmeye istekli ve ehliyetli olması (2017a: 119).

Bu şartlara bağlı ve paralel olarak Mill temsili yönetimin uygulanmasına engel teşkil edecek koşulları da şöyle belirlemektedir:

- 1- Halkın temsili yönetimi benimseme isteksizliği
- 2- Halkın temsili anayasaya yeterince değer vermemesi ve bağlılık göstermemesi
- 3- Halkın temsili bir anayasada kendilerine düşen rolü yerine getirme irade ve kapasitesinden yoksun olması (2017a: 121).

Halkın demokrasiyi benimseme isteksizliği çoğunlukla demokrasinin kendisinden değil halkın herhangi bir değişim ya da reforma karşı sahip olduğu korku ve çekingenlikten kaynaklanmaktadır. Bu durum, halkın yönetici sınıf tarafından ılımlı ve sabırlı bir şekilde bilgilendirilmesiyle aşılabılır olacaktır. İkinci engel olarak belirtilen temsili anayasaya değer ve bağlılık göstermeme durumu ise temsili anayasanın muhafazasını imkânsız hale getirmektedir. Zira yönetimin toplumla doğrudan temas halinde olan birimi yürütmez. Dolayısıyla yürütmeyi denetleyen yetkililer kamusal destek görmedikleri takdirde her zaman bertaraf edilebilir ve itaate zorlanabilir. Üçüncü durumda ise halk vatandaşlık bilincine sahip olmayıp devletin genel işleri belirli ve sınırlı bir azınlıkla sınırlı kalıyorsa, seçmen oyunu kişisel ya da yöresel menfaatlerine bağlı olarak kullanıyorsa (para ya da iş karşılığında oy vermek), kamuoyu sadece bireysel çıkar odaklı olarak kurulabiliyorsa temsili yönetimin uygulanamazlığı ifade edilmektedir.

Mill, özgürlüğe ve insan doğasına en uygun hükümet etme şekli olarak gördüğü temsili yönetimi şu şekilde tanımlamaktadır: “Tüm halkın veya hatırı sayılır bir kısmının düzenli aralıklarla kendileri tarafından seçilen vekilleri aracılığıyla nihaî denetim erkini- ki her anayasada bu erkin bir yerde bulunması gerekir-kullanmalarındır. Bu nihaî erke bütünüyle sahip olmalıdırlar. Diledikleri zaman yönetimin tüm işlemlerinin efendileri olmalılar.” (2017a: 135). Temsili yönetim için devletteki hakimiyetin halk tarafından seçilen vekillerde bulunması zorunlu iken halkın temsilcisi olarak seçilen vekillerin ve bu vekillerin oluşturduğu temsili kurumun hangi işlevleri yerine getirecekleri ve yönetim çarkının içerisinde sorumlu oldukları fiili görevlerin neler olduğu sorusu ucu açık ve tek bir cevabı olmayan bir sorudur. Bu minvalde, temsili yönetimin çok farklı uygulamalarını fonksiyonel bir biçimde kullanmak mümkündür. Temsili kurumun yönetim üzerindeki denetim yetkisi güvence altında olduğu sürece işlevlerin ne olduğu ve nasıl hayata geçirildiğinin yönetimlere göre farklılık arz etmesinin bir sakıncası yoktur. Bir işi denetlemek ve icra etmek nasıl birbirinden köklü bir biçimde farklıysa temsili meclisin neyi denetleyeceği ve neyi yapacağı da birbirinden o derece farklı sorunlardır. Dolayısıyla Mill'e göre iyi bir yönetim kimlerin neyi icra edebileceğini ve neyi denetleyerek daha iyi yapılması için alternatifler oluşturabileceğini iyi bir şekilde ve kesin olarak belirleyebilmelidir. İdari konulara dair bir temsili meclisin üzerine düşen görev, bunları oylama yoluyla karar vermek değil, onlara karar verecek olanların uygun kişiler olmasına özen göstermektir (2017a: 142).

Temsili yönetim şekli de, diğer yönetim şekillerine kıyasla daha az oranda ve daha az zararlara yol açacak olsa da, bazı tehlikeleri içerisinde barındırmaktadır. Genel cehalet veya yetersizlik ya da denetleyen topluluktaki yetersiz zihinsel vasıflar ve topluluğun genel refahı ile özdeş olmayan menfaatlerin etkisi altında olma tehlikesi Mill'e göre temsili yönetimin pozitif kötülükleridir (2017a: 159). Demokrasiye ya da temsili yönetime niceliksel çoğunluğun yönetimi olarak bakıldığında, yöneten gücün belirli bir grubun veya sınıfın çıkarlarının hakimiyeti altına girmesi ve toplumun ortak faydalarına objektif bir yaklaşımın gerektirdiğinden farklı davranışlara işaret etmesi mümkündür. Çoğunluğun tiranlığı bütüne kalıcı

hasar verecek şekilde, yasaların bir sınıfın menfaatini gözetilerek yapılması ve doğrudan egemen sınıfın faydasını amaçlayan- başarılı olup olmaması fark etmez- bir yönetimin varlığıdır (2017a: 176).

Mill'e göre demokrasi, insanların ihtiyaçlarını en iyi şekilde tatmin etmelerini sağlayan, bireysel ve toplumsal mutluluğu hedefleyen ve özgürlüğe en fazla müsait olan yönetim şeklidir (Dahl, 1993: 117). Demokrasiyi bir kısım sakıncalarına rağmen, insanlığın yararına işleyebilecek bir rejim olarak gören Mill, demokrasinin en büyük açmazı olarak, bir özgürlük ve çeşitlilik rejimi olmasının yanı sıra bir baskı rejimine de dönüşebilmesi ihtimalini görmektedir. Demokrasinin en iyi uygulamasının nasıl olacağına belirlenmesinde üzerinde düşünülmesi gereken en önemli sorulardan biri, bu tehlikenin nasıl engelleneceğidir. Bu anlamda, Mill demokrasinin çoğunluğun tiranlığına dönüşmesinin engellenmesi gerektiğini savunurken doğru ve yanlış demokrasi arasında ayırım yapmaktadır. Ona göre doğru demokrasi, çoğulcu ve elitist demokrasi anlayışı iken; yanlış demokrasi, çoğunlukçu demokrasi anlayışıdır. Bu anlamda doğru demokrasi, çoğunluğun azınlığa hükmetmediği, azınlıkların haklarının korunduğu, halkın gerçek anlamda temsil edildiği sistemdir.

Eşit oy hakkı Mill'e göre yanlış bir demokrasi uygulamasıdır, zira eşit katılım hakkı entelektüel kapasiteyi göz ardı etmektedir. Ayrıca eşit oydan hareketle, demokraside çoğunluğun tercihlerinin esas alınması da demokratik sistemi çoğunluk tiranlığına dönüştürebilir. Çaha'nın *Hürriyet Üstüne*'ye yazdığı önsözde "elit demokrasi" olarak adlandırdığı doğru demokrasi sisteminde herkese niteliğine göre oy hakkı verilmelidir; ayrıca yüksek niteliğe sahip olanlar, daha az oy oranıyla seçilebilmelidir (2014: 32). Mill'in doğru demokrasisinde çoğunluk değil, nitelik öncelenmekte ve bu yolla sistemin topluma ahlâkî ve entelektüel açıdan faydalı olması hedeflenmektedir. Mill oy vermeyi hiçbir zaman bir hak olarak görmemekte, entelektüel ve ekonomik seviyeyi kullanılabilir oy sayısını belirlemede ölçüt olarak kabul etmekte ancak çoğul oy sisteminin nasıl uygulanabileceğine dair tatmin edici yöntemler sunmamaktadır (Halliday, 2004: 155). Buradan hareketle Mill'in eşit oy hakkına yönelik eleştirilerinin temsil organında entelektüel aydınların belirleyici bir çoğunluğa sahip olmalarını amaçlamak olduğu söylenebilir.

Demokrasinin yalnızca çoğunluğun iradesini ön plana çıkaran bir yönetim biçimi olmasını engelleme yollarından birisi, ahlâkî ve entelektüel açıdan üstün insanlara yönetimi teslim etmek iken bir diğeri de halkın eğitim seviyesini yükseltmektir. Mill, klasik liberalizmin devletin ve toplumun herhangi bir düşünceye ve eyleme müdahale etmemesi esası ile hemfikir olsa da eğitim ve ekonomi konusunda klasik çizgiden uzaklaşarak toplumun refah ve ilerlemesi için bu konularda devletin destek anlamında sorumluluk alması gerektiği görüşündedir. Zira bireyler ancak eğitim yoluyla bireysel menfaatlerinin üstüne çıkarak düşünebilir ve kendi menfaatleri ile toplum menfaatlerini uyumlu hale getirebilirler. Devletin pozitif müdahalesini mümkün görerek serbest piyasa ekonomisine mesafeli duruşu,

kooperatifleri tiranlığı engelleyen sistemler olarak görmesi ve eğitim hakkındaki görüşleri son dönemlerinde Mill'in sosyalizme sempati duymasının ana sebepleridir.

SONUÇ

Son derece hararetli bir özgürlük savunucusu olan ve toplum baskısı ile geleneklere karşı öne sürdüğü görüşler ile ünlenen Mill, bu ününün aksine sonradan kendisinin de kabul edeceği üzere zarar prensibini çok geniş bir bağlamda ele alarak felsefesinde birçok sınırlamayı barındırmaktadır (Hamburger, 1999: 166). Öncelikle, Mill zarar ilkesinin yalnızca erginleşmiş ya da uygarlaşmış toplumlar için geçerli bir prensip olduğunu söyleyerek özgürlük savunusuna ilk sekteyi vurmaktadır. Medeni olmayan toplumların hem bireysel hem toplumsal özgürlüklerine müdahaleyi meşru görerek şiddetli bir biçimde savunduğu düşünce ve eylem özgürlüğüne gölge düşürmektedir. Zira gelişmemiş bir zihin yapısıyla da olsa verilen kararlar ve yapılan eylemler de başkalarının mutluluk ve refahına zarar vermediği sürece insan hürriyetine dahil olmalıdır. Mill'in özgürlüğü evrensel bir etik kuramının temelini yerleştirme amacı ancak toplum ve bireylerin eşitliği ile sağlanabilecek bir kriterdir. Ancak Mill ne demokrasi anlayışında ne de ahlâk felsefesinde özgürlük için eşitliği bir koşul olarak görmemekte, tam tersi olarak eşitliği demokrasiyi çoğunluğun tiranlığına dönüştürecek bir tehlike olarak görmektedir. Özgürlük ve eşitlik ilişkisi ile adalet ve eşitlik ilişkisi Mill'in siyaset felsefesinde liberalizme karşı olarak negatif bir bağlamda tanımlanmaktadır.

Mill'in demokrasinin açıklarını gidermek için önerdiği yöntemlerin hemen hepsi onun liberal karakteri ile çelişir görünmektedir. Eşit oy hakkına karşı çıkması, medeni olmayan toplumlar için istibdat tarzı yönetim biçimini savunması, ekonomik gelir düzeyi ve vergi miktarına göre temsili yönetime katılım hakkı belirlemesi gibi eşitlikçi olmayan önerileri aynı zamanda entelektüel ve ekonomik açıdan geride olan bireylerin demokrasiye katılım özgürlüğüne karşı engel teşkil etmektedir. Çoğunluğun tiranlığını önlemenin yolunu elitist bir demokrasi olarak gösteren Mill'in bu yaklaşımı, toplumsal ve bireysel fayda ahlâkı ile de uyum içerisinde değildir. Nasıl ki kendi eleştirisiyle ifade edilecek olursa mutlak monarşilerde bireyler vatandaşlık bilincinden uzaklaştırılmakta ise, bu tarz bir demokratik yönetim biçiminde de malî ve eğitim düzeyi düşük olan bireyler devletin bizzat kendisi tarafından alt sınıf olarak görülerek ülke menfaatleri için çabalamaktan vazgeçeceklerdir. Bu durum da Mill'in kendisinin ahlâkın temelini yerleştirdiği ve yaşamın amacı olarak belirlediği mutluluk prensibine ters düşecektir. Toplumun mutluluğunun bireyin mutluluğundan geçtiği filozofun kendisi tarafından da kabul edilirken, eşitsizliğe maruz bırakarak mutsuz kıldığı bireylerden oluşan bir toplumun doğru demokrasi olarak adlandırdığı nispi demokrasi ile fazilet ve refaha dayalı bir yönetim kurulabileceğini öne sürmesi çelişkili görünmektedir.

Diğer bir yandan, Mill demokrasiyi uygulanabilecek en iyi yönetim biçimi olarak tanımlarken, demokrasinin çok sert bir eleştirisini yapmaktan da

çekinmemektedir. Mill'i demokrasinin iyi ve kötü yanlarının farkında olan ancak yaşadığı dönemin atmosferi ve gerektirdikleriyle birlikte düşünmekten geri duramayan bir "gönülsüz demokrat" olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır; zira kendisinin *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler* eseri boyunca satır aralarında demokrasinin tabiri caizse kötünün iyisi (ehven-i şer) bir yönetim şekli olduğu mesajı sıklıkla hissedilmektedir.

KAYNAKÇA

Çaha, Ö. (2014). John Stuart Mill üzerine bir değerlendirme. M. Osman Dostel (Çev.), *Hürriyet üstüne* içinde (ss. 11-29). Ankara: Liberte Yayınları.

Dahl, R. A. (1993). *Demokrasi ve eleştirileri*. Levent Köker (Çev.). Ankara: Türk Siyasî İlimler Derneği ve Türk Demokrasi Vakfı Ortak Yayını.

Halliday, R. J. (2004). John Stuart Mill. Geraint Parry (Ed.). *Political Thinkers* içinde. London: Routledge.

Hamburger, J. (1999). *John Stuart Mill on liberty and control*. New Jersey: Princeton University Press.

Heywood, A. (2007). *Siyasî ideolojiler*. A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnanc vd. (Çev.). Ankara: Adres Yayınları.

Mill, J. S. (2009). *Autobiography of John Stuart Mill*. Auckland: The Floating Press.

Mill, J. S. (2014). *Hürriyet üstüne*. M. Osman Dostel (Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.

Mill, J. S. (2017a). *Faydacılık*. Selin Aktuyun (Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Mill, J. S. (2017b). *Demokratik yönetim üzerine düşünceler*. Özgüç Orhan (Çev.). İstanbul: Pinhan Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 03.05.2018
Yayına Kabul Tarihi: 17.10.2018
Online Yayın Tarihi: 26.12.2018
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.420833>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 20, Sayı: 4, Yıl: 2018, Sayfa: 665-690
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ORMAN, KÖYLÜ VE DEVLET: ORMANDAN FAYDALANMA, KORUMA VE ORMAN SUÇLARI BAĞLAMINDA ORMAN KÖYLÜSÜ VE DEVLET İLİŞKİLERİ¹

Abdurrahman YILMAZ*

Öz

Türkiye’de 22.661 adet orman köyünde 7 milyondan fazla insan yaşamaktadır. Bu köylerle ilgili en temel mesele söz konusu orman köylerinin büyük bir bölümünün Türkiye’nin en yoksul gelir dilimi arasında yer almasıdır. Zengin bir bitki örtüsü ile çevrili olmaları nedeniyle dışarıdan bakıldığında oldukça cazip görünen bu köyler, ormanın gerek tarım alanları gerekse de hayvancılığın temeli olan meralar anlamında oluşturduğu kısıtlılıklar nedeniyle, geçim kaynakları bakımından dezavantajlı bir durumdadır. Orman köylerini konu alan bir araştırma üzerinde şekillenen bu makalede, ormanın köylü ve devlet arasında nasıl paylaşıldığı ya da nasıl bir egemenlik alanı olarak görüldüğü konusuna odaklanılmıştır. Makalede devlet köylü ilişkileri; ormanların mülkiyeti, korunması ve ormanlardan faydalanma bağlamında önce tarihi perspektifte ve yasal bir çerçevede, ardından da yakın zamanda yapılan antropolojik bir alan çalışmasının bulguları bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orman, Orman Köyleri, Orman Köylüleri, Orman Mevzuatı.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yılmaz, A. (2018). Orman, köylü ve devlet: Ormandan faydalanma, koruma ve orman suçları bağlamında orman köylüsü ve devlet ilişkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (4), 665-690.

¹ Bu makale, TÜBİTAK tarafından SOBAG-1001 kapsamında 114K125 Proje Numarası ile desteklenen ve 2014-2017 yılları arasında gerçekleştirilen “Türkiye’de Orman Köyleri Üzerine Sosyal Antropolojik Araştırma”dan elde edilen verilere dayanmaktadır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji (İng) Bölümü, ORCID: 0000-0001-5964-5944, ayilmazz@hotmail.com

FOREST, VILLAGERS AND STATE: THE RELATIONSHIP BETWEEN THE STATE AND FOREST VILLAGERS IN THE CONTEXT OF FOREST UTILIZATION, PROTECTION AND FOREST CRIMES²

Abstract

According to data from 2016, more than 7 million people are living in 22 661 forest villages in Turkey. The main issue related to this villages is that most of these villages are among the poorest in Turkey. Surrounded by a rich vegetation and seems attractive from the outsider's point of view, these villages are disadvantaged in terms of their livelihoods due to the constraints of the forests, both in terms of agriculture and native ranges which is the basis of animal husbandry. This article is based on a research on the state of forest villages in Turkey, and focuses on how the forest is shared between peasants and the state or it is perceived as a domain of sovereignty. In the article the state - forest villagers relations were discussed under the context of utilization, protection and ownership of the forests firstly in the historical perspective and in a legal framework, then in the context of the findings of a very recent anthropological field study.

Keywords: Forest, Forest Villages, Forest Villagers, Regulations on Forest.

GİRİŞ

Günümüzde Dünyada 1.6 milyar insan yaşamını ormana bağlı olarak sürdürmektedir. Bunun yanında, ormanlar dünyadaki hayvan, böcek ve bitki varlığının %80'inden fazlasına ev sahipliği yapmaktadır (UN, 2017). Ormanlar, hem ekonomik değerleri hem de insan sağlığı ve doğal hayat açısından önemleri nedeniyle vazgeçilmez doğal kaynaklardır. Bu doğal kaynaklar, kıymetli oluşları ve yenilenebilir hammadde olarak algılanmalarına vurgu anlamında, İsveç'te "yeşil altın" olarak da kabul edilmektedir (Norberg, 2009:3). Ormanların söz konusu çok yönlü faydaları, "kolektif" ya da "kamusal" fayda olarak da nitelendirilmektedir (Ünal, 2003:2). Söz konusu kolektif/kamusal yararlar kısaca: erozyonla mücadele bir başka deyişle toprak varlığının korunması, iklim değişikliklerinin olumsuz etkilerinin azaltılması, oksijen üretimi sayesinde sağlıklı yaşam koşullarının oluşturulması ve ekolojik dengenin sağlanması olarak sıralanabilir.

Ormanların bu çok yönlü faydaları zaman içerisinde ormanı kimin daha iyi koruyacağı tartışmasını da beraberinde getirmiştir. Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği dönemde Almanya'da, toplumun müşterek yararını en iyi devletin koruyabileceği fikrinden hareketle ormanlar kamu alanları olarak görülmüş, İngiltere'de ise politikacıların kısa vadeli çıkarlara göre hareket edebileceği, oysa toplumun çocuklarının ve torunlarının geleceği için bu tür kısa vadeli çıkarlardan kaçınacakları, haliyle ormanları en iyi halkın koruyacağı düşüncesi hakim olmuştur

² This article is based on the data obtained from an anthropological research titled "Social Anthropological Research on Forest Villages in Turkey" carried out between 2014-2017, sponsored by Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK, SOBAG Project Number 114K125).

(Radkau, 2008:140 aktaran Gürsoy vd. 2017:8). Avrupa’da orman üzerinde hak sahipliği tartışmaları, farklı gruplar (aristokrasi, krallar, köylüler ve kilise) arasında karşılıklı suçlamalara yol açmıştır. Hatta 1525 köylü ayaklanmasının sebepleri arasında koruluk ve ormanlık alanların mülkiyeti sorununun da yer aldığı belirtilmektedir (Gürsoy vd. 2017:8)

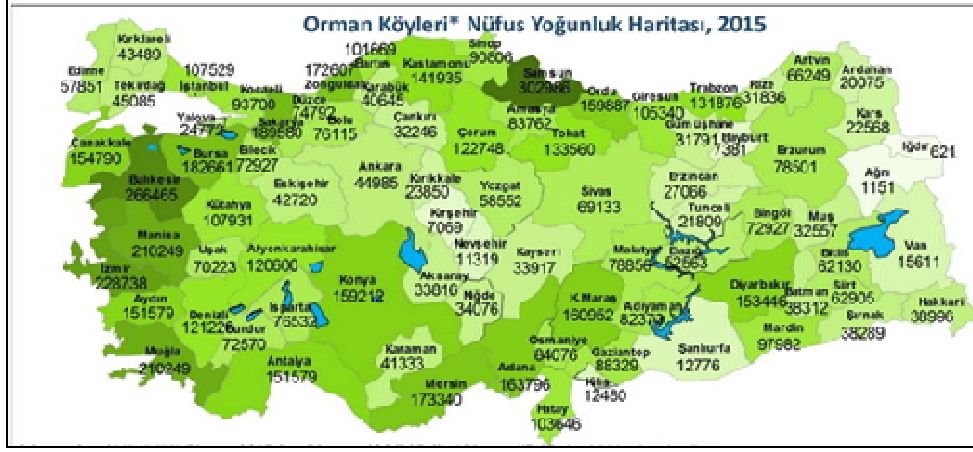
Ormanların belirli bir yasaya dayanarak korunması ya da halkın kullanımını sınırlandırılması Tanzimat Fermanı’nın (1839) ilanından sonraki yıllarda başlamıştır. O yıllardan bu yana Türkiye’deki ormanlar, bazen devletleştirilmiş, ara ara halkın kullanımına açılmış ama ardından tekrar getirilen yasaklamalarla genelde halkın, özelde ise orman köylülerinin istifadesi sınırlandırılmıştır. Devletle orman köylüleri arasındaki ormanı sahiplenme ve ormandan faydalanma temelindeki itilaf, iç göçlerle köy nüfusunun azalmasına rağmen, günümüzde de devam etmektedir. Bu makalede, orman köylüleri ile devlet arasındaki söz konusu ilişkinin, ormandan faydalanma, ormanı koruma ve orman suçlarının algılanışı bağlamında ve TÜBİTAK tarafından desteklenen “Türkiye’de Orman Köylüleri Üzerine Sosyal Antropolojik Araştırma” başlıklı proje verileri özelinde incelenerek aktarılması amaçlanmaktadır.³

ORMAN VE ORMAN KÖYÜ

Ağaç türlerinin coğrafyalara göre farklılık göstermesinin yanı sıra gerek üretim-tüketim, gerek inanç ve gerekse de çevre ile ilişki anlamında kültürlerin orman ile farklı bir ilişki içerisinde olması, farklı orman tanımlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tanımsal çeşitliliği arttıran bir diğer etken de ormanın hukuk, ekonomi, sosyal yaşantı, doğal hayat ve ekoloji gibi farklı alanlarda ele alınması olmuştur. Ekoloji ormanda bulunan hayvan, bitki ve ağaç çeşitleri ile toprağın ve suyun niteliğine göre ormanı tanımlarken; hukuk bilimi ormanı ceza hukuku ya da mülkiyet anlamında, ekonomi bilimi ise bir hammadde olarak ele almaktadır. Tanımsal çeşitliliğin zenginliğine vurgu yapan Lund (2014:2), internetteki orman tanımlarından yola çıkarak idari, örtü, kullanım ve arazi kabiliyeti (ekosistem, ekolojik vb.) gibi dört alanda toplam 1.597 orman tanımı bulunduğunu iddia etmektedir.

---

³ TÜBİTAK SOBAG 1001 – Proje No 114K125

Harita 1: Orman köyleri nüfus yoğunluk haritası

Kaynak: Orman Genel Müdürlüğü verilerinden derlenmiştir, <https://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/Sayfalar/Istatistikler.aspx>, erişim 11.06.2017

BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO, *Food and Agriculture Organization of UN*) gibi uluslararası örgütler orman tanımı için toplam alan, minimum ağaç boyu ve tepe kapallılık oranı gibi üç değişkenden faydalanır. FAO'ya göre minimum 5 metre yüksekliğindeki ya da 5 metreye ulaşabilecek yetkinlikteki ağaçlardan oluşan, asgari % 10 tepe kapallığına sahip asgari 0,5 Hektarlık alana sahip yerler orman olarak tanımlanmaktadır (FAO, 2012:3)⁴. Orman tanımlarının fazlalığını, orman ve orman ekosistemi ile insanın ormanla ilişkisinin çeşitliliğinin bir göstergesi olduğunu savunan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (CBD, *Convention on Biological Diversity*) de FAO'nun tanımını kullanmaktadır (CBD, 2014). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne (UNFCCC, *UN Framework Convention on Climate Change*) göre ise, orman asgari 2-5 metre boya ulaşabilecek ağaçlardan oluşan, % 10-30 tepe kapallığına sahip minimum 0.05-1.0 hektarlık alandır (UNFCCC, 2002:58).

Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de kullanıldığı yere göre farklı orman tanımları bulunmaktadır. Orman ekolojisi açısından orman "Geniş bir alanda, kendisine özgü bir iklim yaratabilen, belirli bir yükseklik, yapı ve sıklıktaki ağaçların, ağaççık, çalı ve otsu bitkiler, yosun, eğrelti ve mantarlar, toprak altında ve üstünde yaşayan mikroorganizmalar, çeşitli böcek, hayvan ve kuşlarla toprağın birlikte oluşturduğu hayat birliği" olarak tanımlanmaktadır (Kayacık ve Aytuğ, 1979:1 aktaran Sevgi, 2013:61-62). Orman Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan Türkiye Orman Varlığı'nda da aynı tanıma yer verilirken, yine aynı kurum tarafından yayınlanan Ormancılık İstatistikleri'nin giriş bölümünde ise orman; "Uygun yetiştirme muhitlerinde doğal ömürleri süresi içerisinde 5 metreden

⁴ FAO'nun bu tanımı, tarım alanlarını ve şehir ormanlarını, parkları, meyve bahçelerini kapsamamaktadır.

fazla boy yapabilen orman ağaçlarının bulunduğu ekosistem” olarak tanımlanmaktadır (OGM, 2014a:5; OGM, 2012:XII). Yasal sorumluluklar ve yaptırımlar açısından geçerli olan orman tanımı ise 6831 sayılı Orman Kanunu’nun birinci maddesinde belirtilmiştir. Yasa, genel hatlarıyla ormanı tanımlamanın ardından, nerelerin orman olmadığını belirtmekte, böylece orman olarak sayılmayan yerlerin dışındaki alanların tamamının orman statüsünde olduğu vurgulanmaktadır. Buna göre; “Tabii olarak yetişen veya emekle yetiştirilen ağaç ve ağaççık toplulukları yerleriyle birlikte orman sayılır.”⁵

Orman köyü olarak nitelendirilen köyler, diğer köylerle müşterek özellikler taşımakla birlikte, coğrafi anlamda ve geçim kaynakları anlamında diğer köylerden farklılık göstermektedir. Bu farklılığın temelinde ise bu köylerin, yasalarla çok sıkı korunan ormanlarla çevrili olması gelmektedir. Ormanlar bu köylüler için bir yerde farklı ürünlerinden yararlanılacak bir kaynak, diğer yanda ise tarlalarını ve hayvan otlatma alanlarını sınırlayan bir engel anlamını taşımaktadır. Türkiye’de 2016 yılı rakamlarına göre 22.661 adet orman köyünde toplam 7.114.577 nüfus yaşamaktadır (OGM, 2016). Ayrıca, yeni düzenlemelerle⁶ bazı orman köyleri, köy olarak nitelendirilmekten çıkarılarak “mahalle” olarak adlandırılmışlar ve orman köyü olmanın bazı imtiyazlı durumlarından mahrum kalmışlardır.

---

⁵ Orman Kanunu’nun birinci maddesine göre orman sayılmayan yerler şunlardır: Sazlıklar, Step nebatlarıyla örtülü yerler, her çeşit dikenlikler, parklar, şehir mezarlıklarıyla kasaba ve köylerin hudutları içerisinde bulunan eski (kadim) mezarlıklardaki ağaç ve ağaçlıklarla örtülü yerler, sahipli arazide bulunan ve civarındaki ormanlarda tabii olarak yetişmeyen ağaç ve ağaççık nevelerinin bulunduğu yerler, orman sınırları içinde veya bitişiğinde tapulu, orman sınırları dışında ise her türlü tasarruf belgeleriyle özel mülkiyette bulunan ve tarım arazisi olarak kullanılan, dağmık veya yer yer küme ve sıra halinde ki her nevi ağaç ve ağaçlıklarla örtülü yerler, orman sınırları dışında olup, yüzölçümü üç hektarı aşmayan sahipli arazideki her nevi ağaç ve ağaçlıklarla örtülü yerler, orman sınırları içinde veya bitişiğinde tapulu, orman sınırları dışında ise her türlü tasarruf belgeleri ile özel mülkiyette bulunan ve muhitin hususiyetlerine göre yetişmiş veya yetiştirilecek olan fıstık çamlıkları ve palamut meşelikleri dahil olmak üzere her nevi meyveli ağaç ve ağaçlıklar, sahipli arazideki aşılı ve aşısız zeytinliklerle, özel kanunu gereğince Devlet Ormanlarından tefrik edilmiş ve imar, ıslah ve temlik şartları yerine getirilmiş bulunan yabani zeytinlikler ile 9/7/1956 tarih ve 6777 sayılı Kanunda tasrih edilen yabani veya aşılınmış fıstıklık, sakızlık ve harnupluklar, funda veya makilerle örtülü orman ve toprak muhafaza karakteri taşımayan yerler.

⁶ 06.12.2012 tarih ve 6360 sayılı “13 İilde Büyükşehir Belediyesi ve 26 İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile Büyükşehir Belediyesine bağlı köy statüsünde olan yerleşim yerleri mahalleye dönüştürülmüştür.

ORMAN, KÖYLÜ VE DEVLET: TARİHSEL PERSPEKTİF

Türkiye’de ormancılığın bilimsel esaslarda ve hukuksal bir çerçevede, koruyucu ve sınırlayıcı bir içerikle ele alınmaya başlaması 1800’lü yılların ikinci yarısına rastlamaktadır. 1839’da Tanzimat Fermanı’nın ilanının ardından, başta ticaret ve ceza hukuku olmak üzere çeşitli alanlarda “kanunlaştırmalar” yapılmıştır (Berkes, 2008:220-222). Ormancılık alanında yapılan düzenlemeler, bazı tanımlama, gruplandırma ve halk açısından bir takım sınırlamaları da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, 1841 yılında kesilecek ormanlardan vergi alınması kabul edilmiş ve 1851 yılında orman muhafaza kadrosu hazırlanmıştır (Cin, 1978:314). Takip eden yıllarda, ticari değeri gittikçe artan ormanların “usûl-i cedîde ve muntazâmaya rabtı için” yurtdışından davet edilen Fransız Louis Tassi ve Aleksandre Estern ile kontrat imzalanmıştır (Koç, 2005:234). 1856 yılında çalışmalarına başlayan Tassi ve Estern: 1858 yılında Orman Mektebi’nin açılmasına⁷, 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnamesi’nin ormancılık alanında yetersiz kalması nedeniyle 1861 yılında nizamnameye ek olarak 68 maddeden oluşan bir lahika çıkarılmasına ve ardından bu lahikaya “miri orman ürünlerinin iç ve dış piyasada değerlendirme esaslarını belirleyen” teknik bir metnin eklenmesine öncülük etmişlerdir (Koç, 2005:234-235; Akgür, 1974:123). Bu düzenlemeler 13 Ocak 1870 (Hicri 11 Şevval 1286) yılında ilan edilen 52 maddeden oluşan Orman Nizamnamesi’nin alt yapısını oluşturmuştur. Orman Nizam

Tablo 1: Orman Nizamnamesi Öncesi ve Sonrası Orman Türleri

Nizamname Öncesi	Nizamname Sonrası
Devletin askeri ihtiyaçlarını karşıladığı orman ve korular	Doğrudan doğruya devlete ait miri ormanlar
Saray ahurlarına tahsis edilmiş ormanlar (İstabl-ı Âmire)	Vakıflara ait ormanlar
Hanedan mensuplarının avlanmalarına ayrılmış orman ve korular	Kasaba ve köylere mahsus baltalıklar
Tekke ve zaviyelere tahsis edilmiş koru ve baltalıklar	Şahıslara ait ormanlar
Kasaba ve köylere ayrılmış baltalık ve korular	
Cibâl-i Mübaha orman ve korular (devlete, şahıslara ya da vakıflara ait olmayan halkın kullanımına açık ya da mübah ormanlar)	

Kaynak: Koç, 2005:236-240.

Yukarıda da belirtildiği üzere önceden altı gruba ayrılan ormanları dört ana grupta⁸ toplayan Orman Nizamnamesi, halkın sınırlama olmadan ormandan faydalanmasına imkân veren cibâl-i mübaha⁹ adı verilen orman kategorisine son

⁷ Orman mektebinin açılış tarihi ile ilgili olarak ayrıntılı bir tartışma için bkz. Akgür, 1974.

⁸ Nizamname’nin ilk maddesinde ormanlar dört gruba ayrılmış olmakla birlikte, dördüncü grupta yer alan şahıslara ait ormanlar Nizamname’nin kapsamı dışında tutulmuştur.

⁹ Cibâl-i mübaha ise herkesin kullanımına açık olan dağlar anlamında kullanılmaktadır.

vermesi açısından önemlidir (bkz. Tablo 1). Cibâl-i mübaha ormanları Arazi Kanunnamesi'nin 104. Maddesinde şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Madde 104 – Minelkadim ahaliye mahsus kuru ve ormanlardan olmayıp cibali mubahadan addolunan dağlardan ve balkanlardan herkes odun ve kereste katedebilip yekdiğer müdahale edemez ve bunlardan husule gelen giyahtan ve kat olunan eşcardan öşür alınmaz ve bu makule cibali mubaheden bir miktarı bilifraz müstakillen veya müştereken kuru ittihaz olunmak üzere memuru tarafından kimseye batapu tasarruf ettirilmez.” (Maden İşleri Genel Müdürlüğü, 2017).

Bu madde ile tanımlanan “Cibal-i mübaha” ormanları, tüm halkın ortak istifadesine açık olan ormanları nitelemektedir. Koç'a (2005:240) göre “Cibal-i mübaha” kavramı, ekonomik ve dini olmak üzere iki gerekçeye dayanmaktadır: “Ekonomik gerekçede halkın refahını arttırmak konusunda yan geçim alanları yaratma isteği ön plandaydı. Dini gerekçeye ise ot, su ve ateşe nâsın [insanların] ortak olduğu yönündeki İslami anlayış yön verirdi.” Birben'e göre (2009:400) kökeni dini olmakla birlikte, bu anlayışın resmi temeli “Su, ot ve ateş mubahtır. Nas [insanlar] bu üç şeyde şürekâdır [ortaktır]” hükmünü taşıyan Mecelle'nin 1234. maddesidir. Yine Mecelle'ye göre mubah olan şeylerden herkesin faydalanabileceği (md. 1254) ve mubah olan şeyi alan ya da ele geçirenin engellenemeyeceği belirtilmektedir (Birben, 2009:400). Bu kategorideki ormanlar bir yandan Mecelle'nin anılan hükmü gereğince halkın sınırsız bir şekilde kullanımına açıkken, diğer yandan yine Mecelle'nin 26. Maddesinde yer alan “zarar-ı amm-ı def için zarar-ı has ihtiyar olunur¹⁰” hükmüne göre de bir şekilde korunmaktadır (Cin, 1978:317). Burada temel nokta, kişilerin ormandan ihtiyaçları kadar faydalanırken ormana zarar vermemesidir.

Orman Nizamnamesi ile her ne kadar “Cibal-i mübaha” gibi halkın kullanımına tamamen açık olan bir orman kategorisi kaldırılırken, Nizamname'nin beşinci maddesi ile halkın mimari, zirai ve yakacak olarak ihtiyaç duyacağı ağacı miri ormanlardan ücretsiz olarak temin etmelerine olanak sağlanmaya devam edilmiştir (Koç, 2005:242). Diker'e (1947:26) göre, bu durum “İmparatorluğun dini ve dünyevi olan karakteri icabı idi. Bununla [Cibâl-i mübaha kaldırılıp, Nizamname'nin beşinci maddesi ile serbest ve parasız kullanım hakkı tanınarak] bir taraftan Cibâl Mübahanın kaldırılmış olmasının halkdaki reaksiyonu önleniyor diğer taraftan bir zekâtı küfüv ödenmiş olmakla şeriat ahkâmına uygun hareket edilmiş bulunuyordu”.

Nizamname'nin temel sorunlarından birisi devlete ait miri ormanların tespiti olmuştur. Nizamname ile çözülemeyen bu sorun önce, 19 Şubat 1876 tarihinde yayınlanan talimatla bir komisyon oluşturularak çözülmeye çalışılmıştır. Bu yöndeki anlaşmazlıklar uzun yıllar devam etmiş, nihayetinde Temyiz Mahkemesi 1 Ekim 1914 yılında aldığı “...alel umum ormanlar hilafi sabit

¹⁰ Kamu zararını önlemek için kişisel çıkarlar feda edilebilir.

oluncaya kadar miri ormanı addolunur” yönündeki kararıyla aidiyeti ile ilgili kesin bir karara varılamayan ormanlar aksi ispat edilene kadar Devlete ait miri orman olarak kabul edilmiştir (Köprülü, 1950: 246). Aslında devletleştirme olan bu adım, Cibal-i mübahanın kaldırılmasının ardından, ormanın kullanımı ve hak sahipliğinde halkla devleti karşı karşıya getiren ikinci bir düzenleme olmuştur.

Köylülerin ormandan faydalanmasını kısıtlayan bu hükümlere karşı, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Kurtuluş Savaşı döneminde kabul ettiği, 11 Ekim 1920 tarihinde yasalaşan 39 sayılı “Baltalık Kanunu” ile köylülere 18’er dönümlük baltalık orman tahsis edilmiştir. Kurtuluş Savaşı’nın hemen başında kabul edilen “Baltalık Kanunu”, ciddi bir şekilde orman tahribine neden olduğu gerekçesiyle savaşın sonunda, Cumhuriyet’in ilanından hemen sonra, 1924 yılında çıkarılan 484 sayılı “Devlet Ormanlarından Köylülerin İntifa Hakkı Kanunu” ile yürürlükten kaldırılarak köylülerin ormandan istifadesi tekrar sınırlandırılmıştır.

Cumhuriyet döneminde yerli ve yabancı uzmanlarla ülkenin orman varlığı tespit edilmeye çalışılmış ve nihayetinde modern anlamda ilk orman kanunu olan “3116 sayılı Orman Kanunu” 8 Şubat 1937 yılında kabul edilmiştir. Kanun, ülkedeki orman varlığının olması gerekenin altında olduğu, mevcut orman varlığının ülke geneline dengesiz dağıldığı ve ormanların özel kişiler eliyle işletilmesinin ormana zarar verdiği anlayışı çerçevesinde çıkarılmıştı. Bu nedenle kanun, ormanların devlet mülkiyetine alınması (Devlet ormanlarının içinde ve bitişiğindeki ormanlık alanların kamulaştırılması), devlet tarafından işletilmesi ve devamlılık olmak üzere üç temel prensip üzerine inşa edilmiştir (Ayanoğlu, 1995:54).

3116 sayılı Orman Kanunu’nun kabul edildiği 1937 yılında, kanunun tatbikine yönelik önemli iki kanun daha çıkarılmıştır: 3204 sayılı “Orman Umum Müdürlüğü Teşkilat Kanunu” ve 3157 Sayılı “Orman Koruma Teşkilatı Kanunu”. 3204 sayılı kanunla 1839 yılında kurulan ormancılık örgütü genel müdürlük düzeyinde bir tüzel kişiliğe kavuşmuş, kurumun tüm ülkede teşkilatlanarak yaygın bir ormancılık örgütüne dönüşmesi hedeflenmiştir. 3157 sayılı kanun ile ise ormanların “orman koruma kıtaları” adı verilen kolluk kuvvetleri tarafından korunması planlanmıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere 3116 sayılı kanunun en önemli hükümlerinden birisi Devlet ormanlarının içinde ve bitişiğindeki ormanlık alanların kamulaştırılması olmuştur. Ne var ki bu hüküm, teşkilatlanma (personel) yetersizliği ve gerekli paranın temin edilememesinin yanı sıra yargıya umulanın çok ötesinde özel mülkiyet iddiasının taşınması nedeni ile uygulanamamıştır (Ayanoğlu,1995:54; Ayaz, 2010:190). Yasa ile iki yıl içinde kamulaştırılması öngörülen yaklaşık 543.200 hektar alandan ancak 28.839 hektarı kamulaştırılabildiği (Ayaz, 2010:190). Orman Kanunu’nun bu yöndeki başarısızlığı 1945 yılında kabul edilen 4785 sayılı “Orman Kanununa Bazı Hükümler Eklenmesine ve Bu Kanunun Birinci Maddesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile giderilmeye çalışılmıştır. Söz konusu kanunun “Bu

kanunun yürürlüğe girdiği tarihte var olan gerçek veya tüzel özel kişilere, vakıflara ve köy, belediye, özel idare kamu tüzel kişiliklerine ilişkin bütün ormanlar bu kanun gereğince devletleştirilmiştir. Bu ormanlar hiç bir işlem ve bildirime lüzum olmaksızın Devlete geçer.” şeklindeki birinci maddesi ile bir kaç istisna dışında tüm ormanlar devletleştirilmiştir. Kanunun halkın yüzyıllara dayanan ormandan faydalanma geleneğini bir çırpıda sonlandırması bir yana, istimlak değerlerinin belirlenmesinde altı yıl önceki (1939 yılı) arazi vergisini esas alması ciddi tepkilere neden olmuş, hatta bir iddiaya göre halk “kendi ormanını yakma yoluna gitmiştir” (Ayanoğlu, 1995:54).

Ormanların devletleştirilmesine karşı oluşan halk tepkisinin yanı sıra, Demokrat Parti'nin yeni kurulmasına rağmen 1946 seçimlerinde önemli sayıda milletvekili çıkarması, Cumhuriyet Halk Partisi'nin elinde bulundurduğu hükümeti, 24 Mayıs 1950'de yapılacak seçimlerinden hemen önce geri adım atmaya yöneltmiştir. Böylece seçimden tam iki ay önce 24 Mart 1950'de kabul edilen 5658 sayılı “Orman Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine ve Bu Kanunun Birinci Maddesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Olan Kanuna Ek Kanun” ile 1945 yılında devletleştirilen ormanlar sahiplerine iade edilmiştir. Bunun yanında aynı gün kabul edilen 5653 sayılı “Orman Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun” ile 3116 sayılı Orman Kanunu'nun 35 maddesi de değiştirilmiştir. Nihayetinde, 31 Ağustos 1956 tarihinde kabul edilen 6831 sayılı Orman Kanunu'nun 117. Maddesi ile 1937 tarihli 3116 sayılı Orman Kanunu ve 1950 tarihli 5653 sayılı kanun yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni kanunla muhafaza ormanlarının yanında milli park kavramına da yer verilmiş ve orman köylülerinin kalkındırılması ve gerektiğinde taşınması hükümleri de benimsenmiştir.

1961 Anayasası ile orman anayasa maddeleri ile koruma altına alınmaya çalışılmış ve Anayasası'nın 131'inci maddesi ile;

- Bütün ormanların gözetiminin Devlete ait olduğu,
- Devlet ormanlarının mülkiyeti, yönetimi ve işletilmesinin özel kişilere devrolunamayacağı,
- Devlet ormanlarının zamanaşımıyla mülk edinilemeyeceği ve kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamayacağı,
- Orman içinde veya hemen yakınında yaşayan halkın kalkındırılmasına çalışılacağı, gerektiğinde bu köylerin başka bir yere taşınabileceği,
- Orman sınırlarında hiçbir şekilde daraltma yapılamayacağı, yanan ormanların yerinde yeni orman yetiştirileceği ve bu yerlerde başka çeşit tarım ve hayvancılık yapılamayacağı,
- Ormanların tahribedilmesine yol açan hiçbir siyasî propaganda yapılamayacağı hükümleri getirilmiştir.

Anayasa'nın "Ormanların ve Orman Köylüsünün Korunması, Ormanların Geliştirilmesi" başlıklı bu maddesi, 17.4.1970 tarihinde 1255 sayılı Kanunla değiştirilerek Anayasa'nın kabulünden önce orman vasfını kaybetmiş olan yerler orman alanı dışına çıkarılmıştır. 1982 Anayasası ile de ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilemeyeceği ve orman suçları ile ilgili genel ve özel af çıkarılmayacağı hükümlerine yer verildi (Md.169). Ayrıca, Anayasa'da orman köylülerinin kalkındırılması için gerekli tedbirlerin alınması ve orman içinde kalmış köylülerin orman vasfını yitirmiş yerlere nakli ile ilgili hükümler de yer aldı (Md. 170). Yakın zamanda ormanlarla ilgili en önemli yasal düzenleme ise kamuoyunda "2/B Yasası" olarak bilinen "Orman Köylülerinin Kalkınmalarının Desteklenmesi ve Hazine Adına Orman Sınırları Dışına Çıkarılan Yerlerin Değerlendirilmesi ile Hazineye Ait Tarım Arazilerinin Satışı Hakkında Kanun (19 Nisan 2012)" olmuştur. Söz konusu kanun, "Orman vasfını yitirdiği" belirtilen yerlerin oluşturulan komisyon tarafından belirlenen fiyat üzerinden satışı öngörmektedir (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2: Tarihi süreçte orman mevzuatı

S. Nu.	Tarih	Mevzuat/Düzenleme
1	1841	Kesilecek ormanlardan vergi alınması kabul edildi (Cin, 1978:314).
2	1851	Orman muhafaza kadrosu hazırlandı (Cin, 1978:314).
3	1858	Arazi Kanunnamesi çıkarıldı.
4	1861	Arazi Kanunnamesi'ne ek olarak 68 maddeden oluşan bir lahika (Ek) çıkarıldı. Ardından bu lahikaya "miri orman ürünlerinin iç ve dış piyasada değerlendirme esaslarını belirleyen" teknik bir metin ilave edildi (Koç, 2005:234-235; Akgür, 1974:123).
5	13 Ocak 1870	Orman Nizamnamesi kabul edildi.
6	19 Şubat 1876	Orman Nizamnamesi'nin birinci kısmını teşkil eden devlete ait ormanların tespiti amacıyla talimat yayınlandı (Koç, 2005:246).
7	1 Ekim 1914	Temyiz Mahkemesi orman mülkiyeti ile ilgili "...alel umum ormanlar hilafı sabit oluncaya kadar miri ormanı addolunur" yönündeki kararı aldı. Buna göre aidiyeti ile ilgili kesin bir karara varılmayan ormanlar aksi ispat edilene kadar Devlete ait miri orman olarak kabul edildi (Köprülü, 1950: 246).
8	1917	"Ormanların Usulü İdare-i Fenniyeleri Hakkında Kanun" kabul edildi. Kanunla "Ormandan faydalanmanın süreklilik prensibine ve Orman İşletme Planları'na [Amenajman Planları] göre yapılması" temelinde ormanların işletme planlarının yapılmasına ilişkin esasları belirlendi (Ülgen ve Zeydanlı, 2008:3-4).
9	11 Ekim 1920	"Baltalık Kanunu" kabul edildi. Kanunla köylülere 18'er dönümlük baltalık orman tahsis edildi.
10	1924	"Devlet Ormanlarından Köylülerin İntifa Hakkı Kanunu" kabul edildi. Kanunla köylülerin ormandan faydalanmasının sınırlandırılması amaçlandı (Ayanoğlu, 1995:53).
11	1924	"Türkiye'de Mevcut Bilumum Ormanların Fenni Usulü İdare ve İşletmeleri Hakkında Kanun" kabul edildi. Bu kanunun yürürlüğe girmesi ile 1917 yılında kabul edilen "Ormanların Usulü İdare-i Fenniyeleri Hakkında Kanun" yürürlükten kaldırıldı (Ülgen ve Zeydanlı, 2008:4).

12	8 Şubat 1937	3116 sayılı Orman Kanunu kabul edildi. kanun, ormanların devlet mülkiyetine alınması (Devlet ormanlarının içinde ve bitişiğindeki ormanlık alanların kamulaştırılması), devlet tarafından işletilmesi ve devamlılık olmak üzere üç temel prensip üzerine inşa edilmiştir (Ayanoğlu, 1995:54)
13	1937	“Orman Umum Müdürlüğü Teşkilat Kanunu” çıkarıldı. Kanunla 1839 yılında kurulan ormancılık örgütü genel müdürlük düzeyinde bir tüzel kişiliğe kavuşturuldu.
14	1937	“Orman Koruma Teşkilatı Kanunu” kabul edildi. Kanunla ormanların “orman koruma kıtaları” adı verilen kolluk kuvvetleri tarafından korunması planlanmıştır.
15	1945	“Orman Kanununa Bazı Hükümler Eklenmesine ve Bu Kanunun Birinci Maddesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” kabul edildi. Kanunun yürürlüğe girdiği tarihte var olan gerçek veya tüzel özel kişilere, vakıflara ve köy, belediye, özel idare kamu tüzel kişiliklerine ilişkin bütün ormanlar devletleştirilmiştir.
16	24 Mart 1950	“Orman Kanununa Bazı Maddeler Eklenmesine ve Bu Kanunun Birinci Maddesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Olan Kanuna Ek Kanun” kabul edildi. Kanunla 1945 yılında devleştirilen ormanlar sahiplerine iade edilmiştir.
17	24 Mart 1950	“Orman Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun” kabul edildi. Kanunla 3116 sayılı Orman Kanunu'nun toplam 35 maddesi değiştirildi.
18	31 Ağustos 1956	6831 sayılı Orman Kanunu kabul edildi. 3116 sayılı Orman Kanunu ve müteakip dönemlerde yapılan değişiklikler yürürlükten kaldırıldı. Yeni kanunla muhafaza ormanlarının yanında milli park kavramına da yer verildi. Orman köylülerinin kalkındırılması ve gerektiğinde taşınması hükümleri de benimsendi.
19	27 Mayıs 1961	1961 Anayasası Kabul edildi. 131'inci maddesi ile bütün ormanların gözetiminin Devlete ait olduğu, Devlet ormanlarının mülkiyeti, yönetimi ve işletilmesinin özel kişilere devrolunamayacağı vb. hükümlere yer verildi.
20	17 Nisan 1970	“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 131 inci maddesinin değiştirilmesine dair Kanun” kabul edildi. Kanunla Anayasa'nın kabulünden önce orman vasfını kaybetmiş olan yerler orman alanı dışına çıkarıldı.
21	7 Kasım 1982	1982 Anayasası kabul edildi. Anayasa'nın 169'uncu maddesinde ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilemeyeceği, ormanları yakmak, yok etmek veya daraltmak amacıyla işlenen suçlar için genel ve özel af çıkarılamayacağı hükümlerine yer verildi Anayasa'nın 170'inci maddesi ise orman köylülerinin kalkındırılması için gerekli tedbirlerin alınması ve orman içinde kalmış köylülerin orman vasfını yitirmiş yerlere nakli ile ilgili hükümlere yer verildi.
22	17 Ekim 1983	“Orman Köylülerinin Kalkınmalarının Desteklenmesi Hakkında Kanun” kabul edildi.
23	15 Temmuz.1997	“Orman Köylülerinin Kalkınmalarının Desteklenmesi Hakkında Yönetmelik” kabul edildi.
24	19 Nisan 2012	“Orman Köylülerinin Kalkınmalarının Desteklenmesi Ve Hazine Adına Orman Sınırları Dışına Çıkarılan Yerlerin Değerlendirilmesi İle Hazineye Ait Tarım Arazilerinin Satışı Hakkında Kanun” kabul edildi. Bu kanunla 1983 tarihli “Orman Köylülerinin Kalkınmalarının Desteklenmesi Hakkında Kanun” yürürlükten kaldırıldı. Kamuoyunda 'orman vasfını yitirmiş' 2/B statüsündeki arazilerinin satışını düzenleyen kanun olarak bilinmektedir.
25	13 Haziran 2012	“Orman Köylülerinin Kalkındırılmalarının Desteklenmesi Faaliyetlerine İlişkin Yönetmelik” Orman köylülerine, kooperatiflere ve kooperatif üst kuruluşlarına verilecek kredi ve yardımların kullanım usul ve esaslarını içermektedir.

26	20 Kasım 2012	<p>“Orman Kadastro ve 2/B Uygulama Yönetmeliği” Kamuoyunda 'orman vasfını yitirmiş' 2/B statüsündeki arazilerinin satışını düzenleyen kanun olarak bilinen “Orman Köylülerinin Kalkınmalarının Desteklenmesi Ve Hazine Adına Orman Sınırları Dışına Çıkarılan Yerlerin Değerlendirilmesi İle Hazineye Ait Tarım Arazilerinin Satışı Hakkında Kanun” un uygulamasına yönelik hükümleri içermektedir.</p>
----	---------------	---

Görüleceği üzere gerek Osmanlı Devleti döneminde, gerekse Türkiye Cumhuriyeti döneminde ormanlar Devletle köylüler arasında bir itilaf konusu olagelmıştır. Bu itilafın bir yanında, geçimsel amaçlarla ormandan yakacak, yapacak anlamında faydalanmaya çalışan ve ayrıca tarla açma, konut yapma şeklinde orman arazisine giren köylüler, diğer yanında ise ormanı korumaya ve endüstri anlamında ondan faydalanmaya çalışan devlet yer almaktadır. Köylüler, yaşam alanlarında bulunan ormandan istifade etmeyi en doğal hakları olarak görürken, karşılarında yasal meşruiyete dayanan devleti bulmaktadır.

“ORMAN KÖYLERİ ÜZERİNE ANTROPOLOJİK ARAŞTIRMA”: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE AMACI

Bu makalede sunulan veriler 2014-2017 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan “Türkiye’de Orman Köyleri Üzerine Sosyal Antropolojik Araştırma” başlıklı projeye ve bu projeden elde edilen verilere dayanmaktadır¹¹. Söz konusu projenin amacı: Türkiye genelinde mevcut orman kenarı veya orman içi köylerde yaşayan insanlarla orman arasındaki ilişkiyi sosyal kültürel antropolojik açıdan incelemektir. Araştırma ile orman köyleri üzerine hem Türkiye genelinde bir değerlendirme yapmak, hem de bölgeler ve seçilmiş farklı orman köyleri üzerine derinlemesine bilgi sunmak hedeflenmiştir. Araştırmanın öncelikle keşfedici (*explorative*) bir nitelik taşıması, yüz yüze görüşmeler ve yerinde katılımlı gözlemle alan araştırmasına dayalı özgün verilere ulaşılması öngörülmüştür.

Ocak 2015-Eylül 2017 tarihleri arasında yapılan araştırma kapsamında İBBS-NUTS 1 sınıflandırılmasına göre (12 bölge Bkz. Tablo 3) Türkiye genelinde her bölgeden orman köyü olarak nitelendirilmiş bir orman köyü seçilmiş ve köylerin her biri için ayrı olarak belirlenen alan araştırmasını yürüten sosyal bilim öğrencileri ve öğretim üyeleri köylerde yaklaşık üç aya varan antropolojik alan çalışması gerçekleştirmiştir¹². Bu süre zarfında, bursiyerler tarafından katılarak

¹¹ Araştırma ekibi şunlardan oluşmaktadır: Antropolog Prof. Dr. Akile Gürsoy (proje yürütücüsü), Orman Mühendisi ve silvikültür uzmanı Prof. Dr. Cemil Ata, antropologlar Prof. Dr. Yüksel Kırımlı, Dr.Öğr.Üyesi Ebrar Akıncı, Dr.Öğr.Üyesi Abdurrahman Yılmaz, demograf Prof. Dr. Aykut TOROS, tarihçi Dr.Öğr.Üyesi Selçuk Dursun, sosyologlar Dr.Öğr.Üyesi Nihan Bozok ve Dr. Ozan Zeynek.

¹² Projede etnoğrafik köy çalışmaları şu isimler tarafından yapılmıştır: Dr.Öğr.Üyesi Nihan Bozok, Büşra Şahin, Cennet Erdoğan, Emrah Tüncer, Handan Türkeli, Gizem İdrisoğlu, İbrahim Arslan, Pelinsu Çakın, Sena Çenkoğlu, Tangör Tan, Ünsal Uzan, Volkan Kaplan.

gözlem tekniği ile elde edilen verilere dayanarak her köyle ilgili birer etnoğrafik köy raporu yazılmıştır. Ayrıca, her köyde mülakatlar gerçekleştirilmiş, hane halkı ile görüşmeler yapılmıştır. Bu çerçevede 12 köyden toplam 330 hane halkı mülakatı ve hane nüfus tespit formu gerçekleştirilmiştir. Alan çalışmasını yapan bursiyerlerin tespitlerinin yanında proje yöneticisi ve diğer araştırmacılar ile danışmanlar tarafından da köy ziyaretleri yapılmış ve ziyaretler sırasında elde edilen bilgiler rapor haline getirilmiştir.

Etik ilkeler doğrultusunda yapılan değerlendirme sonucu, makalede köy isimlerine yer verilmemesine karar verilmiştir. Bu yöndeki değerlendirmede, görüşme formundaki sorulara verdikleri cevapların köylülerin çıkarlarını zedeleyebileceği ya da bu sorulara verdikleri cevapların niteliği nedeniyle açıklama yapma durumunda kalabilecekleri yahut kendilerinin bu şekilde hissedebilecekleri değerlendirilmesi etkili olmuştur.

Tablo 3: Bilgi alınan hanelerin köylere göre dağılımı

Kodu	Bölge	Sayı	%
TR1	İstanbul	24	7,3%
TR2	Batı Marmara	13	3,9%
TR3	Ege	39	11,8%
TR4	Doğu Marmara	18	5,5%
TR5	Batı Anadolu)	30	9,1%
TR6	Akdeniz	30	9,1%
TR7	Orta Anadolu	34	10,3%
TR8	Batı Karadeniz	31	9,4%
TR9	Doğu Karadeniz	19	5,8%
TRA	K.Doğu Anadolu	40	12,1%
TRB	Orta Doğu Anadolu	21	6,4%
TRC	Güney Doğu Anadolu	31	9,4%
	Toplam	330	100,0%

ARAŞTIRMA BULGULARI

Bulguların Kısa Bir Özeti

Araştırmada 12 köyde görüşülen 330 hanenin %81'inde haneden bir yetişkin erkekle, %19'unda bir kadınla görüşülmüştür. Görüşülenlerin % 86'sı hane reisi olduğunu söylemiştir. Araştırmada planlandığı gibi, görüşülenlerin %82'si köyde sürekli ikamet eden hanelerdendir. Köyde dönemsel olarak yaşayan hanelerin çoğu sadece yaz aylarında gelmektedir. Tüm köyler göz önünde bulundurulduğunda, köylerde sürekli yaşayanların %53'ü erkek, %47'si kadın

olup, ortalama yaş 44 olarak hesaplanmıştır. İncelenen köylerde ortalama yaş Türkiye genelinden daha yüksektir. Köyde sürekli yaşayan 15 yaş ve üzeri kesimin çoğunun ilkokul veya daha az eğitilmiş olduğu öğrenilmiştir. Görüşülenlerin %57'si ilkokul mezunudur. Ortaokul bitirenler %8, Lise bitirenler %10, üniversite veya yüksekokul mezunu olanlar %6 kadardır. Hiçbir okul bitirmemişlerin oranı %19'dur. Köylerde herhangi bir eğitim/kurs faaliyet olmadığı da saptanmıştır.

Görüşülenlerin önemli bir bölümü (%41) kendilerini emekli olarak tanımlamıştır; sadece %19'u işlerinin rençberlik olduğunu söylemiştir. Görüşülen kadınların çoğu kendilerini ev kadını olarak tanıtmıştır. Esnaf olduğunu söyleyenler %7, işçi olduğunu söyleyenler %4; memur olduğunu söyleyenler de %4 oranındadır. Hanelerin geçim kaynakları irdelendiğinde, bu köylerde esas geçim kaynağının emeklilik olduğu ortaya çıkmaktadır. %47'lik bir oranla her iki haneden yaklaşık biri, esas geçim kaynağı olarak emekliliği belirtmiştir. Bunu %22 ile tarım ve bahçecilik, %19 ile tarım dışı diğer işler, % 12 ile hayvancılık takip etmektedir. Esas geçim kaynağının ormancılık olduğunu belirten hanelerin oranı sadece %13'tür. Tüm hanelerde tek bir gelir kaynağı olmayıp birkaç farklı gelir kaynağı olduğu anlaşılmıştır. Hanelerin esas geçim kaynaklarının yanı sıra yaptıkları başka faaliyetlere bakıldığında, esas geçim kaynağı ormancılık olan hanelerde daha büyük oranda başka ekonomik faaliyetler de ifade edilmiştir (Bkz. Tablo 4). Aynı durum hayvancılık ile uğraşanlar için de söz konusudur.

Tablo 4: Görüşülenlerin esas geçim kaynakları

Esas Geçim Kaynağı		Ayrıca Başka Bir Faaliyet Belirten
Emeklilik	% 47	% 8
Tarım / Bahçecilik	% 22	% 43
Tarım dışı diğer gelirler	% 19	% 26
Ormancılık	% 13	% 21
Hayvancılık	% 12	% 25

Kaynak: Gürsoy vd., 2017

Görüldüğü gibi, orman köylerinde geçimini sadece orman kaynaklarından elde edenlerin oranı oldukça düşüktür. Ormandan gelir elde eden, görüşülen 330 haneden toplam 111 hanenin %61'i makta¹³ aldığını; % 28'i orman işçisi olduğunu; %11'i de hem makta aldığını hem de orman işçiliği yaptığını belirtmiştir. Makta alanların yaklaşık yarısı aldığı maktayı yeterli bulmakta, yarısı da memnun olmayıp, yetersiz bulmaktadır. Aldığı maktan memnun olmayanlar verilen miktardan ya da fiyatlardan şikâyetçi olurken, memnun olanlar yakıt ihtiyacını karşıladığı gibi ihtiyacından fazlasını da satarak gelir elde ettiğine dikkat çekmiştir. Makta almayanlar arasında makta hakkında hiçbir bilgisi olmayan, maktan ne

¹³ Ormanda kesim yapılacak alan.

olduğunu bilmeyen köylüler olduğu gibi, ihtiyaç duymayan veya işçiliğini ağır bulduğu için uğraşamayanlar da vardır. Bunların yanında yeterince gelir getirmediğini söyleyenler de mevcuttur.

Görüşülenlerin %37'si son on yılda orman gelirlerinde bir değişim söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Bunların %85'i orman gelirinin azaldığını, %15'i ise arttığını belirtmiştir. Köylülerin ormandan nasıl yararlandıklarına bakıldığında, görüşülen hanelerde ormandan en yaygın yararlanma şeklinin eğlenmek ve piknik yapmak olduğu ortaya çıkmıştır. Orman varlığından yiyecek ve ekonomik yarar açısından faydalanma durumuna bakıldığında ise en yaygın olarak faydalanılan orman ürününü mantar olduğu görülmektedir.

Ormandan Faydalanma, Ormanın Korunması ve Orman Suçlarının Algılanışı

Araştırmada köylülerin ormandan faydalanma, ormanı koruma ile orman yasaları ve orman suçları ile ilgili düşüncelerini anlamaya yönelik sorulara da yer verilmiştir. Bu tür sorular, özellikle köylülerle devlet arasındaki ilişkinin niteliğini anlamak için oldukça önemli görülmüştür. Bu soruların yanı sıra, Devletin ormana olan ilgi-alakasında değişme olup olmadığı, köylülerin Devlet görevlilerini nasıl algıladıkları, ormanın eskiye göre genişleyip genişlemediği ve bunun nedenlerinin neler olabileceği gibi sorular da Devlet ve orman köylüsü arasındaki ilişkiyi aydınlatıcı sorular olarak görülmüştür.

Ormanların zaman içerisinde büyüdüğünü ve geliştiğini düşünenlerle (%44), tersi düşüncede olanlar (ormanların küçüldüğünü düşünenler %42) hemen hemen birbirine yakın düzeydedir. Köylüler ormanların genişlemesini devletin ilgisinin artmasına ve ihtiyacın azalmasına; daralmasını ise bilinçsiz aşırı kesime bağlamaktadırlar. Görüşülen her iki kişiden biri devletin ormana bakışında geçmişe göre değişiklik hissettiğini belirtmektedir. Bu görüştekilerin çoğunluğu devletin kontrollerinin daha sıkılaştığını ifade ederken, köylünün eskisi kadar rahat davranmadığını, devletin kontrolü ele aldığını ve ağır cezalar geldiğini vurgulamaktadır: “[Cezalar] Çok sertleşti. Ormana giremezsin şimdi, geçmişte serbestti kesim de çoktu, orman da iyiydi... bir meşeyi devirdiğinde 7-8 ton odun çıkıyordu Şef diyordu burayı kesin burası hazır orayı bitirip diğerine başlıyorduk. Şimdi yakalandın mı mahpusluğu var para cezası var, elinde traktör var ise o satılıyor, cezası ağır” (TR4, 82, Erkek).

Grafik 1: Devletin ormana bakışında değişiklik hissedip hissetmedikleri

Kaynak: Gürsoy vd., 2017

Devletle ilgili varılan diğer bir görüşteki algı da, devletin ormana eskiye göre daha fazla ilgi gösterdiği şeklindedir (%34): “Devlet ormanla şimdi daha çok ilgileniyor. Budamasını, temizliğini yapıyor” (TR6, 43, Erkek). “Eskisine göre devlet daha güzel bakıyor, imar ediyor. Teras yapıyor, tüplü fidan dikeyor”, (TR6, 67, Erkek) diyen bir köylünün sözlerinden de anlaşılacağı üzere, köylülere göre Devletin ilgisi; yapılan budama, bakım, teraslama ve ağaçlandırma faaliyetleri ile belirgin olmaktadır.

Bu görüşün tam tersini düşünenler ise (%17) Devletin ormanı ticari bir meta olarak görmeye başladığını, kesimlerin hem arttığını hem de daha kontrolsüz yapıldığını ifade etmektedirler: “Devlet eskiye göre daha fazla istihsal yapıyor. Orman güvenliği gözetilmiyor. Heyelan artmış mesela”, (TR9, 77, Erkek). Devletin ormanı korumaktan uzaklaştığını belirten bir başka köylü ise “Devlet ormanı korumak yerine orman katliamı yapıyor. Sınıflandırma adı altında ormanı imara açarak çıkar sağlıyor”, (TRB, 62, Erkek) iddiasında bulunuyor. Ormanın korunması ile orman görevlilerinin sayı ve görev yerleri arasında bağlantı kuran bir başka köylü de kontrollerin azaldığından yakınıyor: “Daha gevşedi denetleme işi. Önceden bu köyde 5 ormancı yaşardı. Şimdi ekip kurmuşlar, 15-20 günde bir geliyorlar. Yakacak odun kesimi zamanı denetim artıyor” (TR9, 73, Erkek)

Her iki farklı görüşün ortak noktası “devlet kontrolünün” arttığı yönündedir. Görüşülenler, eskisi kadar rahat kesim yapamama, çeşitli yasaklar, arazilerine el konulması, müteahhitler aracılığıyla kesimin yapılması vb. sebeplerle duydukları tepkileri dile getirmişlerdir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Devletin ilgi

ve yaptırımlarını bir kısım köylüler olumsuz algılamaktadır. Bununla ilgili bir köylü görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır:

“Bazı konuda devlet orman köylüsüne yanlış yaptı. Ormanları köylünün elinden aldılar yıllarca koruduğumuz bizim atalarımızın dedelerimizin yetiştirdiği köy konusu vardı orayı bile aldılar. Köyün herhangi bir ihtiyacı olduğunda oradan temin ediyordu orayı bile aldılar. Orman köylüsü koruyor hala ama köylünün moralini bozdular daha da bozarlarsa orman köylüsü zarar da verebilir. Köylüyü bunalıma sokarsa köylü de zarar verir, vermek de zorunda. Kimin malını kime satıyorsun sen? Adamın atasından dedesinden kalan tarla çizmiş haritasını çıkarmış, yok efendim burası 2b, yok burası hazine orası ormana kalmış, çeşit çeşit işler akıl erdirebilirsen erdir. Adamın kendi tarlasını tekrar kendisine sattılar, köylü satın almak zorunda kaldı. O da parası varsa aldı, olmayan alamadı. Biraz da şundan dolayı tarlalarımız ormana çok kaldı göç olayından sonra nüfus azaldı işlenmedi, tarlalar ormanlaştı, tabi devlet de ormana bıraktı. Ama bazı düzgün yerler vardı işe yarayacak yerleri de verdi. Bayır ormana kalsın, zaten tarım için uygun değil. Biz ormanda çalışırdık, köye getirip istif ederdik, orman memurları da kontrol ederler. Yapmış olduğun odunun %5’ni %10’nu vergi olarak verirsin, zaman geldi %20 de aldılar bizden bunun haricinde siter parası da ayrı alıyorlar. Sonra şikâyet ettik Yalova’ya gittik %20’ye düşürdük. Şimdi devlet .....’ya [başka şehirden gelenlere] kesim yaptırıyor. Ne oluyor? Devlete fazla bir şey gitmiyor, bunu alıyorlar. Yaz oraya Devletin haberi olsun, orman teşkilatında bu memurlarda da var, işçilerle beraber iki araba devlete götürürken bir araba da kendine kaydırıyor. Hırsız adam çok, hatta bizim burada yakalandılar, orman bölge müdürü ormancısı hepsi mahkemelik oldular. Devlet orman köylüsünden kaçırırken, yağmurdan kaçarken doluya tutuluyor Devlet, haberi yok. Kendilerine çalışıyorlardı, Devletin haberi yok. Köylü bunu yapmıyordu, yapamaz zaten, köylü yaptığında hemen ele geçer. Ama onlar yapıyor hepsi bir olmuşlar zihinleri bir fikirleri bir kendilerine çeviriyorlar. Diyelim 10 kamyon odun yaptıysa sekizi Devlete ikisini kendileri alıyorlar. Uyduruyor, sahte nakliye öyle alıyor” (TR4, 57, Erkek).

Köylüler Devletin kendilerini ormandan dışladığı şeklinde bir görüşü de dile getirmektedirler: “Devletin uygulaması daha kötüye gitti [Devlet] daha çok kazanacağım hesabı yaptı ama kaybetti. Orman köylüsünün yeri yok, bizi de bir gün kovarlar” (TR1, 62, Erkek). Bir köylünün “Eskiden köy muhtarları köylüden başkasını çalıştırmazdı, şimdi Devlet müteahhitte veriyor”, (TRC, 77, Erkek) sözleriyle ifade ettiği gibi ormanın başka illerden gelen işçiler tarafından kesilmesi, bu kanaatin oluşmasındaki temel nedenlerden birisi olarak sıralanmaktadır.

Köylüler ormanı koruma konusunda asıl yükün kendilerinde olduğunu ifade etmektedirler (Bkz. Tablo 5). Görüşülen kişiler, ormanı kimin koruduğu sorulduğunda çoğunluk, “geçmişte” de, “bugün” de ormanı köylülerin koruduğunu belirtmişlerdir. Nitekim yangın çıktığında da köylülerin müdahale ettiğine, itfaiyeye, ormancılara yardımcı olduklarına dikkat çekmişlerdir.

Tablo 51: “Ormanı kim koruyor?” sorusuna verilen cevapların dağılımı

Ormanı koruyanlar	Geçmişte		Şimdi	
	Sayı	%	Sayı	%
Köylü kendisi	149	45,2	154	46,7
Devlet, devlet görevlileri	105	31,8	111	33,6
Devlet ve köylü birlikte	39	11,8	33	10,0
Kimse korumuyordu	6	1,8	13	3,9
Bilmiyor	31	9,4	19	5,8
Toplam	330	100	330	100

Kaynak: Gürsoy vd., 2017

Köylüler, orman mevzuatından kaynaklanan çeşitli kısıtlamalar nedeniyle, uygulamalardan şikayetçi olsalar da, bu uygulamaların takibinden sorumlu kamu görevlileri ile ilişkilerinde bir sorun olmadığını belirtmektedirler. Görüşülenlerin %80’i jandarmayla ilişkilerinin gayet iyi olduğunu belirtirken, olumlu ilişki oranı orman görevlileri için %60 olarak ifade edilmiştir. Her iki görevli grubuyla ilişkisini kötü olarak tanımlayanlar toplamda sadece %3’te kalmaktadır.

Köylülerin orman ve Devletle ilişkilerini belirginleştiren bir diğer konu, köylülerin Devletin ormanlarla ilgili olarak “Suç” saydığı eylemler hakkındaki görüşleridir. Bir başka deyişle acaba köylüler Devlet tarafından orman suçu sayılan eylemler hakkında neler düşünmektedir? Devletin “Orman suçu” olarak tanımladığı eylemleri, köylüler de aynı şekilde “suç” olarak tanımlıyor mu? Yoksa, doğrudan ormandan faydalanma ile ilgili olan “orman suçları”nın tanımlamasında köylüler farklı mı düşünüyor? Köylüler neleri suç saymaktadırlar? Neleri suç saymamaktadırlar? Bu sorulara ne gibi cevaplar verildiği kadar, bu cevapların kimlere ait olduğu, bir başka deyişle bu görüşe sahip olanların nitelikleri de önemli olarak görülmüş ve veriler buna göre analiz edilmiştir.

Görüşülenler arasında orman suçu işlediğini söyleyenlerin oranı %18’dir. Yaklaşık her beş kişiden birine denk gelen bu oran, herhangi bir suç türü olarak düşünüldüğünde oldukça yüksektir. “İzinsiz, kaçak kesim” suçu bu çerçevede en fazla ifade edilen suç türü olmuştur (Bkz. Tablo 6).

Tablo 62: Görüşülenlerin bugüne kadar orman suçu işleyip işlemedikleri

	Sayı	(n.330)
Orman suçu işlememiş	271	82,1%
Orman suçu işlemiş	59	17,9%
İzinsiz ağaç kesmek	27	2,7%
Kozalak, odun toplamak	9	1,2%
Hayvan otlatmak	4	0,9%
İzinsiz maden almak, kaçak kömür ocağı	3	0,6%
Arazi yüzünden	2	0,6%
Ev yapımında ağaç kullanma	2	0,6%
İzinsiz hayvan avlamak	2	0,6%
Ormancıyla kavga etmek, dövmek	2	0,3%
İzinsiz kuru çam getirmek	1	0,3%
İzinsiz yük nakletmek	1	0,3%
Odonları zamanında alamamak	1	0,3%
Toprak almak	1	1,2%
Suçlu belirsiz	4	100,0%
Toplam	330	100,0%

Kaynak: Gürsoy vd., 2017

Görüşülenler aldığı cezayı söyleyenler olduğu gibi haksız yere suçlandığına dikkat çekenler de olmuştur: “Benim tarlanın yukarılarında iki üç çam kesmişler. Sen yapmışsın dediler. 10 sene oldu cezayı ödeyeli. 10 bin ödedim”, (TR6, 56, Erkek); “Tarlamdan dolayı mahkemeye verildim.10 dönüm tarlam orman arazisine verildi. Bunu geri isteyince mahkemeye verildim.” (TRC, 86, Erkek). Bu iki aktarımdan görüleceği üzere köylülere göre “haksızlık”, kendilerine haksız bir şekilde suç isnat edilmesi ve kendilerine ait tarlanın “haksız” bir şekilde orman sınırlarına içerisine alınması şeklinde yapılmaktadır.

Diğer yandan bazı vakaların, orman görevlileri ve köylüler arasında “görmezden gelme” ya da daha hafif bir vaka şeklinde aktarılacak suretiyle geçirildiği anlaşılmaktadır:

“Bir kere ormancı beni odunu yıkıp kaçarken yakaladı, kazmamı aldı. Mahkemeye verdi. 300 TL cezaıyla kurtulduk. Bu yakalandığım, yakalanmadıklarım çok var”, (TR5, 67, Erkek)

“Bir kere yakalandım... Onu da yerinde hallettik”, (TR5, 64, Erkek)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, yasalarda orman suçu olarak nitelendirilen bazı eylemler, köylüler tarafından “ağır” ya da “gereğinden fazla sıkı” oldukları gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bu durumu anlamak ve köylüleri bu

düşünceye iten nedenleri kavrayabilmek amacıyla araştırmada kullanılan görüşme formuna “Ormancılar tarafından suç olarak nitelendirilen eylemlerden suç sayılmaması gerektiğini düşündüğünüz bir durum var mı?” sorusu eklenmiştir. Bu soruya, görüşülenlerin %55’i ormanı koruyucu yasaları uygun bulduğu, bir başka deyişle aşırı bulmadığını yönünde cevap vermiştir. Diğer taraftan görüşülenlerin %18’i yasaların haddinden fazla koruyucu olduğunu, orman köylüsü olmalarına, ormanı kendilerinin korumasına rağmen söz konusu kurallar ve yasaklamalar nedeniyle ormandan günlük temel ihtiyaçlarını bile karşılayamadıklarını ifade etmiştir (Bkz. Tablo 7).

Tablo 7’te kısaca “Şahsi ihtiyaç için kullanım suç sayılmamalı” başlığı altında toplanan görüşe göre köylüler özetle: yakacak ve yapacak ihtiyaçları için ormandan bir miktar ağaç kesmenin, kuru odun toplamanın veya ormandan bir şeyler toplamanın suç sayılmaması gerektiğini ifade etmektedirler.

Tablo 7: Köylülerin orman suçları ile ilgili görüşü.

Kodu	Bölge	Şahsi ihtiyaç için kullanım suç sayılmamalı	Yasalar uygun, ekleyeceği bir durum yok	Bilmiyor - Cevapsız	Diğer	Toplam
TR1	İstanbul	3	12	7	2	24
TR2	Batı Marmara	1	8	3	1	13
TR3	Ege	0	3	35	1	39
TR4	Doğu Marmara	6	2	10	0	18
TR5	Batı Anadolu	0	0	26	4	30
TR6	Akdeniz	18	1	8	3	30
TR7	Orta Anadolu	4	0	28	2	34
TR8	Batı Karadeniz	25	3	2	1	31
TR9	Doğu Karadeniz	0	0	15	4	19
TRA	K.Doğu Anadolu	0	38	2	0	40
TRB	Orta D. Anadolu	1	0	20	0	21
TRC	Gün. D. Anadolu	3	1	27	0	31
Toplam		61	68	183	18	330

Kaynak: Gürsoy vd., 2017 proje verilerinden derlenmiştir.

Köylülerden bazıları genç bir ağacı kesmekle yaşlı bir ağacı kesmenin aynı şey olmaması gerektiğini ifade ederken, bir diğeri bu ayrımı “bilinçli ve bilinçsiz kesim” olarak yapmaktadır:

“Genç ağacı kesip yakalırsam bu suçtur ama kuru ağacı, yaşlı ağacı ihtiyacım için kesersen bu suç olmaz [olmamalı]”, (TR8, 31, Erkek)

“Sonuçta köylüyüz yakacağımızı orman kanalından görüyoruz. Bilinçli kesim olduğu müddetçe suç olmamalı”, (TR8, 28, Erkek)

Köylülerin nelerin suç sayılmaması gerektiği konusundaki görüşlerinin odağında ise gerek ev, ahır ya da bahçelerinin tamiri için olsun, gerekse de ısınma amaçlı odun toplamak olsun, temel hane ihtiyaçlarını karşılamak için ormandan faydalanmanın suç sayılmaması gerektiği görüşü yatmaktadır. Köylüler açısından orman köylüsü olmak, ormanla iç içe yaşamak bu düşüncenin meşruiyetini oluşturmaktadır:

“Şöyle ki bana mesela bir ağaç lazım oldu evin bir yerini tamir etmek için izin almadan kesersem suç bu bence bu suç olmamalı ben sonuçta ormanın içinde yaşıyorum”, (TR4, 61, Erkek)

“Adam katırıyla, eşiğiyle gidip kışlık odununu getiriyor. Ormancı görse devirir. Bence bu suç değil, adam ihtiyacını görüyor.”, (TR6, 32, Erkek)

Bu görüşlerin yanı sıra, ormandan yararlanma konusunda hissedilen zorunluluk halini aktaran bir köylü, ormanın hemen içinde/kıyısında yaşayıp da kesim izni için uzak merkezlere gidilmesini de eleştirmektedir:

“Biz sonuçta orman köylüsüyüz burada elbette bizim ormandan bazı ihtiyacımız oluyor bu ihtiyacı biz görmek de zorundayız ne kadar yasaklasalar bunu kaçak da olsa ben bunu yapmak zorundayım. Mesela bir tane ağaç lazım bana bir taraf yıkıldı kırıldı ben bunun için taa gidip Gemlik’e Bölge şefini mi arayacağım? yoksa ormancıyı mı arayacağım? Büyük bir iş için lazım olsa tamam, o zaman ararım ama bir metre iki metre ağaç için...” (TR4, 57, Erkek)

Görüşülen köylüler tarafından dile getirilen sorunlardan bir diğeri de kendi tarlalarındaki ağaçları “bile” kesememeleridir.

“Tarlamda bir çam var. Meyvelere zarar veriyor. Benim onu kesmem suç. Yasal olarak bir ağacı bile kesemezsin. Yasa esnek olmalı. O idareciliğini yapacak ben de ormana zarar vermeyeceğim. Mesela taş-toprak almak suç. Ormancı kendi inisiyatifini kullanarak götürün dediği oluyor. Mesela çürüyen ağaçları bana verecek bir inisiyatif kullanarak.”; (TR6, 57, Erkek)

Bir diğer köylü orman vasfını yitirmiş yerlerden tarla açılmasının yanı sıra, ormandan faydalanmanın bir başka boyutuna dikkat çekerek, hayvanlarının beslenmesi için de ormandan faydalanabilmeleri gerektiğini savunmaktadır: “Davarı olanlar dal budar, bize göre suç değil. Tarlasının kenarında boş yer olur. Tarlasını büyütür. Orman vasfını kaybetmiş, suç değil.” (TR6, 45, Kadın).

Köylülerin bu anlatıları ve ormandan faydalanma konusundaki meşruiyet açıklamaları oldukça önemlidir. Yukarıda da belirtildiği gibi söz konusu anlatılarla ilgili bir diğer önemli husus da bu tür açıklamaların kimler tarafından yapıldığıdır. Acaba bu açıklamalar 12 köye eşit bir şekilde dağılmakta mıdır? Yoksa birkaç köyde yoğunlaşmakta mıdır? Yapılan açıklamalar köylere göre gruplandırıldığında “orman kanunlarının gereğinden fazla sıkı” olduğunu ifade eden cevapların büyük

çoğunluğunun iki köyden geldiği tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 5). Bu köylerden ilki TR8-Batı Karadeniz bölgesinde, diğeri de TR6-Akdeniz bölgesinde yer alan bir köydür. Bu durumun nedenini anlamak için bu köylerin niteliğini ve bu köylerde yaşayanları tanımak gerekmektedir.

Söz konusu iki köyden ilki Batı Karadeniz’de, il merkezine yaklaşık 45 dakika uzaklıktadır. Köyün en önemli geçim kaynağı ormandan defneyaprağı toplanmasına dayalı olan “defnecilik”tir. Bunun yanında köyde orman temizliği, çamdan elde edilen fıstık ve bahçe altı seracılığı da yapılmaktadır. Ayrıca, bazı genç kadınlar köyde bulunan sanayi sitesi içinde ayakkabı fabrikasında, bazı genç erkekler de prefabrik ev fabrikasında çalışmaktadır. İster bir işte çalışıyor olsun, ister olmasın mesai harici tüm köy sakinleri (çocuklar dahil) ORKÖY kapsamındaki defne fabrikası için defne ayıklama işinde de çalışmaktadırlar (Çakın, 2015). Yukarıda da belirtildiği üzere köyün ekonomisi, kadınlar ve erkeklerin farklı aşamalarında yer aldığı defne toplama ve işleme dayalı olarak gerçekleşmektedir.

“Kadınlar, defneyi ormandan toplama ve ayıklama üzerine aktif rol alırken, erkekler defne toplandıktan ve ayıklandıktan sonra ekonomiye dahil olmakta ve toplanan defnenin fabrika kısmında kurutulması ve işlenmesi görevlerini gerçekleştirmektedir. Fabrikada çalışan erkekler, ormandan defne toplayan kadınların kocaları olmaktadır. Bu şekilde ev içinde ve dışında farklı iş bölümleri gerçekleştirmiş olan kadın ve erkek aynı üretim için farklı alanlarda çalışmaktadır. Kadının ev içi çalışmasına alışkın olduğumuz bu literatür, [bu köyde] farklılık göstererek yeni bir üretim boyutu kazanmaktadır.”

Defnenin haricinde, böğürtlen, ıhlamur, kuşburnu, sülük gibi orman ürünleri kadının ormandan toplayarak bunları sattığı ve para kazandığı ekonomik sistemleri mevcuttur. Ancak, defne ile birlikte kadın ormandan ağaç kesmeye, bunu iş olarak evine getirip, istenilen şekilde ayıklamaya ve bunu yaparken komşuları ve kayınvalidesi ile farklı iş bölümleri gerçekleştirmeye başlamıştır. Kadının ormana bakışı değişmiş, defne ile rutin olan orman artık günlük gelir getirisi olan para kazanma alanına dönüşmüştür.” (Çakın, 2015).

Buradan da anlaşılacağı üzere söz konusu köy, geçim kaynakları bakımından büyük ölçüde ormana bağımlı olan bir köy niteliğindedir. Defneyaprağı toplama işi köylüler açısından ekonomik bir değere sahip olmanın yanı sıra, kadınları toplama, ayıklama ve tasnifleme işlemlerinde bir araya getirerek yardımlaşma ve sosyalleşmeyi pekiştiren ya da bir anlamda bunlara vesile olan bir fonksiyona da sahiptir.

Orman suçu olarak nitelendirilen eylemlerin aşırı korumacı olduğunu düşünen diğer köy Akdeniz bölgesinde yer almaktadır. 1995 yılına kadar orman köyü statüsünde bulunan köy, yakın zamanda mahalle olmuştur. Köy nüfusunun tamamına yakını Alevi-Türkmen zümrelerinden biri olan Tahtacılar’dan oluşmaktadır. Köylüler, ormanlık bölgeleri yurt edinip geçimlerini ağaç işçiliğiyle

sağlamaları sebebiyle “Tahtacı” ismini aldıklarını ifade etmektedirler. Köye ilk yerleşen ve “yazlık” meskende yaşayan grup kendilerini “Eskiobalılar”; 1960’larda gelen ve “kışlık” meskende yaşayanları ise kendilerini “Yeniobalılar” olarak adlandırılmaktadır. Bu iki grubun arasında geçim kaynakları bakımından önemli bir fark bulunmaktadır. “Yeniobalılar”ın neredeyse tamamı geçimini orman işçiliği ile sağlarken, “Eskiobalılar” ise tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır. Yeniobalılar’ın yaklaşık yarısı, ilkbahar ve yaz aylarından okulların açılmasına kadar olan döneme kadar Türkiye’nin farklı bölgelerine göç ederek, ormanda ağaç kesimi yaparak geçimini sağlamaktadır. Köylüler kış aylarında da yakın bölgelere giderek orman kesimine devam etmektedirler (Şahin, 2015).

Görüleceği üzere orman suçu tanımlaması anlamında farklı düşünen, kuralların aşırı korumacı olduğu kanaatine sahip olan her iki köyün ormanla farklı ve özgün bir ilişkisi bulunmaktadır. Temelinde geçimsel olan bir ilişki, Akdeniz bölgesinde yer alan ikinci köyün “Tahtacı” kimliğinde de açık bir şekilde görülmektedir.

SONUÇ

Bu makalede orman köylüsü ve devlet ilişkileri ormandan faydalanma, ormanı koruma ve orman suçlarının algılanışı bağlamında önce tarihi perspektifte ve yasal bir çerçevede, ardından da yakın zamanda yapılan antropolojik bir alan çalışmasının bulguları bağlamında ele alındı. Devletin, Tanzimat sonrası dönemde cibâl-i mübaha ormanlarının kaldırılması ile başlayan, ormandan istifadeyi sınırlandıran ve kendisini ormanın birincil sahibi yapan tavrı, devletleştirmeler ve ceza kanununa atıf yapan ormancılık kanunları ile Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Köylü ve Devlet arasında ister istemez itilaf yaratan bu tutumun, göçle birlikte köylü nüfusunun azalmasına rağmen, temel geçim kaynağı orman olan köylerde halen devam ettiği görülmektedir. Bu durum özellikle, ormanı önemli bir geçim kaynağı olarak gören köylülerde, “orman suçları” tanımlamalarına katılmama şeklinde belirginleşmektedir.

Gerek araştırma bulgularında ve istatistiki verilerde ortaya çıkan, gerekse de alan ziyaretlerinde gözlemlenen bir gerçek var: Orman köylerinin nüfusu gittikçe azalmakta ve bu köylerde çoğunlukla 45 yaş üstü nüfus ikamet etmektedir. Bu köylerle ilgili bir başka önemli nokta da orman köylerinin ekilebilir tarım alanı ve hayvancılık için gerekli otlakların kısıtlı olması nedeniyle, kırsal yaşamın temel geçim kaynağını oluşturan tarım anlamında oldukça dezavantajlı bir durumda olduklarıdır. Bu durum alan ziyareti sırasında köylüler tarafından da dile getirilmiştir. Bu ziyaretlerden birinde “orman köylüsü” olmanın çok dezavantajlı olduğunu belirten bir köylü, bu yöndeki sitemini “köyümüzü buradan kaldırırsınlar, kursunlar başka yere” diyerek ifade etmeye çalışmıştır.

Gerek ORKÖY tarafından hazırlanan kalkınma projeleriyle, gerekse çeşitli ormancılık faaliyetlerinde (fidancılık, kesim, nakliye vb.) orman köylülerinin

emeğinin satın alınması yoluyla orman köylülerinin dezavantajlı durumu telafi edilmeye çalışılsa da, bunlar hem belirli bölgelerle sınırlı kalmakta hem de kapsadığı nüfus bakımından yeterli olamamaktadır. Bunun yanında her ne kadar “orman köyü” olmanın ortak özelliklerini barındırsalar da, bu köylerin her biri birbirinden oldukça farklı niteliklere sahip olabilmektedirler. Bu nedenle, köylerin özgünlüklerini dikkate alan, sürdürülebilir ve kalıcı etki oluşturabilen projeler üretilmesi gerekmektedir. Tüm bunlar için gerekli olan en temel şey ise tüm orman köylülerinin kendilerine has özellikleriyle birlikte çok iyi bir şekilde tanınmasıdır. Bu da ancak yeni alan çalışmalarıyla mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

Akgür, N. A. (1974). Yurdumuzda ormancılık öğretiminin başlangıç tarihi hakkında bir takvim araştırması. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri B, 24 (1), 121-133.

Ayanoğlu, S. (1995). Orman ve çevre üzerinde olumsuz etki yaratan yasal düzenlemeler. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri B, 45 (1-2), 53-59.

Ayaz, H.. (2010). “Türkiye’de orman mülkiyetinde tarihi süreç ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları”, III. Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi, 20-22 Mayıs 2010, Cilt 1, ss. 189-198.

Berkes, N. (2008). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. İstanbul:YKY.

Birben, Ü. (2009). “Cibal-i mübaha”, II. Ormancılıkta Sosyo-Ekonomik Sorunlar Kongresi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 19-21 Şubat.

Cin, H. (1978). Tanzimat’tan sonra Türkiye’de ormanların hukuki rejimi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 35 (1), 311-376.

CBD (*Convention on Biological Diversity*). (2014). Definitions. <http://www.cbd.int/forest/definitions.shtml>, (Erişim Tarihi: 11.12.2014).

Çakın, P. (2015). “Türkiye’de Orman Köyleri Üzerine Sosyal Antropolojik Araştırma”, TÜBİTAK Proje Nu. 114K125, TR8 Batı Karadeniz Bölgesi, yayımlanmamış “Ara Rapor”.

Diker, M. (1947). *Türkiye’de Ormancılık: Dün – Bugün – Yarın*, Ankara: AKM.

FAO (*Food and Agriculture Organization of United Nations*). (2012). “FRA 2015: Terms and Definitions”, Forest Resources Assessment Working Paper 180. <http://www.fao.org/docrep/017/ap862e/ap862e00.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.12.2014)

Gürsoy, A. Yüksel K., Cemil A., Aykut T., Ebrar A., Abdurrahman Y., Nihan B. (2017). “Türkiye’de orman köyleri üzerine sosyal antropolojik araştırma”, SOBAG 1001, TÜBİTAK Proje Nu. 114K125, Yayınlanmamış proje raporu.

Koç, B. (2005). 1870 Orman Nizamnamesi’nin Osmanlı ormancılığına katkısı üzerine bazı notlar. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 37 (24), 231-257.

Köprülü, B. (1950). 11 Şevval H. 1286 Tarihli Orman Nizamnamesinin getirdiği yenilikler. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 16 (1-2), 237-271.

Lund, H. G. (2014). What is forest? Definitions do make a difference an example from Turkey, *Avrasya Terim Dergisi*, 2 (1), 1-8.

MİGEM (Maden İşleri Genel Müdürlüğü). Kanunname-i Arazi, Kabul Tarihi:07.07.1274 (1858), Takvimi Vakayı Tarihi: 09.10.1274, Takvimi Vakayı Numarası: 562. <http://www.migem.gov.tr/mevzuat/kanun-dok/1858arazi.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=79764bd8-284a-463d-b6ce-f2ef38288d15>, (Erişim Tarihi: 21.01.2018).

Norberg, A.L. (2009). “Green gold – and how the Swedish forest became a new wild West”. http://www.bwint.org/pdfs/Swedish%20report%20-%20310910_Det_Grona_Guldet_3.pdf, (Erişim Tarihi: 06.12.2014).

OGM (Orman Genel Müdürlüğü). (2012). *Ormanlık istatistikleri 2012*. Yayın No:3. Ankara: TÜİK.

OGM (Orman Genel Müdürlüğü). (2016). *Ormanlık istatistikleri 2016*. <https://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/Sayfalar/Istatistikler.aspx>, (Erişim Tarihi 08.01.2018).

OGM (Orman Genel Müdürlüğü). (2014). *Türkiye orman varlığı*. Orman İdaresi ve Planlama Dairesi Başkanlığı Yayın No.: 115, Ankara: CTA.

Sevgi, O. (2013). Orman(-lar), ormanlık alan ve orman alanı terimleri: kullanım sorunları ve öneriler. *Avrasya Terim Dergisi*, 2013/1 (1), ss.59-73.

Şahin, B. (2017). Türkiye’de orman köyleri üzerine sosyal antropolojik araştırma. TÜBİTAK Proje Nu. 114K125, TR6 Akdeniz Bölgesi, Yayınlanmamış Ara Rapor.

UN. (2017). “Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development. Sustainable development goal 15”. <https://sustainabledevelopment.un.org/topics/forests>, (Erişim Tarihi: 01.11.2017).

UNFCCC (*UN Framework Convention on Climate Change*). (2002). “Report of the conference of the parties on its seventh session, held at Marrakesh From 29 October To 10 November 2001, Part Two: Action Taken By The Conference Of The Parties”, FCCC/CP/2001/13/Add.1 21 Ocak 2002. http://unfccc.int/meetings/marrakech_oct_2001/meeting/6353/php/view/decisions.php, (Erişim Tarihi, 08.12.2014).

Ünal, M. (2003). *Orman hukuku*. Ankara: Nobel.

Yayın Geliş Tarihi: 04.10.2018
Yayına Kabul Tarihi: 16.10.2018
Online Yayın Tarihi: 28.12.2018
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.467287>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 20, Sayı: 4, Yıl: 2018, Sayfa: 691-710
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

GEL PİSİ PİSİ: BİLGE KARASU’NUN KEDİLERİ

Yasemin KOÇ*

*“Başlangıçtan beri bir “kedi” vardı ortalıkta,
bir de “kedi”yi seven.”*

Öz

Çağdaş Türk edebiyatının özgün isimlerinden Bilge Karasu’nun metinlerinde dile ve kurguya yön veren; aynı zamanda Karasu yazınının “sorunlar alanı”nda kendisine yer edinen en belirgin meselelerden birisi de hayvan sorusudur. Metinlerde karşımıza çıkan pek çok hayvanın arasında kediler ayrı bir yere sahiptir. Karasu’nun kişisel yaşamından yazın yaşamına kadar uzanan bir çizgide kediler belirgin bir öneme ve işleve sahip olmuşlardır. Bu makalede yazarın hem düşün dünyasına hem de yazınına kedilerin hangi yönlerden, nasıl etki ettiği açıklanmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken de yazarın mektupları, denemeleri gibi verilerden faydalanılmış, metinmerkezli bir yaklaşımla da kurgusal metinleri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bilge Karasu, Kedi, Hayvan Sorusu.*

HERE KITTY KITTY: BİLGE KARASU’S CATS

Abstract

In the texts of Bilge Karasu -one of the original names of contemporary Turkish literature- the animal question directed language and fiction; at the same time it is one of the most significant issues taking place in the “area of problems” of the Karasu literature. Among the many animals in the text, cats have a distinct place. In the personal life of Karasu and his literature, cats have a significant importance and function. In this article, it has been tried to explain how the cats affect the world of thought and how it affects the cats. In doing so, data such as the author's letters and essays were used, and fictional texts were analyzed with a text-oriented approach.

Keywords: *Bilge Karasu, Cat, Animal Question.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Koç, Y. (2018). Gel pisi pisi: Bilge Karasu’nun kedileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (4), 691-710.

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-6667-4962, kcysmnkc@gmail.com

GİRİŞ

Bilge Karasu'nun yazı evreni okurlar için kapısından girilmesi çok zor, çok zahmetli bir görünümle sunulur çoğu zaman. Öte yandan, bu evrene aşına olanlar, oraya girebilenler için bu görünüm artık vazgeçilmesi zor, neredeyse büyümlü bir hal alır. Yazarak ve -kendi deyimiyle- özenle kurarak inşa ettiğı bu evrenin kapısını açmak, içeri süzölebilmek için anahtar işlevini görense kimi zaman imgeler, kimi zaman sözcükler, kimi zamansa izlekler olur. Karasu'nun "*Her yazarın temel bir "sorunlar alanı" oluşuyor yıllar içinde.*" (2013b: 230) derken işaret ettiği o sorunlar alanı ve bu sorunlar alanı üzerine kurduğı yazının yöntemleri, okurlar için daha bildik, tanıdık bir hal alır zamanla. Karasu'nun yazınında hem dile hem kurguya yön veren ve yazınının "sorunlar alanı"nda kendisine yer edinen en belirgin meselelerden birisi de hayvan sorusudur. Göçmüş Kediler Bahçesi'nde bunu dile getirirken "*Her şeyin başında, ortasında, sonunda, hayvanını kuşanık adamın imgesi var. Her şey bu imgenin çevresinde birikip toplanıyor, düzenleniyor, canlanıyor, sağılıp gidiyor.*" der. (2015a: 46) Yaşam yahut hayat sözcükleriyle ifade etmez de zihnindeki imgeyi, anlatmak istediklerine en uygun sözcük olarak "dirim"i seçer Karasu. Dirim, -onunla eşdeğer gibi görünen sözcüklerin aksine- odağına insanı ve insanın var oluşunu yerleştiren bir anlama sahip değıldir. Dirim, "diri" olan her şeyi kapsayan, çok daha kucaklayıcı bir anlamla yer alır onun metinlerinde. Bir de dirim ortaklarımızdan bahseder sıkça: Hayvanlardan ve bitkilerden. Bilge Karasu'nun yazı evreninde insan, dünyada "kendi başına" bir varlık değıl, ancak hayvanlarla ve bitkilerle; doğanın tüm unsurlarıyla, yani "dirim ortakları"yla tamamlanan bir bütündür. "*Ama hayvanlarımız konuştuğumuz değıl. Yaşam ortağıımız. Köle hiç değıl.*" (2013c: 70) diyerek doğaya ve onun bir parçası olarak hayvanlara bakışını, insan-merkezli olmayacak şekilde her türlü şiddet ve tahakküm ilişkisinden arındırarak kurmak ister ve bunu sağlamanın yollarını tartışır Karasu. İnsanın ve hayvanın bir aradalığını, eşitlik düzleminde sağlamanın yollarını arar.

Nurdan Gürbilek (2016) *Büyümenin Tarihi* başlıklı yazısında, Karasu'nun yazı evreninde hayvanların konumundan bahsederken şunları kaydeder: "*Birçok edebiyat metninde bir arka plan, bir dekor olan, öyle olmadığında bile bir metafor olmaktan öteye geçemeyen hayvanlar onun metinlerinde çoğu zaman anlatının merkezindedirler.*"(s.79) Bilge Karasu'nun, metinlerinde hayvanları insan-merkezci düşüncenin çıkış noktası olan insan-hayvan ayrımı söylemini öteleyen bir yazınsal politikayı temel alarak sunduğunu, hayvanları insan-biçimciliğın dışında sunmanın olanaklarını zorlayan bir yazınsal politika ürettiğini ve bunu yaparken de hayvanlar için sosyolojik bir kavram olan "öteki" yerine "başka" kavramını özenle kullandığını ifade eden Adem Gergöy (2017) konuya dair yaptığı çalışmada Bilge Karasu yazınında hayvan sorusuna dair kapsamlı bir veri ortaya koyar. Nitekim Karasu da Narla İncire Gazel'de (2012b) "*Hayvanlar karşısında, daha doğrusu, hayvanlara bakarken, insan karşısındaymışız gibi düşünmekten ne zaman kurtulabileceğiz ki?*"(s.24) sorusunu sorarak insan-merkezci yaklaşımın yanılığını göstermek ister. Bir arada yaşadığımızda "ötekini" düşünüp onun kaygısını taşımamızın normal olduğunu, ona dokunanın bize de dokunacağını, onu sevindirenin bizi de

sevindireceğini fakat bunlardan yola çıkarak ötekinde kendi izdüşümümüzü aramamızın hiç de gerekmediğini belirtir. (2013b) Hayvanlara saygı duymanın gerekliliğinden bahsederken, öldürülen sokak hayvanları üzerine yazdığı bir metinde de durumun ciddiyetini “*İnsanın bir zamanlar farkında olduğu bir dirim ortaklığının yerini, sömürücülüğün, ya da, daha kötüsü, aldırıışsızlığın da ötesinde bir bakar körlüğün almış olmasını ürkünç buluyorum.*” (2012b: 31) diyerek ifade eder. İnsanların, hayvanların ve bitkilerin de kendi dirim ortakları olduklarını anımsamalarını umar. Hayvanın insan için “başka” olduğu gibi insanın da hayvan için başka olduğunu fakat bu başkalıkların bir arada güzelce yaşamayı öğrenebileceğini vurgular. (Karasu, 2012b)

Bilge Karasu metinlerinde pek çok türde hayvan hem birer hayvan imgesi olarak yer alır, hem kurgunun örülmesini destekler, hem de bu metinlerdeki dilin kuruluşuna yön veren birkaç önemli unsurdan birisi olur. Dirim ortaklarımızın hepsi Karasu’nun düşün dünyasında da yazın evreninde de hem çok önemli hem de işlevseldir. Yine de “kedi”, diyebiliriz ki, onun için diğer dirim ortaklarının tümünden daha ön planda, daha belirgin bir varlıktır. Bu kedi imgesinin gücünü nereden aldığı da metinlerinin satır aralarında dile getirir Karasu.

PATİ İZLERİNİN TAKİP ETTİĞİ BİR YAŞAM

Bilge Karasu’nun metinlerindeki kedilere, bu metinler üzerine yapılan çalışmalarda çeşitli düzeylerde rastlamak mümkün; fakat bir imge olarak kedi, onun yaşamında metinlerinden çok daha önce kendisine yer bulur. “*Hayvanlardan kedi ile şehirlerden İstanbul’da onun da Beyoğlu kesiminde tanıştık. Bu tanışıklık ilerledikçe kedilerin insan taslakları ya da, insanca duygu, düşünce kırıntıları yakıştırılivercek yaratıklar olmadığını anladım.*” (Karasu, 2004: 58) diyerek anlattığı bu tanışma, tanıma hikâyesini uzun yıllar sürecektir bir “kediseverlik” izleyecektir. Daha çocukluğunda başlayan bu ilgi, kedilerle kurduğu bu çok katmanlı bağ, onu küçük yaşta, Beyoğlu’nda peşine kediler takılmış bir şekilde gezen “Kedili Meryem”in ardından gitmek için annesinin elinden kurtulmaya çalışacak kadar cezbeder. (Karasu, 2004) Öyle ki bu kedili kadın nihayetinde bir gün metinlerinde de kendisine yer bulacaktır. Oysa Karasu’yu cezbeden bu ilgi çekici hayvan, aynı zamanda onun yaşamında kolay kolay unutulmayacak bir acıya da sebep olur. Lağım-laranası ya da Beyoğlu’nda (2004) üstü kapalı şekilde şöyle bahsediyor bu çocukluk anısından: “*Kedisi olmayan tek ev bizimkiydi galiba. Yıllar sonra bir kedi aldığımızda ev kediyi kabul etmeyecek, benim elimle buna özen göstererek, bütün kıyıcılığıyla benim elimle, onu sonu belirsiz bir yola çıkaracaktı.*” (s.40) Ev ahali istemediği için bu ilk kedisini kendi elleriyle götürüp Şişli’deki Hayvanları Koruma Cemiyeti’ne teslim ettiği, ondan ayrılmak zorunda kaldığı gün eve döndüğünde, durduramadığı bir öfkeyle ve büyük bir gürültüyle saatlerce piyanosunun başında Franz Liszt besteleri çalacak, ortalığı ayağa kaldıracaktır:

Kendimi görüyorum. Onyediy yaşında, ağladı ağlayacak durumda Şişli’deki Hayvanları Koruma Cemiyeti’nin kapısında, titrek bir sesle

“Siz alın/ne yaparsanız... Evden istemiyorlar...” diye bir şeyler geveliyorum elimdeki Ferenç’i uzatıp. Adam anlıyor mu ne? Kediyi alıyor, kapı yüzüme kapanıyor. Eve dönüp bütün öfkemle, bütün gücümle Liszt çalıyorum. Günlerce çalacağım ortalığı inletip.”(Karasu, 2013c: 63)

Bilge’nin çok sevdiği bu Macar müzisyenin, Franz Liszt’in Macarca söyleyişle küçük adı “Ferenç” şeklini aldığı için ilk kedisinin adı da Ferenç’tir. Yıllar sonra, yetişkinliği boyunca baktığı, yoldaşlık ettiği kedilerinin dilini hep “kedi Macarcası” olarak tanımlaması da bundan, ilk kedi Ferenç’in bir nevi Macar oluşundandır. Ve Ferenç’i terk etmek zorunda kalışı azımsanamayacak bir etkiye yol açacak, bu etki yıllar sonra da sürecektir: *“Elbette bu yenilgi bir daha yaşanmayacaktı, yaşanamazdı da. Ama bilmeden aldığım baskıya dayanamayarak cemiyete götürdüğüm hayvanımı bir us pahası anıtı olarak taşıyorum içimde.”* (Karasu, 2013c: 63) Travmatik bir ayrılıkla giden bu ilk kediden sonra, yaşamı boyunca ona eşlik eden kediler olur. Altmışlı yılların büyük bir kısmında Bilge Karasu’yla yaşayan “Sekiz”den arkadaşı Jean’a yazdığı bir mektupta şöyle bahseder: *“Kedi: Adını daha önce yazdım galiba size: Sekiz. İlk ailesinin, Fransız bir hanımla Avustralyalı bir beyin koyduğu sürrealist isim. Siyah, bal rengi gözleri var, kasığı beyazımtırak kastrat. Joycevari kelime.”* (2013a: 27) Sekiz 1967’nin Şubat’ında kaybolduktan sonra yine 67’nin Aralık’ında yeni kedi “Mırık” hayatına dâhil olur. Mırık’ın evden kaçıp geri dönmemesiyle ise onun yerini “Bibik” alır.

Resim 1: Bilge Karasu kedisıyla, evinde

Kaynak: <http://selcuksoyalp.wordpress.com/2013/01/08/ne-kitapsiz-ne-kedisiz-den-bilge-karasu/>, Erişim Tarihi: 04.10.2018.

Bibik'in yaşamına dâhil oluşundan yine mektuplarında bahseder: "Tüm bunların arasında küçük bir sevinç: Damlalıklarla besleyip hala her yemekten ve çışten sonra temizlememiz gereken bir yavru kedi (Bibik) koşmaya balkondaki güneşini sevmeye, lambaların kordonlarını çekiştirmeye ve buzdolabının arkasını karıştırmaya başladı." (2013a: 97) Bibik yazı işine de pek meraklı görünmektedir. Bunu *Ne Kitapsız Ne Kedisiz*'de dile getirir Karasu:

Yazıyı bitirmeye oturduğum zaman Bibik de yanı başımda olmak ister; kucağıma sığmaz, masaya çıkar, kâğıdın üzerine yatmak için sessiz pazarlıklar eder kalemi tutan elimle. Hele temize çekiliyorsa bu yazı, Bibik makinenin kapağına girip uyumaktan da çabuk vazgeçer, makinenin işlemesini önlemeğe çalışır. Uzaklaştığımı, kendisini yalnız bırakacağımı sanıyormuşçasına... Yazının "ortaya çıkması" kokumuzu değiştiriyor olsa gerek: Kedi besleyen her yazar buna benzer şeyler söylemiş, yazmıştır. (2013c: 74)

Resim 2: Bilge Karasu kedisiyle, evinde

Kaynak: <https://goo.gl/images/Y1XnHR>, Erişim Tarihi: 04.10.2018.

Bibik ile kurdukları ortak yaşam daha önceki kedilerden farklı bir süreç izler. Hem Bibik'in burada yaşlanması, hem bu dönemde Bilge'nin annesi Madam Karasu'nun hastalanması ve peşinden ölümünün gelişi hem de tüm bunların Bilge'nin kendi hastalıklarının zorlu süreciyle birleşmesi buna sebep olur. Bibik'in yaşlanmasıyla beraber ortaya çıkan hastalıkları Bilge'yi oldukça üzer. O dönemki mektuplarında bu durumdan sıkça söz eder: "Bibik 19. yaşına girmeye hazırlanıyor. Kötü günleri iyilerinden çok daha fazla artık." (2013a: 295) Gerçekten de bu kötü günler giderek artar ve zorlaşır. Mektuplarda ara ara Bibik'ten haberler vermeye devam eder:

Bibik düşük dönemlerinden birini yaşıyor. Beraber yaşıyoruz ve yaşlanmakta olan, hayatının sonlarına geldiği anlaşılan, sevdiğimiz varlıkla aramızda empati olması şart elbette... Korkunç Bibik bir meleğe dönüştü. İnanılmaz. Tabii hala tükürüp homurdanıyor yaşlandığı belli olmasın diye ama annem döndüğünden beri tüm günü yatağında geçiriyor, okşanmaya itiraz etmiyor ve mucizevi şekilde kokulu sabunlardan rahatsız olmuyor artık... Bibik karanlık krizleri geçirip tekrar ışığa dönerek, yavaş yavaş sönüyor. Acı çekmesin de!... Bibik Noel arifesine kadar iyiydi. O akşamdan beri yavaşça sönüşünü izliyorum... Benim geminin hayvanları, gelip paylarını istiyorlar yalvararak; Drakula artık tüm ailesiyle beraber yerleşiyor pencereye. Bibik ise neredeyse görmüyor onları. Sadece beni istiyor, sadece bana şikâyetle bulunuyor... 19 yıllık ortak yaşamımızın, benden büyük bir parça koparıp almadan sona ermesi mümkün değil. (2013a)

Bu inişli çıkışlı dönemlerinden ve zor günlerinden sonra Bibik'i 1989'un ilk ayında kaybeder. Bibik'in yaşadığı dönemde, evin balkonuna düzenli olarak gelip yemek isteyen, bazen de içeri girip evde gezinen iki kediden daha bahseder Bilge; Drakula ve Kirliburun: "*Drakula'yla Kirliburun neredeyse her gün gelip, biraz kendi evleriymişçesine giriyorlar içeri. Bibik sadece soğukça hor görüyor artık onları. Onlar da saygı gösteriyorlar.*" (2013a: 297)

Resim 3: Ağustos 1991, Bilge Karasu'nun Ankara'daki evinde, Bıyık, Sungu Aker (solda) ve Bilge Karasu (sağda)

Kaynak: Karasu, B. (2013b). *Haluk'a mektuplar*. İstanbul: Metis, s. 189.

Önceleri geceyi dışarıda geçirip gündüzleri de eve gelerek yarım pansiyon yaşayan fakat sonra tam pansiyona geçen; Bilge ne zaman yazının başına otursa masanın üstünde belirip yazı işine ortak olan, bir yandan da Bilge'nin saçlarını yalayan (2013a: 305-345) “Bıyık” son kedigil kiracısı olur. Dudağının üzerindeki siyah lekeden ismini alan Bıyık'ı 1989 yılında balkonunda bulur Bilge: “*Datça'dan dönüşte, balkonumun bir köşesinde uyuyan, acı, hastalıklı, çirkin zavallı bir küçük kedi. Yüzyıl sonu tarzında, koca siyah bıyığı ve küçücük bir keçisakalı var. Adını Bıyık koydum... İki haftaya kadar gerçekten iyi duruma gelirse yarım pansiyon+dolaşım serbestliği ilişkimizi sürdürebiliriz. Ama eğer o beni sahiplenmeye karar verirse almış olacağım başıma belayı.*” (2013a: 303) Bıyık'ın eve gelişini ve sonrasını Karasu'nun öğrencilerinden Mehmet Demir (2014) şöyle anlatıyor:

Bıyık deyince erkek zannetme; suratının ortasında Şarlo gibi bir bıyığı vardı, o sebepten Bıyık. Bir gün pencereden içeri dalıp, koltuğa kuruluyor. Tabii aynı gün eve de. O kedi için Ulus pazarındaki sakatatçıdan dalak alınır, düzenli olarak. O dalak kendi tenceresinde pişirilir, dolaba konurdu. Bir sabah, bir de akşam, günde iki kez, tabağa ince kıyılan dalak, üzerine ufalanan kepek ekmeği ve dalak suyuyla karışıp, çatal marifetiyle ezme kıvamına getirilir, öyle verilirdi Bıyık'a. Bilge Bey asla dışarıda kalmazdı. Bıyık için dönerdi eve. (s.62)

Karasu, yaşamı boyunca ona eşlik eden bu kedigil kiracılarından bahsederken “*Bu sözlerimden de kedilerimin alışlagelmiş, sokulgan, uysal, mutluluk, doyunluk içinde mırıldanıp duran kediler olmadığı anlaşılır.*” (2009: 232) der; fakat kedilerinin bu zaman zaman ilkel, huysuz, umursamaz halleri onu rahatsız etmez, aksine onların doğalarına uygun bu davranışlarından memnun görünür.

Bilge'nin kedileriyle olan ilişkisini, onlara gösterdiği özeni ve duyduğu sevgiyi anlamak için bir örnek de Ferhan Şensoy'un (1999) “*Falınızda Rönesans Var*” adlı kitabında Bilge Karasu ile ilgili anlattığı anısıdır. Bu anının merkezinde yine bir kedi var. Şensoy, “*Senin Kedini Niye Ben Seviyorum*” başlıklı yazısında, bir metnini sergilemek için iznini almak üzere Karasu'nun evine gittiğinde olanları şöyle anlatır:

Evde esas çocuk bir kedi. Kitapların üstüne kurulmuş, zart oradan kalkıyor, gidiyor bir koltuğa yan gelip yatıyor. Karasu ona ismiyle hitap ediyor, konuşuyor. O evde ikisi yalnız yaşıyorlar. Yazar, kediye ev arkadaşı gibi davranıyor. Yazarın ev arkadaşı bacaklarının arasında dolaşıyor. Bilge Karasu ile ilk görüşmem. Heyecanlıyım. Konuştuğumuz şeyler bence çok önemli. Bir ara, o sırada benim için hiç önemi olmayan o kedinin ayağına basıyorum. Kedi ciyaklıyor. Birden yerinden fırlıyor Karasu, kediyi kucağına alıyor. Franz Kafka tarafından yazılmalı bir sahne. Yaralandı mı? Hastaneye mi götürsek? Kedibülans mı çağırsak? Tedirgin oluyor, lafi uzatmadan izin istiyor,

*konusmayı düşündüklerimin çoğunu konuşmadan hızla çıkıyorum
hayran olduğum bu bilge yazarın evinden. (s.218-219)*

Resim 4: 1994, Bıyık ile evinde

Kaynak: *Bilge Karasu
Aramızda.* (1997). Haz. Füsun
Akatlı-Müge Gürsoy Sökmen),
İstanbul: Metis Yayınları.

Bu olaydan sonra bir daha ne zaman Karasu'yu aramak istese bir türlü cesaret edemediğinden bahsediyor Ferhan Şensoy. Tanıştıkları bu görüşme aynı zamanda son görüşmeleri olmuş, "Sevilmek" adlı oyunu sahnelenme planı da böylece suya düşmüştür.

"MİYAV"LAYANIN DOĞASINA DAİR MERAK

Kedilerle ilişkisi elbette kendi evinde ikamet edenlerle kalmıyor Bilge'nin. Sözelimi tatile gittiği yerlerde de buluyor gözlemleyecek bir kedi, herhangi bir sokağın köşesinde de, bahçelerin arasında da... Kedilere karşı merakı hep yoğun, kedilerin davranışlarına karşı hep pür dikkat. En ince detaylarına kadar gözlemliyor onları kimi zaman:

Ama arada bir, değişik, azrak kediler de çıkar karşımıza; bu balık ülkesinin en katıksız yurttaşlarındandırlar, alabildiğine kurnaz, çevik, alabildiğine atak oldukları için hiçbir zaman aç kalmayan, gürbüz, boz tekirler... Bunlar efendileriyle kıyıya iner, onların oltayı atmalarına bakar, balığı tutmalarını ya da kaçırmalarını seyreder, bir tek balığa olsun dokunmaz, işe yaramaz sayılacak ilk balığın önlerine bırakılmasını beklerler. Ondan sonra da bu balıkla –neredeyse saatlerce diyeceğim- oynar dururlar ya, dişlerini, cırnaklarını kullanır gibi gözüktükleri halde balığın üzerinde bir tek yırtık, bir damla kan göremezsiniz. Bunlar sanatçı kedilerdir, azdırlar ama vardırırlar, var olduklarını hep biliriz; bahçelerin en yırtıcı kuş avcıları, eski yalıların, evlerin, tavan aralarında, yüküklerinde, kayıkhanelerinde sıçanların, kemelerin en kanlı öldürücüleridirler. (Karasu, 1982: 63)

Kedinin ontolojisi, bu ontolojinin neticesi olarak gelişen davranışları bir tür büyü yaratıyor Karasu'nun üzerinde; kedinin büyüüne kapılanlar olarak tanımlıyor bu yüzden kediseverleri: “Kedi: Yumuşak, istediği zaman sokulan, göcünü hep gizleyebilen, saldırıya ne zaman geçebileceği çok az kestirilebilen bir yaratık. Çocukluğumdan beri beni büyülemiştir. Kediyle ilişki hem güzeldir, hem tembelliğe, alışmışlığa izin vermez.” (2009: 232) Kediler onun için hesaba gelmezliğini baştan kabul ettiğimiz canlılar; her zaman uykuda, her zaman tetikte olan. Devingen bir yaratık der kedi için ve bu yüzden de insanlarla kediler arasında her zaman her şeyin olabileceğini söyler. (2012a) Geceleri sokaklarda kedilerin en bayıldığı oyunlardan birisinin kurbağa kovalamak olduğunu, ortalık yerde kıvrılıp uyuyabilmeninse ancak kendine, kendine olduğu kadar çevresine de güvenen kedilerin işi olduğunu bilir de mesela, onca yaşına rağmen hala lokanta kedilerini gerçekte kimin beslediğini öğrenemediğini itiraf eder. (2012a) Yürüyen, ses çıkaran, isteyen, veren, vermeyen varlıklar (2004) olarak tanımladığı kedilerin kimi zaman saldırganlığın ve acımasızlığın, öte yandan yumuşaklığın da en belirgin imi olabildiklerini belirtir. (1982) Büyüleyici yanlarına bakarak kedilere benzemek istediği de olur bazen:

Kedilere benzeyebilseydik keşke. Öyle diyelim geliyor sık sık, bu son yıllarda. Yaşadıkları anın iyicene fakındalar gibi. Bir şey bekliyorlarsa bir deliğin başında, onları oyalayıp oradan uzaklaştırmak pek güç. (2015a: 212)

Resim 5: 1994, Bıyık ile evinde

Kaynak: <https://selcuksoyalp.wordpress.com/2013/01/08/ne-kitapsiz-ne-kedisiz-den-bilge-karasu/>, Erişim Tarihi: 04.10.2018.

Kediyle insanın ilişkisi de Bilge'nin üzerine düşünceler ürettiği ve metinlerinde de sıkça dile getirdiği meselelerden birisi olur. Bütün olarak hayvanla insan arasındaki ilişkiye dair düşüncelerinin merkezinde yer alan “başkalık” ve bu başkalığın kabulüyle ilişki kurulması gerektiği fikri, kedilerle olan ilişkilerimiz için de geçerlidir: “Kedilerle ilişkimizde hiç ustayla çıraklık yoktur. Orada çok tuhaf bir şey vardır. Taraflar karşılıklı olarak birbirini çok güzel eğitir. Eşitsizlik baka yerdedir: Dillerinin ayrı ayrı oluşunda. Yoksa karşılıklı eğitim çatır çatır yürür.” (2017: 54) Bu birbirinden ayrı olan dil yerine ortak bir dil kurabileceğimizi de söyler fakat bunun için uzun bir süre gerektiğini de belirtir. (2013c: 72) Agamben de, benzer bir şekilde *Açıklık: İnsan ve Hayvan* (2015) adlı eserinde insanı hayvandan ayıran ontolojik sınırın dil olduğunu savunmuş ve dilin doğuştan gelen bir yeti olmakla birlikte tarihsel olduğunu ve bu yüzden ne insan ne de hayvanlara mal edilebileceğini söylemiştir.

Bilge, kedileri seven bir insanın kötü olmasına ihtimal vermez pek, kedilere kötülük edemeyenin insana da kötülük edemeyeceğine inanır. (Karasu, 2009) Bir kediyle beraber yaşamakla ilgiliyse şöyle der Jean'a yazdığı mektubunda: “Herkesin kendi özel kedisini bulduyuyla ilgili söylediklerin doğru elbette. Kendimizi seviyoruz çünkü beraber yaşıyor, onu her haliyle görüyor, tüm davranışlarından sorumlu olması beklenen bir insan olmadığını düşünerek yaptığı saçmalıkları affetmeye hazır oluyor ve hayvanı aşan “antropolojik” alanın yakınında bir şeyler yaptığını görünce de seviniyoruz!” (2013a: 253) İnsanın kediyle arasında bir güven bağı olabildiğini, o bağı kurulmasının dünyanın batmasının bir an olsun geciktirilmiş olduğu anlamına geldiğini söyleyecek kadar önemser. (2012a: 24) Zaten güveni insan-hayvan ilişkisinde her şeyden önde tutar, bunun her şeyin başında geldiğini söyler.

(2013c) Kedilerle insanlar arasındaki ilişkide en çok dikkat çeken, üzerine belki de en çok söz söylenen noktalardan birisi olan “kedilerin nankörlüğü” ile ilgili bir analiz de yapar Karasu:

Kedi sevmek, kedinin kendisini seven (kendisinin de sevdiği) kişi karşısındaki umursamaz bağımsızlığını baştan kabul etmek demektir. O umursamaz bağımsızlığı, sırası gelince, kendi de göstermek olanağını –çocukça bir haklılık duygusuyla- elinde tutmak demektir. Kedi, kendi canı istediği zaman sokulur size; canı istemiyorsa, çağrılarımızı karşılıksız bırakır. Üç beş okşayışla mırıltılar, gırıltılar başlar, bunlar gitgide yükselir; bir birliktelik kurulmuştur. Ya siz bir kımultunuzla, onun rahatını bozduğunuz için, ya da o, uyarım doyunluğuna erdiği için bu birliktelik bir anda çatışma halini alabilir. Kedinin “nankörlüğü” denen, denegelen, kedinin bu “bencilliği”dir; insanca davranış kurallarından esinlenerek hayvana yakıştırdığımız bir bencillik... Elbette, bu “bencillik” karşısında büyük sabır göstermek, büyük sevgi göstermek, gönlümüzü okşar. Kedi, verdiği azrak mutlulukların ne ölçüde bilincindedir, bilemem ama, biz, bu mutlulukların azraklığı ölçüsünde kölesi oluveririz onun. Sonra, günü gelir, bir sokulganık karşısında, bir naz, bir cilve karşısında, kendi usancımızı ya da ilgisizliğimizi -kedilere öykünerek- gösteriveririz. Kedi şaşırır. Oyunun kuralı, baştan kabul edilegelmiş kuralı, kedinin kedi, insanın da insan olması değil miydi? (2015a: 216)

Bizim hayvanlarımıza duyduğumuz, hayvanlarımızın da bize duyduğu sevgiyi dolaysız, psikanalitik açıdan ise son derece karmaşık olarak niteleyen Karasu (2013a) hayvanın, insanlarla kurulabilecek bir ilişkinin yerini tutabildiğini de unutmamak gerektiğini söyler. (2004)

“KEDİ”Yİ SEVMEK VE SEVERKEN “KEDİ”LEŞMEK

Bilge Karasu nasıl ki metinlerinden bahsederken, her şeyin başında, ortasında ve sonunda hayvanını kuşanık bir adamın imgesi olduğunu söylemişse ve bu imgenin varlığı onun yazı dünyasında sarıh bir şekilde yer almışsa; “Başlangıçtan beri bir “kedi” vardı ortalıkta, bir de “kedi”yi seven.” (2015a: 219) derken de kendisine dair önemli bir ipucu vermiştir. Bir hayvan olarak kedi imgesinin Bilge’nin dünyasındaki varlığının yanı sıra, insanda görünen bir tür kedilikten, kedi huyluluktan da söz etmek gerekir. Kendisini zaman zaman “kedi”, “kedi huylu” olarak tanımladığı gibi aşk ilişkisi kurduğu insanlardan da çoğunlukla “kediler” diyerek bahseder Bilge. Bu insan/kedilere duyduğu sevgiyi ve onlarla kurulan gönül ilişkilerini de “kedi sevisi” olarak tanımlar. Sözgelimi Jean ve Gino’ya yazdığı mektuplarda “İyi olun, Ankara’nın kedili adamını hatırlayın.” diyerek vedalaşıyor yahut “Kedi huyluluğumdan kaynaklanan uzun sessizliğimi affedebilecek misiniz?” diye soruyor; bir davranışından söz ederken “Tam da kedi huyluluğuma örnek bir

refleks.” diyebiliyor. (2013a) Hatta öyle ki bu uzun soluklu mektuplaşmalar arasındaki iki mektubunu da o dönemki kedigil kiracısı Bibik’in dilinden yazıyor, yani tam da metinlerinde karşılaştığımız türden hayvanını kuşanık bir adam oluveriyor. Haluk Aker’e söylediği şu cümlelerde ise bir huydan değil, tam bir dönüşümden bahsediyor: “Bir zamanlar kediymişim ben Haluk. Sonra, herhalde kediler arasında işlenebilecek en büyük suçu işlemişim ki dünyaya bir daha gelişimde insan olmak cezasına çarpılmışım.”(2015b: 19)

Bilge Karasu’nun, kendi eşcinsel kimliğini her yönüyle irdelerken en çok üzerinde durduğu şeylerden birisi de bu kimliğin dil ile bağlantısı olur. *Öteki Metinler*’de (2016) “Bir “gizdil” değil, iki katlı bir dil konuşur eşcinseller.” (s.78) der ve bu ayrı, iki katlı dili “kedice” olarak adlandırır: “Biz kediler kedice konuşmak ve bizimle konuştukları dili en ince ayrıntılarına kadar anlamak zorundayız.” (2013a: 237) Bilge’nin dünyasında aşk da, gönül ilişkileri de hep biraz bu kimliğin ve ötekiliğin gölgesinde yeşermeye çalışır, bir yol bulur kendisine. Çoğunlukla “sevi” demeyi seçiyor bu hissin adına: “Sevi! Sevilenler... Onlar kedi. Onları kediden seçiyorum belki; ama ben de arada kedilik ediyorum. Kedi ara ara da olsa, birlikteliğin mutluluğunu öylesine duyurabilen bir yaratık ki!” (2009: 232) Mektuplarında sıkça karşılaştığımız ifadeler arasında “oğlan kedi”, “küçük kedi” gibi tanımlar da yer alır. Sözgelimi arkadaşı Jean’a bir gönül ilişkisinden bahsederken partneri için “küçük bir kedicik yumağı” der ve “Karadenizli kedilerin güzelliğini hiç mi duymadınız?” (2013a: 57) diye sorar. Bu kedi huylulukla, kedilerle yaşadığı kedi sevilerenden kolay kolay vazgeçemiyor olsa da bir yanı ona bu sevi şeklinin yanlış olduğunu söyler: “Kedi sever gibi sevmemeliyiz sevdiklerimizi. Oysa bu yanlış tutumumun farkına vardıktan sonra da bir daha, bir daha “kedi sevisi” dediğim şeyi yaşamaya kalkıştım. Kendimi kaç kez suçüstü yakalayiverdim bu “kedi sevilere”nden birine usul usul kayarken.” (2015a: 216) Büyük -ya da belki olgun demek lazım- bir kedi olarak Bilge, küçük kedileri, küçücük kedicikleri, kedicik yumaklarını sevmiş çoğunlukla; onlardan söz etmiş. Kediler arasındaki bu büyük-küçük dengesi usta-çırak dengesini kuruyor*, böylece kedinin imgesi de, ustayla çırağın imgesi de yaşamın kendisinden çıkıp -bir uzun kedi kuyruğu gibi- metinlerine dek sürünüp uzanıyor. Sözgelimi *Göçmüş Kediler Bahçesi*’nde (2015a), iki kedi arasındaki kedi sevisinin usta-çırak ilişkisi ekseninde nasıl yaşandığının izlerini buluruz:

Yaşlısı bu ilişkiye girerken ne getiriyordu yanı sıra? Geniş görgüsünün eğiticiliğini. Bir şey istemenin, istediğini gerçekleştirmek üzere

* Bu noktada bahsedilen usta-çırak ilişkisi, Bilge Karasu’nun “kedi” olarak adlandırdığı eşcinsel erkekler arasındaki ilişkinin bir özelliğine işaret etmektedir. Usta-çırak ilişkisi, bu açıdan bakıldığında, eşcinsel kimliğe ait unsurların olgun olan erkek tarafından genç -ve tabii acemi- olan erkeğe öğretilmesini ifade eder. Dolayısıyla bu usta-çırak kediler arasındaki yaş ve tecrübe farklılığı bizi “pederasti” kavramını düşünmeye yöneltir. Bu konu, yayınının içeriğine eklenmek için fazla kapsamlı olduğundan Bilge Karasu üzerine hazırlanan doktora çalışmamızda ayrıca ele alınacaktır.

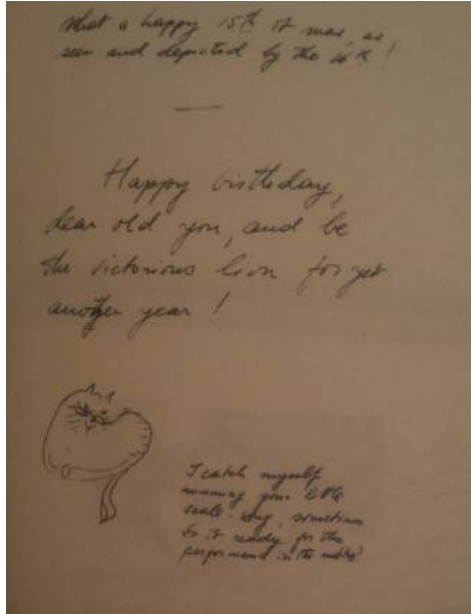
gösterilmesi gereken çabanın bilincini. “Kedi” eğitilecekti; eğitildi de. “Kedi” eğitilesiye olan biten, bu anlatının zaten dışında kalır. Önemli olan, eğitim: Kalıba girerken, kuralları, yasaları öğrenirken, kendi- olmayı da öğrenmek, öğrenebilmek. (s.22)

Karasu'nun kedi sevisi dediğinin, kedinin umursamaz bağımsızlığı diye belirttiği tavrın izlerini de aynı metnin devamında okuruz:

...Yıllar sonra, bir gün geldi, “Kedi” baskıdan usandı. Bunca yıl bu baskıyı seve seve kabul etmiş olması iyi bir şeydi. Baskı dediğinden usanması da iyi bir şey. Bu durumda ya başını alıp gider, ya da ilişkinin çerçevesini bozmamış görünerek içinde istediği gibi davranmaya kalkıştırdı. Önce ikincisini yaptı; bunca yılın emeğini, karşılıklı emeğini, yerle bir ederek. Ondan sonra başını alıp gitti. Ondan sonra da döndü. Bütün bağımsızlığıyla. (s.22)

Küçük bir “kedi” olarak başladığı yolculuğunu zamanla yaşlı “kedi”nin yerini alarak sürdürüyor Bilge: Bir başka küçük kediye ve -büyümesine rağmen- kendisine de, hep yeniden öğreterek, yol göstererek. Kimin usta kimin çırak olduğu da karışıyor zaman zaman, yer değiştiriyor ustayla çırak bu gönül ilişkilerinde. Her konuda hakikat diye bellediklerimiz için dikkatli olmamızı, bunların değişip devinebileceklerini hep göz önünde bulundurmamızı isteyen Karasu için hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde.

Resim 6: Bilge Karasu'nun Fransız arkadaşı Jean'a gönderdiği doğum günü tebriğinde kendi çizimi olan kedi figürü.

Kaynak: Karasu, B. (2013a). *Jean ve Gino'ya mektuplar.* (S. Ongan, Çev.) İstanbul: YKY, s.207.

KÂĞIDIN ÜSTÜNDE PATİ İZLERİ

Kediler kendilerine bir alan açmak istediklerinde son derece kararlı ve başarılı olurlar şüphesiz. Bilge'nin de söylediği gibi, isterlerse gelip sizi sahiplenmeye de karar verebilirler, evinizin ve belki hayatınızın orta yerine kurulmaya da. Satırların arasında dolaşmaları da, usulca sızdıkları yazıyı zaman zaman tamamen ele geçirmeleri de mümkündür. Karasu'nun yazı evreninde başlangıçtan beri kediler var elbet; yazı ilerledikçe, genişledikçe kedinin imgesi yahut gücü değişir, devinir ama hep orada bir yerde durur.

Kedili Meryem Bilge Karasu metinlerinde gezinip duran bir karakter, belki dahası, bir imgedir. *Lağımlaranası Ya da Beyoğlu*'nda (2004) çocukluk yıllarına ve bu yılları geçirdiği Beyoğlu'na döner Karasu. Beyoğlu ne kadar önemliyse onun için, Beyoğlu'nun bir parçası olarak Kedili Meryem de anılarında o kadar önemlidir. Beyoğlu sokaklarında annesiyle gezindiği bir gün tanışır Meryem'le: "...Elim anamın elinde, sokakta rastladığımız teyzemle konuşuyoruz. Birden yanımızdan inanılmaz bir şey geçiyor: Ufacık tefecik, her yanı ağarmış, eli torbalı bir kadın; hiç görmediğim birtakım giysiler içinde. Ardında bir, iki, üç kedi. Yıllar sonra bu kadına kedili Meryem adını vereceğim; kılığının, belirsiz bir geçmiş zamandan arta kalmış öğelerden oluştuğunu anlayacağım."(s.47) Kedinin büyüüne kapılanlardan bahseder Karasu, belki kendisi de kedinin büyüüne tam da burada teslim oldu. Öyle ki büyülenmiş gibi sürüklenir kadının ardından ve hatta kedinin kendisi olmakla karışır kafası: "*Teyzemle anamı bırakıp ardından gidiyorum kadının, elim hala anamın elinde olsa da. Kadının ardından bir kedi daha gidiyor. Benim, o kedi. Hayır, o kedi önümden yürüyen bir tekir. Değil çünkü o tekir kedi de benim. Kadının ardından gidiyorum çünkü bu kadını kediler seviyor yani kediler bu kadını sever besbelli çünkü.*" (s.47) O günlerde, Beyoğlu ikindilerinin bir parçası olan bu kadının ardından gitmek isteyen Bilge'yken, yıllar geçtikçe sanki yer değiştirmişler gibi Meryem'in imgesi Bilge'nin ardından gelir, onun satırları arasında gezinir. Torbasının içinde her gün Balıkpazarı'na gidip aldığı ciğeri, işkembeyi taşıyıp hem sokaktaki kedilere hem evindekilere pay eden Meryem'e çevredekiler deli deseler de Karasu onu sadece "ilginç" diye tanımlıyor: "*O zaman, torbanın yanı sıra Deli Meryem'in ufacık adımlarına ayak uydurup giden sıska bir tekir görmüştüm. Ben bile daha ilginç görünmüştü gözüme.*" (2004: 50) Bilge büyür, ilk gençliği yaşlılığa varır ama Deli Meryem tüm bu süreçte yerini korumaya devam eder. Sakızağacı Sokak, Galatasaray, Balıkpazarı, Tarlabası dörtgeni içinde elinde torbası ve ayağına dolaşan kedileriyle yüzlerce ikindi daha geçirir Meryem. (Karasu, 2004) Meryem hakkında Karasu'nun yazdıklarına bakınca, karşımızda sıradan bir kadın değil de, adeta masallardan fırlamış, kadim kültürlerin anlatıları içinden çıkıp gelmiş mistik bir kadın -hatta belki bir büyücü, bir cadı- var gibidir:

Yazın kanarya sarısı ile ak arası, yakası dantelalı, etekliği kırmalı keten giysisini, bir mi iki mi dizisi olduğunu hatırlayamadım boncuk gerdanlığını, çöp gibi bacaklarında bir türlü gergin durmayan pamuk çoraplarını, üstü ak keten, altı sarımsı ayakkabılarını, biçimi geçen

yıllarla bozulmuş, sararmış, bir zamanlar ak olduğu anlaşılan ama kurdelesini her zaman apak duran çan biçimi şapkasını, bozu-lamayacak, bir parçası bile değiştirilemeyecek bir bütün haline getirir, öyle geçerdi Beyoğlu'ndan. Kışın ise, yakası güve yeniği bir kürkle bezeli soluk kara mantosunun altından yalnız bilekleri, bir de üstü lacivert keten altı sarı lastik yahut kapkara, bağcıklı, topuksuz yahut da kapkara, atkılı, düğmeli ayakkabıları görünürdü. Yalnız bir kez, çok, çok eskiden yanı bir dizi düğmeli bir çift kara fotinle gezdiğini hatırlar gibiyim. Ama başındaki şapka aynı şapka olurdu. Lacivertle kara arası, güvelerin deldiği, kurdelesini şapkadan ayırmışçasına taze, kenarları dalga dalga olmuş çan biçimi bir keçe şapka... (s. 52-53)

Saati bir noktada durdurmuş -hatta bu yüzden zamanı yok etmiş-, kendisi de orada kalmış olan Meryem için ne zaman ne de insanlar "var" değilken yalnızca "kediler" vardır sanki. (2004) Giysileri, bin dokuz yüzlerin başlarından kalma şapkası, tüm aksesuarlarıyla; saati durdurabilme gücüyle, zamanı yok edebilişiyle, fareli köyün kavalcısına kafa tutarcasına kedili köyün Meryem'i olup peşine takıp sürüklediği kedilerle bir bütün halini alır. Karasu onun için "*Hala sağsa Deli Meryem on beş yirmi kediyi de hala beslemektedir.*" (2009: 65) der; fakat öldüyse de insanların bunu ancak kedilerin Meryem'in evinin eşliğini koklamalarından, çıkardıkları azgın seslerden anlayabileceklerini düşünür. (2009: 68) Çünkü kalıbını basar Bilge: "*Meryem'in kokusu, yalnız kedi burunlarının alabileceği bir kokudur.*" (2009: 68) Meryem'e dair yazdığı ilk metinde (Susanlar'da) onu "ilginç" bir kişilik olarak sunduğunu söyler Karasu. Yıllar sonra, (Lağım-laranası ya da Beyoğlu'nda) yeniden onun imgesine döndüğünde ise "*Oysa bu kitapta Meryem, Beyoğlu'ndan akan ırmağın bir damlasıdır, o kadar.*" der. (2004: 55)

Troya'da Ölüm Vardı yayımlanan ilk metni Karasu'nun ve bu ilk öykülerden itibaren kediler dolanmaktadır kâğıdın üstünde. Daha Sarikum'a -metinde en çok yer kaplayan mekâna- girişte kediler karşılar bizi. Ağır ve düşünceli kediler bacaklarımız arasında dolanırlar ve neden sonra birdenbire gözden kaybolurlar. Yaralı, sakat hayvanlardan oluşan bir bölmenin etrafında dört dönen, metnin tekinsizliğini ve gotik atmosferini pekiştiren kedilerdir bunlar. (2012a: 13-15) Müşfik ile üvey babası Reşit Bey arasındaki ilişkinin niteliği de yine bir kedi üzerinden somutlaşır metinde: Annesi, Sarikum'a yazlığa gelen Almanların evinde dolaşan Viyanalı bir İran azmanının yanından ayrılmadığı için adı "Hans" olarak kalan; Müşfik'e erkek yalnızlığının içinden bakan bir kedi. İstanbul'a taşınacakları zaman Reşit Bey kedinin onlarla gelmesini istemese de sözünü dinlemez. Sarı gözleriyle Hans, İstanbul'a gelince adeta sesini kaybetmiş gibi susar. Sokağa çıktığı bir gün de bir arabanın altında kalarak yaralanır ve ölür. Müşfik onu bahçede bir ağacın dibine, ağaç diplerinin en yumuşağına gömer. Bu ağaç, akşamları Reşit Bey'in sofrasının kurulduğu, altında oturup içkisini içtiği ağaçtır. Hans'ın öldüğünü öğrendiğinde Reşit Bey "*Oh olsun sana!*" (2012a: 84) der, hayvanı Sarikum'da bırakmak yerine İstanbul'a getirdiği için öldüğünü söyleyerek Müşfik'e kızar. Reşit Bey ile Müşfik arasındaki sevgiden, sıcaklıktan yoksun ilişkinin, sürekli tazelenen

gerilimin, bu iki “erkek yalnızlığı”nın birbirinden aldığı intikam gibidir “erkek yalnızlığının içinden bakan” Hans. Reşit Bey’in acımasızlığına karşı Müşfik de kendi imkânları ölçüsünde karşılık verir: “*Ben de Hans’ın, sofrasını kurduğu üç karışık toprağın altında yattığını söylemedim, ölüsünün üzerinde için dedimdi içimden.*” (2012a: 84)

Kılavuz’un kedisi ise Gümüş’tür. Gürbilek (2016) Gümüş’ü tedirgin ediciliği, ürkütücülüğüyle tüm anlatıdaki kaygının, düşle gerçek arasındaki kestirilmemişliğin işareti (s.89) olarak tanımlar. Anlatının sesi olan Uğur ise Gümüş’ü dünyanın doğal verilerinden saysa da bir yandan evin en akıl sır ermez varlığı olduğunu da düşünür:

Gündüzün nerede bulunduğu belli: Yatağımın üstünde. Günün saatlerine göre yerini değiştirir. Ama oradan kıpırdamaz gibi. Yemeğini, südünü vermeğe davrandığımda yanımda bitiverir. Gece nerede yatar, hala anlayamadım. Eve girişi çıkışı nereden olur, bilmiyorum; herhangi bir kapıyı, pencereyi açmamı istemedi; balkondaki saksılara ilişmediği kesin. Balkon yanı ikinci kat, herhangi bir geçit vermez. Gümüş’e bile... Ne tuhaf! Bunca gündür bir arada yaşayışımızı, bu soruların hiçbirini sormadan sürdürdüm. Kedilerin hesaba gelmezliğini baştan kabul ediyoruz. (2014: 54)

Eve nereden girip çıktığı dahi kestirilemeyen bir canlı olarak Gümüş, gerçekten de metnin koca bir soru işareti görünümü almasına destek olur. Evin sahibi Yılmaz Bey bir seyahatinden dönüşte Uğur’a Goya’nın bir tablosunun kopyasını hediye eder. Altında “Usun uykuya dalması canavarlar üretir.” yazan resmi “Yarasalar, baykuşlar, kediler, gece karanlığının yaratıkları güçsüzlük anlarımızın uğursuz düşmanları, öncesiz bir korkunun kapkara ışınlarıyla çevreliyordu uyuyan adamı.” diye tarif eder Uğur. (s.79) Resme bakarken nedense eli “korkunun tarihinden habersiz uyuyan” Gümüş’e uzanır. Kedilerin resimdeki karanlığın ve korkunun araçlarından biri olarak gösterilmesine itiraz eder Uğur: “Bu resimde de kedilere, beni öfkeliendiren simgesel işlevleri sürdürtülüyordu.” (s.79)

Resim 7: Kılavuz'da bahsi geçen Goya tablosu: "Usun uykuya dalması canavarlar üretir."

Kaynak: <https://goo.gl/images/XuvWgA>, Erişim Tarihi: 04.10.2018.

Tam da bu düşüncenin içindeyken, Gümüş'ün, sahibi Yılmaz Bey'in günler sonra eve dönüşü karşısındaki tuhaf umursamazlığını, Yılmaz Bey'in de ona karşı aynı kayıtsızlıkla davranıyor olduğunu fark eder: "Gümüş de, kestirilemezliğini, tedirgin ediciliğini, dolayısıyla ürkütücülüğünü kendi ölçüsünde, getirip katıyor değil miydi geleneğe?" (s.80) Yine de resimdeki kedilerin, kendilerine tarih boyunca atfedilen "uğursuzluk"tan çok "ürkütücülük" taşıdıklarına karar verir. Kılavuz'un kişileri, metnin örüntüsü içinde sürekli değişir ve okuru şaşırtırlar. Onlar hakkında bir ipucu yakaladığınızı sandığınız anda yeni bir soru işareti daha peyda olur. Bu kestirilemezlik ve sürprizlere açık yan Gümüş için de aynı şekilde geçerlidir. Günler sonra eve dönen sahibine umursamaz davrandığını, diğer kedilerin yaptığı gibi sahibiyile bir tür "küsme-barışma" oyunu oynamadığını düşündüğümüz Gümüş'e "Barıştık mı?" diye sorar Yılmaz Bey ve ekler: "Yirmi gündür bana dargın da." (s.84) Gümüş, tüm özellikleriyle tam da Uğur'un işaret ettiği gibi, en doğru ve en kısa tanımla kestirilemezdir.

Altı Ay Bir Güz'de (2015b) Kerim'in çocukluğuna dair bir imge olarak Mırmır miyavlar satır aralarında. Annesi sokaktaki "sıradan" kedileri sevmesine pek

de gönüllü değildir Kerim'in: "Sonra gazetelerin satıldığı köşeyi dönünce bir sarı kedi... Mırmır kedi değil bu, bu Mırmır değil pis bir kedi bu, Mırmır değil pis pis kedi gel kedi gel pis pis pisi... pis bir kedi bu her kediyi sevme demedim mi ben sana ya seni ısırırsa..." (s.47) Kerim, kedilerin her zaman aç olduklarını ve hep doyurulmaları gerektiğini düşünür. Karasu'nun ilk kedisi Ferenç'in hikâyesini anımsatır Kerim'in hikâyesi. Bir kedi istemektedir o da annesinden, pek çok çocuk gibi: "Burun çekilir, evde bir kedi isterim denir... olmaz, niye olmaz, haminnen sevmiyormuş, niye, pismiş, niye, sus haydi yavrum yürü geç kalmayalım." (s.47) Annesinden bulamadığı yüzü, ninesinde arasa da çabası boşadır: "Kediyi de biz alırız sana, babandan annenden isteme, oyuncakçıya gideriz bayramdan önce, sana güzel bir... Ben oyuncak istemem mır mır kedi gibi kedi isterim. Yere bakarak söylenmiştir bu; ninelerden hiç ses gelmemesi ise, üsteleme, kedi yok demektir." (s. 49) Ninesinin akik taşlı yüzüğü Kerim'in hayal dünyasına açılır bir pencere gibidir. Yüzüğün taşı içinde bazen bir kuş, bazen bir sinek yahut da ağaç görür Kerim. Yine de onun akli hep kedidedir. Bu yüzden çocuklara has o ısrarla sorar: "Ama bir gün kedi olacak değil mi nine?" (s.50) Yüzüğün taşına girmezse bile, kedi bir gün eve gelir diye anlak bir umut taşır Kerim, ama bu kısacık ânı içten içe bildiği hakikat böler: "Susulur, bakılırlar. Kedi eve gelmez daha, önce yüzüğe girer belki." (s.50) Kerim'in belleğinde gezine gezine okuduğumuz tüm o çocukluk yıllarının simgeleri -annesi, ninesi, İsabey, İstanbul sokakları...- kedilerle kesişirler yolun bir yerinde. Hafıza, kedi tüylerinin üstüne yazılmış gibidir âdeta.

Narla İncire Gazel'de (2012b) lokanta kedileriyle karşılaşırız önce. Metnin "Hayvanlar Kitapçığı" bölümünde Refik'le yapılan tatilde buluruz onları: "Lokantaya ilk gittiğimiz geceydi. Ortalıkta gezen üç kediden en küçüğü, en sıksası bir tekir bizi seçti diye sevindik. Bir lokma Refik'ten, bir lokma benden, besledik onu. Doğrusunu isterseniz, bu yaşıma geldim, lokanta kedilerini gerçekte kim besler, öğrenemedim." (s. 20) Sokak kedileri, lokanta kedileri, halıcının kedisi, Süheyla Hanım'ın kedisi metnin içinde gezinir durur fakat içlerinden birisiyle, Güdük'le kurulan ilişki bambaşka olur. Lokantanın karşısındaki kahvede tanışırılar onunla:

Gerçek şu: Güdük'ün bir öyküsü falan yok. Güdük, olsa olsa, bir hayvanla iki insan arasında başarılı bir arkadaşlığın simgesi... İlk gördüğümüzde uyuyordu. Hemen dikkatimizi çekti. Öyle ortalık yerde kıvrılıp uyumak ancak kendine güvenen kedilerin işidir. Belki kendine olduğu kadar çevresine de güvenen kedilerin işi demeli. Güzeldi. Çirkin yüzlü güzellerden. Çok geçmeden, görmüş geçirmiş, olgun bir kedi olduğunu da anladık. Serin bulduğu yerlerde yatıyor, oturacağı, uyuyacağı yerlerin tapusunu cebinde gezdirir gibi davranıyordu. Bizi merak edip etmediğini bilemeyiz. Kendi kendimizi koltuklamayalım. Ama gerine esneye bizden yana gelip baktığında, biraz nazlandıktan -yılışık görünmemenin gerektirdiği ölçüde nazlandıktan- sonra yanaşıp -kendisini uyurken gördüğümüz- de dilediğimizin bu olduğundan habersiz (gibi)- kucaklarımıza (sıra ile) çıkmağa razı olduğunda, daha doğrusu, gönül indirdi- ğinde, arkadaşlığımız kuruluverdi. Hemen her

gün gittiğimiz sırada kahvede olmasa bile kim bilir nerelerden kopup, geçip- geliyor, bize sürünüyor, kucağımıza çıkıyor, önce bir iki laf edip konuşuyor, ardından, bitmek tükenmek bilmez murlamalara girişiyor, sonunda, aramıza yerleşip uyuyordu. (s. 20-21)

Nurdan Gürbilek (2016) Karasu metinlerindeki kedilerden bahsederken *Troya'da Ölüm Vardı*'dan, yani ilk kitaptan itibaren kedilerin hep var olduğunu fakat son iki metinde kedilerin -ki bunlardan birisi de Güdük'tür- artık metnin orta yerine yerleşmiş gibi göründüğünü belirtir. Yalnızca metnin mi? Öyle ki Güdük tüm tatil sürecinin gündemine ve dahi kalplerinin de orta yerine yerleşmiş gibidir. Sigara dumanından rahatsız olmasın diye, daha seyrek sigara içmeye devam ederler sözgelimi. Kahveye gidış saatleri değıştiğinde, Güdük'ün onları merak edip yollarını gözleme ihtimaliyle mutlu olurlar. "*Bağımsızlığın, özgürlüğün tadını iyice çıkararak kedilerden biri diye gördük onu hep.*" (s.22) diyor Karasu. Bir kedinin tam da "kediye has" umarsızlığı ile daha da güzel, daha da sevilesidir Güdük. Kahvaltıdaki peynire, zeytine ortak kesilmiş olsa da, aralarındaki alışveriş daha çok sevgi ve dostluk alışverişı olur. Tatil bittiğinde, dönüş yoluna düştüklerinde dahi Güdük'ü düşünürler. O sabah artık kahveye gidemeyecekleri için Güdük'ün boşuna onları bekleyeceği ihtimali hüznü gelir. Güdük yalnızca bir kedi değil sanki. Bilge'nin de söylediği gibi "*Güdük daha çok anlatılmaz. Bir yaşama yolu o.*" (s.22)

SONUÇ

Bilge Karasu'nun yazı evreninde kedi, metinlerin başat meselelerinden biri olan "hayvan sorusu"ndan bağımsız düşünemeyeceğimiz, son derece canlı ve devingen bir imgedir. Kedinin imgesi metinlerin kuruluşu açısından da işlevsel bir görünümüdür. Karasu insan-hayvan arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkideki sorunları irdelenmiş; sorunların ardındaki insan-merkezli düşüncüyü sorgulayan metinler kaleme almıştır. İnsan ve hayvan arasındaki ortaklıklar ya da farklar üzerinde değil "başkalıklar" üzerinde duran Karasu'nun yazınında tüm canlılar kendilerine has izleriyle, ritüelleriyle ve kimlikleriyle var olurlar. Kedi ise, bu kendine has varoluşlar arasında belki de en çok öne çıkan türdür. Karasu, kedinin ontolojisini ve bu ontolojik özelliklerin yazıya getirdiği imkanları; öteki kimliğinden azınlıklar meselesine, dilin imkanlarından cinsel kimliklerin simgeleştirilmesine, insanlar arasındaki sevgi ilişkilerinin niteliklerini ifade etmeye kadar pek çok noktada kullanmıştır. Tıpkı diğer tüm canlıların olduğu gibi kedilerin de bu metinlerde bir yan role sahip olmakla yetinmediğini, çoğunlukla meselenin esasını teşkil ettiğini görürüz.

Bir yazar olarak Bilge Karasu'nun dünyasında ne kadar önemli bir yere sahipse kedi, salt bir insan olarak Bilge'nin de yaşamında bir o kadar yere sahiptir. Çocukluktan gençliğine ve dahi yaşlılığına dek uzanan bir büyüdür kedi onun için. Her ne kadar *Narla İncire Gazel*'in Güdük'ü için bilhassa söylemiş gibi görünse de, bütüncül olarak onun dünyasındaki "kedi" imgesi için de uyarlırsak, söylenebilecek

en doğru şey yine kendi cümlesidir belki de: “*Kedi daha çok anlatılmaz. Bir yaşama yolu o.*”

KAYNAKÇA

- Karasu, B. (1982). *Kısmet büfesi*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Karasu, B. (2004). *Lağım-laranası ya da Beyoğlu*. İstanbul: Metis.
- Karasu, B. (2009). *Susanlar*. İstanbul: Metis.
- Karasu, B. (2012a). *Troya’da ölüm vardı*. İstanbul: Metis.
- Karasu, B. (2012b). *Narla incire gazel*. İstanbul: Metis.
- Karasu, B. (2013a). *Jean ve Gino’ya mektuplar*. (S. Ongan, Çev.) İstanbul: YKY.
- Karasu, B. (2013b). *Haluk’a mektuplar*. İstanbul: Metis.
- Karasu, B. (2013c). *Ne kitapsız ne kedisiz*. İstanbul: Metis.
- Karasu, B. (2015a). *Göçmüş kediler bahçesi*. İstanbul: Metis.
- Karasu, B. (2015b). *Altı ay bir güz*. İstanbul: Metis.
- Karasu, B. (2016). *Öteki metinler*. İstanbul: Metis.
- Agamben, G. (2015). *Açıklık: İnsan ve hayvan*. (M. M. Çilingiroğlu, Çev.) İstanbul: YKY.
- Aydın, M. Said. (2014, Ocak-Şubat) Mehmet Demir ile Bilge Karasu üzerine. *İzafî Edebiyat Kültür Dergisi*, 12, 59-62.
- Gürbilek, N. (2016). *Ev ödevi*. İstanbul: Metis.
- Gergöy, A. (2017). Bilge Karasu’nun hayvanları: Etik ve politik karşılaşmalar. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şensoy, F. (1999). *Falınızda rönesans var*. İstanbul: Ortaoyuncular Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 04.08.2017
Yayına Kabul Tarihi: 09.11.2018
Online Yayın Tarihi: 26.12.2018
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.332763>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 20, Sayı: 4, Yıl: 2018, Sayfa: 711-736
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Research Article

ADAPTATION OF THE FELDER-SOLOMAN INDEX OF LEARNING STYLES (ILS) INTO TURKISH AND AN ASSESSMENT OF ITS MEASUREMENT QUALITY¹

Çağla ŞENELER*
Helen PETRIE**

Abstract

The Index of Learning Styles (ILS) is a questionnaire (in English) used to measure preferences of learners on the four dimensions of the Felder-Silverman Learning Style Model (LSM): Active-Reflective, Sensory-Intuitive, Visual-Verbal, and Sequential-Global. To make it suitable for Turkish learners and researchers, we provided a definitive translation of the ILS into Turkish, which we refer to as the Turkish Index of Learning Styles, (T)ILS. To verify the translation, multiple forward and back translation techniques were used and four translators employed. The reliability and validity of the (T)ILS were also checked by conducting two different test administrations to 63 undergraduate students in Turkey. The (T)ILS has the highest Cronbach's alpha and test-retest reliability values among other studies that have tested its validity and reliability. Besides, no significant differences were found between mean scores of the two test administrations. Furthermore, the factor structure gave evidence of construct validity. Recommendations on further work of (T)ILS are also discussed.

Keywords: *Learning Styles, Index of Learning Styles, Multiple Forward Translation Technique, Back Translation Technique, Reliability, Validity.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Şeneler, Ç. & Petrie, H. (2018). Adaptation of The Felder-Solomon Index of Learning Styles (ILS) Into Turkish and an Assessment of Its Measurement Quality. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (4), 711-736.

¹ This paper is derived from Çağla ŞENELER's PhD dissertation titled "The Impact of Learning Styles and Cultural Background on Users' Experience of Websites" (University of York, Graduate School of/Faculty of Sciences, 2014).

* Assistant Professor, Yeditepe University, Faculty of Commerce, Department of Management Information Systems, ORCID: 0000-0003-1817-9806, cagla.seneler@yeditepe.edu.tr

** Professor, University of York, Faculty of Sciences, Department of Computer Science, ORCID: 0000-0003-1817-9806, helen.petrie@york.ac.uk

FELDER-SOLOMAN ÖĞRENME STİLLERİ ENVANTERİ (ÖSE)'NİN TÜRKÇE'YE UYARLANMASI VE ÖLÇÜM KALİTESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ²

Öz

Öğrenme Stilleri Envanteri (ÖSE) İngilizce dilinde bir test olup Felder-Silverman Öğrenme Stilleri Modeli (ÖSM)'nin dört boyutunda (yaparak-düşünerek, hissederek-sezgisel, görsel-işitsel, sıralı-bütünsel) öğrenenlerin tercihlerini ölçmek için kullanılmaktadır. Türkçe araştırmalarda ya da yazında kullanılmak üzere ÖSE'nin Türkçe diline tam çevirisi yapılmıştır. Çeviriyi doğrulamak için çoklu ileri ve ters çeviri teknikleri kullanılmış ve dört farklı çevirmen ile çalışılmıştır. Türkçe diline çevrilen ÖSE'nin ayrıca geçerlilik ve güvenilirlik testleri Türkiye'de 63 lisans öğrencisine uygulanan iki farklı test ile kontrol edilmiştir. Türkçe diline çevrilen ÖSE için elde edilen Cronbach alfa katsayıları ve test-tekrar yöntemi değerleri, bu envanterin geçerliliğini ve güvenilirliğini test eden çalışmalar arasında en yüksek değerlere sahiptir. Ayrıca bu öğrencilere belli bir aralıkta, iki farklı zamanda uygulanan testlerin sonuçlarının arasında hiçbir farklılık bulunmamıştır. Ek olarak, güvenilirlik analizi sonuçları tatmin edicidir. Çalışmanın sonunda sonraki çalışmalar için de önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Öğrenme Stilleri, Öğrenme Stilleri Envanteri, Çoklu İleri Çeviri Tekniği, Ters Çeviri Tekniği, Geçerlilik, Güvenirlik.

INTRODUCTION

Learning styles have been studied in different disciplines including psychology, education and computer science and can be defined as "...how people acquire and understand new knowledge and skills" (ETaLD, 2005, p.5). A considerable number of studies have been carried out in the area of learning styles and many learning style models (LSMs) have been proposed in the literature. Coffield Moseley, Hall and Ecclestone (2004) identified 71 LSMs and the instruments, inventories or questionnaires³ that are used to measure learning styles. They categorized 13 models as major ones, according to their theoretical importance in the field, widespread use, and their influence on other models.

Many educational institutions now use the concept of learning style in developing educational materials, including web materials (ETaLD, 2005) and teachers recognize the importance of using different instructional methods and materials matched to their students' learning styles (Leite, Svinicki & Shi, 2010). For that reason alone, investigating learning styles has become an important research topic in recent years. As Graf (2007) pointed out, many educational researchers believe learning styles are an important factor in the learning process

² Bu çalışma Çağla ŞENELER'in "The Impact of Learning Styles and Cultural Background on Users' Experience of Websites" başlıklı doktora tezinden (York Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2014) türetilmiştir.

³ Numerous terms are used. Henceforth, the term questionnaire will be used.

and have suggested that implementing them in education has potential to enhance learners during their learning processes. In addition, Felder and Silverman (1988) emphasized that learners with a strong preference for a specific learning style may experience difficulties if the teaching style does not match with their learning style. As Graf (2007) discussed, making learners aware of their learning styles lets them see their strengths and weaknesses and by focusing on their weaknesses they may be able to develop their learning processes. Learning styles are also a supportive factor in designing learning systems. Finally, from the perspective of educators, by providing various learning materials to learners they hope to enhance learners' learning process.

Coffield et al. (2004) discussed the Felder-Silverman LSM as one of the widely used models. The Felder-Silverman LSM was originally formulated to identify the most important learning style differences among engineering students and provide a teaching approach for engineering instructors (Felder & Silverman, 1988). It originally proposed five dimensions of learning style: Active-Reflective, Sensing-Intuitive, Visual-Auditory, Sequential-Global and Inductive-Deductive. Felder subsequently changed the name of the Auditory endpoint of the Visual-Auditory dimension to Verbal since verbal activity covers both spoken and written words. In addition, the Inductive-Deductive dimension was omitted since Felder realized that students need to be taught both inductive and deductive methods for pedagogic reasons, in spite of preferring one over the other. Felder (2002, p.1-2) explained this as: "I don't want instructors to be able to determine somehow that their students prefer deductive presentation and use that result to justify continuing to use the traditional but less effective lecture paradigm in their courses and curricula. I have therefore omitted this dimension from the model."

There is some confusion over the title of this LSM and the associated questionnaire used to measure its dimensions: the model is based on the work of Felder and Silverman, but the questionnaire is the work of Felder, Silverman and Soloman (Felder, Silverman & Soloman, 1996), so the questionnaire is often referred to as the Felder-Soloman Index of Learning Styles (ILS)⁴.

In the revised version of the model, the Felder-Silverman LSM now has four learning style dimensions: Active-Reflective, Sensing-Intuitive, Visual-Verbal, Sequential-Global.

The Active-Reflective dimension is the learner preference for processing information. If learners prefer to discuss new information, they are more towards the Active end of the dimension. Alternatively, if learners prefer to think about new information, then they are more towards the Reflective end of the dimension. The Sensing-Intuitive dimension depends on the type of information learners preferentially perceive. In other words, if learners connect information in the real world with signs, sounds, physical sensations, they are more towards the Sensing

---

⁴ Henceforth, ILS abbreviation will be used to refer this questionnaire.

end of the dimension. On the other hand, if they are more comfortable with abstractions and rely on their own hunch, they are more towards the Intuitive end of the dimension. The Visual-Verbal dimension is the sensory channel that learners prefer while they are acquiring information. If learners prefer acquiring information through pictures, diagrams, graphs, they are more towards the Visual end of the dimension. In contrast, Verbal learners prefer acquiring information from words, written and spoken explanations. Lastly, the Sequential-Global dimension is related to learners' progress towards understanding. If learners are more likely to learn in linear steps, not in large jumps, then they are more towards the Sequential end of the dimension. Conversely, if learners prefer to see the big picture first, they are more towards the Global end of the dimension.

The ILS has both pencil-and-paper and online versions⁵ and it is free to take. It consists of 44 items (11 items for each of the four dimensions), each of which has a binary choice (option a or b) for the learner. At the end of the questionnaire learners get a score on the four dimensions with values between +11 and -11 in steps of +/-2. The ILS scores provide a detailed description of learning styles, a main benefit of this questionnaire in comparison to other LSM questionnaires. Furthermore, free versions of the questionnaires are available online. This enables learners to access the questionnaire quickly and without difficulty. In addition, educational institutions do not have to pay any fees to use the ILS. According to Litzinger, Lee, Wise and Felder (2005), educators use the ILS to identify learning styles for more than 100,000 learners annually.

Research has shown that learning systems using the Felder-Silverman LSM produce contradictory findings in relation to the usefulness of learning style adaptations. Some of the studies present evidence on improving learners' learning experience (Carver, Howard & Lane, 1999; Popescu, 2010) whereas some of them showed no significant differences in relation to learning styles (Brown, Brailsford, Fisher, Moore & Ashman, 2006; Brown, Fisher & Brailsford, 2007).

Felder and Spurlin (2005) investigated ILS and showed that it can be considered reliable, valid and suitable for identifying learning styles. There have been a number of studies conducted on the reliability and validity of the ILS (Felder & Spurlin, 2005; Litzinger et al., 2005, 2007; Livesay, Dee, Felder, Hites, Nauman & O'Neal, 2002; van Zwanenberg, Wilkinson & Anderson, 2000; Zywno, 2003). These studies have resulted in some contradictory findings. Livesay et al. (2002), Zywno (2003), Litzinger et al. (2007), and Felder and Spurlin (2005) all found that the ILS is questionnaire with acceptable reliability and validity, whereas van Zwanenberg et al. (2000) concluded that the questionnaire needs further studies on its reliability and validity. Felder and Spurlin (2005) summarize most of the reliability and validity studies to give readers an overview of what has been done to test and validate the ILS. Litzinger et al. (2007) not only tested the

---

⁵ www.engr.ncsu.edu/learningstyles/ilsweb.html, Accessed 5th Aug 2018

reliability, factor structure, and construct validity of the ILS, but also whether changing the dichotomous response scale of the ILS to a five-option response scale would improve reliability and validity. They found that a five-option scale improved the reliability of the ILS, but it did not change the validity strength of the questionnaire. Brown (2007) mentioned that in terms of reliability and validity, the Felder-Silverman LSM is one of the few questionnaires that scores moderately well and has acceptable standards.

The original ILS was developed in English and has been widely used in that language. Since its development, it has been translated into numerous languages, including Chinese (Ku & Shen, 2009; Lawa & Meyer, 2010), Swedish (Nilsson, Ostergen, Fors, Rickenlund, Jorfeldt, Caidahi & Bolinder, 2012), Spanish, Portuguese, Italian, and German. To make it suitable for learners and researchers from Turkey, this study provides a definitive translation of the ILS into the Turkish language. In spite of a literature review that failed to find a Turkish version of the ILS (a fact confirmed by Professor Felder), in the course of conducting the development of the Turkish ILS, it was discovered that the ILS had already been translated into Turkish and studies on reliability and validity of the translated questionnaire had been performed (Samanci & Keskin, 2007). In Samanci and Keskin's study, the ILS was translated into Turkish with the help of academics. Some problems with the translations have been found and these problems were discussed in detail in Discussion section of this paper. In the current study, professional translation techniques were applied to develop the (T)ILS. In addition, this study also established the reliability and validity of the (T)ILS by means of conducting two different test administrations with a four-week inter-test interval. These methods will be discussed in detail in the following section.

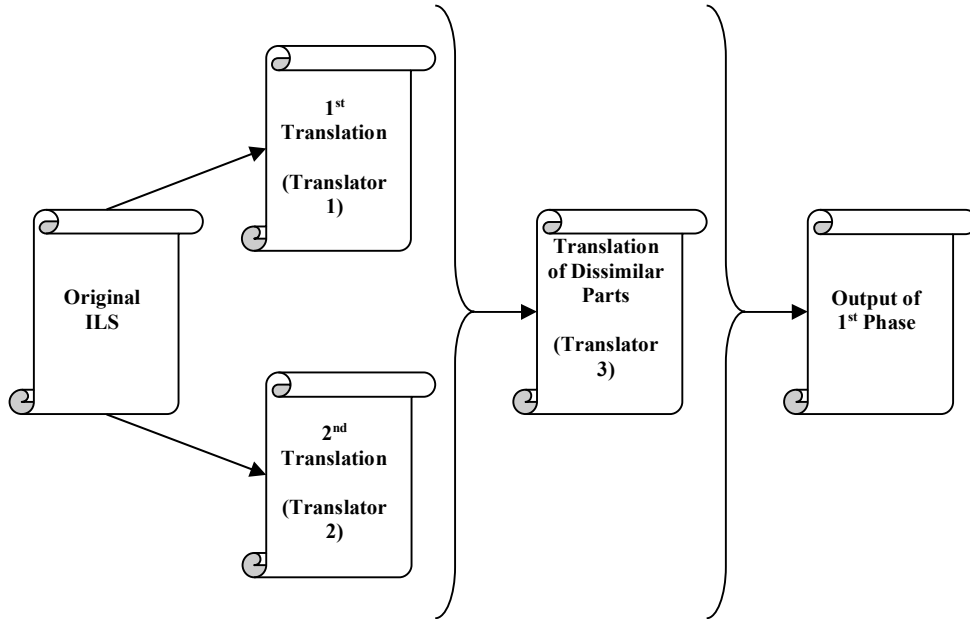
METHOD

Translation of the ILS into Turkish

With permission from its main author, Professor R. M. Felder, the ILS was translated into Turkish. To verify translations and to reduce the risks that can be encountered while translating from one language to another, two different translation techniques were used. Although most studies that have translated questionnaires into other languages have applied one of these translation techniques during the translation process (Isemonger & Sheppard, 2007), the use of both multiple forward and back translation techniques in this study prevented poor translations and enabled translations to be crosschecked. In order to translate the ILS into Turkish, four translators who are native speakers of Turkish and advanced speakers of English were employed. These four translators will be referred to as Translator1, Translator2, Translator3 and Translator4 in this text. In addition, we did several additional translations where necessary.

Figure 1, below, illustrates the first phase of the ILS translation process.

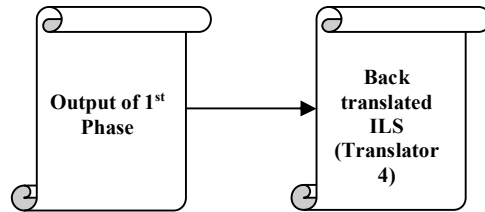
Figure 1. First Phase Of The Translation Process

In the first phase, a multiple forward translation technique was used. A multiple forward translation technique is the translation of a document from the source language into the target language independently by a number of translators (Maxwell, 1996). Translator1 and Translator2 undertook two independent translations. Then, first author of the paper as a native speaker of Turkish and fluent English speaker, compared these translations on an item-to-item basis in order to identify any differences in meaning. Then, Translator3 was asked to translate only the dissimilar parts of the first two translations. Next, the efforts of all three translators were evaluated and these efforts produced an overall first translation.

Figure 2, below, illustrates the second phase of the translation process.

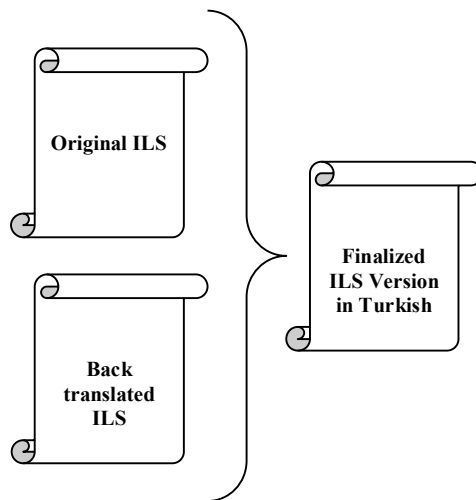
Figure 2. *Second Phase Of The Translation Process*

In the second phase, a back-translation technique was used, that is a translation of a document that has been already translated into a target language back into the source language (Maxwell, 1996). Translator4 was asked to translate the output of first phase (the overall first translation of the ILS) back into English.

Figure 3, below, shows the third phase of ILS translation process.

Figure 3. *Third Phase Of The Translation Process*

In the third and last phase of translation process, the original ILS and the back translated ILS were compared. Appropriate modifications were made and the Turkish version of ILS was finalized. The original ILS and finalized Turkish ILS version, now known as the (T)ILS can be found in Appendix 1 and 2, respectively.

Participants

The (T)ILS was administered to a class of 63 undergraduate students in the Information Systems and Technology Department of Yeditepe University, Istanbul, Turkey. Students participated voluntarily in the study and received no compensation for their time. The questionnaire was administered twice, four weeks apart. After removing data from participants whom had missed either of the administrations of the (T)ILS, 60 valid sets of data from participants were available for analysis. There were 21 female and 39 male participants. They were all native Turkish speakers and their ages ranged between 20 and 23 years.

Procedure

Students worked with a pencil-and-paper version of the (T)ILS in a class environment. In addition to the responses on the (T)ILS, only basic demographic data were collected. Those students who did not wish to take part in the study left the class while participants completed the questionnaire. The sessions took approximately 15 minutes on the first occasion and approximately 10 minutes on the second occasion.

RESULTS

To investigate the reliability of the (T)ILS, Cronbach's alpha coefficients were conducted for each of the four dimensions. As noted by Felder and Spurlin (2005), Cronbach's alpha values of 0.5 or higher are acceptable for assessment. Table 1 presents the Cronbach's alpha values for the (T)ILS and a range of previous studies of the ILS. The comparison with previous studies in Table 1 shows that the (T)ILS generally has the highest Cronbach's alpha values among recent studies (except for Sen-Int dimension).

Table 1: Cronbach's Alpha Coefficients for Current and Previous Studies for The Four ILS Dimensions

Study	n	Act-Ref	Sen-Int	Vis-Ver	Seq-Glo
Current study *	60	0.66	0.64	0.76	0.65
Samanci & Keskin (2007) *	381	0.43	0.54	0.59	0.32
Litzinger et al. (2005)	572	0.60	0.77	0.74	0.56
Litzinger et al. (2007)	448	0.61	0.77	0.76	0.55
Zywno (2003)	557	0.60	0.70	0.63	0.53
Livesay et al. (2002)	242	0.56	0.72	0.60	0.54
Spurlin (2002)	584	0.62	0.76	0.69	0.55
Van Zwanenberg et al. (2000)	284	0.51	0.65	0.56	0.41

Note. *Turkish version of ILS is used in these studies

To test the temporal stability of the (T)ILS, the test-retest coefficient was calculated, that is the correlation between scores gathered at two different times from the same set of respondents. The (T)ILS was administered to the same sample of participants on two occasions, approximately four weeks apart. As noted by Zywno (2003), the period between questionnaires is important since it has an effect on participant responses. Livesay et al. (2002) analyzed test-retest coefficient correlations for the ILS with a small sample size ($n=24$) at intervals of four, 7, 12 and 16 months. These different intervals gave linearly decreasing correlations. As indicated by Felder and Spurlin (2005), the interval between test administrations should not be too large since learning style preferences might change over time. On the other hand, this interval should be large enough because respondents might remember their preferences, and that responses at first administration might influence responses on second administration. As applied by Seery, Gaughran and Waldmann (2003) and approved by Felder and Spurlin (2005), a four-week interval is suitable in order to prevent any such effects on responses. Table 2 lists a number of studies that measured test-retest correlation coefficients for the ILS, along with sample size and time lapse between the two administrations. The table also compares the results of the current questionnaire with previous studies and demonstrates that highest test-retest reliability coefficients were obtained for the current questionnaire.

Table 2: Test-Retest Correlation Coefficients For A Range Of Studies With The ILS

Study	n	Interval	Act-Ref	Sen-Int	Vis-Ver	Seq-Glo
Current study	60	4 weeks	0.964**	0.917**	0.951**	0.858**
Seery et al. (2003)	46	4 weeks	0.803**	0.787**	0.870**	0.725**
Livesay et al. (2002)	24	7 months	0.73*	0.78*	0.68*	0.60*
Zywno (2003)	124	8 months	0.683**	0.678**	0.511**	0.507**

Note: * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$

Table 3 shows the test-retest mean scores in four dimensions of the (T)ILS on the two test occasions. A series of repeated measures t-tests showed that there were no significant differences between the mean scores of the two occasions. This finding demonstrates that learners' learning styles did not change during the four-week interval and also offers an evidence for the stability of the questionnaire.

Table 3: Participants' Test Mean Scores On Two Different Tests

Dimension	Mean Test 1	Mean Test 2	t value	Significance
Act-Ref	5.80	5.85	-0.554	n.s.
Sen-Int	7.30	7.30	0.000	n.s.
Vis-Ver	8.03	8.13	-0.925	n.s.
Seq-Glo	6.12	6.22	-0.603	n.s.

Note. df in all cases = 59

To validate the dimension structure of the (T)ILS, a principal component analysis (PCA) was performed. According to Hair, Tatham, Anderson and Black (1998), to conduct a factor analysis including a PCA, the sample should not be fewer than 50 observations, if possible, it should be larger than 100. Thus, the sample size of 60, although towards the lower end of the recommended size, is adequate for a PCA. Several studies have performed factor analysis on the ILS (Litzinger et al., 2005; Zynwno, 2003). Zynwno (2003) obtained a five-factor solution, while Litzinger et al. (2005) produced eight factors.

In this study, first the KMO and Bartlett tests were used to test the appropriateness of the data set for factor analysis. The KMO is a statistic that indicates the proportion of variance in the variables that might be caused by underlying factors (KMO value should be greater than 0.5) and Bartlett test was used to check whether the correlation matrix is an identity matrix (KMO value $0.54 > 0.50$, $p < 0.001$; Bartlett's Test of Sphericity = 2530.16, $df = 946$, $p < 0.01$). Results of these tests showed that the data are suitable for factor analysis. Kaiser's criterion method was used to extract the factors. Since the ILS has four dimensions, a PCA with four factors was performed with varimax rotation method. Table 4 lists the factors obtained along with the number of items from each ILS dimension, which loaded onto these factors. In the model, each factor loaded most of the items that were related to the respective learning style dimension except for Act-Ref dimension. The variance explained by the model is 34%. This model explained the variance better compared to the results of a recent study of both the ILS and the Kolb Learning Style Inventory (Platsidou & Metallidou, 2009) that explained only 24% of the variance in the ILS.

Table 4: Relationship Between Items On ILS Dimensions And The New PCA

Dimension	1	2	3	4
Act-Ref	5	1	5	0
Sen-Int	1	3	0	7
Vis-Ver	10	0	1	0
Seq-Glo	1	7	1	2

As illustrated in Table 4, the Act-Ref dimension loads onto two factors, factor-1 with 5 items and factor-3 with 5 items from that dimension. As illustrated in Table 5, there is a correlation between the Act-Ref and Vis-Ver dimensions ($r = 0.467$, $p < 0.01$). Some previous studies (Van Zwanenberg et al., 2000; Zywno, 2003) that performed factor analyses also found a correlation between these two dimensions. The Sen-Int dimension predominantly loads into factor-4 with 7 items from that dimension. Moreover, factor-1 is predominantly related to the Vis-Ver dimension as 10 items from that dimension load into this factor and only one item loads any other factor. Lastly, the Seq-Glo dimension predominantly loads into factor-2 with 7 items from that dimension. This analysis support that the questionnaire has construct validity. The Structure of the T(ILS) was not changed

in line with the results of the new principal components analysis in order to keep the T(ILS) directly comparable with other versions of the ILS.

Table 5 indicates the correlations between the four dimensions. If the results of the factor analyses are valid, these correlation values should be minimal. Of the six correlations, three are not significant while the other three are significant: between the Act-Ref and Vis-Ver dimensions ($r = 0.467$, $p < 0.01$), Act-Ref and Seq-Glo dimensions ($r = -0.215$, $p < 0.05$) and Sen-Int and Seq-Glo dimensions ($r = 0.213$, $p < 0.05$). However, two of these are relatively weak correlations, each accounting for less than 5% of the variance (the Act-Ref and Seq-Glo and the Sen-Int and Seq-Glo correlations). Only the correlation between the Act-Ref and Vis-Ver dimensions accounts for a substantial amount of variance (21.8%). Some previous studies that performed factor analyses also found some overlaps between these dimensions, particularly between the Act-Ref and Vis-Ver dimensions (Van Zwanenberg et al., 2000; Zywno, 2003). In general, the weak or non-significant inter-dimension correlations support the factor analysis findings.

Table 5: Correlations Between The Four (T)ILS Dimensions

Dimension Pair	Pearson Coefficient	Significance
Act-Ref vs. Sen-Int	-0.074	n.s.
Act-Ref vs. Vis-Ver	0.467	$p < 0.01$
Act-Ref vs. Seq-Glo	-0.215	$p < 0.05$
Sen-Int vs. Vis-Ver	-0.125	n.s.
Sen-Int vs. Seq-Glo	0.213	$p < 0.05$
Vis-Ver vs. Seq-Glo	-0.159	n.s.

DISCUSSION

The ILS is a widely used questionnaire to assess individuals' learning style preferences. In order to prevent any problems that may arise with the administration of the ILS in Turkey, especially for learners who are non-native speakers of English, the ILS was translated into Turkish. Four translators participated and two translation techniques, multiple forward and back translation were used in the translation process. This study also investigated the reliability and validity of the (T)ILS by conducting two administrations at a four-week interval. The (T)ILS has the highest Cronbach's alpha values, a measure of internal consistency, among recent studies. In addition, the highest test-retest reliability coefficients were obtained for the (T)ILS. Moreover, no significant differences were found between the mean scores of the four dimensions of the (T)ILS on the two administrations. These results show that the (T)ILS has strong reliability. Lastly, the proposed factor structure gave evidence of the construct validity for the (T)ILS. Generally, weak or no inter-dimension correlations support the factor analysis findings.

The ILS had already been translated into Turkish and studies on reliability and validity of the questionnaire had been performed (Samanci & Keskin, 2007).

In Samanci and Keskin's study, although the ILS was translated into Turkish with the help of academics, some problems were found in the translations.

When the (T)ILS was compared with Samanci and Keskin's (2007) translation of the ILS, nine items were found to differ in meaning (see Table 6 for a full list of the items). In item #3, getting a picture was translated as getting a film. However, they translated the word picture in item #7 as it was translated in this work in both item #3 and #7. In item #9, the translation of the sit back phrase should give the meaning of being inactive while something is happening. But, their translation gives the meaning of staying in the background. Respondents might not select this option since many people may interpret this phrase translation as a negative behavior. In item #14, the translation of the word nonfiction differs in the two translations. Samanci and Keskin translated reading nonfiction as reading nonliterary material. However, nonliterary material is not the same as nonfiction and again has a negative connotation. In item #18, in the translation of certainty, two different Turkish words are used in the two translations. However, both of them give the meaning of certainness. Item #24 is part of the Seq-Glo dimension of the ILS. In this item, the phrase a fairly regular pace relates to sequential learners' preference for learning in linear, sequential steps. However, Samanci and Keskin's translation of this phrase does not imply this meaning. Although the phrase has nothing to do with learners' learning speed, they translated it as learning in regular equal speed. Fits and starts phrase in the next choice refers to irregular intervals. Although the phrase has nothing to do with learners' time taken during their study, Samanci and Keskin translated this phrase as studying intensively in a short period of time. Similarly, in the first choice of item #32, "working on the beginning of the paper and progress forward" gives the idea of working sequentially. However, Samanci and Keskin translated this as first thinking on the subject as a whole and then writing on it, the opposite effect. Moreover, in the second choice of item #32, they translated work on different parts of the paper as dividing subject into parts, think and write on them, a very different meaning. In Item #30, the first choice refers to learners who prefer to learn the best way of doing a task while they perform it. But Samanci and Keskin's translation of this choice refers to learners who prefer to use a particular way and being an expert on this way. They consider the word master as an adjective for learner. However, it is a verb that describes the way of doing a task. Additionally, in the second choice, the word come up with means invent or create. But, in their translation the meaning for this word is missing. In Items #34 and #37, the words imaginative and outgoing have translation problems, respectively. Samanci and Keskin translated imaginative as creative. Being imaginative is having a creative imagination whereas creative means only having the ability to create. Samanci and Keskin translated outgoing as sympathetic. Although these words can be used in literature interchangeably, the word outgoing reflects more having strong external relations and being comfortable in different environments. Since Item #37 is related to the Act-Ref

dimension of the Felder-Silverman LSM, a word that gives the meaning of the word extrovert will be more appropriate for translation of the word outgoing.

Further studies could offer further validation by using the (T)ILS with larger sample sizes. In addition, further studies could establish the discriminant validity of the dimensions, if (T)ILS can be applied to the students majoring a different education department such as business students. Moreover, participants' perception of their learning styles could be gathered to assess whether their questionnaire of learning style matches their perception of their styles. Nonetheless we believe this is a definitive translation of the ILS into Turkish.

Table 6: Comparison Of Different Translations Of ILS

Item No	Dimensions	Current translation	The Original ILS	Samancı and Keskin's translation
3	Vis-Ver	Dün ne yaptığım hakkında düşündüğüm zaman, daha çok a) bir resim b) kelimeler elde ediyorum.	When I think about what I did yesterday, I am most likely to get a) a picture. b) words	Dün ne yaptığımı düşünmeye başladığımda, genellikle bunu a) bir film olarak canlandırırım b) kelimelerle ifade ederim.
9	Act-Ref	Çalışma grubunda, zor bir konu üzerine çalışırken, daha çok a) tartışmaya dâhil olur, görüşlerimle katkıda bulunurum. b) arkama yaslanır ve dinlerim.	In a study group working on difficult material, I am more likely to a) jump in and contribute ideas. b) sit back and listen.	Zor bir konu hakkında çalışan bir grupta, genellikle a) konuya hemen dahil olurum ve fikirlerimi söyleyerek katkıda bulunurum. b) arka planda kalır ve dinlerim.
14	Sen-Int	Kurgusal olmayan düzyazıda a) bana yeni olgular öğretene veya birşeyi nasıl yapacağını anlatanı b) bana düşünmem için yeni fikirler vereni tercih ederim.	In reading nonfiction, I prefer a) something that teaches me new facts or tells me how to do something. b) something that gives me new ideas to think about.	Edebi olmayan kitapları okurken a) bana bazı gerçekleri (olguları) veya bazı şeylerin nasıl yapılacağını anlatan kitapları okumayı tercih ederim. b) bana üzerinde düşünmem için yeni fikirler veren kitapları okumayı tercih ederim.
18	Sen-Int	a) Belirlilik b) Teori fikrini tercih ederim.	I prefer the idea of a) certainty. b) theory.	a) Kesin olan düşünceyi tercih ederim. b) Kuramsal düşünceyi tercih ederim.
24	Seq-Glo	a) Oldukça düzenli adımlarla öğrenirim. Eğer çok çalışırsam, onu elde ederim. b) Rastgele çalışarak öğrenirim. Tamamen kafam karışır, daha sonra bir anda hepsi yerine oturur.	I learn a) at a fairly regular pace. If I study hard, I will "get it." b) in fits and starts. I will be totally confused and then suddenly it all "clicks."	Genellikle a) düzenli eşit bir hızla öğrenirim. Eğer çok çalışırsam başarılı olurum. b) kısa sürede yoğun çalışırım. Kafam bazen tamamıyla karışır sonra bir anda her şeyi anlarım.
30	Sen-Int	Bir görev yerine getirmem gerektiğinde, genelde tercihim a) o işi yapmanın en iyi yolunu tam öğrenmektir. b) o işi yapmanın yeni yollarını bulmaktır.	When I have to perform a task, I prefer to a) master one way of doing it. b) come up with new ways of doing it.	Bir işi yapmam gerektiğinde a) genellikle bu işi yapmak için bir yolu kullanıp o konuda uzman olmayı tercih ederim b) bu işi farklı yollarla yapmayı tercih ederim.
32	Seq-Glo	Yazı yazarken, daha çok a) yazının başlangıcı üzerine çalışırım (düşünürüm veya yazarım) ve ileriye doğru geliştiririm. b) yazının farklı parçaları üzerine çalışırım (düşünürüm veya yazarım) ve sonra onları sıraya koyarım.	When writing a paper, I am more likely to a) work on (think about or write) the beginning of the paper and progress forward. b) work on (think about or write) different parts of the paper and then order them.	Bir yazı yazarken genellikle a) Konuyu başta bütünüyle düşünür ve daha sonra yazmaya başlarım. b) Konuyu parçalara bölerek, bunların üzerinde düşünür ve yazarım. Sonunda yazdıklarımı sıraya koyarım.
34	Sen-Int	Daha çok a) dışa dönük b) çekingen biri olarak nitelendirilirim.	I am more likely to be considered as a) outgoing. b) reserved.	Genelde a) sempatik olarak nitelendirilebilirim. b) çekingen olarak nitelendirilebilirim.

REFERENCES

- Brown, E. (2007). *The use of learning styles in adaptive hypermedia*. (Doctoral dissertation). University of Nottingham, Nottingham.
- Brown, E., Brailsford, T., Fisher, T., Moore, A., & Ashman, H. (2006, May). *Reappraising cognitive styles in adaptive web applications*. In Proceedings of the 15th international conference on World Wide Web (pp. 327-335). ACM.
- Brown, E., Fisher, T., & Brailsford, T. (2007, September). *Real users, real results: examining the limitations of learning styles within AEH*. In Proceedings of the eighteenth conference on Hypertext and hypermedia (pp. 57-66). ACM.
- Carver, C., Howard, R., & Lane, W. D. (1999). *Enhancing student learning through hypermedia courseware and incorporation of student learning styles*. Education, IEEE Transactions on, 42(1), 33-38.
- Coffield, F., Moseley, D., Hall, E., & Ecclestone, K. (2004). *Should we be using learning styles? What research has to say to practice*. London, Learning and Skills Centre.
- ETaLD (2005). *Reaching them all: Using student learning styles to teach more effectively*, Effective Teaching and Learning Department, Baker College.
- Felder, R. M. & Silverman, L. K. (1988). *Learning and teaching styles in engineering education*. Engineering Education, 78(7), 674-681. Preceded by a preface in 2002.
- Felder, R. M., Silverman, L. K. & Soloman, B.A (1996). *Index of Learning styles (ILS)*. North Carolina State University.
- Felder, R. M. & Spurlin, J. (2005). *Applications, reliability and validity of index of learning styles*. International Journal of Engineering Education, 21(1), 103-112.
- Graf, S. (2007). *Adaptivity in learning management systems focusing on learning styles*. (Doctoral dissertation). Vienna University of Technology, Vienna.
- Hair, J. F., Tatham, R., L., Anderson, R. E. & Black, W. (1998). *Multivariate data analysis (6th ed.)*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, pp. 98-99.
- Isemonger, I. & Sheppard, C. (2007). *A construct-related validity study on a Korean version of the perceptual learning styles preference questionnaire*. Educational and Psychological Measurement, 67(2), 357-368.

Ku, D. T. & Shen, C.Y. (2009). *Reliability, validity, and investigation of the index of learning styles in a Chinese language version for late adolescents of Taiwanese*. *Adolescence*, 44(176), 827-850.

Lawa, D.C.S & Meyer, J.H.F. (2010). *Adaptation and validation of the Inventory of Learning Styles for quality assurance in a Hong Kong post-secondary education context*. *Quality in Higher Education*, 16(3), 269-283.

Leite, W. L., Svinicki, M. & Shi, Y. (2010). *Attempted validation of the scores of the VARK: Learning styles inventory with multitrait-multimethod confirmatory factor analysis models*. *Educational and Psychological Measurement*, 70(2), 323-339.

Litzinger, T. A., Lee, S. H., & Wise, J. C. (2005). *A study of the reliability and validity of the Felder-Soloman Index of Learning Styles*. *Education*, 113, 77.

Litzinger, T. A., Lee, S. H., Wise, J.C. & Felder, R. M. (2007). *A psychometric study of the index of learning styles*. *Journal of Engineering Education*, 96 (4), 309-319.

Livesay, G., Dee, K., Felder, R., Hites, L., Nauman, E., & O'Neal, E. (2002). *Statistical evaluation of the index of learning styles*. Session, 2430, 16-19.

Maxwell, B. (1996). *Translation and cultural adaptation of the survey instruments*. Third international mathematics and science study (TIMSS) technical report, 1, 159-169.

Nilsson, M., Ostergren, J., Fors, U., Rickenlund, A., Jorfeldt, L., Caidahl, K. & Bolinder, G. (2012). *Do individual learning styles influence the choice to use a web-based ECG learning programme in a blended learning setting?* *BMC Medical Education*, 12(5).

Platsidou, M. & Metallidou, P. (2009). *Validity and reliability issues of two learning style inventories in a Greek sample: Kolb's Learning Style Inventory and Felder & Soloman's Index of Learning Style*. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 20 (3), 324-335.

Popescu, E. (2010). *Adaptation provisioning with respect to learning styles in a Web-based educational system: an experimental study*. *Journal of Computer Assisted Learning*, 26(4), 243-257.

Samanci, N. K. & Keskin, M. O. (2007). *The Felder and Soloman Index of Learning Styles: Translation to Turkish and the study of validity-reliability*. *Ahi Evran Universitesi Kirsehir Egitim Fakultesi Dergisi (KEFAL)*, 8 (2), 37-54.

Seery, N., Gaughran, W. F. & Waldmann, T. (2003). *Multi-modal learning in engineering education*, In Proceedings of the American Society for Engineering Education Annual Conference and Exposition, June 22-25, Nashville, Tennessee.

Van Zwanenberg, N., Wilkinson, L. J. & Anderson, A. (2000). *Index of learning styles and Honey and Mumford's learning styles questionnaire: How do they compare and how do they predict?* Educational Psychology, 20(3), 365-381.

APPENDIX 1: Felder-Soloman Index of Learning Styles (ILS)

Directions.

Enter your answers to every question on the ILS scoring sheet. Please choose only one answer for each question. If both “a” and “b” seem to apply to you, choose the one that applies more frequently.

1. I understand something better after I
  - a) try it out.
  - b) think it through.

2. I would rather be considered as
  - a) realistic.
  - b) innovative.

3. When I think about what I did yesterday, I am most likely to get
  - a) a picture.
  - b) words.

4. I tend to
  - a) understand details of a subject but may be fuzzy about its overall structure.
  - b) understand the overall structure but may be fuzzy about details.

5. When I am learning something new, it helps me to
  - a) talk about it.
  - b) think about it.

6. If I were a teacher, I would rather teach a course
  - a) that deals with facts and real-life situations.
  - b) that deals with ideas and theories.

7. I prefer to get new information in
  - a) pictures, diagrams, graphs, or maps.
  - b) written directions or verbal information.

8. Once I understand
  - a) all the parts, I understand the whole thing.
  - b) the whole thing, I see how the parts fit.

9. In a study group working on difficult material, I am more likely to
  - a) jump in and contribute ideas.
  - b) sit back and listen.

10. I find it easier
  - a) to learn facts.
  - b) to learn concepts.

11. In a book with lots of pictures and charts, I am likely to

- a) look over the pictures and charts carefully.
- b) focus on the written text.

12. When I solve math problems

- a) I usually work my way to the solutions one step at a time.
- b) I often just see the solutions but then have to struggle to figure out the steps to get to them.

13. In classes I have taken

- a) I have usually gotten to know many of the students.
- b) I have rarely gotten to know many of the students.

14. In reading nonfiction, I prefer

- a) something that teaches me new facts or tells me how to do something.
- b) something that gives me new ideas to think about.

15. I like teachers

- a) who put a lot of diagrams on the board.
- b) who spend a lot of time explaining.

16. When I am analyzing a story or a novel

- a) I think of the incidents and try to put them together to figure out the themes.
- b) I just know what the themes are when I finish reading and then I have to go back and find the incidents that demonstrate them.

17. When I start a homework problem, I am more likely to

- a) start working on the solution immediately.
- b) try to fully understand the problem first.

18. I prefer the idea of

- a) certainty.
- b) theory.

19. I remember best

- a) what I see.
- b) what I hear.

20. It is more important to me that an instructor

- a) lays out the material in clear sequential steps.
- b) gives me an overall picture and relates the material to other subjects.

21. I prefer to study

- a) in a study group.
- b) alone.

22. I am more likely to be considered as
a) careful about the details of my work.
b) creative about how to do my work.
23. When I get directions to a new place, I prefer
a) a map.
b) written instructions.
24. I learn
a) at a fairly regular pace. If I study hard, I will “get it”.
b) in fits and starts. I will be totally confused and then suddenly it all “clicks”.
25. I would rather first
a) try things out.
b) think about how I am going to do it.
26. When I am reading for enjoyment, I like writers to
a) clearly say what they mean.
b) say things in creative, interesting ways.
27. When I see a diagram or sketch in class, I am most likely to remember
a) the picture.
b) what the instructor said about it.
28. When considering a body of information, I am more likely to
a) focus on details and miss the big picture.
b) try to understand the big picture before getting into the details.
29. I more easily remember
a) something I have done.
b) something I have thought a lot about.
30. When I have to perform a task, I prefer to
a) master one-way of doing it.
b) come up with new ways of doing it.
31. When someone is showing me data, I prefer
a) charts or graphs.
b) text summarizing the results.
32. When writing a paper, I am more likely to
a) work on (think about or write) the beginning of the paper and progress forward.
b) work on (think about or write) different parts of the paper and then order them.
33. When I have to work on a group project, I first want to
a) have “group brainstorming” where everyone contributes ideas.
b) brainstorm individually and then come together as a group to compare ideas.

34. I consider it higher praise to call someone as

- a) sensible.
- b) imaginative.

35. When I meet people at a party, I am more likely to remember

- a) what they looked like.
- b) what they said about themselves.

36. When I am learning a new subject, I prefer to

- a) stay focused on that subject, learning as much about it as I can.
- b) try to make connections between that subject and related subjects.

37. I am more likely to be considered as

- a) outgoing.
- b) reserved.

38. I prefer courses that emphasize

- a) concrete material (facts, data).
- b) abstract material (concepts, theories).

39. For entertainment, I would rather

- a) watch television.
- b) read a book.

40. Some teachers start their lectures with an outline of what they will cover. Such outlines are

- a) somewhat helpful to me.
- b) very helpful to me.

41. The idea of doing homework in groups, with one grade for the entire group,

- a) appeals to me.
- b) does not appeal to me.

42. When I am doing long calculations

- a) I tend to repeat all my steps and check my work carefully.
- b) I find checking my work tiresome and have to force myself to do it.

43. I tend to picture places I have been

- a) easily and fairly accurately.
- b) with difficulty and without much detail.

44. When solving problems in a group, I would be more likely to

- a) think of the steps in the solution process.
- b) think of possible consequences or applications of the solution in a wide range of areas.

APPENDIX 2: Öğrenme Stilleri Envanteri (ÖSE)/ Felder-Soloman Index of Learning Styles (ILS)

Yönlendirmeler.

Lütfen her soru için tek bir cevap veriniz. Eğer hem “a” hem “b” size uygun görünüyorsa, en sık uyguladığımızı işaretleyiniz.

1. Bir şeyi

a) denedikten

b) üzerinde düşündükten sonra daha iyi anlarım.

2. Daha çok

a) gerçekçi

b) yenilikçi

biri olarak nitelendirilmeyi tercih ederim.

3. Dün ne yaptığımı hakkında düşündüğüm zaman, daha çok

a) bir resim

b) kelimeler

elde ediyorum.

4. a) Konunun detaylarını iyi anlarım ancak genel yapı hakkında pek net olamamaya eğilimim vardır.

b) Konunun genelini çok iyi anlarım ama detaylara tam hakim olamamaya eğilimim vardır.

5. Yeni bir şey öğrenirken

a) o konu hakkında konuşmak

b) o konu hakkında düşünmek

bana yardımcı olur.

6. Eğer bir öğretmen olsaydım

a) olgular ve gerçek hayat durumlarını ele alan

b) fikirler ve teorileri ele alan

bir dersi öğretmeyi tercih ederdim.

7. Yeni bilgileri

a) resimler, şemalar, grafikler veya haritalar

b) yazılı yönlendirmeler veya sözlü bilgiler

olarak almayı tercih ederim.

8. a) Tüm parçaları anladığımda, bütünü anlarım.

b) Bütünü anladığımda, parçaların nasıl uyduğunu görürüm.

9. Çalışma grubunda, zor bir konu üzerine çalışırken, daha çok

a) hemen tartışmaya dâhil olur, görüşlerimle katkıda bulunurum.

b) arkama yaslanır ve dinlerim.

10. a) Olguları
b) Kavramları
öğrenmeyi daha kolay bulurum.
11. Birçok resim ve çizim ile dolu bir kitapta,
a) resimlere ve çizimlere dikkatlice göz gezdiririm
b) yazılı metine odaklanırım.
12. Matematik problemleri çözerken
a) genelde çözümlere adım adım giderim.
b) genellikle çözümleri hemen bulurum ama çözümlere ulaşmak için gerekli adımları anlamaya çalışmam gerekir.
13. Daha önce aldığım derslerde
a) genelde birçok öğrenciyi
b) nadiren sınıftaki öğrencileri tanırım.
14. Kurgusal olmayan düzyazıda
a) bana yeni olgular öğretene veya bir şeyi nasıl yapacağımı anlatanı
b) bana düşünmem için yeni fikirler vereni tercih ederim.
15. a) Tahtaya birçok şema çizen
b) Zamanın çoğunu açıklama yaparak geçiren öğretmenleri severim.
16. Bir hikâye veya roman analizi yaparken
a) olayları düşünür ve bir araya getirerek konuyu anlamaya çalışırım.
b) okumayı bitirdiğimde konunun ne olduğunu anlarım ve sonra geri dönüp bu konuyu oluşturan olayları bulurum.
17. Bir ev ödevi problemine başladığım zaman, daha çok
a) hemen sonuç üzerinde çalışmaya başlarım.
b) ilk önce problemin tamamını anlamaya çalışırım.
18. a) Kesin
b) Teorik
düşünceyi tercih ederim.
19. En iyi
a) gördüğümü
b) duyduğumu hatırlarım.

20. Benim için eğitmenin

- a) materyali açık ve sıralı adımlarla sunması
- b) bütün resmi vermesi ve materyali diğer konularla ilişkilendirmesi daha önemlidir.

21. a) Bir çalışma grubu içinde

- b) Yalnız çalışmayı tercih ederim.

22. Daha çok

- a) çalışmamın detayları hakkında dikkatli
- b) çalışmamı nasıl yaptığım hakkında yaratıcı biri olarak nitelendirilirim.

23. Yeni bir yer için tarif aldığımda

- a) bir harita
- b) yazılı yönergeleri tercih ederim.

24. a) Oldukça düzenli adımlarla öğrenirim. Eğer çok çalışırsam, onu elde ederim.

- b) Rastgele çalışarak öğrenirim. Tamamen kafam karışır, daha sonra bir anda hepsi yerine oturur.

25. Ben önce bir şeyi

- a) denemeyi
- b) nasıl yapacağım konusunda düşünmeyi tercih ederim.

26. Eğlenmek için okuduğumda ne demek istediğini

- a) açıkça söyleyen
- b) yaratıcı, ilginç yollarla ifade eden yazarları severim.

27. Derste şema ya da çizim gördüğümde, en çok

- a) bir resim
- b) eğitmenin onun hakkında söylediklerini hatırlarım.

28. Bir grup bilgiyi değerlendirirken, daha çok

- a) detaylara odaklanır ve büyük resmi kaçıırım.
- b) detaylara girmeden önce büyük resmi anlamaya çalışırım.

29. a) Yaptığım bir şeyi

- b) Üzerinde çok düşündüğüm bir şeyi daha kolay hatırlarım.

30. Bir görev yerine getirmem gerektiğinde, genelde tercihim
a) o işi yapmanın en iyi yolunu tam öğrenmektir.
b) o işi yapmanın yeni yollarını bulmaktır.
31. Biri veri gösterdiği zaman
a) şema veya grafikleri
b) sonuçları özetleyen metni tercih ederim.
32. Yazı yazarken, daha çok
a) yazının başı üzerinde çalışırım (düşünürüm veya yazarım) ve ileriye doğru geliştiririm.
b) yazının farklı parçaları üzerine çalışırım (düşünürüm veya yazarım) ve sonra onları sıraya koyarım.
33. Bir grup projesinde çalışmam gerektiğinde, ilk olarak
a) herkesin fikirleriyle katkıda bulunduğu bir beyin fırtınası isterim.
b) bireysel beyin fırtınasından sonra grup ile fikirleri karşılaştırmak için bir araya gelmeyi isterim.
34. Birine
a) mantıklı
b) hayal gücü kuvvetli diye hitap etmenin daha yüksek bir övgü olduğunu düşünürüm.
35. Bir partide insanlarla tanıştığımda, onların daha çok
a) nasıl göründüklerini
b) kendileri hakkında ne söylediklerini hatırlarım.
36. Yeni bir konu öğrenirken
a) konu üzerinde odaklanıp, konu hakkında öğrenebildiğim kadar çok şey öğrenmeyi tercih ederim.
b) o konu ve ilgili konular arasında bağlantı kurmaya çalışmayı tercih ederim.
37. Daha çok
a) dışa dönük
b) çekingen biri olarak nitelendirilirim.
38. a) Somut materyal (olaylar, veri)
b) Soyut materyal (kavramlar, teoriler) üzerinde duran dersleri tercih ederim.
39. Eğlence için
a) televizyon seyretmeyi
b) kitap okumayı tercih ederim.

40. Bazı öğretmenler derslerine işleyecekleri konuların ana hatları ile başlarlar. Bu ana hatlar bana

- a) biraz
- b) çok yardımcı olur.

41. Bütün gruba bir notun verileceği bir grupta ödev yapma fikri benim için

- a) uygundur (çekicidir).
- b) uygun değildir (çekici değildir).

42. Uzun hesaplamalar yaptığım zaman,

- a) bütün adımlarımı tekrarlama ve işimi dikkatlice kontrol etme eğilimindeyimdir.
- b) işimi kontrol etmeyi yorucu (sıkıcı) bulurum ve kontrol yapmak için kendimi zorlarım.

43. Daha önce bulunduğum yerleri

- a) kolay ve oldukça doğru
- b) zor ve az detayla resmetmek eğilimindeyimdir.

44. Grup içinde problem çözerken, ben daha çok

- a) çözüm sürecindeki adımları düşünürüm.
- b) çözümlerin geniş çaptaki alanlarda olası sonuçlarını ve uygulamalarını düşünürüm.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
MAKALE YAYIM İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

1. Genel İlkeler

DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayımlanan hakemli bir dergidir. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce makaleler de yayımlanabilir. Dergi, sosyal bilimler alanına özgün katkılar yapan teorik ve/veya uygulamalı makaleleri yayımlamayı amaçlar. Dergiye gönderilen makalelerin daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması ve herhangi bir yerde yayımlanması için değerlendirme sürecine girmemiş olması gerekir. Başka bir yerde yayımlanması amacıyla başvuru yapıldığının, aynıısının ya da benzerinin başka bir dergide yayımlanmış olduğunun tespiti halinde makale değerlendirme sürecinden çıkarılır.

Dergiye gönderilen makaleler, Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olmalıdır. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartlar'ını dikkate almaktadır.

Dergiye başvuru, değerlendirme, yayın süreci ve bilgilendirmeler TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark sistemindeki <http://dergipark.gov.tr/deuosbil> adresi üzerinden yapılır. Başvuruda sisteme yüklenecek makale derginin Makale Yayım İlkeleri ve Yazım Kuralları'nda (Yazar Rehberi) belirtilen ilkelere, şekil şartlarına, atıf usullerine ve yazıldığı dilin yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş olmalıdır. Sisteme makale ile birlikte taahhütname ve intihal raporu da eklenmelidir.

Yazarlar birden fazla makale için başvuru yapabilirler. Yazarın birden fazla makalesinin kabul alması durumunda, bir ciltte yazara ait yalnızca bir makale yayımlanabilir. Yazarın kabul almış diğer makalesinin basımı ancak bir sonraki ciltte yapılabilir.

Dergi editörleri ve yayın komisyonu üyeleri görev süresince dergide değerlendirilmek üzere makale başvurusu yapamaz ve makale yayımlayamaz.

Yazar ve hakemlerle iletişim DergiPark sistemi üzerinden ve dergiye ait sbedergi@deu.edu.tr adresi üzerinden gerçekleştirilir. Yazarlar ve hakemler iletişim adresi olarak belirttikleri e-posta adresini kontrol etmelidirler.

Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirme aşamasında, editörler ve yayın kurulu tarafından kapsamı, dergi politikası, yazım kuralları, alana özgün katkısı, bilimsel anlatımı, yönünden incelenir. Çalışmalar, ön değerlendirme ölçütlerini karşılamaları halinde iki hakeme gönderilir. İki hakemin birbirine zıt görüş bildirmesi halinde üçüncü bir hakeme başvurulabilir. Hakemlerin ve yazarın kimlikleri bu süreçte çift taraflı kör hakemlik politikası gereği gizli tutulur. Hakemler için verilen değerlendirme süresi, hakemin değerlendirmeyi kabul ettiği

tarihten itibaren 15 gündür. Hakem değerlendirmesi tamamlanan makalelerin yazarlarına hakem raporları sistem üzerinden e-posta ile gönderilir. Düzeltme istenmesi halinde hakem raporlarının yazara gönderildiği tarihten itibaren 7 gün içinde düzeltilmiş makale ve düzeltme raporunun sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Hakem raporları doğrultusunda makalenin yayımlanıp yayımlanmamasına, editörler ve yayın kurulu karar verir. Basımı uygun görülen makaleler dizgi aşamasına alınır, basımı uygun görülmeyen makaleler ise reddedilir. Yayımlanmayan makaleler, yazara geri verilmez. Dergideki makalelerin bilimsel sorumluluğu yazara aittir. Yayımlanmış eserlerden kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir. Dergide yayımlanmasından sonra makalenin tüm telif hakları DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne aittir. Yayımlanmış çalışmaların yazarlarına telif ücreti ödenmez. Dergide yayımlanmış makaleler DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi onayı olmadan başka bir yerde yayımlanamaz ve çoğaltılamaz.

Dergiye değerlendirilmek üzere makale gönderen yazarlar derginin "Makale Yayım İlkeleri ve Yazım Kuralları"nı ve belirtilen telif koşullarını kabul etmiş sayılırlar. Söz konusu kural ve ilkelere uymayan makalelerin sorumlulukları yazar(lar)a aittir. Dergi Yayın Komisyonu'nun ilgili kural ve ilkelere uymayan makaleleri "değerlendirme sürecinde veya sonrasında" "reddetme" hakkı bulunmaktadır.

2. Makalelerin Gönderilmesi

Makaleler, "MS Word" formatında kayıtlı olmalı ve TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark sistemindeki DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi sayfasına <http://dergipark.gov.tr/deusosbil> adresinden üye girişi yapılarak yüklenmelidir.

Sisteme makale ile birlikte taahhütname ("Makale gönder" sayfasından indirilebilir) ve intihal raporu da eklenmelidir. Dergimiz için editör kurulunca belirlenen benzerlik oranı üst sınırı yüzde 10'dur. İntihal tespit programındaki filtreleme seçenekleri şu şekilde ayarlanır: -Kaynakça hariç (Bibliography excluded) -Alıntılar hariç (Quotes excluded) -5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) -Program menüsünde bulunan diğer filtreleme seçenekleri raporlamaya dâhil edilmez. -Raporlar ".pdf" sürümü olarak İthenticate programı çıkışlı olmalıdır.

Yazar bilgileri sisteme eksiksiz olarak girilmeli, birden fazla yazar olması durumunda "yazar ekle" seçeneğinden yazar sıralamasına dikkat edilerek tüm yazarlar eklenmeli ve iletişim yazarı belirtilmelidir. Yazar bilgilerine uluslararası geçerliliği bulunan <https://orcid.org/> adresinden alınacak ORCID (Open Researcher and Contributor ID) numarasının da girilmesi önerilmektedir.

Makale DergiPark sistemine yüklenirken "Editöre Not" kısmına aşağıdaki bilgiler yazılmalıdır (varsa yazarların editöre iletmek istedikleri notlar da bu alana

yazılabilir): Makalenin yazar sıralamasına dikkat ederek, yazar adı ve soyadı (soyadı büyük harflerle), unvanı, adresi (üniversite, fakülte, bölüm adı bulunmalıdır), email adresi; varsa teşekkür notu; makale daha önce bildiri, tez vb. olarak herhangi bir yerde sunulmuşsa ya da proje/araştırma desteğinden yararlanılarak hazırlanmışsa bu durumu açıklayan Türkçe ve İngilizce not; makalenin türü (araştırma makalesi, derleme, olgu sunumu vb.); “UAK Doçentlik Sınavına Başvuru Şartları” “temel alan” tablolarından makalenin konu alanına uygun “bilim alanı” ve “kodu”.

DergiPark’a değerlendirilmek üzere yüklenen makale dosyası hakemlerle paylaşılan değerlendirme sürümü olduğundan kör hakemlik politikası gereğince bu dosyada yazar isimlerine yer verilmemeli, ayrıca dosya özelliklerine girilerek yazar bilgileri silinmelidir.

Makalelerin ayrıca posta ile gönderilmesine gerek yoktur.

3. Yazım Kuralları ve Biçimsel Özellikler

Makaleler, MS Word programında “Times New Roman” karakteriyle “11 Punto”, tek satır aralıklı ve iki yana yaslanmış olarak yazılır. Sayfa yapısı A4 olmalı; sağ “4 cm”, sol “4 cm”, üst “5,25 cm” ve alt kenarlardan “4,75 cm” boşluk bırakılmalıdır. (Bu ayarlar “sayfa düzeni” - “kenar boşlukları” bölümünden yapılmaktadır). Paragraf başlarındaki girinti “1,25 cm” ve paragraf aralarındaki boşluk önce “0 nk” sonra “6 nk” olmalıdır. (Bu ayarlar MS Word programında “paragraf ayarları” - “girintiler ve aralıklar” bölümünden yapılmaktadır).

Makalenin genel kurgusu sırasıyla şöyledir: Makalenin yazıldığı dildeki başlığı, özü ve anahtar kelimeleri, ikinci dildeki (makale Türkçe ise İngilizce, makale İngilizce ise Türkçe) başlığı, özü ve anahtar kelimeleri, tam metin, dipnotlar, kaynakça (references) ve -varsa- ekler.

Makalenin Türkçe ve İngilizce başlıkları “Times New Roman” karakteriyle “11 Punto” ve “kalın” yazılmalıdır. “Öz” (Abstract), “Anahtar Kelimeler” (Keywords) başlıkları kalın olmak üzere bu başlıklar ve öz metni “Times New Roman” karakteriyle “10 Punto” ve italik yazılmalıdır. Özler 150-250 kelimedenden oluşmalıdır. Özde, çalışmanın amacı ve kapsamı, özgün yönü ve incelediği alana getirdiği katkı, yöntemi ve başlıca vurguları, değerlendirmeler ve öneriler kısaca belirtilmelidir. Anahtar kelimeler en az dört, en çok altı tane olmalıdır. Anahtar kelimelerin arasında virgül kullanılmalı, her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalı, anahtar kelimelere numara verilmemelidir.

DergiPark sistemine yüklenecek ve değerlendirilmek üzere hakemlere sunulacak makale dosyasında kör hakemlik politikası gereğince yazar kimliğine ilişkin ifadelerin bulunmaması gerekmektedir. Dolayısıyla sisteme yüklenen makale dosyasının ilk sayfasında yalnızca, makalenin yazıldığı dildeki başlığı, özü ve anahtar kelimeleri, ikinci dildeki (makale Türkçe ise İngilizce, makale İngilizce ise Türkçe) başlığı, özü ve anahtar kelimeleri yer almalıdır.

Makalenin ana metni anahtar kelimelerden sonra “GİRİŞ”(INTRODUCTION) başlığı ile başlamalıdır. Metindeki ana başlıklar, sola dayalı, büyük harfle ve koyu olarak yazılmalıdır. İkinci düzey başlıklar sola dayalı, koyu ve kelimelerin sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır. Üçüncü düzey başlıkları da sola dayalı ve koyu ancak sadece ilk kelimelerinin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Başlıklarda harflendirme ve numaralandırma yapılmamalıdır.

Tablo ve şekil başlıkları numaralandırılarak paragraf girintisiyle tablo ve şekillerin üzerinde “Times New Roman” karakteriyle “11 Punto” yazılmalıdır. Tablo, Şekil, Grafik kelimeleri ve numaraları koyu yazılmalıdır. Tablo ve şekil adlarında her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalı, koyu yazılmamalıdır. Örneğin; **Tablo 1:** Tablo Başlığı. Tablo içi yazım karakteri “Times New Roman ve 8 Punto” olmalıdır. Kaynak, şekil ve tablonun altında paragraf girintisiyle başlanarak “Times New Roman 10 Punto” ile kaynakçada olduğu gibi yazılmalı ve sayfa numarası belirtilmelidir.

Dergide metin içinde kaynak gösterme, APA (6. sürüm) atıf yöntemine uygun olarak parantez içinde yazar soy ismi ve yayın yılı şeklinde yapılır. Örneğin; (Saaty, 1999: 90). Kaynak gösterilen çalışma iki yazarlıysa iki yazarın soy isimleri gösterilir. Örneğin; (Arslan & Yener, 2016: 22). Kaynak gösterilen çalışma üç ve daha fazla yazarlıysa ilk yazarın “soy ismi vd.” ifadesi kullanılmalıdır. Örneğin; (Tekinalp vd., 2000: 98-99). Metin içinde aynı konuya birden fazla kaynak gösterilmişse ya da yer verilmişse, yazarların soy isimleri alfabetik sıralamayla aralarına noktalı virgül işareti konularak gösterilmelidir. Örneğin; (Ahmet, 2009; Can, 2001; Uysal, 2006). Aynı yazarın aynı yıla ait farklı çalışmaları, yayın yılı sonuna konulacak “a, b, c, ...” harfleriyle gösterilmelidir. Örneğin; (Yılmaz, 2008a; 2008b).

Metinde dipnot uygulaması ilgili sayfanın altında, metnin bütünlüğünü bozmayacak şekilde yalnızca açıklama amacıyla kullanılmalıdır ve “Times New Roman 10 Punto” karakteriyle verilmelidir.

Metin içi atıflarda ve kaynakçada kullanılan kısaltmalar, referans verilen kaynağın dili gözetilmeksizin, makalenin yazım diline uygun yazılmalıdır. Örneğin; Türkçe makalede “ve”, “vd.”, “Der./Ed.”, İngilizce makalede “and”, “et al.”, “Ed./Eds.” gibi.

Makalede ek verilmesi halinde her bir ek ayrı sayfada olacak şekilde kaynakçadan sonra verilmeli, “EK” başlığı büyük harflerle, koyu ve sola dayalı olarak yazılmalı, ayrıca numaralandırılmalıdır. Ek başlığındaki her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Örneğin; **EK 1:** Ek Başlığı.

Yararlanılan kaynaklar, makalenin sonunda ayrı bir sayfada “Kaynakça” (References) başlığı altında alfabetik olarak soy isim sırasıyla gösterilmelidir. Her kaynak paragraf girintisiyle başlanarak yazılmalıdır. Kaynakçada aynı yazarın aynı yıla ait çalışmaları varsa, çalışmanın yapıldığı yılın sonuna “a, b, c, ...” harfleri koyularak sıralanmalıdır.

Kaynakça kısmında da APA stilinde (6. sürüm) kaynak gösterimi yapılmalıdır. Uyulması gereken genel kurallara ilişkin örnekler aşağıda verilmiş olup örneği bulunmayan kaynak gösterimleri için <http://www.apastyle.org/> adresine ya da ilgili kaynaklara başvurulmalıdır.

Kitap:

Rosenau, P. M. (2004). *Post-modernizm ve toplum bilimleri*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Kitap bölümü:

Muecke, M. A. (1994). On the evaluation of ethnographies. J. M. Morse (Der.), *Critical issues in qualitative research* içinde (ss. 187-209). London: Sage.

Dergi:

Kılıç, G. & Öztürk, Y. (2009). Kariyer yönetimi: Beş yıldızlı otellerde bir uygulama. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20 (1), 45-60.

E-dergi:

Drichoutis, A. C., Lazaridis, P. & Nayga, R. M. Jr. (2006). Consumers' use of nutritional labels: A review of research studies and issues. *Academy of Marketing Science Review*, 2006 (9). <http://www.amsreview.org/articles/drichoutis09-2006.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.09.2011).

Tez:

Çolakoğlu, Ü. (1997). *Konaklama işletmelerinde yönetici-yönetilen ilişkilerinde iletişim stratejileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Sempozyum ve kongre bildirileri:

Huber, E. & Uzun, L. (2000). Dilbilim alanında Türkçe yazılan bilimsel metinler üzerine gözlemler. A. S. Özsoy ve E. E. Taylan (Ed.), *XIII. Dilbilim Kurultayı (13-15 Mayıs 1999) Bildirileri* içinde (ss. 201-215). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

İnternet adresi:

University of Georgia (varsa yayın yılı). Points of pride.
<http://www.uga.edu/profile/pride.html>, (Erişim Tarihi: 08.09.2011).

Raporlar:

TCMB (1995). *Yıllık Rapor*. www.tcmb.gov.tr, (01.05.2011).

Bikmen, F. & Meydanoğlu, Z. (Ed.) (2006). *Türkiye’de sivil toplum: bir değişim süreci*. Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu. İstanbul: Tüsev Yayınları No:39.

İnternet makale:

Suronovic, M. S. (2005). *International finance theory and policy*.
<http://internationalecon.com/Finance/Fch70/Fch70.php> (Erişim Tarihi: 11.09.2011).

İnternet bildiri:

Temiz, D. & Gökmen, A. (2009). Foreign direct investment and export in Turkey: The period of 1991-2008. *EconAnadolu 2009: Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi*, 17-19 Haziran 2009, Eskişehir, Türkiye.
http://econ.anadolu.edu.tr/fullpapers/Temiz_Gokmen_econanadolu2009.pdf, (Erişim Tarihi: 30.10.2011).

Makalenin yazımıyla ve atıflarla ilgili belirtilmeyen diğer konularda bilimsel makale yazım kuralları esas alınmalıdır. Söz konusu kural ve ilkelere uymayan makalelerin sorumlulukları yazar(lar)a aittir.

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Türkiye’de Yoksulluğun Rassal Etkiler Multinomial Logit Model ile İncelenmesi <i>An Examination of Poverty in Turkey: An Evidence from Multinomial Logit Model with Random Effects</i> Çiler SİGEZE, Seda ŞENGÜL	503
Çok Boyutlu Performans Değerlendirme Aracı Olarak Balanced Scorecard Modelinin Çimento Sektöründe Kullanılması <i>Using Balanced Scorecard Model as A Multidimensional Performance Assessment Tool in Cement Industry</i> Tuğba ERCİYES ERAVCU, Talip TORUN	523
KOBİ’lerde İnovasyon Performansını Etkileyen Faktörlerin Bulanık Dematel Tabanlı Analitik Ağ Süreci (BDANP) Yöntemiyle Analizi ve Bir Uygulama <i>Analysis of Factors Affecting Innovation Performance in SMEs by Fuzzy Dematel Based Analytic Network Process (FDANP) Method and an Application</i> Enver ÇAKIN, Ash ÖZDEMİR	559
Çevrenin Merkezleşmesinde Geleneğin Etkisi: Karesioğulları Örneği <i>The Effect of the Tradition on the Centralization of the Periphery: Karasid Example</i> Gaye YAVUZCAN	587
Tanzimat, Hayırseverlik ve Kadın: <i>Filles de La Charité</i> Rahibelerinin Osmanlı İmparatorluğu Topraklarına Gelişi ve İstanbul’daki İlk Yılları <i>Tanzimat, Charity and Woman: The Arrival of the Filles de La Charité to The Ottoman State and Their Early Years in Istanbul</i> Ceren Gülser İLİKAN RASİMOĞLU	603
Türkiye’de Online Kompulsif Alışveriş Davranışı Üzerine Ampirik Bir Çalışma <i>An Empirical Study on Online Compulsive Shopping Behavior in Turkey</i> Ece ARMAĞAN, Eren TEMEL	621
John Stuart Mill’in Siyaset Felsefesinde Demokrasi <i>Democracy in John Stuart Mill’s Political Philosophy</i> İsmail SAFİ	655
Orman, Köylü ve Devlet: Ormandan Faydalanma, Koruma ve Orman Suçları Bağlamında Orman Köylüsü ve Devlet İlişkileri <i>Forest, Villagers and State: The Relationship Between the State and Forest Villagers in the Context of Forest Utilization, Protection and Forest Crimes</i> Abdurrahman YILMAZ	665
Gel Pisi Pisi: Bilge Karasu’nun Kedileri <i>Here Kitty Kitty: Bilge Karasu’s Cats</i> Yasemin KOÇ	691
Adaptation of The Felder-Soloman Index of Learning Styles (ILS) into Turkish and an Assessment of Its Measurement Quality <i>Felder-Soloman Öğrenme Stilleri Envanteri (ÖSE)’nin Türkçe’ye Uyarlanması ve Ölçüm Kalitesinin Değerlendirilmesi</i> Çağla ŞENELER, Helen PETRIE	711